

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER MEGBIZÁSÁBÓL

Dr. HÓMAN BÁLINT

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR. GULYÁS PÁL

1923. évi folyam * I—II. füzet.

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1923.

182.

TARTALOM.

Dr. Hóman Bálint: Fejérpataky László ravatalánál...	L
Dr. Gulyás Pál: Fejérpataky László †	
Dr. Rédey Tivadar: Az Orsz. Széchényi-könyvtár Petőfi kiállítása	
Dr. Végh Gyula: A sümegi püspöki könyvtárszoba az Iparművészeti Múzeumban	
Dr. Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. (Első közlemény.)	
Dr. Holub József: Könyvtáros- és levéltárosképzés	
Dr. Kádár Jolán: Rakodczay Pál irodalmi hagyatéka a N. Múzeum könyvtárában	11
Dr. Baros Gyula: Petőfi a szépirodalomban. (Első közlemény.)	12
Adattár. Petőfi-adalékok. (Dr. BARTFAI SZABÓ Lászlótól.)	13
— A gyulafehérvári könyvpusztítás 1277-ben. (Dr. JAKUBOVICH Emiltől.)	14
Tárca. Jelentés az Orsz. Széchényi-könyvtár 1922. évi állapotáról.	14
— Melich János. (Dr. BAJZA Józseftől.)	15
Szakirodalom. (FRAKNÓI GUILLAUME:) Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la bibliothèque Beatty à Londres. (Ism. G. P.) — JASCHIK ÁLMOS: A könyvkötő-mesterség. (Ism. —sp—) — HARSÁNYI ISTVÁN: Catalogus incunabulorum quot-quot in bibliotheca collegii ref. Sárospatakiensis asservantur. (Ism. β.) — RANSCHBURG VIKTOR: A könyvkiadás mestersége. (Ism. GULYÁS PÁL.)	15
Vegyes közlemények. Változás az Orsz. Séchényi-könyvtár vezetésében. — Kinevezések az Orsz. Széchényi-könyvtárban. — Kereszty István (G. A.) — Az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szabályrendelete. — A Napkelet.	15
Változások a magyarországi nyomdák nál 1922. szept. 16-tól—1923. ápr. 30-ig.	15

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER MEGBIZÁSÁBÓL

Dr. HÓMAN BÁLINT

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR. GULYÁS PÁL

ÚJ FOLYAM. * XXX. KÖTET.

1923. ÉVFOLYAM.

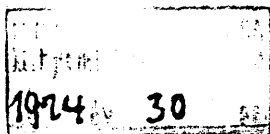
(A Bulletin de la Revue Bibliographique Hongroise c. mellékklappal.)

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1923.

Shung l
392 m

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T. BUDAPESTEN.
Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

Ferenc Csáky

MAGYAR KÖNYVSZEMLE.

ÚJ FOLYAM. ★ XXX. KÖTET.

J 3

16

Fejérpataky László ravatalánál.

Elmondta 1923 március 9-én

Hóman Bálint, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának koszorújával és a tanítványi hála örökzöld virágai-
val jöttem FEJÉRPATAKY László ravatalához.

A meleg otthon és ez otthon népének utolsó üdvözlé-
tét hozom negyven esztendő munkásságod színhelyéről, az
Országos Széchényi Könyvtárból, hűséges élettársad korai
halála óta igazi otthonodból; az árva gyermek bánatos
panaszszavát elárvult öreg tanítványaidtól. Tanítványaidtól,
akiket lelked melegségével egész életükre magadhoz láncol-
tál s akiket Te, családtalan, magános özvegyember «édes
fiaid»-nak nevezté.

Legifjabb tanítványaid szónokával utolsóknak állunk
koporsód fejéhez, mert itt e koporsónál bennünket illet az
utolsó bucsúszó fájó kiváltsága. Bennünket, kik életemben
szivedhez legközelebb álltunk.

Három előkelő tudós testület, a magyar tudomány
három hatalmas oszlopa — a M. Tud. Akadémia, a Páz-
mány-Egyetem és a Nemzeti Múzeum — versengenek rava-
talodnál, hogy osztatlanul magukénak mond hassanak. Hiú
versengés! Te mindhármuké voltál, mindháromra egyforma
bőkezűséggel pazaroltad nagy szived minden szép érzését.
De egyiké sem voltál oly igazán, oly bensőleg, mint a
miénk, akik nem a tudóst, nem a tanárt, nem az igazgatót
siratjuk Benned, hanem az embert, a melegszívű, megértő
lelkű, jóságos embert.

Az Országos Széchényi Könyvtár, ez intézet tisztviselői
és volt tanítványaid nevében szólok utóljára Hozzád, kedves,
jó öreg mesterem! Az intézet nevében, melynek fejlesztésén
szerető gonddal szorgoskodtál. A hivataltársak nevében, kik-
nek nem főnöke, hanem megértő apja, örömeiben-bánatuk-

ban résztvevő, apró gondjaik, házi életük iránt melegen érdeklődő, jóságos öreg barátja voltál. Tudományos pályán működő tanítványaid nevében, akiknek nem a katedra hüvös magaslátán elzárkózó professzora, hanem oktatója, tanácsadója, buzdítója, gyámolítója, a szó legnemesebb értelmében vett tanítómestere voltál.

Azok nevében szólok, akik fiatalon közeledbe kerülve, valami sajátos melegséget, érdektelen jóakaratot, a tiszta apai szeretetet éreztük magunkra áradni, bensőnkbe hatolni a Te — minden társadalmi forma iránt oly szubtilisan érzékeny — finom és előkelő egyéniségedből. A szeretet, a jóság, a természetes finomság — lényednek ez a három alapvonása — vette meg a mi szivünket. Szerettünk, mert éreztük a Te szereteted melegét. Ragaszkodtunk Hozzád, mert tapasztaltuk a Te jóságos ragaszkodásodat. Hálásak voltunk Neked, mert örültél sikereinknek, melyek eléréséhez oly szíves készséggel nyújtottad erős segítő kezedet. Tiszteltünk nem méltóságaidért, hanem finomságodért és tudásodért.

Ezt a szeretetet, ezt a jóságot, ezt a finomságot jöttünk el még egyszer, utólszor megköszönni és utolsó istenhozzádot mondani. Kedves, jó öreg mesterünk, Isten Veled! Isten Veled!

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ

1857—1923.

Kelecsényi FEJÉRPATAKY László 1857. augusztus 17-én született a napvilágot Eperjesen, a Felvidék e történelmi levegőjű városkájában, ahol édesatyja, később kir. tanácsos és budapesti kir. táblai segédhivatali főigazgató, az akkori kerületi főtörvényszéknél volt alkalmazva. FEJÉRPATAKY régi nemesi családból származott, melynek története egész IV. BÉLA király idejéig nyúl vissza. BOSIN, a királyi erdők és vadászterületek őre, lipthay lakos és öt fia 1248-ban emeltetettek ki a jobbágyi sorból a királyi kegy által, melyet a tatárok elleni vitéz magatartásukkal vontak magukra. E fiúk egyike, MILOTH, mint lipthay megyei vadászmeister 1263-ban a teljes nemesi jogok élvezetébe lépett s ekként közös ősevé lett három derék felvidéki magyar nemesi családnak: a FEJÉRPATAKY, ANDAHÁZY és LIPTHAY családoknak. Ezek közül a FEJÉRPATAKYAK I. FERDINÁNDTÓL 1564-ben újított címeres levelet kaptak s az 1754/5. évi országos nemesi összeírás tanúsága szerint Gömör-, Hont-, Liptó-, Nyitra- és Győrmegyében virágoztak.

FEJÉRPATAKY középiskolai tanulmányait a pesti kegyesrendiekénél kezdette meg. Már mint első gimnázista a legjobb diákok közé tartozott. A piaristák 1867/8. évi értesítőjében az első osztály 102 osztályozott tanulója között a negyedik helyre került s így egyike lett az osztály hét eminensének. A harmadik osztályból azonban évközben kimaradt s azt mint magántanuló végezte. A IV—VIII. osztályt a CORZAN-AVENANDO Gábor igazgatása alatt állott, pesti kir. kath. áll. főgimnáziumban végezte, ahol 1875 júliusában kitüntetéssel tette le az érettségit. Ugyanez év őszén beiratkozott a budapesti kir. tudományegyetem filozófiai karára, ahol két évig

hallgatott főleg történeti előadásokat, majd a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól nyert ösztöndíjjal Bécsbe ment, ahol a K. k. Institut für Österreichische Geschichtsforschungban szintén két évet töltött. Közben 1875/76-ban katonai kötelezettségének is elegett tett s egyévi önkéntesi évét kiszolgálva, 1876-ban cs. kir. tartalékos tüzérhadnagy lett. Tanulmányai befejeztével 1878 szeptemberében letette a filozófiai doktorátust, a következő év tavaszán pedig középiskolai tanári oklevelet szerzett s néhány héttel utóbb, 1879 május 31-én a diplomatika magántanára lett a budapesti egyetemen. A nagytehetségű fiatal historikust ekkor SZILÁGYI Sándor, az Egyetemi könyvtár igazgatója vette maga mellé s 1880-ban rábízta az Egyetemi könyvtár kéziratainak a rendezését. E rendezés eredménye gyanánt jelent meg 1881-ben *A budapesti m. kir. Egyetemi könyvtár kódexeinek ctmjegyzéke* c. kötete, mely szép tanubizonysága volt az alig 24 esztendőes ifjú tudományos készségének s alapos bibliográfiai ismereteinek. Bizonyára e munkálatnak is része volt abban, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hosszabb külföldi tanulmányútra küldte ki és lehetővé tette számára, hogy nyolc hónapon át hallgathassa Berlinben WATTENBACH, BRESSLAU és WAITZ, továbbá Párisban az École des Chartes világhírű tanárainak előadásait. FEJÉRPATAKY ekként fölkészülve megalapítójává lett nálunk a modern irányú diplomatikának s ezzel egyik irányítója a rendszeres levéltári kutatáson felépülő történettudománynak. Hazatérve, jegyzőjévé lett a nagysikerű 1882. évi országos könyvkiállításnak, melyet az *Ellenőr* c. napilap több tárcájában is ismertetett.

Az 1882. év fontos dátum külső eseményekben nem túlságosan mozgalmas pályájának. Ez év április 12-én kinevezték a M. N. Múzeum levéltárnokává s ezzel az Orsz. Széchényi Könyvtár kötelékébe került, amely annyira szívéhez nőtt, hogy legfőbb irányítását és vezetését még azután is jó ideig megtartotta, hogy a felsőbbség bizalma a Múzeum élere állította. 1889. május 2-án I. oszt. segédőrré lépett elő s négy év múlva, amikor a könyvtár vezetés dolgában három alosztályra szakadt, ú. m. a nyomtatványi, a hirlaptári és a kézirat-levéltári osztályra, a VIII. fizetési osztályba

sorozott múzeumi őrré nevezték ki. E kinevezéssel a kéziratok, a levéltár és az ösnyomtatványok csoportjának élére került, mint amely csoportnak szaktudásával már eddig is nagy szolgálatokat tett. A három alosztály fővezetésére s az egész könyvtári adminisztráció irányítására ugyanekkor egy igazgatóőri állást szerveztek, melyet azonban csak az év végén töltöttek be, még pedig FEJÉRPATAKY Lászlóval. Az új igazgatóőr 1894. január 4-én tette le a hivatali esküt s működését nyomban megkezdette. Alig másfél év múlva, 1895. június 29-én Ő felsége a budapesti kir. tudományegyetemen az oklevél- és címertan nyilvános rendes tanárává nevezte ki, de azért továbbra is megmaradt a Széchényi-könyvtár élén, melynek 1901. október 12-én megbízott osztályigazgatója lett. A következő évben a III. oszt. vaskoronarenddel, 1905-ben pedig a m. kir. udvari tanácsosi címmel tüntették ki. Amikor br. SZALAY Imre 1915. február 4-én nyugalomba vonult, a vallás- és közoktatásügyi miniszter FEJÉRPATAKY László kipróbált munkarejére bízta az ország legelső közgyűjteményének az igazgatását, amelybe egyébiránt SZALAY báró működésének utolsó éveiben amúgy is hathatósan befolylt. FEJÉRPATAKY nagy szeretettel, munkakedvvel és páratlan hozzáértéssel látott új munkakörének betöltéséhez, ami a háború és a forradalmak tövises évei alatt épen nem volt hálás feladat. A könyvtár legfőbb irányítását azonban egyelőre megtartotta, minthogy a miniszter a könyvtár kéziratárának igazgatásával dr. SEBESTYÉN Gyulát, a nyomtatványi osztályával pedig dr. MELICH Jánost bízta meg, míg az összes könyvtári osztályok együttes vezetését továbbra is FEJÉRPATAKY, mint a M. N. Múzeum igazgató-helyettesének hatáskörébe utalta. Véglegesen csupán a kömmün bukása után vált meg a könyvtár közvetlen vezetésétől s adta azt át MELICH János múzeumi igazgatónak, akit 1919. okt. 3-án bízott meg e hatáskörrel a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A következő év nyarán, 1920. augusztus 5-én FEJÉRPATAKYT a kormány megerősítette múzeumi főigazgatói állásában, 1923. február 6-án pedig a kormányzó úr Ő főméltósága h. államtitkári címmel és jelleggel tüntette ki. Ez a kitüntetés méltó betetőzése volt eredményekben gazdag közéleti

pályájának. FEJÉRPATAKY László március hatodikára jelentkezett a kormányzó úr. Ő főméltóságánál kihallgatásra, hogy a magas kitüntetésért köszönetet mondjon. Tervét azonban már nem valószínűsíthatta meg. FEJÉRPATAKY, aki még 5-én délután résztvett a M. Tudományos Akadémia heti ülésén, a hétfőről keddre virradó éjjel hirtelen rosszullét fogta el s a halál angyala 6-án este háromnegyed hétkor kioltotta nemes életét.

Dr. FEJÉRPATAKY Lászlót, az embert, meleg szeretettel jellemzi a folyóiratunk élén álló gyászbeszéd, mi a következő sorokban a könyvtárost és könyvtárigazgatót igyekszünk néhány vonással bemutatni. FEJÉRPATAKY mint könyvtári tisztviselő a XIX. század második felében kifejlődött ahhoz a tiszteletreméltó típushoz tartozott, amely már nem tekintette a könyvtárosi állást a tudós sinecurájának s amely nem vallotta többé azt a felfogást, hogy a gondjaira bízott könyvtár egyedüli rendeltetése az, hogy egy-egy tudós ember anyagi megélhetését biztosítsa, vagy a legjobb esetben őt magát a saját kutatásaiban anyaggal ellássa, de amely éppen olyan távol állott attól a másikkélettől is, melybe utóbb azok estek, akik pusztán hivatalt láttak a könyvtárban s minden tudományos ambíciót félretéve, csakis arra törekedtek, hogy a könyvtári gépezet minél tökéletesebben funkcionáljon. Az 1901. évi strassburgi könyvtárosgyűlésről írt beszámolójában meleg helyesléssel idézi DZIATZKO elnöki megnyitójának azt a passzusát, melyben arra utalt, hogy mennyire szükséges az, hogy a könyvtárnak a tudománnyal lépést tartson, ne legyen egyoldalú, ne lássa legfőbb célját a könyvtári kezelés tökéletesítésében, hanem legyen tudományos készültségű. Ő maga egyike volt e típus legkételetesebb megtestesülésének s mint vezető is mindenkor örömmel vette, ha az alája rendelt tisztviselők nem érték be a rájuk bízott anyag pontos és szakszerű kezelésével, hanem annak tudományos feldolgozásából is derekasan kivették a részüket. Világosan látta, hogy a könyvtáros kezelői tisztének is csak úgy felelhet meg igazán, ha maga is tisztában van a gondjára bízott szellemi kincsek tudományos értékével s azokkal a módszerekkel, amelyek a levéltárak és a könyvtárak repozitóriaiban szendergő anyagot meg-

szóltatják s új életre keltik. Amikor 1882-ben a Múzeum levéltárához került, az akkor még alig 100.000 darabból álló gyűjtemény kizárólag külső szempontok szerint volt felállítva. Az egész anyag három csoportba, az eredeti oklevelek, az eredeti levelek és a másolatok csoportjába volt osztva. Mint jeles történettudós — hiszen a M. Tud. Akadémia már 1884-ben levelező, 1893-ban pedig rendes tagjai sorába választotta — csakhamar megszüntette ezt a tudománytalan és épen azért nem is praktikus csoportosítást s más, helyesebb szempontok szerint osztályozta az anyagot. Most már, «részint a levéltári anyag kora, részint a külső alak, részint a tartalom szolgált a felosztás alapjául. Így jött létre a középkori levéltár, mely a mohácsi vész előtti időszak összes eredeti iratait (s függetlenül az e korból származó iratok újabbkori másolatait) szigorú időrendben foglalja magában; s a mohácsi vész utáni oklevelek és akták nagy csoportjából, mely az újabbkori iratok gyűjtőnevet viseli, így választattak ki és állítottak fel külön csoportként a címeres levelek, a céhiratok gyűjteménye, az 1848/49-iki szabadságharc és az emigráció levéltára és a külföldi iratok».¹ Ugyancsak történetírói mivolta irányította abban a törekvésében, hogy a levéltárat minél több családi levéltár művelődéstörténeti adatokban oly gazdag anyagával gyarapítsa. Ezt a törekvését teljes siker koronázta. Nagy része volt abban, hogy a letéteményezett családi levéltárak száma akkor, amikor a Széchényi-könyvtár igazgatóságától megvált, elérte a százat s a múzeumi levéltár ekként a magyar mult egyik kimeríthetetlen kincsbányája lett.

FEJÉRPATAKY egyáltalában nagy gondot fordított arra, hogy a Széchényi-könyvtár az alapításakor kitűzött főcél: a hungaricumok lehető teljes összegyűjtését minél tökéletesebben megvalósítsa. Erről ékesen szól a vásárlások, cserék és ajándékok hosszú sora, mellyel 1894-től 1919-ig a könyvtár legkülönbözőbb osztályait gyarapította. Valamennyiök felsorolása erősen túllépné ez igénytelen megemlékezés kereteit, de lehetetlen legalább a legfontosabbakat

¹ A M. N. Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. 57—58. l.

elhallgatnunk, mert hiszen ezek a szerzemények legjobban jellemzik FEJÉRPATAKY áldásos igazgatói működését. Így 1894-ben aján-dékba megszerezte KOSSUTH Lajos könyvtárát, megvásárolta KOSSUTH Lajos iratainak és levelezésének nagy tömegét és gr. KREITH Bélá-nak a szabadságharc történetére vonatkozó irat- és nyomtatvány-gyűjteményét, 1895-ben LANFRANCONI Enea 4769 kötetes könyv-tárát, az 1494-iki zenggi glagolit misekönyvet s az országos levél-tártól cserében a Münchenben őrzött Hunyady-levéltárért átengedett bavaricumokért becses kéziratokat és gazdag oklevélsorozatot szer-zett, 1896-ban dr. MÉSZÁROS Károly áldozatkészségéből HORVÁT Árpád 4200 kötetes, magyar irodalmi termékekben gazdag könyv-tárához juttatta a vezetése alatt álló intézetet; 1897-ben meg-szerezte DARNAY Kálmán ajándékából KISFALUDY Sándor 2149 kötetes könyvtárát, megvásárolta SZIGLIGETI Ede meg HUGO Károly iro-dalmi hagyatékát s elcserélte a néhány hónappal előbb megvásá-rolt TVARTKÓ-féle oklevélért a Cyrillus-féle Korvin-kódexet; 1898-ban megszerezte SZENDREY János 2243 darabból álló oklevélgyűjtemé-nyét; 1899-ben ajándékkul kapta MURMELLIUS 1533. évi szótárát, ARANY János több kéziratát s vásárlás útján VÉGHELY Dezső 5507 darabból álló oklevélgyűjteményét; 1900-ban szerezte meg POSONYI Sándor világhírű kéziratgyűjteménye 3357 magyar vonatkozású darabját; 1906-ban vásárolta meg EGRESSY Gábor irodalmi hagyatékát s vette át a történeti kéziratokban gazdag GYURIKOVITS-gyűj-teményt; 1903-ban vásárolta meg HAJNIK Imre jogtörténeti mun-kákban gazdag gyűjteményét s az IBRÁNYI-család 1159 db oklevelét s kapta ajándékba KISFALUDY Sándor kézirateit, valamint gr. LEININ-GEN Károly tábornok naplóját és levelezését; 1904-ben szerezte meg ERKEL Ferenc kézirati hagyatékát s a HENTALLER-féle 1848/9-iki gyűjteményt, 1905-ben Nagylucsei Orbán zsoldároskönyvét s az EMICH-gyűjtemény magyar vonatkozású kézirateit, köztük egy Korvin-kódexet; 1906-ban a HELFY-hagyatékot s egy bécsi árve-résen nagybecsű zenei kéziratokat és leveleket; 1908-ban NAGY Iván és SÓLYOM-FEKETE Ferenc nagymennyiségű kézirati hagyatékát, 1911-ben GYULAI Pál és 1912-ben JÓKAI irodalmi hagyatékát, 1913-ban LISZT Ferenc levelezőkönyvét és MADÁCH irodalmi

hagyatékát, végül 1914-ben FALK Miksa levelezését, míg a háborús évek alatt fáradtságot nem ismerő, szinte lázas munkássággal teremtette meg a könyvtár páratlan gazdagságú háborús gyűjteményét, melyben körültekintő gondossággal szedte össze mondhatni az egész világ idevágó termékeit. Azonkívül, hogy figyelmet fordított a teljes hazai termelésre, igyekezett erre a célra egész Európában, hivatalos és magánúton, közvetlen vagy közvetett összeköttetéseket létesíteni; sőt voltak megbízottjai külföldön is, akik az ő számára gyűjtöttek.¹ Ezzel elérte azt, hogy a gyűjtemény az 1919. év végéig 155.754 db-ra emelkedett s ekként a világegész eljövendő történetirójának egyik legfőbb forrása lesz. Persze a rendelkezésére bocsátott anyagi eszközök elégtelensége nem egyszer bénítólag hatott gyarapítási törekvéseire. Így legnagyobb fájdalomra le kellett mondania az ALTEMS hercegek könyvtárából 1908-ban piacra került *Statuta urbis Romae* c. ősnymtatvány KORVIN MÁTYÁS címerével ellátott példányáról, valamint az 1912-ben egy millió líráért a magyar államnak felajánlott DIDIMUS Korvin-kódexről: mindkét, általános bibliofil és különleges magyar szempontból egyformán elsőrendű ritkaság, mint később megtudtuk, a könyvvásárlásaiban szinte korlátlanul költekező Pierpont MORGAN birtokába került s így alighanem örökre elveszett a magyarságra nézve. De azért ne higgyük, hogy FEJÉRPATAKYT a teljességre való törekvés heve olyan áldozatokra ragadta volna, amelyek nem állottak arányban a felkinált anyag belső értékével. Így akkor, amidőn 1913-ban az egyébiránt nagyértékű Bibliotheca Rossiana eladásának gondolata szóba került, bátran elutasító álláspontra helyezkedett, mivel úgy érezte, hogy az abban foglalt néhány magyar vonatkozású darab minden kiválósága dacára sem volna arányban azzal az árral, amelyet a könyvtár egészéért fizetni kellene.

A Széchényi-könyvtár hungaricum-gyűjteménye lehető teljességét célozza a köteles sajtótermékekről szóló 1897:XLI. törvénycikk, mely FEJÉRPATAKY legszemélyesebb alkotása. Az 1848. évi XVIII. törvénycikk ugyanis, melynek alapján addig a könyvtár

¹ V. Ö. FEJÉRPATAKY: A háború irodalma a németországi könyvtárakban. Magyar Könyvszemle 1916. 1. 1.

kötelespéldányokban részesült, nem volt büntető záradékkal ellátva s így a törvény meg vagy nem tartása egészen a nyomdák jóindulatától függött. Az 1897. törvénycikk e hiányon segített és kimondotta, hogy az olyan nyomda, amely a könyvtár felszólítására s e felszólításban kitűzött záros határidő alatt sem szolgáltatja be a kötelespéldányokat, 100 forintig terjedő bírsággal sújtandó és a be nem küldött kötelespéldány vételárában is elmarasztalendő. Mint minden emberi törvénynek, a kötelespéldányokról szóló új törvénynek is voltak hiányai és hézagai, de az kétségtelen, hogy nagy haladást jelentett nem csupán az 1848-iki magyar törvény, hanem a külföldi törvények rendelkezéseivel szemben is. Üdvös hatását mindennél jobban illusztrálja az a tény, hogy míg 1897-ben kötelespéldányokban a nyomtatványi osztály 5461 dbbal és 3586 aprónyomtatvánnyal, a hirlaptár pedig 960 évf. 67.302 számával gyarapodott, addig 1898-ban, tehát az új törvény életbeléptetésének első esztendejében, a nyomtatványi osztály ily címen 10.530 dbbal és 23.479 aprónyomtatvánnyal, a hirlaposztály pedig 820 évf. 81.206 számával gazdagodott.

FEJÉRPATAKY nagyszabású könyvtárgyarapítási tevékenysége annyival is inkább figyelemreméltó, mivel a könyvtárnál már FEJÉRPATAKY igazgatói működése első esztendejében érezhető volt a helyszűke. Erről a nehéz helyzetről már első, 1894/95. évi jelentésében megemlékezik s ez a panasz egész refrainszerűleg mondhatni összes jelentésein végigvonul. Minthogy a helyszűkén gyökeresen nem állt módjában segíteni, kénytelen-kelletlen apró toldozgatásokkal kellett beérnie s valóban bámulatraméltó leleményességet fejtett ki abban, hogy minden talapalatnyi helyet kihasználjon, már amennyire ezt a könyvtár kissé pazarló rendszerű alapberendezése és az épületnek a gazdaságos elraktározási módzatokkal össze nem illeszthető konstrukciója megengedte. Így 1896-ban bebútoroztatta a bejáró folyosót s a könyvtártermekbe is új állványokat állíttatott be; 1901-ben készült el a Széchényi-család levéltára befogadására szánt földszinti terem berendezése, melyhez az idők folyamán még három földszinti levéltári helyiség bebútorozása csatlakozott; 1902-ben a könyvtár nagy munkatermében

karzatot építtetett, mely 250 folyóméterre való könyvanyag elhelyezésére nyújtott módot; 1907-ben pedig a kézírattár és a levéltár szekrényeire építtetett karzatos emeletet, hogy a helyszűkén legalább pillanatnyilag segítsen; mindez azonban kevésnek bizonyult, úgy hogy 1912-ben, bár nem szívesen, arra kellett rászánnia magát, hogy a hirlaptár kevesebbet használt része és a duplumanyag tárolására a múzeum épületén kívülálló helyiséget béreljen. Azonban ő érezte legjobban, hogy mindezzel csak ideig-óráig segíthet az elhelyezés elégtelen voltán. «Kénytelenek vagyunk elismerni, írja 1906. évi jelentésében, hogy a látogató közönség kifogásai könyvtárunk helyiségei ellen teljesen jogosak. A könyvállványokkal beépített szűk és dísztelen bejáró folyosó... a levegőtlen olvasóterem... a tudományos kutatások számára berendezett dolgozószobák teljes hiánya méltán kihívják a kritikát a Széchényi Orsz. Könyvtár ellen s mindezen hiányosságok hangosan hirdetik, hogy hazai tudományosságunk és közművelődésünk egyik első tényezőjének, a Széchényi Orsz. Könyvtárnak a XX. sz. elején milyennek nem volna szabad lennie. Pedig a könyvtárt látogató közönség csak a külsőséget látja, a belső helyhiányból származó nagy bajok, melyeknek káros volta nem kevésbé fenyegető a könyvtár rendjére és használhatóságára nézve, csak a könyvtáriak előtt ismeretesek.» Gyors segítséget sürget s mivel arról, hogy «egy külön, a modern technika vívmányai és könyvtári tapasztalatok, valamint a szükségletek igényei szerint berendezett új épület emelésével» gyökeresen megoldassék a kérdés, egyelőre nem lehet szó, azt ajánlja, hogy a múzeumkert Esterházy-utcai oldalán egy az utcára kiszögellő egyemeletes épület emeltessék, mely az olvasótermet, dolgozószobákat és a hivatalos helyiségek egy részét tartalmazná s függő folyosóval köttetnék össze a mai raktárhelyiségekkel. Terve azonban a legfőbb intéző körök-nél nem talált visszhangra; e helyett a minisztérium 1909 végén egy a tudományos élettől távolfekvő s egyébként sem alkalmas telken akarta fölépíttetni az Orsz. Széchényi-könyvtár egészen önálló palotáját, de ez a terv sem jutott túl az első tervezgetés stádiumán. Így hát nem adatott meg FEJÉRPATAKYNak az az öröm,

hogy az általa oly naggyá fejlesztett gyűjtemény méltó keretben bontakozhassék ki a magyar tudományosság és közműveltség javára.

FEJÉRPATAKYT mint könyvtárigazgatót nem csak a gondozására bízott gyűjtemények szakszerű fejlesztése és méltó elhelyezése foglalkoztatta, hanem minél szélesebbkörű hozzáférhetővé tételén is serényen munkálkodott. Neki fájt legjobban, hogy a könyvtár szűkös elhelyezése nem tette lehetővé, hogy a benne felhalmozott szellemi kincsekből mindenki szinte korlátlanul meríthessen. Ami tőle tellett, azt ezen a téren is megtette. Az eredetileg 80 egyénre berendezett olvasóterem befogadóképességét ötven százalékkal, nyitási idejét 75 százalékkal fokozta, a kikölcsonzési szabályokat pedig minél szabadelvűbben értelmezte. Annak a kutatónak, aki a szabályok merevsége ellen hozzá fölebbezett, rendszerint nyert ügye volt, mert FEJÉRPATAKY, mint vérbeli tudós mindig azon volt, hogy a tudomány művelőinek megkönnyítse munkájukat, föltéve természetesen, hogy ezzel a gondjaira bízott kincsek ép-ségét s a többi olvasó érdekeit nem veszélyezteti. Kedves gondolata volt, hogy a kutató- és dolgozóhelyiségeket az esti órákban is megnyissa a közönség előtt s e végből e helyiségeket villanyvilágítással is fölszereltette, azonban az 1904. évi borzalmas torinói könyvtári tűzvész hatása alatt habozás nélkül feladta tervét s a vezetéket sürgősen kikapcsoltatta, mivel irtózott még annak a gondolatától is, hogy rövidzárlat esetén a Széchényi-könyvtár is a torinói Biblioteca Nazionale sorsára jusson. Hogy alatta mennyire fokozódott a könyvtári használat, azt legszemléletesebben azzal mutathatjuk be, ha szembeállítjuk az 1893. évi forgalmi adatokat az 1913. évekkel, mint a legutolsó békeév adataival, az igazgatása alatti korszakban. 1893-ban 16.328 egyén 45.692 dbot használt, 1913-ban pedig 35.028 látogató 148.348 dbot, vagyis a használók száma több mint megkétszereződött s a használt darabok száma több mint megháromszorozódott.

A használók érdekeit FEJÉRPATAKY azzal is előmozdította, hogy a *Magyar Könyvszemle* 1893-ban megindított új folyamát elsősorban a könyvtár multjának és anyagának az ismertetésére

használta fel s egyúttal megindította a könyvtár nyomtatott katalogusainak a sorozatát, amelyből hat, részben bőven illusztrált kötet látott napvilágot.

Azonban FEJÉRPATAKY a vezetése alatt álló intézetet nem csupán tudományos, hanem közművelődési célok szolgálatába is állította, még pedig nem azzal, hogy olvasóterméit egy népies olvasócsarnok színvonalára süllyesztette volna le, hanem azzal, hogy a könyvtár cimelionjaiból tanulságos állandó kiállítást létesített, amely legrégibb emlékeinktől kezdve bemutatta irodalmunk és történelmük legfontosabb dokumentumait, még pedig tanulságos magyarázó felírások kíséretében, valamint azzal is, hogy a M. N. Múzeum által rendezett ismeretterjesztő előadások során vetített képekkel és eredeti darabok bemutatásával kapcsolatos előadásokat is tartott vagy tartatott a könyvtár anyagáról. Ekként szerencsésen eltalálta azt az egyetlen helyes módot, amellyel az olyan elsőrangú tudományos intézet, aminő az Orsz. Széchényi-könyvtár, az ismeretek népszerűsítésének tág és hálás mezején méltóképp és eredményesen részt vehet s csak sajnálnunk lehet, hogy a háború és utóbajai által ráncszakadt rendkívüli viszonyok közepette a könyvtárnak ezt a népszerűsítő munkáját félbe kellett szakítani.

FEJÉRPATAKYRÓL mint könyvtári szakemberről adott képünk nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg legalább néhány szóval arról a szerepről, melyet mint múzeumi és könyvtári orsz. felügyelő a vidéki könyvtárügy előrevitelénél betöltött. Amikor br. WLASSICS Gyula 1897-ben a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségét létesítette, a könyvtári ügyek vezetését FEJÉRPATAKY vállalta el, fölkereste a vidék fontosabb könyvtárait s mindent elkövetett, hogy e könyvtárak közül azok, amelyek fejlesztése kívánatos, állami felügyelet alá kerülve egészséges fejlődésnek induljanak. Itt is a fősúlyt a könyvtári anyag fejlesztésére és kiegészítésére fektette, hogy ezzel egyfelől a vidék tudományos és közművelődési érdekeit előmozdítsa, másfelől a fővárosi könyvtárakat némileg tehermentesítse. Olyan esetekben pedig, amikor tisztán muzeális értékű könyvkészletekkel rendelkező régi könyv-

tárakról volt szó, amelyek modernizálása alig vezetett volna eredményre, azon volt, hogy a könyvtárak célszerű elhelyezését és konzerválását biztosítsa s ekként őket a tudományos használat számára megnyissa. Mint tapasztalatokban gazdag, gyakorlatias érzékű férfiú, itt sem dolgozott az elméleti emberek előtt oly csábító egyöntetűség jegyében, hanem mindig az adott viszonyokból indult ki s lehetőleg ragaszkodott a hagyományokhoz. A technikai újításoknak sem volt ellensége s ahol életbeléptetésük lehetséges volt, mindig mellettük foglalt állást, de nem helyezett kelleténél nagyobb súlyt rájuk, mert bölcsen tudta, hogy semmi sem avul el olyan gyorsan, mint a legmodernebb berendezés. Arra azonban igenis súlyt helyezett, hogy a vidéki könyvtárak kezelői is tisztában legyenek a könyvtári ismeretekkel s azért örömmel vállalkozott a könyvtári szaktanfolyamok vezetésére, melyek elsejét 1898 nyarán rendezte az Orsz. Főfelügyelőség. Ő maga a tanfolyamokon a paleografia elemeibe vezette be a hallgatóságot, melynek, miként az egyetemen, itt is fölkelte érdeklődését és megnyerte a szívét.

A sors nem adta meg neki, hogy a modern technika minden vívmányával felszerelt, szemre tetszetős, új könyvtári palotát adjon át az utókornak, melynek előcsarnokában márványba vésve ott csillogna az ő neve, de megadta azt, ami jóval nagyobb s jóval maradandóbb, hogy az ő nevéhez s körütekintő, fáradhatatlan munkáságához fűződik a 120 éves Széchényi-könyvtár gyarapodásában talán leggazdagabb utolsó negyven esztendeje. Hűséges sáfár volt, aki tele kincstárt hagyott soha kellőképp meg nem becsülhető örökségkép utódaira és nemzetére.

GULYÁS PÁL.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR PETŐFI-KIÁLLÍTÁSA.

A mult év derekán, amikor az évszázadi PETŐFI-ünnepek programja mindinkább kibontakozott, a Magyar Nemzeti Múzeumban legott felmerült az a terv, hogy az ország hódolatában ez a legrégebb tudományos és közműveltségi intézet is vegye ki a maga részét.

Az Orsz. Széchényi-Könyvtár vezetősége nagy szeretettel karolta föl azt a gondolatot, hogy a könyvtárnak PETŐFIRE vonatkozó gazdag és változatos anyaga ünnepi kiállítás keretében közszemlére kerüljön. A Nemzeti Múzeum főigazgatóságának melegen pártoló fölterjesztésére a miniszter úrnál is helyesléssel találkozott a PETŐFI-kiállítás terve, s ez a legmagasabb fórum rövid úton hozzájárult annak megrendezéséhez.

A kiállítás megnyitásának időpontjául az év végét tűzték ki, hogy ily módon a Nemzeti Múzeum ünnepe külsőleg is szorosan belekapcsolódjék az országos ünneplés legkimagaslóbb időszakába.

Október hó végén fogtunk hozzá az anyag egybeállításához és pár héttel utóbb már a helyszínén való elrendezés munkája is megkezdődött. Karácsony tájára elkészült ez a munka is, s az év utolsóelőtti napján a magyar szellemi élet kitünőségeinek jelenlétében a gyengélkedő minisztert helyettesítő kultuszállamtitkár úr a kiállítást ünnepiesen megnyitotta és átadta a legszélesebb körű nyilvánosságnak.

Ezt a legtágabban felfogott nyilvánosságot már eleve biztosította az is, hogy a Nemzeti Múzeum a közönséget a hétnek előbb öt, utóbb pedig mind a hét napján díjtalanul bocsátotta a kiállított kincsek megismerésére. A kiállítás csinos külsővel megjelentetett vezető-katalógusának árát is a lehető legméltányo-

sabban, egy villamosjegy árában állapította meg. Ezeknek az intézkedéseknek meg is volt az az eredménye, hogy a kéthavi nyitvatartás ideje alatt kevés híján másfélszázezer látogató fordult meg a kiállításon, és a kétezres példányszámban kibocsátott katalógus már az első hetekben kifogyott, s rövidesen második kiadást kellett belőle rendezni; ez az újabb kétezer példány azután a kiállítás bezártáig szintén elkelt.

A megnyitást megelőző napon a sajtó képviselői számára külön bemutatás volt, és valamennyi fővárosi napilap a mai papirosínség idején szokatlan terjedelemben emlékezett meg a kiállításról és ismertette annak anyagát.

Kiállítóhelyiségül a Nemzeti Múzeum épületének köralakú, üvegtetős kupolacsarnoka szolgált. Részben a fal mentén, részben a terem belsejében összesen tizennyolc vitrina, illetőleg asztaltárló fogadta magába a kézirat- és könyvanyagot. A bejáratnál szemben, bordóvörös függöny előtt, zöld növénydísz közepén Izsó Miklós fehér márványból készített PETŐFI-mellszobra díszítette a termet.

A rendezés a kiállított anyag csoportosítását a körfal mentén balról-jobbra haladó körséta formájában oldotta meg. Középponti helyre — fontosságához és érdekességéhez mérten — mindenütt a kéziratok gyűjteményt helyezte. Ez a gyűjtemény az, amelyet a Széchényi-Könyvtárban amúgy is elkülönítetten, *Petőfi-ereklyetár* néven őrzünk.

Ilyen külön relikviagyűjteménye egyedül PETŐFivel kapcsolatos darabokból van a könyvtárnak. Majdnem fél évszázad óta gazdagodik és egészítődik ki ez a mérhetetlen becsű kollekció, amely ma már darabszámával is, jelentőségével is felülmúlja a PETŐFIRE vonatkozó emlékek bármelyik más gyűjtőhelyének anyagát.

1875-ben GYULAI Pál gyermekei házi nevelőjének, TÖRÖK Pálnak végrendelkezéséből jutott a Nemzeti Múzeum az első PETŐFI-ereklyékhez. E darabok közt volt pl. PETŐFI Sándor ama bőr jegyzettárcája is, amely ezúttal is egyik legérdekesebb és legtöbbet szemlélt tárgya volt a kiállításnak. Ugyancsak a legrégebb szerzemények közé tartoznak PETŐFINEK BAJZA Józsefhez írt levelei; ezeket BAJZA özvegye ajándékozta könyvtárunknak.

1880-ban PETŐFI István, a nagy költő öccse, hagyományozta a Nemzeti Múzeumra mindazt a páratlan becsű anyagot, amit részben bátyja örökségként átvett, részben kegyeletes gondossággal kibővített és híven megőrzött. Ez a gyűjtemény mai relikviatárunknak mintegy felét jelenti; a darabok jelentékeny voltát tekintve pedig ma is legértékesebb része az azóta kétszeresére megnövekedett ereklyekollekciónknak. Kiállításunkra a legtöbb elsőrangú darabot ebből szemeltük ki. Hálánk és megbecsülésünk külön jelölül egy kis vitrinában azt a fekete bőrkasszettet is bemutatottuk, amelyet PETŐFI István bátyja emlékei számára készített s ezekkel együtt szintén Múzeumunknak juttatott.

A 90-es évek során GYULAI Pál közvetítésével került hozzánk több értékes PETŐFI-relikvia, köztük három hosszabb elbeszélő költemény kézírata, meg az 1845/6-ban írt valamennyi költeményt tartalmazó vastag füzet.

Századunkban azután ismét két írói hagyaték átvételével gazdagodott jelentékenyebb mértékben a gyűjtemény: 1911-ben GYULAI Pál, a következő évben pedig JÓKAI Mór irodalmi hagyatékának megszerzésével.

A legutóbbi évek gyarapodása már inkább csak a PETŐFI-család tagjaival kapcsolatos darabokra terjed ki.

Ebből a *Petőfi-ereklyetár*-ból a kiállításon két egyoldalas meg két kettős asztaltárlóra valót mutattunk be. Egyben-másban — a zsúfoltság elkerülése és az áttekinthetőség céljából — igen fontos darabokról is le kellett mondanunk. Így ARANY Jánosnak PETŐFI-hez írt leveleiből huszonkilencet őrzünk, de csak hatot állítottunk ki. Az egy-egy év termését magukba foglaló füzetek sem adhattak számot ezen a kiállításon gazdagságunkról, hiszen azokat leveleikre szétzedni sem hajlandóságunk, sem jogunk nem volt, s ezért csupán egy-egy (lehetőleg általánosan ismert) költeménynél tárhattuk fel a nézőközönség előtt.

És mégis hét elbeszélő költemény, meg huszonhat lírai vers kézírata volt látható, a költő életének legkülönbözőbb időszakai-ból. Az ifjonti emlékek, irodalmi zsengek külön csoportban sorakoztak fel.

A költő prózai műveiből és fordításaiból is bőséges mutatót nyújtottunk, valamint levelezése is tizenhat tőle írt és tizenöt hozzá intézett levéllel került bemutatásra.

A szabadságharc éveivel és eseményeivel összefüggő ereklyék ismét külön csoportban helyeződtek el. Ez a csoport — a benne foglaltak páratlan érdekességénél fogva — egyik legvonzóbb látnivalója volt kiállításunknak.

A PETŐFI-kéziratokat még kiegészítették PETŐFI ceruzarajzai is. Ilyet is többet bemutathattunk, aszódi kisdíák-korától az erdélyi hadjárat idejéig.

Ez a tulajdonképi *ereklyetár* magában véve is gazdag és minden tekintetben elsőrangú anyaga lehetett volna egy emlékkiállításnak. Darabjainak részletesebb felsorolásába itt nem bocsátkozunk, hiszen a kiállítás e részét a közkézen forgó katalógus is egytől-egyig feltünteti és a szükséghez mérten kommentálja is. Inkább a kiállítás egészéről akarunk képet adni, mintegy tervrajzát megörökíteni.

A kéziratos részt nagyszámú nyomtatott anyaggal egészítettük ki. Ez az anyag az alábbi csoportok szerint tagozódott.

Hírlaposztályunk darabjaival PETŐFINEK az egykorú sajtóban való tükröződését akartuk legalább szemelvényesen megmutatni. A hírlapanyag már az újságpéldányok nagy térfogatánál fogva sem igen alkalmas kiállítási matériául. Egy üvegszekrényt betöltő mutatóvannal azonban így is sikerült fogalmat adnunk a PETŐFI személyével és művészetével foglalkozó korabeli megnyilatkozásokról. Első kritikusi közül csak a legnevesebbek cikkeit tártuk fel s a költő műveinek első megjelenéseiből is csak néhány jellemző darabot mutattunk be. Ezenkívül egy-két röpcédulával is élénkítettük ezt a csoportot. Ennek az egész hírlapcsoportnak gondos és mindenben a lényegeset hangsúlyozó egybeállítása főként BAJZA József dr.-nak, hírlaposztályunk vezetőjének szakértelmére vall.

Az egykorú PETŐFI-irodalom e csoportjának mintegy természetes folytatásul kínálkozott a következő rész: az újabb PETŐFI-irodalom, a költő halálától napjainkig. E részben a rendezés főleg

SZINNYEI József, az utolsó évek termését illetőleg pedig PINTÉR Jenő kitűnő bibliográfiájának adataira támaszkodott. A kiállítható módon, tehát könyv vagy füzet alakjában megjelent dolgozatok úgyszólván hiánytalanul megtalálhatók voltak abban a három faliszekrényben, amelyet ez a csoport elfoglalt. Le kellett azonban mondanunk mindarról, ami folyóiratokban vagy a napisajtóban jelent meg, pedig tagadhatatlan, hogy PETŐFI-irodalmunk egyik tekintélyes és épen nem legcsekélyebb értékű hányada ilyen módon látott nyilvánosságot. Az első két szekrényben időrendet követtünk a felállításban; kezdtük az önkényuralom idején megjelent első méltatásokkal és végeztük a centenáris esztendő legújabb termékeivel. A második szekrényben azután külön csoportban egybeállítottuk a PETŐFI-irodalom legdöntőbb fontosságú kiadványait: GYULAI Pál, FERENCZI Zoltán és MELTZL Hugó műveit a ZILAHY Károly-féle első életrajzi kísérletet, a Petőfi-Múzeum meg a Petőfi-Könyvtár sorozatát. A PETŐFI-irodalomnak fentartott harmadik szekrénybe az évkönyv-, album- és almanach-természetű anyag került s végül — mintegy a csoport kiegészítésül — a költővel foglalkozó külföldi irodalom. Német, angol, francia, olasz és spanyol művekből álló szép sorozat tanuskodott itt PETŐFI világirodalmi nagyságáról.

A költővel foglalkozó irodalom (hírlapok és könyvek) épen a terem körfalának felét foglalta el. A jobboldali másik félkör négy faliszekrényébe azután PETŐFI műveinek kiadásai kerültek, kettőbe az eredetiek, kettőbe pedig a fordítások. Az eredeti kiadások sorozatának lehetőleg teljes egybeállítása leginkább FERENCZI Zoltán bibliográfiájának útmutatása szerint volt lehetséges. Itt is időrendben haladtunk, s csak a kevés példányszámú, bibliofil és amateur kiadványokat meg a diszműveket választottuk külön. PETŐFI-kiadások dolgában könyvtárunknak is érzékeny hiányai vannak, és csekély vigasztalásunkra lehet az a körülmény, hogy Magyarországon egyetlen olyan könyvtár vagy múzeum sincs, amely e részben hiánytalan gyűjteményt mondhatna magáénak. A magyar nyelvű kiadások két faliszekrénye között külön asztaltárlóba gyűjtöttük a költő életében megjelent kiadások teljes,

pontos időrend szerint sorakoztatott kollekcióját. Ennek valamennyi darabját szép, hibátlan példányban őrzi könyvtárunk.

Az idegen nyelvekre fordított PETŐFI-művek szintén két szekrényt töltöttek meg, az egyiket a német fordítások, a másikat a többi tizennyolc nyelven megjelent átültetések. E csoportban természetesen ki kellett terjeszkednünk az anthológiákra is, hiszen a nyelvek egyikén-másikán csak ilyen módon jutott tolmácsoláshoz PETŐFI művészete. A fordítások egybegyűjtését nagy mértékben megkönnyítette dr. GULYÁS Pálnak könyvtárunk kiadásában megjelent kitűnő bibliográfiája.

A terem közepén felállított két nagy kétoldalas üvegesszekrényt majdnem egészen elfoglalta a zeneművek csoportja. Ennek anyagát kiváló zenei szakemberünk, LAVOTTA Rezső válogatta ki, majd LAVOTTA súlyos megbetegedése után Múzeumunk jeles zenei tudású főtitkára, dr. ISOZ Kálmán folytatta az anyag egybeállítását, s annak elhelyezését is teljesen ő oldotta meg nagy sikerrel. Kellőképen kiemelte zenei kiválóságaink PETŐFI-kompozícióit, a többi darabokkal pedig egyes sorozatokat mutatott be, hogy ily módon bizonyítsa PETŐFI egy-egy költeményének állandó ihlető hatását zeneszerzőinkre. Külföldi kiadványok is élénkítették a gazdag kóta-anyagot.

A zeneművek szekrényeinek egyikében néhány polcot fenntartottunk a népies vagy épen ponyvaszerű PETŐFI-irodalom szemléltetésére. Ilyen természetű gyűjtemény tudtunkkal ez ideig még nem került a közönség elé. A sokszor valóban eldugott, alig sejthető helyen vagy módon megjelent ilyenféle PETŐFI-kiadványok és átdolgozások kinyomozásában nagy segítségünkre volt BAROS Gyulának a *Magyar Könyvszemlé*-ben kiadott, ezzel a tárggyal foglalkozó derék dolgozata.

Egy kis sorozattal mutatót adtunk a gyermekirodalomnak s általán a paedagógiai célzatú könyvkiadásnak PETŐFivel foglalkozó termékeiből is. E részben könyvészeti előmunkálatok nem álltak rendelkezésünkre.

Főleg a bibliográfiai vezetőfonál hiánya okozta azt is, hogy a PETŐFivel kapcsolatos magyar szépirodalom alkotásait nem tár-

tuk fel a kiállításon. A rendezésre fordítható idő rövidege megakadályozott abban, hogy ily irányban behatóbb tájékozódást nyerhessünk. E könyvészeti hiányon BAROS Gyulának az a hatalmas anyagú összeállítása lesz hivatott segíteni, amely épen a *Magyar Könyvszemle* jelen füzetében kerül nyilvánosságra.

Az ereklyeláda vitrinájában kínálkozó teret arra fordítottuk, hogy PETŐFI könyvtárának fenmaradt darabjaiból nyujtsunk mutatóban egy kis csoportot. Itt főleg a dedikált, vagy a költő névbeírásával ellátott példányokat helyeztük szem elé.

Nagyjában a fentiek szerint tagozódott a kiállítás anyaga. Ezt azután még kiegészítettük és nyilván érdekesebbé is tettük a költő hozzátartozóinak, nejének, fiának, öccsének meg ipának ereklyéivel. E tekintetben szűkre fogtuk a kereteket és ereklyetárunk idevágó részéből csak azt vontuk be a kiállításba, ami PETŐFI személyével is erősen kapcsolatos. Juliát is, Zoltánt is és PETŐFI Istvánt is igyekeztünk bemutatni költői kísérleteikben csakúgy, mint életüknek minden olyan vonatkozásában, amely PETŐFI pályájához vagy emlékéhez fűződik. Elhanyaglásuk emlékét lehetőleg kirekesztettük ebből az emlékkiállításból, amely minden egyes darabjával a nagy magyar költői lángelme dicsőségének kívánt jelentőségben és külső méreteken egyaránt hatalmas emléket emelni

RÉDEY TIVADAR.

A SÜMEGI PÜSPÖKI KÖNYVTARSZOBÁ AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.

A sümegi püspöki kastélyt BIRÓ Márton veszprémi püspök építette és rendezte be 1750-ben, miután az 1712-ben felperzselt sümegi fellegvárnak, a veszprémi püspökök évszázados rezidenciájának újraépítésére Bécstől hiába kért engedélyt. Mire MÁRIA TERÉZIA sokáig késő beleegyezése megérkezett, már álltak a vár-hegy tövében épült új kastély falai s a királynő kancellárja lemondott kedvenc tervéről: a sümegi vár rom maradt.

Ehelyett azonban a művészeteket pártoló BIRÓ püspök pazar pompával díszítette új otthonát. Loggiás, erkélyes terme a legnagyobb terem volt a megyében; 1835-ig ott tartották a megyegyűléseket a MAULPERTSCH falfestményeivel ékes falak között. Ma a Sümeggel szomszédos várakat ábrázoló freskók eltűntek, a nagy terem három kisebb helyiséggé alakítottatott át, a könyvtár pedig üresen áll.¹

Ez utóbbi, melyre BIRÓ Márton püspök, az Euchiridion harcias tollú szerzője, sok gondot fordított, meglehetősen sötét és nedves helyiségben volt elhelyezve; a szekrények — s valószínűleg a könyvek is — sokat szenvedtek a nedvességtől; a lakatlan kastélyban nem volt többé gondozójuk. Ez indíthatta néhai báró HORNIG Károly veszprémi püspököt a nagylelkű elhatározásra, hogy a könyvtár berendezését az Iparművészeti Múzeumnak ajándékozza s ezzel lehetővé tegye a szép könyvtárhelyiségnek a múzeumban való teljes rekonstrukcióját. A stukkos mennyezetet RADISICS, a múzeum akkori igazgatója híven lemásoltatta. A gipszmásolat most végre helyet talált a múzeumban, a

¹ A sümegi várra és püspöki kastélyra vonatkozólag számos új adatot fog közölni DARNAY Kálmán megjelenendő történeti munkája, melynek kéziratát a fentieknél felhasználhattuk.

roskadozó szekrények eredeti formáikban helyreállítva előkerültek a raktárból, a korabeli könyvtárasztal megint elfoglalhatta régi helyét a boltozat alatt.

A könyvtárszoba — kis méretei miatt nem nevezhetjük teremnek — fehér mennyezetét széles, vörös és szürke márványt imitáló, dúsan aranyozott stukko-párkányzat övezi, a barok-izlés erőteljes, lendületes vonalaiban tervezve. Ellentétben a renaissance szigorúan egyensúlyozott nyugalmával csupa mozgás, csupa festői szín és káprázat. Az aranyozott szegélyű cartoucheokkal, kagylós alakulatokkal és akanthusokkal díszített párkányon a tudomány és irodalom accessoriumai láthatók: éggömbök, homokóra, távcső, csillagászati és mértani műszerek, könyvek, irattekercsek, kalamáris és toll stb. Magának a püspöknek színes reliefképe, párnára helyezett könyv fölé hajolva tekint alá a mennyezetről, mellette főpásztori méltóságának jelvényei, az infula, a pásztorbot. Koronás arany monogramja a mennyezet közepét díszíti.

A helyiséghez szabott, beépített könyvszekrények diófával furnirozottak, diógyökér-berakással. Alsórészüik erősen profilrozott tömör ajtókkal záródik, míg felsőrészüik üveges ajtóit aranyozott talpú és oszlopfejű pillérek választják el egymástól. A szekrények még nem mutatják a XV. Lajos korában divatos hullámos vonalú formákat; épen csak az alul lekerekített, felsőrészüikön homorú sarkak és az erősen tagolt párkányok árulják el a kezdődő rokokó előszeretétét a megtört vonalak és a fény és árnyhatásokkal való játék iránt. Egyébként nemes egyszerűségük, komolyságuk jól illik egy tudós egyházfejedelem könyvesházához.

A püspöki könyvtár könyvanyagát a múzeum nem vette át. A könyvek tudomásom szerint most is ládáikba csomagolva őriztetnek Sümegen úgy, ahogyan a szekrények leszerelése alkalmával ott elhelyeztettek.

Hogy a szekrények üresen ne álljanak, itt helyeztük el a múzeum könyvkötés-gyűjteményét. Egyelőre ez az első rendszeres ilyfajta áttekinthető gyűjtemény, mely a tanulmányozásra állandóan rendelkezésre áll.

Sajnos, a gyűjtemény úgy mennyiségben, mint minőségben eléggé szegényes. Az Iparművészeti Múzeum gyűjtési körén kívül esik a könyvek gyűjtése s mindössze azt a néhány példányát mutathatja be e fontos iparművészeti ágnek, ami alkalmi vételek, ajándékozások és letétek útján esetlegesen a múzeumba került.

Teljesen hiányoznak a középkori kötések; nincsenek GROLIER és MAJOLI könyvei, hiányoznak a régi angol és spanyol kötések, a franciák, németek, németalföldiek nagyon is hiányosan vannak képviselve. A magyar könyvkötő-művészetből pedig, melyre természetesen legnagyobbat súlyt kellett helyeznünk, ugyancsak nem állott rendelkezésünkre régi könyvkötésünk egész stílfeljedését felölelő teljes sorozat, — legnagyobb büszkeségünkről, a Korvin-kötésekről nem is szólva. A hiányokat, különösen a Mátyás király speciális könyvkötéseit illetően, néhány jellegzetes példa jó reprodukciójával igyekeztünk pótolni.

Az első két szekrényt keleti — perzsa és arab — könyvtáblák töltik be, közöttük néhány kiváló minőségű lakkmunka, APPONYI Sándorné grófnő ajándéka. Csatlakozik ezekhez a XV—XVI. század olasz könyvkötése, melyen a keleti befolyás — a moreszk és arabeszk — jól megfigyelhető; így pl. egy csomózott mintájú nápolyi könyvtáblán, mely közel áll a VITRÉZ-féle kódex és több Korvin-kötés díszítéséhez, úgyszintén egy 1544-ben Velencében nyomtatott könyv keleti stílusú kötésén is.

Egy vaknyomással díszített vörösbőr-könyvtábla III. PÁL pápa címerét viseli s állítólag a vatikáni könyvtárból származik.

Érdekes egy úgynevezett legyezős díszítésű (à l'éventail) dúsan aranyozott olasz kötés, mely irodalmunkban többször szerepel és pedig hol mint XVI. századbeli olasz munka,¹ hol pedig mint francia legyezőkötés LE SUEUR-tól,² pedig a táblába kötött kézirat kétszeresen is keltezve van: Datum Padue Anno MDCIL Pontificatus autem... Innocentis Pape X. Anno V.

¹ RÁTH Gy.: Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon, A Magyar Iparművészet 1896-ban, 63. l. és CZAKÓ E.: A könyvnyomtatás és könyvdíszítés története, M. Könyvszemle 1901. évf. 350. l.

² Az Iparművészet Könyve. III. kötet 433. l.

A francia modort utánzó, többnyire duccal nyomott későbbi olasz kötések között épen ez a legyezős díszű az, mely bennünket közelebbről érdekel, amennyiben a díszítések ilyenmű elrendezése kétségkívül hatással volt a XVII. század magyar kötéseinek kiképzésére is, amint ez számos akkori kötésen — különösen a kolozsváriakon — megállapítható (pl. BORNEMISZA Anna könyve 1674-ből stb.) A múzeumban kiállított kötések között van egy vaknyomású barna bőrkötés, cseh munka 1677-ből, amely szintén a legyeződíszítést mutatja.

A magyarországi könyveink között a legrégebb és történeti szempontból is legérdekesebb a PRÁGAI András fordításában 1628-ban Bártfán megjelent «Fejedelmeknek serkentő orai»-nak egy példánya, mely BETHLEN Gábor fejedelem hirhedt nejének, Brandenburgi Katalinnak tulajdona volt. A kézzel nyomott, szalagdíszítésű táblák közepén arany betűkben olvasható (elől): SERENISSIMA PRINCIPISSA DOMINA, DNA CATHARINA, DEI GRATIA PRINCIPISSA TRANSYLVANIAE, MARCHIONISSA BRANDENBURGICA, PRVSSLÆ IVLIÆ, CLIVIÆ, MONTIVM STETINI, POMERANORVM, VANDALORVM (hátul): NEC NON IN SILESIA CROSNIÆ, CARNOVIÆ, QVE DVCISSA, BVRGGRADIA NORINBERGENSI, PRINCIPISSA RVGIAE, COMITISSA MARCAE ET RAVENSPERGI RAVENSTEN DOMINA ANNO M D CXXIX.

Hogy a precíz kivitelű, szép kötés magyar könyvkötő munkája volna, állítani nem merném, bár a hiányzó csatok áttört mívű ezüst maradványai erdélyi ötvösmester kezére vallanak.

Elég jól van képviselve a Kolozsvárott és Debrecenben dívott aranynyomású és színezett pergamentkötés, mely részben egészen orientális mintákat használt, részben pedig sajátosan magyar ornamentikát mutat, melyben a tulipán és szekfű játsza a főszerepet.

Az egyik pergamenttel borított könyvtábla belső lapján az előzőkből szívalakban kivágott keretben exlibris gyanánt RAGÁLYI Anna neve van vörös bőrre arany betűkkel nyomva, alatta 1761 évszám. A másik csoport a felvidék különleges bőrkötése, vak-

nyomással vagy arany és ezüst díszítéssel. A XVII—XVIII. századokban különösen Nagyszombat dominál. Itt készült az 1711-ben megjelent *Calendarium Tyrnaviense* kötése, mely I. JÓZSEF-nek és nejének, WILHELMINA AMÁLIA-nak arcképeit tünteti fel. Pozsony és Kassa is képviselve van a gyűjteményben. Ezeken a kötéseken a a német (osztrák) befolyás erősen érezhető.

A nyolcadik szekrényben láthatók egy XVIII. századból való magyar könyvtábla trébelt ezüst sarkai, a könyv közepét díszítő címerrel (ERNST Lajos úr letétje), valamint egy XVII. századbéli német bársonykötés ezüst veretekkel és kövekkel díszítve és egy augsburgi mesternek, Michael Mayr-nak († 1714) ezüst könyvveretei. Ugyanezen mestertől van Esztergomban egy függőlámpa és Kolozsvárott egy kehely.

A német kötések közül említést érdemel egy eléggé jellegzetes disznóbőrkötés 1596-ból vaknyomású figurális díszítéssel, továbbá egy archaizáló szép Missale 1739-ből (az V. szekrényben), néhány osztrák kötés a XVIII. századból stb.

A franciák egy 1550-ből való lyoni szép kötéssel, a hollandusok két kis könyvvel vannak képviselve.

Végül a XIX. század néhány kitűnő francia, angol és dán kötése fejezi be a sorozatot.

Reméljük, hogy a gyűjtemény anyagát idővel kiegészíthetjük és részben jobb példákkal pótolhatjuk, úgy, hogy a sümegi könyvtárszoba majdan a könyvkötészetnek, de különösen a magyar könyvkötészetnek igazán magas színvonalú mintakollekciójává válhatik.

VÉGH GYULA.

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG.

(Első közlemény.)¹

I. A középkor.

A nyugateurópai írás- és könyvforma a X. és XI. század fordulóján honosult meg a magyarságnál, amikor is nagy része fölvette a kereszténységet, még pedig annak római formáját. A nyugatról, Olasz-, Német- és Csehországból beözönlő hittérítők bizonyára jórészt magukkal hozták legszükségesebb szerkönyveiket, de az egyházközségek elszaporodtával s a szerzetesrendek megtelepülésével kétségkívül itthon is csakhamar serény könyvmásolói tevékenység fejlődött ki. Szent GELLÉRT a legenda szerint bakonybéli magányában szorgalmasan másolgatta a magaszerezte könyveket. Azonban arról panaszkodik, hogy az írásanyag és a lemásolandó minták előteremtése egyaránt nehézségekbe ütközik. Mindazonáltal a pannonhalmi bencés apátság már 1093 táján nem kevesebb mint 80 kézirattal rendelkezett. Ez a legrégebb hiteles könyvjegyzékünk.

1. *A könyvek anyaga, formája és előállítási módja.*

Az Árpád-korból fennmaradt néhány kézirat egytől-egyig pergamentre van írva, ami a régibb középkornak szinte kizárólagos írásanyaga volt. A görögök és rómaiak kedvelt írásanyagát, a papirusz-hártyát ugyanis a középkori kódexek előállításához csak elvétve s a XI. század óta már egyáltalán nem használták. A rendkívül törekeny papiruszt kiszorította a jóval tartósabb s az egyes levelek összehajtogatása és egybefűzése útján előálló kódexformának sokkal megfelelőbb állati bőr, melynek írásra alkalmas álla-

¹ A PINTÉR Jenő szerkesztésében megjelenendő Magyar Irodalomtudományi Kézikönyv számára készült összefoglalás.

potában *membrana* vagy *pergament* volt a neve. A pergament, vagy magyar műkifejezéssel élve bőrhártya, rendszerint juh- vagy borjubőrből, de elvétve kecskebőrből is készült. A szőrétől és zsírtartalmától megfosztott állati bőrok felületét tajtkővel gondosan lecsiszolták s pórusait valami tömítő anyaggal töltötték ki, hogy a tinta szétfolyását megakadályozzák. Noha a pergament előállítása nem volt helyhez kötve, mint a papiruszé, mégsem lehetett mindenütt könnyen hozzáférni, miért is egyes, kiváltkép nagyszabású irodalmi működést kifejtő kolostorokban külön irhást (*pergamentarius*) alkalmaztak. A XIII. század óta a fejlettebb műveltségű városokban sűrűn találkozunk ez iparág világi művelőivel is, sőt a bécsi irhások 1288-ban már céhbe is állottak. Hazánkban Eperjesen 1480 és 1490 között többször szerepel a városi számadásokban egy Jakab nevű pergamenista. Egy 1501/3-ban elhalt György nevű irhás pedig a bártfai centumvirek sorába tartozott. Egy X. századi külföldi följegyzés szerint a pergamentlapok háromféle nagyságban kerültek forgalomba: ezek a *modulus maior*, a *modulus minor* és a *modulus parvus*. Áruk meglehetősen ingadozott. Eperjes városa pl. egy egész pergamentbőrért 1455-ben 44 dénárt, 1520-ban 12 dénárt s 1537-ben 40 dénárt fizetett.

A pergament egyeduralma azonban nem sokáig tartott. A XII. század elején lép föl az európai kultúrközösségben először a papíros, ez a növényi rostokból, illetve vászonrongyokból erjesztés útján előálló nemezszerű pépből készült írásanyag, amely a kínaiaktól arab közvetítéssel került Európába, ahol csakhamar egyre-másra keletkeztek a papírmalmok. Így Spanyolországban a XII., Olaszországban a XIII. század folyamán, s utóbbi helyen az új iparág annyira föllendült, hogy Itália csakhamar Középeurópa legnagyobb papírszállítója lett. A olasz papírmalmosok alkalmazták legelőször az ú. n. vízjegyet, amely kifejezésen az a címer vagy egyéb alakzat értendő, melynek körvonalai a világosság ellenébe tartott papírlapon előtűnnek. E vízjegyek tanúsága szerint hazánkban a XIV. század folyamán túlnyomó részben olasz eredetű papírost használtak. Eperjes városa a XV. és XVI. században papírszükségletét legnagyobbbrészt Lengyelországból szerezte be, még

pedig részint a helybeli kereskedők közvetítésével, részint közvetlenül kiküldöttei útján. Németországban a XIV., Angliában és Hollandiában a XV., hazánkban pedig csupán a XVI. század folyamán keletkeztek az első papírmalmok. A ránk maradt legrégebb európai görögnyelvű papírosoklevél 1109-ből s a legrégebb latinnyelvű 1228-ból van keltezve. Hazánkban az eddig ismert legrégebb papírosoklevelet 1310-ben állították ki Pozsonyban. A papíros, mely az írásanyagok sorában ma már szinte egyeduradalomra jutott, úgy a kancelláriai, mint a könyvmásolói gyakorlatban eleinte csak nehezen tört utat magának. Az olasz közjegyzőket még a XIV. század elején is eskü kötelezte arra, hogy okmányaik készítéséhez papírost nem fognak fölhasználni, nálunk pedig Nagy Lajos 1348-ban utasította a turóci konventet, hogy egy Liptó megye által «kényszerűségből» papíroson kiállított oklevelet írjon át pergamentre. A könyvírás terén a papírost eleinte csak pergamenttel keverve alkalmazták olykép, hogy az ívekké egyesített levelek külső levélpárjához bőrhártyát, belső leveleihez pedig papírost használtak. A XIV. század óta egyre gyakoribb a tiszta papíros-kódex, bár a díszesebben kiállított kéziratok egész a XVI. századig túlnyomó részben pergamentre irattak. A könyvsajtó első termékeiből is számos levonat készült membranára, de ezen a téren a papíros csakhamar végleges diadalt aratott. Ma már csak a bibliofilek számára készítenek elvétve egy-egy díszműből néhány pergament-példányt.

A könyvmásoláshoz szükséges íróeszközök a karthauziak rendszabályai szerint a következők voltak: a tollak (*pennae*), melyek rendszerint a ludak szárnytollaiból állítottak elő; a kréta, melyet a pergament likacsainak a tömítésére s a kivakart helyek elsimítására használtak, a tajtkő (*pumex*), mellyel a pergament felületén mutatkozó apróbb egyenetlenségeket tüntették el; a tintatartó (*cornu*), mely latin nevét onnan vette, hogy többnyire egyszerű szarv volt, melyet a másoló övében hordozott s használatkor az asztalon lévő nyílásba dugott; a vakarókés (*novacula* vagy *rasorium*), egy félhold-alakú vaspenge, mellyel a hibás szöveget távolították el a bőrhártyáról; a tollkés (*scalpellum*), mellyel

a lúdtollakat megmetszették; a körző (*punctorium*) s az ár (*stumbula*), melyekkel a sorközöket jelölte ki a másoló s végül az ólom (*plumbum*), mellyel a kijelölt közökben egy vonalzó (*regula*) segítségével megvonalozták a készülő kódex lapjait.

A szövegíráshoz használt fekete tintát a későbbi középkorban jobbára rézgálicból, gubacsból és vitriolból állították elő. A színes tinták közül leginkább a vörös (*rubrum*) terjedt el a középkorban, melyet miniumból készítettek. Rendszerint a kezdőbetűk, kezdősorok, tartalmi összefoglalások és díszek előállítására használták fel. Ezt az eljárást rubrikálásnak nevezték még akkor is, ha piros tinta helyett vagy azzal kombinálva kék vagy zöld tintát alkalmaztak. Elvértve arany és ezüst tinta is előfordul a díszes kiállítású kéziratokon.

A középkori könyv alakja az ú. n. kódex-forma, mely a mai nyomtatványokéhoz hasonlít. E forma, melynek kiindulópontja a napi följegyzésekhez használt dyptichon volt, úgy látszik az V. század folyamán került túlsúlyba a tekercs- (*rotulus*) formával szemben. A kódex füzetekből (ívekből) áll, amelyek viszont több kétrét hajtott pergament- (később papiros-) levélből tevődnek össze. Leggyakoribb a négy darab kétrét hajtott levélből alakított füzet, a *quaternio*, úgy, hogy ez a kifejezés utóbb felvette az ív jelentést, tekintet nélkül a benne foglalt levélpárok számára. Sőt a hazai latinságban (1347) a *quaternus* szó a *liber* (könyv) szinonimájaként is előfordul. Az egyes quaterniókba foglalt levélpárok száma igen különböző s kettőtől tízig, vagy még többig is terjedhet. Egy-egy kódex ívei rendszerint azonos számú levelekből állanak s ha sorukban kisebb terjedelmű ívekre is akadunk, gondosan utána kell néznünk, vajjon nincs-e utólagos csonkítással dolgunk. Minden egyes ív akár az elején, akár a végén jelzéssel volt ellátva. Jelzés (*signatura*) gyanánt kis és nagy betűket, római és arab számokat használtak. A XIV. század óta a lapszámozás is egyre gyakoribb, de leginkább olyformán, hogy egy-egy levél két lapja azonos sorszámot kapott. Vagyis tulajdonképen levélszámozással van dolgunk a mai lap- vagy oldalszámozással ellentétben. A levélszámok idézésénél különbséget kell tennünk a levél

színe (*recto*) és fonákja (*verso*) között. Az ívek helyes elrendezését (*collatio*) még az őrszavak (*custodes, reclamantes*) is elősegítették. Az őrszó a lap alján, a szöveg utolsó sora alatt olvasható kifejezés, mely egyúttal a következő lap szövegének kezdő szava. Az őrszavak sűrűbb alkalmazása a XIII. század óta tapasztalható.

A szöveg a kódex lapjain vagy egyfolytában, vagy hasábokra osztva íratott. Utóbbi esetben leggyakoribb a kéthasábos beosztás. A könyvírásnál az 1200 táján Európa-szerte elterjedt karoling minuszkula kerekded típusai a XIII. század közepe felé csúcsba szökellő, keskenyebb formákat öltének s ez az ú. n. rideg gót barátírás (*fractura*) egészen a XVI. századig tartotta magát. Az óklasszikus szellem újraéledtével karöltve Olaszországban ismét föllevenítették a karoling minuszkula gömbölyded formáit, amelyekbe azonban a barátírás egyes sajátosságait is beolvasztották. Így alakult ki a humanista könyvírás, mely a könyvnyomtatás ú. n. antiqua betűfajtaiban ma is továbbél. A humanista írás MÁTYÁS király és az udvarában élő könyvkedvelő főpapok útján hazánkba is eljutott, de a közhasználatban — mint ezt XV. és XVI. századi kéziratos nyelvemlékeink tanúsítják — továbbra is a barátírás tört formái tartották magukat. Számos középkori kéziratban a könyvírás helyett többé-kevésbé jól olvasható folyóírással (*cursiva*) találkozunk, ami annak a jele, hogy az illető példány nem hivatásos másoló munkája.

A másoló íróasztala (*tabula scriptoria*) rendszerint a mai templomi stallumok módjára ülőhellyel kombinált rézsutos pulpitus volt, melyet nemezszővettel (*epicausterium*) fődtek be olykép, hogy a szövet egy része a pergamentre is ráterült s ily módon megvédte azt a másoló keze nyomától. Miniaturákon láthatjuk, hogy a pulpitus fölé sokszor egy forgatható olvasótámlány volt erősítve, amelyen a lemásolandó mintát helyezték el, különböző rendszerű nehezekekkel biztosítva a könyv nyitva maradását.

A másoló munkateljesítménye gyakorlottságától, szorgalmától s az írásra fordított műgond nagyságától függött. A VI. században Szent COLUMBA állítólag 12 nap alatt lemásolt egy evan-

géliumos könyvet, Szent NILUS pedig négy nap alatt egy psalteriumot, — persze a legenda tanúsága szerint. Azonban a gyors munka nemcsak a legendák világában fordul elő. Nem egy kézirat zárószorai (*colophon*), melyek több-kevesebb bőbeszédűséggel szokták felsorolni a kézirat címét (tartalmát), szerzőjét, másolóját, megrendelőjét s elkészülte körülményeit, egészen bámulatos gyorsaságról tesznek tanúságot. Így WANDALGAR a *Lex Salica* leírását 793. okt. 30-án kezdte meg s nov. elsejére nemcsak hogy befejezte, hanem még az aleman törvény másolatával is megtoldotta. Egy luxeuili szerzetes 1004-ben BOËTIUS *Geometriáját* 11 nap alatt másolta le, a bécsi nemzeti (udvari) könyvtár egy 278 nagy ívrétű levélre terjedő új testamentumának elkészítése pedig 1333-ban csupán fél évet vett igénybe. De a gyorsaság pálmáját az a párisi minorita vitte el, aki OVIDIUS *De remedio amoris* című munkája leírásába 1467 Mária fogantatása szombatján hajnali öt órakor fogott bele s még az nap este 11 órára el is készült munkájával. A munka menetét nagyban meggyorsították a szórövidítések (*abbreviatura*), melyek sűrű alkalmazása egyes kéziratok olvasását ugyancsak megnehezíti. A másolás gyorsaságát azzal is fokozták, hogy a nagyobb terjedelmű könyveket ívekre bontva egyszerre több másoló közt megosztották. Az egyes kódexekben megkülönböztethető többféle kéz gyakran ilyen munkamegosztásban leli magyarázatát. Ha pedig ugyanazon könyvből több példányra volt szükség, a szöveget egyszerre több másolónak mondták tollba, miként ezt állítólag már ALCUIN idejében Toursban tették.

A gyorsan dolgozó s a szöveg jelentésével nem mindig tisztában levő másolók természetesen sok hibát követtek el, miért is szokásban volt a másolatokat használatbaadásuk előtt kijavítani (*emendare*). Főleg a szent iratok, egyházi és jogi könyvek emendálására fektettek különösebb súlyt. Azonban a javítás gondját igen gyakran az esetleges olvasóra hárították s ezt versben vagy prózában a másoló nem egyszer lelkére is köti az olvasónak, egyúttal elnézését kérve a hibákért. Nálunk VITÉZ János esztergomi érsek emendálta nagy gonddal a könyvtárába került kéziratokat.

A piros vagy más színes tintával készült kezdőbetűket, feje-

zetcímeket s egyéb díszeket rendszerint nem a másoló, hanem a *rubricator* pótolta bele a kéziratba. Innen van, hogy a színes kivitelre szánt betűk és szövegrészek számos kéziratban hiányzanak. A festett díszlapok, keretrajzok, képes kezdőbetűk és szövegképek (*illuminatura* és *minatura*) pedig a gondosabb kivitelű, fényesebb kódexekben arra hivatott könyvfestők (*miniator*, *illuminator*) ecsetének a munkája.

Az ekként elkészült kéziratot azután többé-kevésbé díszes bekötéssel látták el. Az íveket három vagy több bőrszíjra fűzték föl s e szíjak kiálló végét a kötéstáblácul szolgáló vékony tölgy- vagy hársfadeszkába vájt nyílásokba akasztották. A könyv sarkát s a födeleket azután kellőkép kicserzett és meglappasztott állati bőrrel — a hazai középkori kötéseken leggyakoribb a szarvas-, marha- és disznóbőr — fehér vagy színesre festett pergamenttel, selyem- vagy bársonyszövetvel vonták be. A bőrbevonatot gyakran vaknyomású, vagy metszett, poncolt és domborított díszítéssel is ellátták. A pazar kiállítású egyházi szerkönyvek födeleit elefántcsont-faragványokkal, trébelt, cizellált vagy zománcos arany-, ezüst- vagy rézlemezekkel borították s drága meg féldrágakövekkel rakták ki. Fémveretek, köldökök és csatok egyszerű kivitelű bőr- és szövetszöveteken is gyakoriak. A bőrkötések aranynyomású díszítése Keletről terjedt el Európában. Első szerény nyomaival a renaissance felsőolaszországi kötésein találkozunk. Gazdagabb aranyozást a mi MÁTYÁS királyunk alkalmazott először Európában, akinek dúsan aranyozott maroquin-kötései valószínűleg Budán készültek.

A könyvek igen tekintélyes része a középkor folyamán a szerzetesek rendházaiban készült. Főleg azokban az országokban, amelyek lakossága csak újabban tért át a kereszténységre, mivel itt a világi papságot szinte teljesen lekötötte a lelkipásztorkodás. Természetesen nem minden kolostor vált ki egyformán ezen a téren s még a kézirattermelés dolgában leghíresebb klastromokban is egymást váltják fel a termékeny, kevésbé termékeny és terméketlen korszakok, aszerint, amint a szerzetesi fegyelem teljes erejében fennállt, bomlásnak indult, vagy egészen meglazult. Voltak

kolostorok, ahol külön írószoba (*scriptorium*) volt berendezve a könyvek előállítására, másutt viszont a keresztfolyosó egy részében állították fel a másolók stallumait s ez a rész gyakran még csak be sem volt üvegezve. Télvíz idejében ugyancsak keserves volt a másoló munkája s van olyan scriptor, aki könyve végén elpanaszolja, hogy dermedt ujjakkal dolgozott. Az írás rendszerint a nap világánál történt s a másolók átlag napi hat órát dolgoztak. Voltak rendházak, melyek egész iparszerűen foglalkoztak könyvek előállításával s készítményeiket árúba bocsátották. A legtöbb kolostor azonban beérte azzal, ha saját szükségletét volt képes fődözni. Nemcsak a férfi, hanem a női szerzetesházakban is serényen folyt a másolói munka s egész sereg apáca nevét őrizték meg a kéziratok kolofonjai. A bencések, ciszterciek, premonstreiek és karthauziak, akik a középkor legszorgalmasabb könyvmásolói voltak, hazánkban megtelepedve, rendszabályaiknak megfelelően, nálunk is szorgalmasan rótták a betűket. De kivették részüket a kultúra e nemes munkájából a pálosok, továbbá a kolduló rendek tagjai és az apácák is. Így a Pray-kódex valószínűleg bencés munka, az Ehrenfeld-, bécsi, müncheni és Apor-kódexeket magyar ferencesek másolták, a Kriza-kódex leírását 1533-ban fejezte be GARAI PÁL dominikánus, a Czeh- meg a Festetich-kódex KINIZSI Pálné pálos kolostorában készült Nagyvázsönyban, az Érdy-kódex pedig karthauzi szerzetes munkája. Női másolóink között első helyen áll RÁSKAI LEA domonkosrendi apáca, aki 1510—22-ig nagy tevékenységet fejtett ki e téren.

A szerzetesek mellett a világi papok is tőlük lehetőleg kivették részüket a könyvmásolás mesterségéből. Így Westfáliai STEPHANI HENRIK csukárdi (Pozsony vármegye) plébános 1377-ben másolta, miniálta és kötötte be Imre fia JÁNOS pozsonyi kanonok számára azt az esztergomi Miskönyvet, mely ma a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdona.

Az egyházi rendbe nem tartozó, világi másolók száma Olaszországban már a XIII. század óta igen elszaporodott. Párisban és Bolognában, a középkor e két leghíresebb egyetemi városában, szintén nagy számban éltek s a XV. századi firenzei könyvmásoló

műhelyekben, ahonnan MÁTYÁS király kéziratának a zöme is kikerült, ugyancsak világiak foglalatostkodtak. Világi másolók a középkor vége felé hazánkban is akadtak főleg a fejlettebb kulturájú felvidéki vásosokban. Így Bártfán 1438-ban egy JÁNOS s 1494-ben egy BOLDIZSÁR nevű világi másoló élt, Eperjesen pedig a század végén egy MÁTYÁS nevű világi másoló bizonyos BOLDIZSÁR eperjesi polgár felesége megbízásából egy antifornariumon dolgozott. Valamennyiöket az egykorú feljegyzések Kathedralis scriptor néven emlegetik, ami nem családi név, hanem a világi másolók latin elnevezése volt. Kathedralis MÁTYÁS jómodú férfiú lehetett: saját házában lakott, amely az 1504-iki tűzvész áldozata lett. Legtöbbször vitte az a JÁNOS nevű másoló, aki 1494/95-ben II. ULÁSZLÓ számára letisztázta BONFINIUS magyar történetét és szorgalmas munkájáért nemesi sorba emeltetett. Kódexek kolofonjaiból és levéltári feljegyzésekből eddig vagy száz magyarországi másolóról és könyvfestőről tudunk s a szerencsés véletlen egyre újabb adatokat vet felszínre. Így a M. N. Múzeum 1909-ben vásárolta meg Regensburgban a váci ötvöscéh 1423-ban készült fényes kiállítású egyházi szerkönyvét, melynek képdíszét JÁNOS mester, a váci püspök miniátora festette.

Középkori könyvkötőinkről már jóval kevesebb adat maradt ránk. A legelső hazai könyvkötő, akit névszerint ismerünk, a már említett csukárdi plébános. 1400 körül JÁNOS soproni iskolamester, 1457-ben a bártfavárosi nyugalmazott harangozó, 1459-ben pedig KRISTÓF, a pozsonyi polgármester káplánja foglalkozott ezzel az iparággal. Azonban valószínű, hogy ez alkalmi könyvkötők mellett a XV. század dereka óta a felvidéki városokban szakszerűleg képzett mesteremberek is működtek, mert csakis az ilyenek honosíthatták meg nálunk a németországi góthikus polgári kötést. A művelt nyugaton a világi könyvmásolók, -festők és -kötők annyira elszaporodtak, hogy Párisban már 1401-ben, Londonban pedig 1403-ban közös céhet alkottak, melyhez a könyvkereskedők (*stationarii*) is tartoztak.

2. *A könyvek forgalombahozatala.*

Noha díjazásért az egész középkor folyamán másoltak könyveket, vagy adtak el egyes kész darabokat, a rendszeres könyvkereskedelem csak meglehetősen későn fejlődött ki. A stationarius foglalkozása legelőször a híresebb egyetemi városokban alakult ki, ahol a könyvek, elsősorban a tankönyvek iránti kereslet meglehetősen élénk volt. Bolognában 1259-ben említetnek először. Eleinte könyvek kölcsönzésével foglalkoztak, az egyetemi hatóságok által megállapított díjak ellenében. Később ők lettek a közvetítők a könyvmásolók és a könyvvásárlók között, emellett megbecsülték az elhalt diákok ingóságait s kezelték azokat a zálogtárgyakat, amelyek ellenében pl. az oxfordi egyetemen a diákok megfelelő alapokból pénzt kölcsönözhettek. Párisban a Boldogasszony székesegyházának udvarán árusították a tankönyveket. A német főiskolákon a hallgatók maguk állították elő tankönyveiket az egyetemi előadások nyomán. Alighanem ez a gyakorlat állt fenn a mi középkori egyetemeiken is. Innen van, hogy forrásaink a középkor végéig mélyen hallgatnak a magyar könyvkereskedelemről. Egyéb-iránt a könyvkereskedelem apránként függetlenítette magát az egyetemektől. Oxfordban és Cambridgeben az egyetemnek föl- esküdt stationariusok mellett hovatova feltűnnek a független könyvárusok is s a két csoport között gyakori az összeütközés. Az angol könyvkereskedelem székhelyévé csakhamar London, tehát egy nem egyetemi város lett, s Olaszországban is Firenze, Milano és Velence váltak a XV. század folyamán a könyvkereskedelem csomópontjává. A kereskedők már nemcsak előzetes megrendelésre, hanem raktáruk számára is dolgoztatnak, amit számos olyan kódex bizonyít, amelyen üresen maradt az egyelőre ismeretlen tulajdonos címerének szánt medaillon. A korszak legnagyobb szabású kéziratkereskedője VESPASIANO da Bisticci (1421–98) volt, aki firenzei műhelyében 45 másolót foglalkoztatott. Hazánkból is több humanista főpap állt vele sűrűbb üzleti összeköttetésben. Angliában a könyvkereskedők már a XV. század folyamán megjelentek portékáikkal az Fgyed- és Bertalan-napi vásárokon,

Franciaországban pedig valami Guillaume Tousé nevű könyvárús 1480-ban utazó ügynököt is tartott, aki 500 libra értékű könyvkészlettel félévig járta keresztül-kasul Alsó-Bretagnet. Csakhamar hazánk székvárosában is megjelenik az első könyvkereskedő. Budán 1484—1526-ig nem kevesebb mint 13 részben hazai, részben külföldi könyvárús fejtett ki rövidebb-hosszabb ideig tartó működést és kisebb-nagyobb kiadói tevékenységet. E korszakban alkalmilag Kassán (1493), Nagyszebenben (1506), Eperjesen (1519) és Segesvárt (1522) is megfordult egy-egy könyvkereskedő (*bibliopola*, *puchführer*).

3. Köz- és magánkönyvtárak.

A könyvtárak túlnyomó többsége a középkorban az egyház tulajdonában volt, még pedig úgy a férfi- és női kolostorok, mint a káptalanok, székesegyházak és plébániák tulajdonában.

a) Kolostori könyvtárak.

A kolostori könyvtárak gyarapodás-módjáról, berendezéséről és működéséről általában elég jól vagyunk tájékozottak. Már maga Szent BENEDEK, a nyugati szerzetesi élet nagy alapvetője buzdított az olvasásra. Reguláinak 48. fejezetében futólagosan a könyvtárról is megemlékezik. A bencések példáját a Szent BENEDEK szabályain fölépülő egyéb szerzetesrendek: a karthauziak, ciszterciek, ágostonosok, premonstreiek egyaránt követték s olyik kolostor szabályai részletes utasításokkal szolgálnak a könyvtár (*armarium*) fejlesztését és fenntartását illetőleg. Hiszen valóságos szállóigévé lett a középkorban az a mondás, hogy «*Clastrum sine armario, quasi castrum sine armamentario*». Még a ferencesek is, noha Szent FERENC maga tanítványait még egy zsoldáros-könyv, vagy egy breviárium birtoklásától is eltiltotta, már 1260-iki nagykáptalanukban megemlékeznek a rendi könyvtárakról s csupán azt kötik ki, hogy a barátok ne másoljanak pénzért könyveket s csakis oly könyveket tartsanak maguknál, amelyek a rend közös tulajdonai.

A kolostori könyvtárak legfőként úgy gyarapodtak, hogy

lemásolásra más rendházakból kölcsönöztek ki kéziratokat. Így a lechnitzi karthauzi kolostor 1352-ben öt kéziratot vett kölcsön a látókövi karthauziaktól, valószínűleg lemásolás végett. A reichardsbrunni kolostor XII. századból fennmaradt leveleskönyve beszédes tanuság amellett, hogy a rendházak mily rendszeres kölcsönviszonyban álltak egymással. Szent iratokat, egyházatyákat, a mindennapi istentiszteletre szánt liturgikus könyveket, sőt elvétele latin klasszikusokat is kölcsönöztek ki egymásnak. A kereslet nemcsak oly könyvek iránt nyilvánult meg, amelyek a kölcsönkérő klostroból teljesen hiányoztak, hanem olyanok iránt is, amelyek alapján helyesbíteni remélték a maguk fogyatékosnak tetsző példányát. Valóban méltán írhatták a paulinzellei szerzetesek a reinhardsbrunniaknak: «Ami a miénk, az a tiétek, ami a tiétek, az a miénk». Minthogy azonban a kölcsönzés nem járt kockázat nélkül s elvétele megesett, hogy a kölcsönadott kötet nem érkezett meg rendeltetési helyére, érthető, hogy a derék reinhardsbrunniak egyszer-másszor megtagadták a kikölcsönzést a túlságos nagy távolság miatt. A kölcsön megtagadása másutt is gyakori. SERVATUS LUPUS ferrièresi apát egy ízben pl. azért tagadta meg a kért mű kiszolgáltatását, mivel a küldöncnek gyalog kellett volna megtennie a nem épen bátorságos utat, egy más alkalommal pedig azért, mivel a szóbanforgó kötet oly nagy méretű volt, hogy nem fért el a küldönc iszákjában s amellett oly szép is, hogy könnyen lába kelhetett volna. A kölcsön szerzett kéziratokat azután a rendházak írástudó tagjai lemásolták. KONRÁD, a menedékszírti klostrom perjele pl. oly szenvedélyes másoló volt, hogy 1310-ben tisztségéről lemondott, csakhogy a másolóasztal mellett tölthesse minden idejét.

A gyarapodás egy másik forrását a kolostorba lépő szerzetesek kötelező könyvadományai tették. Corbieban (Picardia) és Corveyban (Észak-Németország) az ujoncokat arra kötelezték, hogy ünnepélyes fogadalmuk napján egy-egy kéziratot kötéssel gyarapítsák a ház könyvtárát. Ez a szokás az apácakolostorokban is fennállott. A nürnbergi Szent Katalin kolostor XV. századi könyvjegyzékének tanúsága szerint a lajstromban szereplő 370 mű

jelentős hányadát a sororok a klastromba lépésük alkalmával hozták magukkal. A fleury-i bencés rendház könyvtárát pedig az apátsági iskola mindegyik növendéke 2—2 kódex-szel tartozott őregbíteni.

A rendi könyvtárak továbbá önkéntes adományok és hagyományok útján is szaporodtak. Az ilyen adományokat fölöttébb megbecsülték és nagybőjt idején a könyvtáros kötelességszerűen figyelmeztette rendtársait, hogy imáikban emlékezzenek meg az adományozókról, sőt ezek halála után gyászistentiszteleteket (*anniversae*) is tartottak. Így áldozott pl. a buxheimi kolostor G. ZAINER († 1479) augsburgi könyvnyomtató emlékének hálából azért, hogy sajtójának számos termékét odaajándékozta a rendháznak. Ily adományok természetesen hazánkban is előfordultak. Így ADALBERT főúr a XII. század derekán Sziciliába menvén, mint GÉZA király követe, azon esetre, ha útközben el talál pusztulni, összes könyveit a pannonhalmi kolostorra hagyta, 1488. nov. 5-én pedig Septhei PÉTER kir. jegyző a budai ágostonosoknak ajándékozott könyveket.

Végül a könyvcseré sem volt ismeretlen gyarapodási mód abban az időben. HENRIK, Hyde Abbey apátja pl. egy TEREINTIUST BOETIUST és SÜETONIUST tartalmazó kötetért négy Missalét és hét más könyvet kapott. ADAM de Marisco Oxfordból megküldi az olasz Vercellibe az ottani apátnak az Angyali Üdvözlét magyarázatait s cserébe az apát iratait kéri. A nürnbergi Szent Katalin kolostor szabályai azt is megengedték, hogy a dömés nővérek könyvtáruk többes példányait áruba bocsássák, de szigorúan meghagyják, hogy az így befolyó összegek a könyvanyag kiegészítésére fordíttassanak. Ugyanily feltételek mellett engedik meg a fölös példányok értékesítését a karmeliták 1499-ben nyomtatásban is megjelent konstitúciói. 1432-ben a gamingi karthauziak 24 forintért eladtak egy misekönyvet, egy gradualét s egy antifonalét KRISTÓFNak, a tárkányi karthauzi kolostor priorjának s egyúttal Isten nevében kilenc más könyvet ajándékba adtak neki.

Az ekként összegyűlt könyvanyagot ládákban, szekrényekben, vagy fali fülkékben tartották. Utóbbiak ki voltak deszkázva,

hogyan a kódexeknek ne árthasson a falak nedvessége. A középkori könyvszekrények egyik pompás darabja az a festett frízű, kései gót almárium, mely a bártfai plébánia könyvtárával együtt került a Nemzeti Múzeum régiségtárába. Nagy kolostorokban külön könyvtártermet is építettek. Így St. Gallenben egy ránkmaradt régi rajz tanúsága szerint már a IX. században külön szobát terveztek a könyvek befogadására, amely a sekrestye átellenében épült volna. Úgy a szekrényekben, mint a könyvtárszobák falmenti nyílt állványainak, vagy szabadon elhelyezett padjainak (*bancha*) vízszintes vagy rézsutos polcain nem élükre állítva, hanem elülső táblájukra fektetve helyezték egymásmellé a könyveket. Innen van, hogy a középkori kódexeken az esetleges címfelírás nem a kötés sarkára, hanem hátsó táblájára, vagy a könyvtest alsó metszési felületére került. A könyveket rendszerint tartalmuk szerint csoportosítva helyezték el a nagy betűkkel jelölt szekrényekben vagy állványokon, melyek polcai is meg voltak számozva. Minden egyes könyvre ráírták az állványt jelölő betűt és a polc számát, amihez még a könyvnek az illető polcon elfoglalt sorszáma is járult. A Szent Albansról nevezett kolostor egyik könyve pl. ezt a jelzetet viseli magán: «de armariolo 4/A et quarto gradus liber quartus». A könyveknek ilyen «helyhez kötött» megjelölése egész a legújabb korig tartotta magát. A tartalmi szakcsoportok rendszerint ilyenformán követték egymást: A) bibliai könyvek; B) glossák és bibliamagyarázatok; C) szentatyák; D) szentek élete; E) krónikák, martirologiák stb. A könyvekről pontos jegyzékeket vezettek, amelyek a könyvek jelzete, többé-kevésbé pontos címe, esetleg tartalmi felsorolása mellett gyakran a második, vagy harmadik levél kezdő szavait is föltüntették. Ez utóbbiak a *loci probationum* vagy *dictiones probatiores* s a könyvek azonosítására szolgáltak.

A kolostori könyvtár élén a *precentor* állott, akit néha *armarius* néven is emlegetnek a szabályok. Ő szerezte be a pergamentet és az íróeszközöket, osztotta ki és ellenőrizte a másolók munkáját, rendezte és lajstromozta a könyveket, gondoskodott tisztántartásukról és jókarban maradásukról, lebonyolí-

totta és nyilvántartotta a könyvek kölcsönzését, amikor pedig tisztsége letelt, leltár mellett adta át utódjának a gondjaira bízott kincseket.

A kolostori könyvtárak elsősorban a ház tagjainak állottak rendelkezésre. Ezek rendszerint a nagybőjt első vasárnapját követő hétfőn reggel összegyűltek a káptalani teremben s beszolgáltatták a könyvtárosnak a náluk lévő könyvet, amelyet más könyvvel cseréltek ki. Némely kolostorban ez alkalommal a prior kikérdezte társait olvasmányuk felől s ha a felelet nem volt kielégítő, a következő esztendőre újból ugyanazt a könyvet adta ki nekik. Rendszerint egy-egy szerzetes egyszerre csupán egy könyvet kapott kézhez, de a karthauziak egyszerre két kötetet is vehettek igénybe. A beteg szerzetesek tetszésük szerint kölcsönözhattak ki könyveket s erre a célra némely házban a betegszoba mellett külön könyvszekrény volt fölállítva. A kolostori könyvtárak állományát azonban nemcsak magánolvasmánykép forgatták a szerzetesek és apácák. Innen vették ki azokat a könyveket is, amelyekből napról-napra felolvastak az étkezések alkalmával. Viszont a templomi istentiszteleteknél használt liturgikus könyvek rendszerint a könyvtártól elkülönítve, a többi templomi felszerelésekkel együtt őriztettek.

Házonkívüli használatra a kolostori könyvtárak, mint láttuk, elsősorban másolásra kölcsönözték ki kódexeiket, még pedig eleinte csupán a velük egy rendhez tartozó házaknak, de később idegen kolostoroknak, világi papoknak, sőt megbízható világiaknak is. Egy 1212. évi párisi káptalan egyenesen kötelességévé tette a szerzeteseknek, hogy kölcsönadják könyveiket azoknak, akiknek szükségük van rájuk, föltéve persze, hogy kellőképp megóvatnak a ház érdekei. Evégből nemcsak írásos elismervényt, hanem zálogot is vettek a kölcsönzőktől. A kölcsönzésekről pontos lajstromot vezettek. Egyszerűség okáért némely rendházban e célra fatáblákat használtak, amelyek felerészben pergamenttel, felerészben viasszal voltak bevonva. A táblák pergamenttel borított részére rávezették a könyvek címét, míg a kikölcsönző nevét a viasszal bevont részre karcolták fel közvetlenül az illető mű címe mellé

s azt a könyv visszaadásakor a stílus boldogabb végével kitörölték.

Természetesen minden óvatosság s a könyvek eltulajdonítói ellen gyakran a könyvekbe jegyzett átkozási formulák dacára is nem egyszer veszteséget szenvedtek a kolostori könyvtárak, ami a középkorban, amikor egy-egy könyv tetemes vagyont képviselt, nem volt csekélység. Így Gutkeledi Vid mester 1250 táján, mint a csatári apátság kegyura, a tőle függő kolostor egyik bibliáját azért kölcsönözte ki, hogy 70 márka ezüstön elzálogosítsa valami FARCASIUS nevű vasi zsidónak. Később azután a család két falu adományozásával kárpótolta az apátságot. LEWDESCHT György szepesi örkanonok pedig 1496-ban kelt végrendeletében 14 arany forintot hagyott a lőcsei monostornak, kárpótlásul a nála elkallódott könyvekért. Minthogy azonban a kárpótlás nem mindig következett be, teljesen érthető annak az ismeretlen magyarnak az álláspontja, aki egy XIII—XIV. századbeli latin Szentírásba 1555-ben ezt jegyezte be: «Een azt mondom, hogy mindenyk eoreozzeon magát, vgy hogy valaky ez keonvet el akarna lopaffal venny tehát három prycket legyen rayta venny».

Az elmondottak alapján föltehetjük, hogy hazai szerzeteseink rendházai is valamennyien fel voltak szerelve kisebb-nagyobb könyvtárakkal. Ezek közül magyar irodalmi szempontból első-sorban az apácakolostorok jöhetnek figyelembe, mivel a többnyire latinul nem tudó sororok részére magyar könyveket készítettek, amint ez fennmaradt nyelvemlékeink jelentős részéről megállapítást nyert. Okleveles adatok vagy könyvbejegyzések azonban csupán a pannonhalmi (1095 körül), bakonybéli (állítólag 1086, valójában XII. század közepe) és pécsváradi (állítólag 1055, valójában XIII. század) bencéskolostorok, a kassai dömés zárda (XIII. század), a kolozsmonostori konvent (1427), a bártfai ágostonos (1428), a szentantálvölgyi (1431) és tárkányi (1432) karthauzi, a sághi premontrei (1446), a soproni (1450) és küllödi (XV. század) ferences, a szegedi dömés (XV. század) és a budai ágostonos (1488) rendházak, a garamszentbenedeki konvent (1476), az almásdi, babocsai, béli, csatári, hahóti, kolosi, koppánmonostori,

somogyi, szalkai és tatai bencés társházak (1508) könyvtáráról tesznek kifejezetten tanúbizonyságot. A legtekintélyesebb közöttük a bencések pannonhalmi Szent Mártonról nevezett kolostorának könyvtára volt, amely már Szent LÁSZLÓ idejében 80 kötettel rendelkezett. A 80 kötet között két DONATUS, CICERO-nak Catilina elleni beszéde, LUCANUS és CATO distichonjainak három példánya is szerepel, világos jelölül annak, hogy a pannonhalmi könyvtár iskolai célokat is szolgált.

b) *A székesegyházi könyvtárak.*

A székesegyházi (káptalani) könyvtárak sok rokon vonást tüntetnek föl a szerzetesi könyvtárakkal, mint ahogy a káptalanok tagjai, a kanonokok is eredetileg épen olyan életközösségben éltek, mint a szerzetesek. E könyvtárak magvát a székesegyház szerkönyvei tették, amihez azután az egyes püspökök és kanonokok hagyományai és adományai járultak. Minthogy a székesegyházak mellett rendszerint virágzó káptalani iskolák is működtek, e könyvtárak egyúttal a tanulóifjúság könyvszükségletét is kielégítették. Így válik érthetővé, hogy pl. a veszprémi székesegyházban, melynek híres káptalani iskolája volt, mint válhatott 3000 márka értékű könyv az 1276. évi tűzvész alkalmával a lángok martalékává. Ugyancsak tűzvész prédája lett a XIII. század vége felé a gyulafehérvári székesegyház könyvtára is. Külföldi adatok tanúsága szerint az ilyen székesegyházi könyvtárak gyarapítására egyes püspökök külön alapról gondoskodtak s a kezelésükkel megbízott kanonokok is e tisztségükért külön javadalmazásban részesültek. Így pl. CARPENTER, worcesteri püspök székesegyháza könyvtárosát 1476-ban évi 10 librával dotálta. Nálunk HANDÓ György kalocsai érsek és humanista tudós még mint pécsi prépost jó fizetéssel megbízott egy papot az általa létesített székesegyházi könyvtár gondozásával.

A könyvtár elhelyezésére rendszerint a székesegyház valamelyik kápolnája, vagy más e célra alkalmas helyisége szolgált, mely a szerzetesi könyvtáraknál ismertetett bútorzattal volt felszerelve. Így a pozsonyi társaskáptalan ma is fennálló könyvtára,

mely a XIII—XIV. században keletkezett, a volt koronázó templom toronyszobájában van még ma is elhelyezve. A székesegyházi könyvtárak a középkor vége felé némely helyt egészen rendszeresen megnyiták a közönség számára. Így a már előbb említett worcesteri könyvtár naponként délelőtt és délután 2—2 óráig tartatott nyitva s a könyvtárosnak kötelességévé tétetett, hogy az olvasóknak esetleges kívánságukra megmagyarázza a Szentírás nehezebb helyeit. Okleveleink az előbb említetteken kívül még az esztergomi (1397), egri (1492) és a zágrábi (XV. század) káptalan könyvtáráról emlékeznek meg, a kalocsai székesegyház régi könyvtárának anyagából pedig eddigelé két kódex és két ősnymtatvány került fölszínre. A pozsonyi káptalan könyvtára 1425-ben 83, a veszprémié 1437-ben 171 s a zágrábi a XV. század folyamán 225 kézíratos kötetre rúgott.

c) *A plébániai könyvtárak.*

A plébániai és egyéb templomi könyvtárak kiindulópontjául az istentisztelethez szükséges szerkönyvek szolgáltak, amelyekről nálunk Szent István rendelete értelmében a megyéspüspökök tartoztak gondoskodni. Ehhez az alaphoz később a templom papjainak s különös tisztelőinek adományából szerkönyveken kívül egyéb theologiai könyvek is járultak, amelyek nem voltak közvetlenül az istentiszteletnél fölhasználhatók, végül pedig a világi irodalom képviselői is fölbukkantak. A templomi könyvtáraknak ezt a tipikus kialakulásmódját nyomról-nyomra követhetjük pl. a firenzei Szent Lőrinc egyház XIV. és XV. századi leltárainak ránkmaradt hosszú során. Ilyenformán fejlődött hazánkban a bártfai Szent Egyed templom könyvtára, mely 1460-ban 30 drb tisztán egyházi jellegű könyvből állt, de 1509 táján egy PETRI GYÖRGY nevű pap hagyományából 56, különböző tudományszakokba vágó nyomtatvánnyal szaporodott. E könyvtárt egyébiránt egyházi szerkönyvekkel a városi tanács is állandóan felfrissítette. A bártfai templomi könyvtárról arra nézve is vannak pozitív adataink, hogy — miként a külföldi templomi könyvgyűjtemények — a köz számára is hozzáférhető volt. 1460-ban, mikor az új sekrestyés a

templom egyéb felszereléseivel együtt a könyveket is gondozásába vette, a leltárba három könyv mellé bejegyezték a kölcsönvevők nevét. PETRI GYÖRGY pedig végrendeletében kifejezetten megemlíti, hogy azért hagyja a templomra könyveit, hogy azok mindenkinek hozzáférhetőek legyenek, akik a szent iratokat tanulmányozni óhajtják. A templomi könyvtárak elhelyezését épügy oldották meg, mint a székesegyházi könyvtárakét. A bártfai pl. a sekrestye fölött lévő Szent Katalin kápolna egy elrekesztett részében nyert elhelyezést, még pedig a már említett remekműű góthikus szekrényben. A löcsei Szent Jakab templom könyvtára pedig egy XV. századi könyvbejegyzés szerint a Szent György kápolnában volt fölállítva. Franciaországban a *Catholicont*, a középkor e népszerű lexikonát odaláncolták a templom falához, hogy mindenki szabadon használhassa. A bártfai számadási följegyzésekben olvashatjuk, hogy 1471-ben a város egy frtot adott a lakatosnak a könyvtár részére készítendő egy láncért, amely valószínűleg valami hasonló mű közhasználatra tételénél került alkalmazásba. A középkor vége felé egyébként a könyvek leláncolása egyre nagyobb méreteket öltött, mert ez igen kényelmes biztosíték volt arra, hogy a könyvtári helyiségben egyre nagyobb számban megforduló idegenek ne emelhessék el a könyveket, vagy ne okozhassanak zavart a könyvek rendjében. A lánc tehát nem a rabság, hanem a nagyobb szabadság jele.

Templomi könyvtára volt a nagyszebeni plébániának (1370), a nagymihályi (1384), a szepesófalui, császlóci (1444), podgoricai (1444), kaplonyi (1444) és bulcsi (1471) egyházaknak, a nagyszombati főtemplomnak (1495), a kaproncai (1496), löcsei (XV. század), csákberényi (1520) és csomai (1522) templomoknak. Még ma is fennáll a körmöci plébániának a középkorba visszanyúló könyvtára. A gyéren ráánkmaradt följegyzések szerint legtekintélyesebb a nagyszebeni plébánia könyvtára volt, amelynek állománya 1370-ben 40 kötetre rúgott s a XV. század végéig harmadfélszáznál több kötetre szaporodott.

d) *Az egyetemi és testületi könyvtárak.*

A középkori egyetemek könyvtári viszonyai nem fejlődtek egészen egyöntetűen. Az olasz egyetemeken pl. nyoma sem volt az egyetemi könyvtárnak: itt a stationariusok látták el könyvekkel a tanárokat és tanulókat egyaránt. Párisban a tanulókat istápoló kollégiumokban keletkeztek könyvtárak, melyek közül kivált a Sorbonne 1289-ben létesült gyűjteménye, amely már 1290-ben 1017 leláncolt kötetet számlált. Itt a könyvtárost a sociusok maguk kebeléből választották. Oxfordban az egyes kollégiumi könyvtárak mellett 1365-ben egy közös, tehát tulajdonképeni egyetemi könyvtárt is berendeztek, még pedig a tanácsterem fölötti helyiségben. A könyvtárszobába eredetileg bármely tanuló beléphetett, ha nem volt nedves a ruhája s nem volt tinta meg kés nála. Később a tapasztalt visszaélések következtében megszorították a könyvtár nyilvánosságát s csupán olyan egyetemi fokozatot nyert hallgatók nyertek bebocsáttatást, akik nyolc éven át hallgattak filozófiát, de ezeknek is előbb a kancellár előtt meg kellett fogadniok, hogy illően bánnak a leláncolt könyvekkel. A könyvtár kezelése itt a könyvtáros-káplán tiszte volt. A heidelbergi főiskolán a művészetek fakultásának s az egyetemnek magának külön-külön könyvtára volt. Az erfurti egyetem (collegium maius) 1429. évi szabályzata külön fejezetet szentel a könyvtárosnak, akit a kollégium összesége évenként választott meg tagjai sorából húsvét előtti vasárnap vagy szombaton. Fél-évenként egy frt tiszteletdíjban részesült. A filozófiai kar 1439. évi határozatai szerint az összes kikölcsönzött könyveket a nyári félév elején be kellett szolgáltatni. A kari dékán a két kollektor és a kollégium prépostja kíséretében ekkor katalógussal kezében pulpitusról-pulpitusra járt, hogy minden egyes könyv jelenlétéről meggyőződjék. A hiányokért a könyvtárost vonták felelősségre. Nagy LAJOS pécsi, ZSIGMOND óbudai s MÁTYÁS király pozsonyi egyeteméről általában édes-keveset tudunk, könyvtári viszonyaik felől pedig egészen tájékozatlanok vagyunk, de annyit vaktában is állíthatunk,

hogy e tekintetben nem igen különbözhettek a többi nyugateurópai főiskolák könyvtári berendezéseitől.

Papokból vagy világiakból alakult különböző testületeknek is megvolt a maguk könyvtára, rendszerint valamely templommal kapcsolatban elhelyezve. Így a Szepesség legkiválóbb középkori könyvgyűjteménye a 24 kir. város plébánosainak a XIII. század folyamán keletkezett testvérületéé volt. Keletkezésének időpontja ismeretlen, de már 1405-ben öt plébános őrizetére volt bízva. Valószínűleg Lőcsén, a Szent Jakab templom valamelyik kápolnájában tartották s a XVI. század elején beolvasztották a templom saját könyvtárába. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban ma is megvan belőle 11 kódex és két ősnymtatvány. Világi társulat volt a pozsonyi Krisztus-társulat (czecha SS Corporis Christi), melynek könyvtára szintén a székesegyház egyik kápolnájában volt fölállítva. Egy alighanem 1501-ben készült leltár szerint 89 kötetből, közte több nyomtatványból állott és hittudományi meg liturgikus műveken kívül encyklopédikus, filozófiai, természetrajzi, orvosi könyveket, sőt latin klasszikusokat is tartalmazott.

e) *A magánkönyvgyűjtemények.*

Befejezésül még néhány szót a magánkönyvtárakról. Ilyenek elsősorban azon egyházi rendhez tartozó férfiak tulajdonában voltak, akik a tudományokat hivatásszerűen művelték. Így tudjuk, hogy PÁL veszprémi kanonok jogi doktornak a már említett 1276. tűzvész alkalmával 1000 márka értékű könyve ment veszendőbe. Ugyanakkor még tizenöt kanonok és tanár könyvei pusztultak el. Ugyanez időtájt MUTHMERIUS szepesi prépost (1273) 8, LÁSZLÓ esztergomi prépost (1277) pedig 13 kötetről intézkedett végrendeletében. Egy 1349. oklevél BENEDEK kászonyi plébános breviáriumának emlékét őrizte meg. Ugyane század vége felé Küküllei JÁNOS esztergomi kanonok és jeles krónikáíró könyveit az esztergomi főtemplomra hagyományozta. 1400 április 21-én pedig Weyteni ORBÁN soproni káplán végrendelezett kodexeiről, amelyek száma a huszat is meghaladta. XV. századi humanista műveltségű főpapjaink sorából VITÉZ János esztergomi érsek és unaöccse CZEZMICZEI János (Janus

Pannonius) pécsi püspök válnak ki, akikről VESPASIANO da Bisticci firenzei könyvkereskedő is dicsérőleg emlékezik meg életrajzgyűjteményében. Mellettük HANDÓ György kalocsai érsek tűnik ki, aki VESPASIANO szerint 3000 forintot vett könyveket Firenzében. Ezek a főpapok már nem csupán liturgikus műveket, theologiai dolgozatokat és tankönyveket, hanem görög és római klasszikusokat is gyűjtöttek. Az érdeklődés e kettős irányáról tanuskodik Nagylucsei ORBÁN két ránk maradt, fényesen kiállított kodexe is. BAKÓCZ Tamás fényes misekönyve a bécsi állami könyvtárban és SZATMÁRI György esztergomi érsek remek breviáriuma a párisi nemzeti könyvtárban hirdetik a főpapok könyvgyűjtő hajlamait. Kálmáncshi DOMOKOS fehérvári prépostnak bibliofil kedvteléséről pedig hat kézirat regél. De a XV. század folyamán s a XVI. század elején az alsópapságnak is volt érzéke a könyvek iránt. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár kéziratai pl. CZIPSZER Miklós († 1439), AMBRUS szepesolaszi plébános (XV. század), BEISZ Bálint (XV. század) löcsei káplán, Bártfai ÁGOST filrai plébános (1470) könyveiből őriztek meg számunkra mutatóba egy-egy kodexet. Könyvtáraink kéziratállományának rendszeres földolgozása bizonyára számos más könyvgyűjtő nevét is napfényre hozná. E téren még igen sok a tenni valónk. A régi leltárakból is előkerül egy-egy idevágó adat. SYBELINDER Miklós pl. 1424-ben 14 kéziratot testált a nagyszebeni plébániára, köztük 3 nagy jogi kompendiumot. Jeles könyvtára volt HENCKEL Jánosnak, MÁRIA királyné kedvelt udvari lelkészének is, aki 1496-ban LEWDESCHIDT György szepesi kanonok könyveit is örökölte.

Világi rendű könyvedvelőkről nem igen tudunk. Az Árpádok korából csupán a már említett ADALBERT nevű főurat ismerjük. 1387-ben KATHÓ László gyulafehérvári prépost könyveket is hagyományozott DOBÓ Egyed leányainak és KATHAY Jánosnénak. A XV. századból már több adat maradt reánk. Így PACHARD Miklós, pozsonyi polgár 1439-ben könyveit János fiára hagyta. ROZGONYI György pozsonyi főispán, valamint testvérei és rokonai 1450-ben a pozsonyi vár kifosztása alkalmával nagy mennyiségű könyvet, egy bibliát, egy *Catholicont*, zsoltáros és misekönyveket és egyéb

arannyal, meg ezüsttel ékesített könyveket vesztettek, föltéve, hogy saját s nem a vártemplom könyveiről van szó. BATTHYÁNY Boldizsár kőszegi kapitány 1489-ben egy misekönyvet készíttetett, BÁTHORI István erdélyi vajda s a székelyek grófja 1490-ben egy nyomtatott prédikációskönyvet vásárolt. KINIZSI Pál özvegye, MAGYAR Benigna asszony két magyar nyelvű imádságos könyve mindmáig fenmaradt. Szenvedélyes könyvbarát lehetett a XV. században EYKENWELTER Liebhard pozsonyi városi irnok is, aki végrendeletében 36 kötetről intézkedik, amelyek nagy részét maga másolta.

Uralkodóink sorában Nagy LAJOS az első, akinek egy könyve mindmáig fenmaradt az oxfordi Bodleyanában. FRAKNÓI Vilmos abból, hogy GERGELY pápának Jóbról írt tanulmányát a király jogtanácsosa, a dortmundi származású BREDENSCHIED János 1367-ben Visegrádon másoltatta le, azt következteti, hogy a mű az ottani királyi könyvtár példányáról iratott le s hogy Nagy LAJOS udvaránál könyvmásolók és díszítők állandóan foglalatoskodtak. Nagy LAJOS leánya, MÁRIA királyné szintén kedvelte a szép könyveket, amiről remek kiállítású háromnyelvű zsoltárkönyve tanuskodik, ha ugyan ez ez Anjou-címerrel díszített lengyelországi készítmény nem huga, HEDVIG lengyel királyné tulajdona volt. Nagyobb könyvgyűjteménnyel rendelkeztek I. ZSIGMOND és ALBERT magyar királyok is, akiknek hagyatékából V. LÁSZLÓ 1455-ben 110 kötetet követelt vissza III. FRIGYES német császártól. Utóbbi e könyveket valószínűleg akkor ragadta magához, amikor V. LÁSZLÓ gyámi tisztét elvállalta. A császár a jogtalanul visszatartott könyvek egy részét csakugyan kiszolgáltatta a magyar királynak s valószínű, hogy ezek egy része V. LÁSZLÓ halála után a trónnal együtt MÁTYÁS király tulajdonába került. V. LÁSZLÓ egyébiránt maga is igyekezett szaporítani az apai örökséget. Így 1454-ben több olasz fejedelemhez is iratott könyvek átengedéseért, hogy milyen eredménnyel, azt sajnos nem tudjuk.

f) *A Korvina.*

Középkori könyvtáraink történetét méltóképen zárja le a MÁTYÁS király alapította Korvina. E nagyszerű alkotás keletkezési

éve bizonytalan. Az első kétségtelen adat létezéséről Mátyás egy 1471-ben kelt levelében maradt reánk. Mátyás könyvgyűjtő tevékenységét három motívum irányította: saját irodalmat kedvelő hajlamai, második feleségének családi hagyományai és természetes fia, KORVIN János neveltetésének szükségletei. Könyvtára nagyságáról pozitív adatunk nincsen. Külföldi analógiák alapján mintegy 1000 kötetre tehetjük, habár Anna francia királyné fegyverhírnöke 1502-ben autopszia alapján csak 3—400-ra becsülte. A király e könyvtárát különböző utakon szerezte. Egy részüket elődeitől örökölte, másokat dicsőséges harcaiban zsákmányolhatott, ismét másokat a vele összeköttetésben álló fejedelmektől s az udvarában megforduló tudósoktól kapott ajándékba, de legnagyobb részüket vásárolta, vagy az ő rendelkezésére készítették. Főleg a firenzei másolókat foglalkoztatta, elsősorban SIGISMONDO dei Sigismondit és ATTAVANTE degli Attavantit. A király saját udvarában is működtek könyvmásolók és festők, még pedig Felix Ragusanus vezetése alatt. Azonban e budai műhely aligha produkált valami sokat, legalább eddigelé egyetlen kétségtelen termékét sem ismerjük. Hogy mekkora összegeket költött MÁTYÁS könyvtárára, arról biztos adataink nincsenek. Kétséggel tetemes összeget áldozhatott erre a célra. Mindazonáltal az az évi 33.000 arany, melyet HELTAI krónikája szerint könyvtára fölemésztett, erős túlzásnak látszik. A könyvtár a király házi kápolnájából nyíló, fülkékre osztott díszes teremben volt elhelyezve, a királyi palotának a Duna felé eső szárnyán. A három polcos állványokat kockás függönyök óvták portól. A könyvtár irányáról, tartalmáról meglehetősen tiszta képet nyújt az a 116 kötet, melynek a Korvinához tartozása minden kétségen felül áll s amely most számos európai közkönyvtár között oszlik meg. A fennmaradt kötetek túlnyomó része latin s a klasszikusok, egyházi írók, természettudósok, hadi írók s a humanista szerzők egyaránt képviselve vannak közöttük. A görög irodalomból főleg a történetírók és a ker. theológusok szerepelnek, még pedig jobbra latin fordításban. Eredeti görög kéziratot, amely kétségtelenül Mátyásé volt, csupán kettőt ismerünk, két másikról pedig kimutatták, hogy minden valószínűség szerint az övé volt. Héber

kézirataiból, amelyekről OLÁH Miklós regél s magyar kézirataiból, melyeket az imént említett francia fegyverhírnök vélt látni, egy sem maradt ránk mutatóba. A budapesti egyetemi könyvtár illusztrált Dante-kodexe aligha tartozott valaha is a Korvinába. A fennmaradt kéziratok filológiai értéke vajmi csekély; főjelentőségük a miniaturák és a bőrkötések művészi kivitelében áll. Főleg a bőrkötések kéziaranyozása figyelemre méltó, mivel ennek semmiféle párja sincs a korabeli bibliofilek könyvei között. E kötések hihetőleg a keleti bőrivar hatása alatt álló budai műhely termékei. A könyvtárt MÁTYÁS idejében azok a külföldi tudósok kezelték, akik különböző címeken udvaránál tartózkodtak. A gyűjtemény elsősorban a király személyes használatára volt fentartva, de azért az udvarában megforduló tudósok és főpapok is igénybe vehették. A nagy király halála után a remek gyűjtemény gyors hanyatlásnak indult. Az első veszteségek azon zavarok közepette érték, melyeket KORVIN János párthívei okoztak. 1502-től kezdve II. ULÁSZLÓ is elősegítette a könyvtár pusztulását. A könyvekre éhes tudósok, akik udvarában megfordultak, hizelgéseikkel nem egy darabot kicsaltak belőle, azonkívül külföldi követeknek is el-elajándékozgatott egy-egy kötetet. A züllés folyamata II. LAJOS és ZÁPOLYA János idejében tovább tartott s a lejtőre jutott gyűjtemény sorsát végkép megpecsételte Budának török kézre jutása. A kéziratok egy része akkor került Konstantinápolyba, ahol talán még most is lappang belőlük néhány darab.

A Korvina ilykép csak egy fényes epizód a magyar könyvtárügy fejlődésében. Szerencsésebb körülmények között kiindulópontja lehetett volna egy modern nemzeti könyvtárnak, mint ahogy azzá lett annyi más fejedelmi magángyűjtemény Európában. A sors máskép akarta. Mohácsnál a nemzeti királyság elbukott s ezzel csirájában pusztult el sok olyan kulturintézmény, mely más, nálunk szerencsésebb népeknél a fejedelmek tudomány- és pompaszeretetéből virágzott ki az egész nemzet javára és gyönyörűségére.

Irodalom. A legfontosabb külföldi összefoglaló munkák: GOTTLIEB W.: *Über mittelalterliche Bibliotheken*. Leipzig, 1890. — WATTENBACH W.: *Das Schrift-*

wesen im Mittelalter. 3. kiad. U. o. 1896. — CLARK John Willis: *The care of books*. Cambridge, 1901. — SAVAGE Ernest A.: *Old English libraries*. London, (1911). — A könyvmásolás technikájára érdekes felvilágosításokat ad: JOHNSTON Edward: *Schreibschrift, Zierschrift u. angewandte Schrift*. Übers. v. Anna SIMONS. Leipzig, 1910. — A hazai viszonyokra v. ö. Magyar Könyvszemle, Bp., 1876—1922, mely számos értekezést és adalékot közöl e tárgykörből. Továbbá: *Uj Magyar Museum*, 1856. évf. (IPOLYI Arnold: *A pozsonyi káptalan XVI. századi könyvtára.*) 1857. évf. (Gr. KEMÉNY József: *Magyar és erdélyi nyomdászok a külföldön és budai könyvtárak.*) — LÁNYI Károly *magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta KNAUZ Nándor. Esztergom, 1866. — KNAUZ Nándor: *A pozsonyi káptalannak kéziratai*. Esztergom, 1870. — *Könyvkiállítási emlékek*. Budapest, 1882. — ABEL Jenő: *A bártfai Szent Egyed temploma könyvtárának története*. U. o. 1885. — DEDEK C. Lajos: *A karthauziak Magyarországon*. U. o. 1889. — KÜRCS Antal: *A magyarországi pálos-rend története*. U. o. 1889. — HRADSKZI József: *A XXIV királyi plébános testvérelete*. Miskolc, 1895. — *A pannonhalmi főapát-ság története*. I. kötet. Budapest 1902. — *A M. N. Múzeum Orsz. Széchenyi könyvtárának kiállítása*. U. o. 1902. — ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története* II. kötet, 4. rész. Pozsony, 1903. — BEÖTHY-BADICS: *A magyar irodalom története*. I. kötet, 3. kiadás, Budapest, 1906. (SEBESTYÉN Gyula: *Középkori könyvtáraink és a Corvina.*) — *Beöthy-emlékkönyv*. U. o., 1908. (U. a. Batthyány Boldizsár misekönyve.) — WEINBERGER: *Beiträge zur Handschriftenkunde*. I. Die Bibliotheca Corvina. Wien, 1908. — *Religio*, 1909. évf. 43. szám. (TIMÁR Kálmán: *A kalocsai főszékesegyház régi könyvtára.*) — RÁTH-DIVALD: *Az iparművészet könyve*. III. kötet, Budapest, 1912. (GULYÁS Pál: *A könyvkötés.*) — GONDÁN Felicián: *A középkori magyar pálos-rend és nyelvméltai*. Pécs, 1916. — GULYÁS Pál: *Mátyás király könyvtára*. Budapest, 1916. — *Katholikus Szemle* 1917. évf. (U. a. *Apáca-könyvtár a Nyulak szigetén.*) — FRAKNOI-GOTTLIEB Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres (Bécs, 1920).

II. Az újkor Bessenyei fölléptéig.

I. A könyvnyomtatás kialakulása és első elterjedése.

A XV. század közepe táján a könyvkészítés terén egy új találmány, a könyvnyomtatás jelentkezik, amely csakhamar korszakos jelentőségűvé vált az által, hogy egészen új, addig nem is sejtett lehetőségeket nyitott meg az írott szó terjesztése számára s ekként egyik legfontosabb tényezőjévé vált annak a gyökeres átalakulásnak, mely az újkor szellemi életét a középkortól oly élesen megkülönbözteti.

Az új találmány kialakulásának egyes fázisai meglehetősen homályosak. Egész a legújabb időkig az a nézet volt elterjedve,

hogy a könyvnyomtatás kiindulópontja a fametszet volt. Egyes fametszetű képeket főleg Németországban és Hollandiában, úgy látszik, már a XIV. század vége felé forgalomba hoztak, noha a legrégebb datált fametszet, amelynek évszámához kétség nem fér, csupán 1423-ból való. Az egyes képeket követték a könyvekké egyesített képsorozatok, amelyek magyarázó szövegét még kézzel irták be minden egyes példányba, majd a kísérő szöveget is rávésték a képlevonatok előállítására szolgáló faducokra s csak ezeknek a fatáblanyomású könyveknek (duc-könyvek, Block-Bücher) forgalombahozatala után jöttek volna arra a gondolatra, hogy a szöveget mozgó betűkkel állítsák elő. Azonban a ránk maradt fatáblanyomású könyvekről utóbb kiderült, hogy valamennyien később készültek, mint az első mozgó betűkkel előállított nyomtatványok s inkább a stereotípiá, mintsem a tipográfia előfutárai gyanánt tekinthetők.

Azok, akik a könyvek előállításánál a fáradságos kézírást oly mechanikai módszerrel akarták helyettesíteni, amely lehetővé tette, hogy az egymás mellé rakott betűkből alakított szöveg több levonatban állíttassék elő, minden valószínűség szerint azokból a fémbetűkből indultak ki, amelyeket a könyvkötők már a XV. század elején felhasználtak arra, hogy segélyükkel rövidebb felírásokat préseljenek a könyvek bekötési tábláira. Valószínűleg ezen az úton járt az a prágai származású Procopius WALDVOGEL, aki 1444-ben Avignonban üzleti összeköttetést keresett a mesterséges írás gyakorlására, minthogy az erről szóló egykorú följegyzések két acélból készült ábécét, továbbá két vasból és cinkből öntött 48 betűből álló sorozatot említenek. Vajjon WALDVOGEL önmagától jött-e rá erre a gondolatra, vagy pedig az anyja családi házáról GUTENBERGnek nevezett Johannes GÄNSFLEISCH ily irányú kísérleteit leste-e el, bajos eldönteni már csak azért is, mert hiszen tervei úgy látszik kivitelre nem kerültek.

S vajjon GUTENBERG maga, akinek életfolyásáról édes keveset tudunk, teljesen függetlenül járt-e el nyomtatási kísérleteiben, vagy pedig fölhasználta azt a németalföldi előképet (Vorbyldung), melyet az 1499-ben megjelent *Cronica van der hilligen Stat Coellen*

említ, azt ép oly kevéssé vagyunk képesek eldönteni. Csak annyi kétségtelen, hogy GUTENBERG, aki 1446 tájáig Strassburgban tartózkodott, ottani időzésekor többedmagával társulva, bizonyos kísérletekkel foglalkozott, amelyekben a «sajtó»-nak, a «formák»-nak s a «nyomás»-nak (trucken) szerepe volt s hogy Jean de ROBERT saintauberti (Cambrai) apát 1446-ban és 1451-ben, naplójának tanúsága szerint, beszerezte Alexander GALLUS *Doctrinale* című tankönyvének egy-egy «formába öntött» (jeté en moule) példányát.

Hogy miben állott ez a hollandi előkép s hogy mi értendő a formába öntött példányok alatt, azt a legkülönbözőbb föltevésekkel próbálták magyarázni. Az egyik föltevés szerint a hollandi előkép szövegét szárnélküli fémbetükből állították volna össze olykép, hogy a betűket a szöveg sorrendjében egymásmellé rakva fölragasztották egy deszkára, vagy egy darab kéregpapirosra. Egy másik nem kevésbé szellemes föltevés pedig a «formába öntött» kifejezést úgy magyarázza, hogy a fába metszett betűket vaskeretbe töltött s jól ledögyöződött homokba préselték s az ekként nyert lenyomatról fémöntvényt készítettek, amelyet a mai cinkográfiai klisék módjára faducokra szögelték.

Arról, hogy ki volt a hollandi előkép megteremtője, az egykorú vagy közel egykorú források mélyen hallgatnak. A legrégibb följegyzés, mely a könyynyomatás feltalálását Lourens Janszoon COSTER haarlemi polgárnak tulajdonítja, 1559 tájáról való. A fennmaradt hiteles följegyzések szerint élt ugyan Haarlemben 1436 és 1483 között egy ilyen nevű gyertyaöntő és korcsmáros, de hogy könyvnyomtatással foglalkozott volna, arról nem tudnak semmit.

GUTENBERG, hazaatérve Mainzba, tovább folytatta kísérleteit, melyeknek első, részben talán még a strassburgi időre eső termékei egy Sybilláskönyv-töredék, többféle Donatus- és naptárfragmentum s az 1454. és 1455. évi mainzi búcsúlevelek. Az elért eredményeken felbuzdulva, GUTENBERG egy nagyobb szabású vállalkozásba is belefogott s e célra 1450-ben és 1452-ben 800—800 frtot kölcsönzött Johann FUST mainzi aranyművestől, akivel fize-

tési kötelezettsége elmulasztása miatt pörbe is keveredett. Ez a vállalkozás valószínűleg a 42 soros biblia volt, amelynek párisi példányán Heinrich CREMER, a mainzi székesegyház vikáriusa 1456 augusztusában feljegyezte, hogy rubrikálásával és bekötésével szerencsésen elkészült. Némelyek szerint a könyvnyomtatásnak ezt a remekét, melyet 6 sajton s valószínűleg 180 példányban állítottak elő, nem készíthette az örökös anyagi zavarokkal küzködő GUTENBERG, hanem hitelezője FUST, aki evégből GUTENBERG egyik tehetséges tanítványával, Peter SCHOIFFERREL társult. Egy másik GUTENBERGnek tulajdonított nagyszabású kiadvány, a 36 soros biblia, melynek típusai később Albrecht PFISTER, az első bambergi könyvnyomtató tulajdonában voltak, némelyek szerint szintén nem GUTENBERG munkája. Lehet, hogy PFISTER állította elő 1459 és 1461 között, még pedig talán már Bambergben. Annyi tény, hogy a két biblia szedéstechnikája annyira különböző, miszerint bajos őket ugyanazon műhely termékének tekinteni. Viszont abban az összes szakférfiak egyetértének, hogy a GUTENBERGnek tulajdonított harmadik fóliáns, a *Catholicon*, mely a kolofon tanúsága szerint 1460-ban készült el Mainzban, csakugyan a feltaláló alkotása.

A legrégibb nyomtatványok előállítását körülvevő bizonytalanság a feltaláló és első tanítványai titkolózásában leli magyarázatát. A két biblia-kiadás egyikének sincs kolofonja, amely a kéziratok rendes szokása szerint föltárná az előállítás helyét és idejét, valamint az előállító kilétét. Ennek a körülménynak HAEBLER föltevése szerint valószínűleg az az oka, hogy az első könyvnyomtatók készítményeiket kéziratoknak kívánták föltüntetni, amelyeket nagyobb számban egy és ugyanazon dátum és másoló neve alatt természetesen nem lett volna tanácsos forgalomba hozni. A B⁴² (így szokták jelölni a 42 soros bibliát) változatos és művészi tökéletességű típusai valóban alkalmasak arra, hogy kalligráfiai remekműnek beillő, művésziesen írt s épen ezért drágán értékesíthető kézirat benyomását keltsék. Az illúziót még fokozta, hogy a címfelírások és a kezdőbetűk számára megfelelő üres tért hagytak a könyvnyomtatók, a rubrikátorokra és a miniátorokra bízva azok kitöltését. A B⁴² párisi példányáért, az u. n. Mazarin-

bibliáért 1500-ban 100 forintot adtak, ami arra vall, hogy a vásárló maga is fényesen miniált kéziratnak vélte szerzeményét. — Az első nyomtatvány, amelynek kolofonjában a könyvnyomtatók neve is ki van téve, FUST és SCHOIFFER 1457-iki *Psalteriuma*, amelyben még az is nevezetes, hogy a rubrikák vörös, a kezdőbetűk pedig kék és vörös színben nyomattak.

GUTENBERG találmányának lényege a betűöntőkészülék, mely lehetővé tette az egyenlő magasságú testre erősített betűk előállítását. A legelső könyvnyomtatók igen csekély betűkészlettel rendelkeztek s valószínűleg oldalankint, vagy egy-egy levélpár egyik felületére eső két-két oldalankint szedték ki a szöveget s rakták sajtóba a szedést. Maga a sajtó csuklóba mozgó fedéllel volt ellátva, melynek belső oldalára ráfeszítették a megnedvesített papir- vagy pergamentivet s azután rászorították a befestékezett szedésre. Az iverket a fedélből kiálló szögek tartották, amelyek a papiroson lyukakat (punctura) ütöttek. E lyukak egyuttal lehetővé tették, hogy az iver visszájával teljesen ugyanazon helyzetben erősítsék rá a sajtó födelére s ezzel elérték azt, hogy a közben kicserélt szedés lenyomata sorról-sorra pontosan fődje az előlapra kinyomtatott szöveget.

A könnyonyomatás, bár eleinte kodex-szurrogátumnak indult, csakhamar beállott a tömegfogyasztás szolgálatába s ezzel elfoglalta a neki természetszerűen kijáró szerepkört. Guillaume FICHET, a Sorbonne jeles tanára, akinek nagy része volt abban, hogy a sajtó Párisban is meghonosult, egy 1470-ben írt levelében elsőnek ünnepli azt a «bizonyos Bonemontanusnak nevezett Jánost», ki-jelentvén, hogy «dignus sane hic vir fuit quem omnes musae, omnes artes, omnesque eorum linguae qui libris delectantur diuinis laudibus ornent». Az új találmány a század hatvanas éveiben indult világhódító útjára. Mindenekelőtt a német városokban terjedt el, de csakhamar a külföldön is meghonosult. Olaszországban 1464-ben, Franciaországban 1470-ben, Hollandiában 1473-ban állították föl az első nyomdát, míg Spanyolországban 1474-ben, Angliában 1476-ban honosult meg a «mesterséges írás» korszakos művészete.

Hazánkban, a nyugati kultúrnépek javarészét megelőzve, úgy látszik 1472 vége felé keletkezett az első nyomda. A nyomda vezetője HESS András volt, akit KARAI László budai prépost és alkancellár hozott magával Rómából, ahol 1470-ben mint MÁTYÁS király követe fordult meg a pápai udvarnál. HESS valószínűleg a római SWEYNHEYM és PANNARTZ cég szolgálatában állott s annyiival könnyebben volt e vállalkozásra bírható, mivel a római cég helyzete annyira megrendült, hogy 1472 márciusában a pápa anyagi támogatását kellett kikérnie. Sajnos HESS vállalkozása nem sok szerencsével járt. Budai sajtójának, mely valószínűleg a prépost palotájában nyert elhelyezést, csupán két biztos termékét ismerjük s bár egy *Cronica Hungarorum*-mal kezdte meg működését, amelynek nyomtatását 1473 június 5-én fejezte be, műhelye csakhamar feloszlott. Mikor és miért szűnt meg ez a legelső s hosszú időre egyetlen könyvnyomdánk, arra pozitív adataink nincsenek. Lehet, hogy elemi csapás semmisítette meg a nyomdát, de az is lehet, hogy a mester halt meg, vagy hogy pártolás híján kénytelen volt odébb állani. A *Cronica*-ból ma már csupán tíz példány ismeretes. A kiadás eredeti példányszámát nem tudjuk, de abból, hogy SWENYHEYMék kiadványaik zömét 275 példányban állították elő, talán szabad arra következtetnünk, hogy egykori szóciusuk is ekkora kiadást vetett a piacra.

Azok a magyarok, akiknek a XV. század hetvenes éveiben szükségük volt nyomdára, inkább keresték fel a külföldi jól felszerelt officinákat, mitsem a szegényes berendezésű budai műhelyt s azok a magyarok is, akik a könyvnyomtatás mesterségére adták magukat, pl. SIEBENBÜRGER Tamás (1472—81), RAAB András (1476—86), PETRUS UNGARUS (1482), GARAI Simon (1491), külföldön működtek. A magyar vonatkozású külföldi ősnymtatványok (*incunabula*) — így nevezzük az 1500 előtt megjelent sajtótermékeket — száma mintegy kilencven. Jobbára prédikációs gyűjtemények, hazai egyházak részére készült misekönyvek és breviáriumok. Nemzeti szempontból legértékesebb TURÓCZI latinnyelvű krónikája, melynek kétféle, fametszetekkel ékesített kiadását ismerjük. Az egyik Brűnnben készült el 1488 március 20-án, a

másik emennek augsburgi utánnyomása s ugyanazon év június 3-án hagyta el a sajtót. Magyar nyelvű nyomtatványt a XV. századból egyet sem ismerünk.

A magyar nyelvű sajtótermékek sora csupán a XVI. században, a mohácsi vészt követő időkben indul meg, amikor a reformáció a szélesebb néprétegek részére hozzáférhetővé teszi a szent iratokat s ezzel kapcsolatban kiszélesíti a népoktatást. Eleinte Krakkóban és Bécsben, amott VIKTOR Jeromos, emitt SINGRENIUS János jól felszerelt nyomdái fedették a magyarországi és nyelvű könyvszükségletet. Az eddig ismert legrégibb magyarnyelvű nyomtatványok 1527-ben Krakkóban láttak napvilágot. Az egyik HEGENDORF Kristóf: *Rudimenta grammaticas Donati*, a másik HEYDEN Sebald: *Puerilium colloquiorum formulae* című munkája. Mindkét tankönyvet SYLVESTER János látta el magyar értelmezéssel.

2. A hazai könyvsajtó a mohácsi vész után.

Hazánkban az erdélyi szászok először Nagyszebenben létesítettek nyomdát 1529-ben, de ez csak igen rövid ideig működött. Hat év múlva azután HONTERUS János, a szászág reformátora, Brassóban állított fel könyvsajtót, amelynek fölszerelését Baseltől hozta magával s amellyel latin, német és görög nyelvű munkákat nyomtatott. Ezt a nyomdát HONTERUS halála után WAGNER Bálint, majd Szebeni NYIRŐ János vezette 1580-ig. A brassói nyomdával szinte egyidőben, 1536-ban rendezte be gróf NÁDASDY Tamás újszigeti (Vasm.) birtokán azt a könyvsajtót, amely 1541-ig állott fenn s ez idő alatt SYLVESTER János két munkáját hozta nyilvánosságra. A nyomdának ABÁDI Benedek volt a művezetője, aki Krakkóban egyetemi hallgató korában sajátította el a könyvnyomtatás mesterségét. Több évi szünet után, 1550-ben Kolozsvárt létesült egy nyomda, melynek ez évi termékén, a csinosan kiállított *Ritus explorandi veritatis*-on a nyomdász G. H. betűkkel jelöli magát. A monogramm alatt valószínűleg HOFGREFF György, egy külföldi szakképzett könyvnyomtató lappang, aki csakhamar HELTAI (HEALTH) Gáspárral, a jeles protestáns lelkésszel és íróval társult. A társak 1553-ban összekülönöztek s ettől az évtől 1559-ig HOFGREFF egy-

magában szerepel a sajtójából kikerült könyveken. Utóbb azután HELTAI magához váltotta a nyomdát s egész 1575-ben bekövetkezett haláláig üzemben tartotta. Sajtójának legszebb termékét, *Krónika a magyarok viselt dolgairól* című művét már özvegye fejezte be, aki hét évig birta a vállalatot, mely azután fiára, majd leányunokájára szállott s leányágon tovább öröklődve 1660-ig fennállt.

A sajtóképeni Magyarország területén az újszigeti nyomda megszűnte után, hosszabb ideig nem működött könyvsajtó. Csupán 1558-ban létesült egy igen rövid ideig fennállott officina Magyaróvárt, amelyet HUSZÁR Gál, a protestáns eszméknek fáradhatatlan terjesztője hozott magával Bécsből, ahol HOFHALTER Ráfáeltől eltanulta a könyvnyomtatás mesterségét, hogy két paptárs, HONTERUS és HELTAI mintájára necsak szóval és tollal, hanem sajtóval is szolgálja az új hitvallás ügyét. Miután Magyaróvárt nem volt maradása, 1560-ban Kassára ment hitszónoknak, majd a következő évben Debrecenben telepedett le, ahol 1563-ig mint könyvnyomtató működött, még pedig magyaróvári sajtójának fölszerelésével, melyet könyvnyomtató utódja, TÖRÖK Mihály szintén használt. A nyomda TÖRÖK kezéből KOMLÓS Andrásra s annak özvegyére, majd HOFHALTER Rudolfra, CSÁKTORNyai Jánosra, Lipsiai RHEDA Pálra s végül ennek Péter nevű fiára szállott, akinek 1630-ban bekövetkezett halála után a nyomdát Debrecen városa az elhunyt adóssága fejében lefoglalta s azóta mint városi tulajdont kezeli. Mint ilyen ma is fennáll, habár eredeti fölszereléséből semmi sem maradt reánk.

HUSZÁR Gál tanítómestere, HOFHALTER Rafael, miután forróvá lett lába alatt Bécsben a talaj, előbb Debrecenbe, majd 1565-ben Nagyváradra költözött s végül 1567-ben Gyulaféhevárt ütötte fel tanyáját, ahol, úgy látszik, 1568-ban érte utól a halál. Tipikus vándor nyomdász volt, aki négy évi magyarországi tartózkodása alatt 3 városban működött s ezen idő folyamán 7 magyar és 4 latin könyvet vetett piacra. Nyughatatlan véré fia, a már fentebb említett Rudolf is örökölte, aki 1568—87-ig Nagyváradon, Alsólendván, Nedeliscen, Debrecenben, majd ismét Váradon s végül

újra Debrecenben működött. Nevezetes vándorkönyvnyomtatók még e korból BORNEMISZA Péter református szuperintendens, aki 1574—82-ig Semptén, Detrekön és Rárbokon nyomtatta ki saját műveit és MANLIUS János, aki 1582—1602-ig Németújvárt, Monyorókeréken, Németkeresztúron és Sárvárt fordult meg sajtójával.

Magyar irodalmi szempontból nevezetes még MANTSKOVICS Bálint vizsolyi nyomdája, amelyből többi között KÁROLI Gáspár bibliafordításának első kiadása is kikerült.

Mindezek az állandó és vándornyomdák a protestánsok szolgálatában állottak. Katholikus részről az első sajtót TELEGDI Miklós állította fel 1577-ben Nagyszombatban s e célra megvette a jezsuiták bécsi nyomdáját. A nagyszombati nyomdát azután FORGÁCH Ferenc a jezsuitáknak adományozta s ez az 1635 óta akadémiai nyomda címet viselő, jól felszerelt műintézet állította elő a többi között PÁZMÁNY Péter legtöbb munkáját. A nagyszombati nyomda, melybe 1644-ben a FORGÁCH által 1604-ben létesített pozsonyi nyomda is beolvadt, a jezsuita rend eltörlése után 1773-ban az egyetem tulajdonává lett s ezzel együtt 1777-ben Budára került, ahol mint m. kir. egyetemi nyomda ma is fennáll s legkiválóbb műintézeteink egyike.

Bártfán 1578-ban, Kassán 1610-ben, Lőcsén 1617-ben létesült az első nyomda. Gyulafehérvárt 1620-ban BETHLEN Gábor felállította a fejedelmi nyomdát, mely 1636-ban hollandi munkások segítségével nyomtatta ki az *Öreg Graduál* című protestáns énekeskönyvet. A második fejedelmi nyomdát LORÁNTFFY Zsuzsanna állította fel 1650-ben Sárospatakon, de ezt az intézetet 1671-ben a jezsuiták megszüntették.

Íróink a hazai nyomdák mellett a XVII. század folyamán is sűrűn vették igénybe a külföldi könyvsajtókat. Így Szenczi MOLNÁR Albert magyar és latin szótárát Nürnbergben (1604), Hanauban (1611) és Heidelbergben (1621), zsoltárfordításait Herbornban (1607), posztilláit Oppenheimben (1617), Apáczai CSERI János *Enciklopédiáját* Utrechtben (1653), ZRINYI Miklós *Szigeti veszedelmét* és LISTIUS Magyar *Mársát* Bécsben (1651, illetve 1653) állíttatták elő.

A század legkiválóbb hazai nyomdászai: Szenczi KERTÉSZ Ábrahám, aki 1640—80. Nagyváradon, majd Kolozsvárt és végül Nagyszebenben működött, TÖLTÉSI István, aki előbb 1683—86-ig a debreceni városi nyomdát vezette s utóbb Komáromban létesített könyvsajtót s Misztótfalusi Kis Miklós, aki eredetileg papnak készült, de azután Amsterdamban a híres BLAEU-cégnél elsőrangú betűmetszővé és jeles könyvnyomtatóvá képezte ki magát, majd 1693-ban Kolozsvárt gazdag felszerelésű officinát nyitott, valamennyien Németalföldön nyerték kiképeztetésüket, ahol a mindenfelé erősen hanyatló könyvnyomtatás állandóan művészi színvonalon tartotta magát.

A XVIII. század folyamán a legnagyobb tevékenységet a jezsuiták vezetése alatt álló nagyszombati akadémiai nyomda fejtette ki, amely egymaga többet termelt, mint a többi hazai nyomda együttvéve. Jelentős szerepet játszott még e században a jezsuiták kassai nyomdája is, valamint a salzburgi származású ROYER János Pál pozsonyi nyomdája, mely 1715-ben létesült. Itt nyomtatták 1721/22-ben BÉL Mátyás *Nova Posoniensia* című lapját. E nyomda 1740-ben három sajtóval és 50 mázsa betűvel rendelkezett. Budán 1724-ben állította fel LANDERER János Sebestyén műhelyét, mely halála után özvegye kezével együtt NOTTENSTEIN János Györgyre szállt s csupán ennek, valamint másodszor is özvegygé lett feleségének halála után került vissza a LANDERER-család kezébe, hogy végül 1847-ben BAGÓ Márton tulajdonába jusson. Sopronban 1725 táján állította fel nyomdáját az osztrák származású STREIBIG József Antal, aki azután SINZENDORF püspök meghívására valószínűleg 1728-ban Győrre költözött át, ahol műhelye 1850-ig állt fenn a család tulajdonában. Nagyváradon 1741-ben létesült a róm. kath. szemináriumi könyvnyomda, mely 1804-ig állt fenn, Egerben pedig 1756-ban keletkezett a püspöki, utóbb érseki nyomda, mely ma is működik. Ugyanebben az évben létesítette az első pesti nyomdát a nagyszombati EITZENBERGER János György, egyelőre szabadság nélkül, ami utóbb nagy kellemetlenségekbe sodorta, úgy hogy 1763-ban már-már elkobozák nyomdai felszerelését. Kolozsvárt a Misztótfalusi Kis Miklós fel-

szerelésével bővült ref. főiskolai nyomda mellett a jezsuiták 1737-ben alapított könyvsajtója fejtett ki nagyobb munkásságot. Erdélyben 1772-ben a kolozsvári két nyomdán kívül még Balázsfalván, Besztercén, Csíksomlyón, Medgyesen és Nagyszebenben működött egy-egy műintézet, Brassóban meg épen kettő.

II. RUDOLF 1584-ben azzal a légből kapott indokolással, hogy Magyarországon a könyvnyomdai szabadság királyi jog, elrendelte, hogy valamennyi ilyen szabadság nélkül működő nyomda megszüntessék. Azonban erre nem került a sor. Sőt a XVIII. században is, amikor a Habsburgok uralma Magyarország egész területén megszilárdult s a nyomdák nyitása szabadsághoz volt kötve, ez a rendelkezés inkább csak papiroson volt meg. A legtöbb nyomda szabadság nélkül működött. Szabadságlevél szerzésére leginkább csak akkor került a sor, ha rosszindulatú följelentés következtében komoly veszedelem fenyegette valamely nyomda létét. Nagyobb értékű volt az ú. n. kirekesztő szabadalmaknak (privilegia exclusiva), melyek pl. naptárak, tankönyvek, prot. énekeskönyvek s több efféle kizárólagos kiadási jogát biztosították határozott vagy meg nem határozott időre egy-egy cégnek s amelyek a később kialakult kiadói jog csíráiul tekintendők. Azonban ezeket a szabadalmakat sem tartották mindig tiszteletben az egymással versengő könyvnyomtatók. Így a XVIII. század folyamán STREIBIG János Gergely győri nyomdásznak a pozsonyi SPAISER Ferenczel és LANDERER Mihállyal, a soproni SISS Gergely Jánossal és a budai LANDERER Lipót Ferenczel voltak rá nézve változóan szerencsés kimenetelű pererei, jórészt a kalendáriumok kinyomatása körül.

E régi nyomdáink belső életéről s fölszereléséről vajmi keveset tudunk. A XVI. század vándor-könyvnyomtatói egymaguk szedték, javították és nyomtatták ki legfeljebb egy-kétszáz példányban könyveiket, melyeknek nem ritkán ők maguk voltak a szerzői vagy fordítói is. Hogy azonban a betűk öntéséhez szolgáló formákat is maguk metszették volna, azt nem mernők állítani. Nyomtatási technikájukat s fölszerelésüket mindaddig senki sem vette szakszerű vizsgálat alá: itt a módszeres kutatásnak még tág tere van. Nagyobb műhelyekben szakképzett segédek: szóciusok

működtek, akik többnyire idegenből vándoroltak be. Így RHEDA Péter debreceni tipográfus, Melotai NYILAS István 1622-ben kiadott *Speculum trinitatis* című magyar művének sajtóhibáit azzal mentetgeti, hogy legényei nagyrészt idegenek «kik magyar nyelven igen keveset, vagy semmit sem értetnek».

Érdekes bepillantást nyújt egy nagyobb nyomda fölszerelésébe az a leltár, amely 1774-ben készült a kolozsvári jezsuita-nyomdáról. Eszerint ez a nyomda három könyv- és két képnymtatásra szolgáló sajtóval, 5 betűszedő vassal, 46 betűtartó szekrénnel, 22 kolumnák alá való deszkával, egy olvasztó kemencével, 2 festéktörő márványlappal és 104 mázsa 82 font betűkészlettel birt, hogy az apróbb fölszerelési tárgyakat és kellékeket ne is említsük. Az egész nyomdai fölszerelést a leltározók 808 forint 34 krajcárra, a betűanyagot pedig 1331 forintra értékelték. Az is érdekes, hogy a nyomdának hétféle nagyságban készült betűi voltak petittől duplex médiáig s hogy antiqua betűkön kívül kurziv, kétféle gót, (ú. m. fraktur s ennél kerekesebb Schwabacher) és görög típusokkal is fel volt szerelve. Kapronczai NYERGES Ádámnak (1744—86), aki Bécsben tanulta a betűmetszést s előbb Kolozsvárt, majd Marosvásárhelyt volt könyvnyomtató, néhány betűmintája (matric) s kézi öntőkészüléke ránk maradt. Ezekből meg volt állapítható, hogy betűinek magassága 64,5 pont (ez a betűméretek egysége) lehetett.

A szedés kijavítását, a korrekturát rendszerint a szerzők maguk, vagy az ő távollétükben a nyomdák vezetői végezték, akik között még a XVIII. században is nem egy tollforgató ember akadt. Annak, hogy miként a jelesebb külföldi tipografusok, a mi könyvnyomtatóink is képzett korrektorokat, sokszor jeles filológusokat alkalmaztak volna, nincsen semmi nyoma. Éppen ezért szerzőink igen gyakran azzal mentetgetik a «kegyes olvasó» előtt a sajtóhibákat, hogy távol voltak a nyomdától a mű kiszedése alatt. Az író és a könyvnyomtató szoros együttműködése, vagy amint ez nálunk főleg a XVI. században gyakori, azonossága nem ritkán bizonyos szedésváltozatokat eredményezett, amelyeket egész a legújabb időig bibliografusaink hajlandók voltak külön kiadások-

nak minősíteni. Tudtunkkal nálunk TRÓCSÁNYI Zoltán volt az első, aki az egymástól némiképp eltérő példányokban nem látott külön kiadásokat, hanem pusztá változatokat s ezzel, a külföldi ily irányú kutatásoktól függetlenül, helyes útra terelte a kérdést. A német reformáció bibliografusai közül J. K. F. KNAAKE volt az első, aki rendszeresen megfigyelte ezeket a szövegbeli eltéréseket. Ezek az eltérések úgy keletkeztek, hogy a szerzők, akik a nyomtatás folyamán is ellenőrizték a szöveget, nem csupán sajtóhibákat igazítottak ki, hanem szükség esetén ténybeli változtatásokat is eszközöltek, még pedig azután, hogy az ívek egy része már végleg kinyomatott. Így támadtak az ikernyomtatványok, amelyek MILCHSACK meghatározása szerint oly kiadások, melyeknek egyes példányai, noha általában azonosak, a részletekben sokban különböznek. Ez eltérések úgy állottak elő, hogy a nyomtatás közben javításokat eszközöltek az álló szedésen, vagy pedig úgy, hogy egyes lapokat vagy íveket egészen újra szedtek. Ily változatok esetén annak megállapítása, hogy új szedéssel vagy pedig pusztán sajtókorrektúrával van-e dolgunk, igen könnyű MILCHSACK módszerének alkalmazásával, aki abból a tényből kiindulva, hogy a formába zárt szedésről készült levonatok hajszálnyi pontossággal egybevágunk, a változatokat tartalmazó lapok első sorának közepe táján valamelyik betűt az utolsó sor egyik betűjével egyenes vonallal kötött össze. Ha a vonal a közbüleső sorok egy-egy betűjét ugyanazon a ponton metszi a megvizsgált levonatokon, úgy a kisebb szövegbeli eltérések dacára is azonos szedésről nyert levonatokkal van dolgunk, míg ha az egybekötő vonal az egybevetett példányokon más-más betűre esik, úgy két külön szedéssel állunk szemben még akkor is ha a két szöveg betűről-betűre azonos s ha mindjárt a sorok kezdete és végződése is teljesen egybevág. A régi magyar nyomtatványok különböző példányainak e módszerrel való egybevetése kétségkívül igen meg fogja szaporítani az eddig ismert ikernyomatok számát, amelyek behatóbb tanulmányozása nemcsak nyomdatörténeti, hanem értékes irodalom- és kulturtörténeti tanúságokat is napfényre fog hozni.

3. Kiadói viszonyok.

Az egyes kiadványok átlagos példányszámát illetőleg nem igen vagyunk tájékoztatva. A biblia, a tankönyvek, ájtatossági iratok, naptárak és ponyvatermékek, mint különös kelendőségre számítható cikkek több ezer példányszámban készültek. Így tudjuk, hogy Misztótfalusi Kis Miklós 1689-ben 3500 teljes bibliával, 4200 Újtestamentommal s ugyanannyi zsoltárkönyvvel indult haza Amsterdamból s hogy a debreceni ref. egyház 1715-ben a Komáromi Csipkés-féle bibliát 4000 példányban rendelte meg Leydenben. Viski Pál 1728-ban a debreceni városi nyomdában az egész Énekeskönyvet 3000, a deák ábécét s az álmoskönyvet 5—5 ezer példányban állította elő. A *Vaticinum Sibyllinum* című pozsonyi naptárt 1771-ben 5000 példányban nyomatta ki LANDERER Lipót Ferenc özvegye — vagy legalább is ennyit kobzott el belőle a helytartótanács. A komolyabb irányú munkákból azonban — mint azt LISZNYAI Pál debreceni scholamesternek egy 1685-ben kelt leveléből következtethetjük — 200 példánynál aligha készítettek többet. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen a tömegfogyasztásra szánt könyvek is lassan keltek. Misztótfalusi Kis Miklósnak előbb említett könyveivel Debrecenben olyan kevés szerencséje volt, hogy alig vett be többet eladásukból, mint amennyi élelemre kellett. Viski pedig 1728-ban az egész Énekeskönyvből mindössze 299 példányon, a deák ábécéből 1424 példányon s az álmoskönyvből, amin nincs mit busulnunk, pláne csak 70 példányon tudott túladni, pedig az Énekeskönyvet 1 forintjával, az ábécét 4 s az álmoskönyvet 6 dénárjával árúsította.

Írói tiszteletdíjról ebben a korszakban még szó sem lehetett. A tehetősebb szerzők a maguk költségén nyomtatták ki könyveiket, a szegények pedig egy-egy főúr vagy főpap támogatásával. Az erdélyi fejedelmek is sokat áldoztak könyvek kiadására. A mecénások legtöbbször azonban nem az irodalom önzetlen szeretete, hanem a könyvek útján kifejezhető agitáció sarkalta. Az érdeklődés homlokterében a vallásos irodalom állott. A biblia terjesztését pl. oly fontosnak tartották, hogy a katolikus KÁLDY

György bibliafordításának megjelenését PÁZMÁNY bőkezősége mellett a protestáns BETHLEN Gábor is előmozdította. Az egyéni hiúság tette lehetővé GYÖNGYÖSINEK, hogy *Murányi Vénusa* megjelenjék. A költségeket u. i. az éposz hőse, WESSELÉNYI Ferenc viselte. De már KOHÁRY István, akinek GYÖNGYÖSI *Csalárd Kupidó*-ját ajánlotta, nem állott kötélnek s így ez a költemény jó sokáig kéziratban forgott. TINÓDY Sebestyén 1554-ben megjelent *Cronica* című művét I. FERDINÁND-nak ajánlotta, de ezért a királytól mindössze 50 forintot kapott. Viszont ő volt az első magyar író, akit irodalmi érdemekért emeltek nemesi sorba (1553). Irodalmi stalumok, amint ez pl. a francia udvarnál főleg XIV. Lajos óta divatozott, nálunk nem voltak. BERGER Illést ugyan MÁTYÁS Főherceg 1604-ben kinevezte udvari historiografussá s ezzel a címmel együtt évi járadék is járt, csakhogy ezt elég rendetlenül folyósította a kamara. 1619—21-ig pl. BERGER egy fillért sem kapott s a legnagyobb nyomorba jutott.

4. A *cenzura*.

A könyvnyomtatás hozta létre a cenzurát, vagyis a kiadásra kerülő könyvek vallási, majd állami szempontból való előzetes elbírálásának intézményes kialakulását. Úgy mellette, mint ellene sokat lehetne felhozni, de az kétségtelen, hogy igazi erkölcsi alapja csakis a római katolikus egyházban van, mint amely magát Krisztus tanainak egyedül illetékes magyarázója gyanánt tekinti. A cenzura eleinte az egyházi hatóságok helyi intézkedése volt. Így a mainzi püspök már 1486-ban elrendelte, hogy a könyvnyomtatóknak egyházmegyéje egész területén a kinyomtatandó könyveket elbírálás végett előzetesen be kell neki mutatniok s egyúttal az ez ellen vétők bírságát 100 aranyforintban szabta meg. Franciaországban a párisi egyetem gyakorolta a király megbízásából a cenzurát; a kölni egyetemet pedig 1479-ben a pápa hatalmazta fel erre. 1501-ben azután a későbbi VI. SÁNDOR pápa az egész egyházra nézve egyetemes érvényű cenzuraszabályzatot dolgozott ki, amelyet az 1515. évi lateráni zsinat véglegesen megszövegezett. A tiltott könyvek első jegyzékét *Index librorum*

prohibitorum címen 1564-ben állította egybe a tridenti zsinat. A reformáció, amely a szabad bibliaértelmezés jelszavát írta fel zászlájára, e jelszóval szöges ellentétben, nemcsak, hogy nem törölte el a cenzurát, hanem teljességében fenntartotta. A protestáns Angliában pl. a parlament 1637-ben végleg rendezte s a legelőkelőbb közjogi méltóságok viselőire bízta a különböző szakcsoportokra osztott könyvek előzetes felülvizsgálását.

Hazánkban a XVI—XVII. század folyamán ott, ahol a Habsburgok voltak az urak, az 1533. évi országgyűlés ez ügyben tanúsított ellenkezése dacára, lehetőleg gyakorolták a katolikus szellemű cenzurát, sőt MIKSA király 1574-ben rendeletileg életbe is léptette, de hogy kik voltak e rendelet intézményes végrehajtói, az eddigelé nincsen kiderítve. Valószínű azonban, hogy Ausztriához hasonlóan nálunk is a püspökök. SZELEPCSÉNYI György esztergomi érseknek, mint kir. helytartónak egy 1673-ban Kassa városához intézett rendeletéből kiderül, hogy ezidőben neki tartoztak előzetesen bemutatni a kinyomtatandó vagy külföldről behozott könyveket. Felülvizsgálásukkal SZENTIVÁNYI Márton Jézustársasági atyát bízta meg, akit aztán I. LIPÓT 1688-ban állandó főcenzorrá nevezett ki. Ott viszont, ahol a protestánsok voltak az urak, protestáns cenzura működött. Világos példa erre Debrecen, melynek városi tanácsa 1633-ban FODORIK Menyhért könyvnyomtatóval szerződésre lépven, kiköti, hogy a könyvnyomtató «semminemű újítást az könyveknek kibocsátásában, sem valami hiábavaló pasquillust, de kiváltképen theológiát az városnak becsületes prédikátori és az becsületes tanács hire nélkül kibocsátani ne merészeljen». Sőt 1673-ban már a tiszántúli ref. egyházkerület superintendensének egészen szabályszerű approbációjával került ki egy theológiai munka a debreceni sajtóból. Erdélyben pedig, ahol úgy látszik nem volt előzetes könyvbírálat, a szerzőt adandó esetben rákényszerítették az egy vagy más okból kellemetlen munka utólagos visszavonására és megsemmisítésére, amint ezt pl. 1698-ban Misztótfalusi Kis Miklóssal tették. De nemcsak a katolikusok és a protestánsok, hanem a szabadgondolkodók is szívesen éltek a cenzurával, amikor ellenfeleik elhallgattatásáról

volt szó. Így a francia «felvilágosultság» egyik vezéralakja, DIDEROT, nemcsak, hogy résztvett mint cenzor a XVIII. században már teljesen államivá lett francia cenzura működésében, hanem mindent elkövetett, hogy pl. MORELLET abbé egy nemzetgazdasági munkájának kinyomatását meghiusítsa. VOLTAIRE pedig, aki maga is annyit «szenvedett» a cenzurától, valóságos hajtóvadászatot rendeztetett irodalmi ellenfeleire.

Hogy a cenzura nélkül mennyire nem lehetett el ez a korszak, azt érdekesen illusztrálja II. RÁKÓCZI Ferenc esete. Eleinte a kuruc fenhatóság alatt álló területen ki-ki azt nyomathatta ki, amit akart. Minthogy azonban e szabadságból kifolyólag a fejedelmet és párthiveit támadó iratok is megjelentek, a szövetségi kormánytanács rozsnyói ülésén szépen visszaállította a cenzurát s annak gyakorlását vallási, erkölcsi, társadalmi műveknél, tankönyveknél s más eféléknél 2—2 szenátorra bízta, a tisztán politikai vagy katonai művek előzetes elbírálását a fejedelemnek és udvari kancellárjának, illetve BERCSÉNYI fővezérnek tartotta fenn.

III. KÁROLY király 1720-ban a könyvbírálat vezetését a nagyszombati egyetem kancellárjára bízta, de már 1726-ban megváltoztatta ezt az intézkedését s utasította a könyvnyomtatókat, hogy a hit- és erkölcstani műveket az egyházi (megyéspüspöki), a többieket pedig a világi (városi, illetve vármegyei) hatóságok előzetes jóváhagyásával nyomtassák ki és sajtótermékeikből félénként 3—3 kötelespéldányt terjesszenek be a helytartótanácsához. Egy 1730-ban kelt rendelet ez intézkedéseken csupán annyit változtatott, hogy a politikai jellegű művek előzetes elbírálását a helytartótanácsnak tartotta fenn s emellett a külföldi kiadványok forgalombahozatalát a könyvvizsgálók kedvező véleményétől tette függővé. Mivel a megyéspüspököktől kirendelt revizorok igen késedelmeskedve végezték feladatukat, 1747-ben két, kizárólag ezzel foglalkozó jezsuita bízott meg a könyvek reviziójával és cenzurálásával, majd 1754-ben MÁRIA TERÉZIA Bécsbe akarta áttenni a magyarországi kiadványok cenzuráját is s erről csakis a nyomdászok költségeire való tekintetből mondott le. Azonban a magyar cenzura vezetőségének több ízben megküldte miheztartás végett

a bécsi cenzura szabályzatát, sőt 1767 végén elrendelte, hogy a bécsi szabályzat Magyarországon is minden tekintetben követendő. 1771-ben azután a magyar kir. kancellária maga kérte, hogy a pozsonyi revizorok munkáját Bécsben vizsgálják felül és intézzék el végérvényesen, úgy, hogy 1772-ben a magyar cenzura jóformán a bécsi könyvvizsgálat expediciós hivatalává süllyedt.

5. A könyvek forgalombahozatala.

A könyvek forgalombahozatalával elsősorban maguk a könyvnyomtatók, azután a könyvkötők s végül a könyvkereskedők foglalkoztak. Rendszeresen a vásárokat keresték fel áruikkal, melyek között külföldi kiadványok is akadtak. DUDLIG Kristóf bártfai könyvkereskedő pl. egy wittembergai cégtől 1548-ban 110 frt értékű könyvet vett át hitelbe, de fizetési kötelezettségének még 1556-ban sem tett eleget. A felvidéki városok közül a XVI. században még Kassán és Eperjesen találkozunk több könyvkereskedővel, akiknek sorából az 1583-ban Kassán elhalt GALLÉN Jánost említjük, mint akinek könyvkészletéről felvett hagyatéki leltár szerencsésen ránk maradt. A leltárban főleg latin- és németnyelvű kiadványok szerepelnek, de néhány magyarnyelvű könyv is akad. Debrecenben a XVII. század folyamán a városi tanács rendeletben gondoskodott afelől, hogy a rendes vásárok alkalmával az ottani tipográfusnak versenytársa ne legyen. Budán és Pesten csak a XVIII. század elején találkozunk könyvkereskedők nevével. 1710-ben jelent meg az első eddig ismert magyar könykiadói jegyzék, mely a nagyszombati nyomda 390 kiadványát sorolja föl. Az árak 10 frt és 2 dénár közt váltakoznak. 1733-ban a budai NOTTENSTEIN János György adta ki kiadványai jegyzékét. Ebben BALASSI-RIMAI *Istenes énekei* 13 dénárral, GYÖNGYÖSI *Charikleája* 40, *Murányi Vénusa* 10, *Kemény Jánosa* pedig 13 dénárral szerepel. A kiadók, úgy látszik, minden árendedmény nélkül árusították kiadványaikat a terjesztésükkel foglalkozó könyvkötőknek. Legalább NOTTENSTEIN zalonyi NAGY János nagyváradi könyvkötőnek 1733-ban 50 drb *Murányi Vénust* 5 frtért szállított. A könyvvarúsok azután a körülményekhez képest szabták meg a vásárokon az eladási árat. Élel-

mes kereskedők rendszeren nagyobb árt kértek könyveikért, mint amennyire valójában számítottak, «mert ez a nemzet — mint Misztótfalusi Kis Miklós *Mentségé*-ben panaszolja — semminek limitált árához nem szokván, nem állhatja, hogy mégis el ne kunyoráljon benne. Úgy, hogy ha a Bibliát két pénzen tartanám, mégis a magyar egy pénzen kéré». Vándor-könyvkereskedőink egyébiránt korántsem szorítkoztak könyvek eladására. Egy Márton nevű könyvkereskedő, aki a XVI. század 30-as és 40-es éveiben Kassán és Eperjesen fordult meg, utóbbi helyen több fűszert adott el, mint könyvet s hogy ez az állapot a XVIII. században sem változott, azt ékesszólóan bizonyítja az a leltár, melyet valami SCHWARTZ János vándor-könyvkereskedő hagyatékáról vettek fel Budán 1729-ben bekövetkezett hirtelen halála alkalmával. A hagyaték csak részben állott könyvekből, nagyobb részét kegyeleti cikkek, kések s egyéb apróságok tették. Mai értelemben vett könyvesboltokkal csupán a század közepe felé találkozunk.

Könyvkereskedelmünk szervezetlen volta igen megnehezítette a könyvek gyűjtését. GYULAFY Lestár egyik levele szerint Erdélyben a XVI. század második felében még a legkitünőbb klasszikus írók munkáihoz is csak úgy lehetett hozzájutni, ha Németországból hazajövő diákok hozták magukkal. I. RÁKÓCZI György, aki lelkes könyvbarát volt, az újabb kiadványokat szintén a külföldi egyetemeket járó protestáns ifjakkal meg az ország határán kívül is megforduló kereskedelmi ügynökeivel vásároltatta. A XVIII. század folyamán BOD Péter és gróf RÁDAY Gedeon egymás számára kölcsönösen vásároltak könyveket. BOD a gróf erdélyi ügynöke volt s ügyfele érdekében még a mágán asszonyokat is megmozgatta. Így gróf TELEKI Józsefné 1755-ben hét kötetet vásárolt RÁDAY-nak. Viszont RÁDAY magyarországi könyvek beszerzésénél járt BOD Péter kezére.

6. A könyvkötészet.

A könyvek részben nyers ívekben, részben kötve kerültek forgalomba. A könyvek bekötését vagy a nyomdákkal kapcsolatos műhelyekben, vagy önálló könyvkötőiparosok végezték. Az

1583-ban Kassán elhunyt GALLÉN János bibliopola egyúttal jól felszerelt könyvkötésszel is rendelkezett. Hagyatéki leltára két fűzőállványt, 11 sajtót és két gyalut, sárgarézbe, ónba és fába vésett bélyegzőket, görgetőket, simítóvasakat, egy vasból metszett ABC-készletet és számos apróbb kelléket sorol fel. Az ugyancsak kassai GEVERS Bálint 1642-ben két legényt is foglalkoztatott s készítményeivel a tokaji meg debreceni vásárokat is fölkereste. Míg a könyvnyomtatók és könyvárúsok, amennyiben utóbbiak nem voltak egyúttal könyvkötők is, nem állottak céhbe, addig a könyvkötők, habár meglehetősen későn, de mégis céhekbe tömörültek. A legrégebb eddig ismert céhszabályzat 1646-ban kelt s a pesti kompaktorok számára készült. Az első királyi megerősítést nyert céhlevelet a kassai könyvkötők vívták ki maguknak 1699-ben. Az ő szabályaikat vették át a debreceni könyvkötők, amikor 1705-ben szintén céhbe állottak. A legények felszabadulásuk után rendszeren néhány évet külföldi vándoruton töltöttek, hogy az ottani mestereknél tökéletesítsék magukat. Az egyik ilyen könyvkötőlegény, SEINHÜBL György, aki 1653-ban Nagyszombatban szabadult fel s végül mint mester Lőcsén telepedett le, németországi útjáról érdekes naplót vezetett, amely jelenleg a M. N. Múzeum tulajdona. A hazai könyvkötészet legfontosabb csomópontjai ebben a korszakban Nagyszombat, Debrecen és Kolozsvár voltak. A nagyszombati kötések, az ú. n. jezsuita-kötés bécsi és gráci termékeinek hatása alatt készültek. Virágkoruk a XVII. század, míg a XVIII. században úgy technikai kivitel, mint a feldolgozott anyag minősége tekintetében némi visszaesés tapasztalható. A kolozsvári és debreceni kötések viszont a protestáns Észak-Németország és Hollandia befolyása alatt állottak. Kolozsvárt főleg a XVII. század 70-es és 80-as éveiben állt művészi színvonalon a könyvkötészet. Különösen a legyeződiszú — ú. n. pávafarkas — kötések híresek. A XVIII. század derekán honosodott meg hazánkban a fehér hárttyából készült, gazdag festéssel és aranyozással ellátott ú. n. hamburgi kötés, melynek legszebb példányai debreceni és kolozsvári mesterek remekei. Az egyszerűbb, könyvtári kötések a XVI—XVII. században disznó- és borjúbőrből

készültek s fedeleik, német mintára, görgetőkkel vakon préselt fonadékkal, bibliai jeleneteket vagy arcképeket ábrázoló medaillonokkal voltak díszítve. Emellett az egészen sima pergamentkötések, az ú. n. hollandi kötések is igen elterjedtek, amelyek sarkára tintával írták fel a könyv rövid címét. A XVIII. században a márványozott borjúbőr- s a sarkán színes bőrpaiszkával ellátott pergamentkötések mellett a félbőr- vagy félpergamentkötések is felbukkantak, majd a század vége felé a papirkötések is meghonosodtak. A kötések árát illetőleg érdekes adatokat tartalmaz a lipcsei származású Johann Ehrenfriedt Hermann kolozsvári könyvkötő egy 1711-ben kelt ajánlata, amely szerint Pápai PÁRIZ Ferenc *Pax crucis*-át kordoványba kapoccsal négy sustákért, szattyánba vagy borjúbőrbe pedig három sustákért volt hajlandó bekötni.

7. Az újkori közkönyvtárak kialakulása.

A könyvnyomtatás elterjedése és a reformáció két hatalmas tényező volt az újkori könyvtárak kialakulásában. Az első a könyvek tömeges előállításával kapcsolatban azok árát is kellőképp leszállította s így oly egyének számára is lehetővé tette nagyobb könyvtárak összegyűjtését, akiknek az előző korszakban maguknak kellett lemásolniuk azokat az írásműveket, amelyek bírására súlyt helyeztek. A reformáció pedig azzal, hogy a szent iratok és hagyományok tanulmányozását hiveinek egyik legfőbb feladatává tette, erősen fokozta a könyvszükségletet. Már maga LUTHER arra buzdította a tehetősebb nagy városokat, hogy «szorgalmat s költséget nem kímélve» létesítsenek városi könyvtárakat. Ezt az intézményt a reformációnak meghódoló városaink is megfogadták s többnyire igen kényelmesen intézték el. A plébániákkal kapcsolatos templomi könyvgyűjteményeket egyszerűen városi könyvtárrá nyilvánították s az új hitnek megfelelő könyvekkel egészítették ki, még pedig — mint a bártfai számadásokból kitetszik — többnyire a katolikus korszakból fenmaradt misealapítványok terhére. Így lett a kőszegi, eperjesi és kassai plébániai könyvtár is városi könyvtárrá s valószínűleg tovább is a papok meg a tanítók szolgálatában állott. A könyvtár ilyetén kettős rendeltetését leg-

alább Bártfára nézve igazolja az a körülmény, hogy 1596-ban SONTAG György bártfai kántor távozni kényszerülve a városból, mint a könyvtár kezelője a gyűjtemény egy-egy katalógusát a plébánosnak és az iskolamesternek adta át. Ugyanilyen kettős rendeltetésre vall az eperjesi egyház könyveinek 1606. évi lajstroma, mely 175 művet sorol fel 224 kötetben. Az anyag túlnyomórészt latin és theologiai jellegű, de azért a történelem, csillagászat, földrajz, orvostudomány, mennyiség- és mértan, továbbá a klasszikus, a nyelvtani és a szótárirodalom is képviselve van, még pedig javarészt tankönyvek alakjában. A könyvek közt világosan két réteget különböztethetünk meg, egy reformáció előtti és utáni. Egészen hasonló jellegű a Kőszeg város tulajdonában lévő könyvek 1614-ben fölvelt leltára, mely 134 kötetet sorol fel. E leltárak valószínűleg abból az alkalomból készültek, hogy a templomot a lutheránusoknak vissza kellett szolgáltatniok a katolikusoknak. Legalább a kassai Szent Erzsébet egyház könyveinek 1604. évi leltára kifejezetten ily alkalom szülötte. Utóbbiban nyoma sincs a heretikus könyveknek, pedig ilyenek még 1763-ban is nagy számmal találhattak a székesegyház könyvtárában, amikor a katolikus jellegű anyagot átvitték a parochiára. Hogy mi történt e protestáns iratokkal, eddigelé nincsen kiderítve, de lehet, hogy később a püspöki könyvtárba kerültek, amely lutheránus művekben meglepően gazdag. A Sopronban 1557-ben a város kegyurasága alatt létesült protestáns latin iskola könyvtára valószínűleg szintén katolikus egyházi eredetre ment vissza s ebben leli magyarázatát, hogy 1674-ben az iskolával együtt a katolikusok javára elkobozták, míg az evangélikus gimnázium 1651-ben közadakozásból létesült könyvtárát nem bántották, noha ezt az iskolát is bezárták. A pozsonyi evangélikus lyceum első könyvtára, mely 1672-ben a jezsuiták kezére jutott, bizonyára szintén középkori eredetű volt. Az 1555-ben létesült nagyszebeni evangélikus gimnáziumi könyvtárról pedig kétségtelen, hogy a dominikánusok gyűjteménye volt az alapja, amelyet aztán bőven kiegészítettek humanista és reformáció korabeli kiadványokkal. A brassói evangélikus iskola nagyhirű könyvtárát HONTERUS János a helybeli

templomi és kolostori könyvtárak felhasználásával létesítette, amint ezt a könyvtár 1575. katalógusában szereplő nagyszámú katolikus munka bizonyítja. E jegyzék szerint a könyvtár 600 kötetből, közte 70 kéziratból állott. Állítólag a kifosztott Korvinából is került ide néhány kötet. A kolozsvári unitáriusok a XVI. század folyamán, úgy látszik, két könyvtárt tartottak fenn, egy nagyobbat a piaci templom sekrestyéjében s egy kisebbet az óvári iskola egyik helyiségében, amazt a tanárok és papok, emezt az ifjúság számára. Mindkettő valószínűleg középkori gyűjteményekben gyökeredzik. A nagybányai református iskola, a Schola Rivulina 1547-ben keletkezett s ugyanekkor a parochia könyvvállományát is birtokba vette. A sárospataki és debreceni református főiskolák könyvtárának eredetét teljes homály fedi, csak annyi valószínű, hogy mindkettő az iskola alapításával egyidőben, tehát 1531-ben, illetve 1551 táján keletkezett. A gyulafejevári református főiskolát alapítója, a tudományt kedvelő BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem látta el jól felszerelt bibliothekával, mely SZALÁRDI becslése szerint sok ezer tallérba kerülhetett. Gróf BETHLEN János, a székelyudvarhelyi református gimnázium megalapítója már jóval szűkösebben gondoskodott 1670-ben az intézet könyvszükségletéről: mindössze 26 drb könyvet adományozott, amit azután APAFI fejedelem még a maga részéről is megtoldott 18 kötettel. Nagykőrösön a református eklézsia 1667-ben mondotta ki, hogy papjai és rektorai használatára a szükséges segédkönyveket megveszi s ezek azután az iskolai könyvtár tulajdonába mentek át. A lőcsei evangélikus iskola könyvtárának 1710-ben HAIN Miklós hagyatékával vetették meg az alapját.

A katolikusok könyvtári viszonyai a XVI. században hihetetlenül lezüllöttek. Egyrészt a török hordák pusztítása — így pl. a pálosok budamelléki Szent Lőrinc kolostorában 1526-ban 1000 forint értékű könyv égett benn — másrészt az egyházi fegyelem meglazulása s ezzel karöltve a parochiák és rendházak elnéptelenedése az ebek harmincadjára juttatta eleink nagy fáradtsággal összehordott szellemi kincseit. A leleszi konvent egy XVI. századbeli jegyzéke pl. mindössze 26 könyvet sorol fel s

ezek közt is 13 misekönyv. S ahol megmaradtak is a könyvek, a lezüllött papság nem törődött velük. OLÁH Miklós nagyszombati könyvtárát azzal a megokolással tagadta meg egyházmegyéjétől, hogy annak úgy is van könyve elég, de a kanonokok nemcsak hogy nem olvassák őket, hanem még arra sem gondolnak, hogy legalább néhanapján leveressék róluk a port. Csak kevés gyűjteménynek jutott az a szerencse, hogy a templomokkal együtt az új hit követői kezére került, akik, mint azt a bártfai, eperjesi, kassai, kőszegi, brassai és nagyszebeni jegyzékek bizonyítják, nem egyszer dicséretreméltó kegyelettel őrizték meg a rájuk nézve immár hasznavehetetlenné vált örökséget. Sőt arra is akadt eset, hogy a város letétbe vette és közel másfél századig hiven megőrizte azokat a könyveket, amelyek a területéről távozó szerzetesek után ottmaradtak, hogy azután visszatértükkor ismét kiszolgáltassa őket nekik. Így jártak a kassai domonkosok, akik 1556-ban, miután a tűzvész rendházukat és templomukat elhamvasztotta, elhagyták a várost és csak 1699-ben tértek vissza, amikor a magisztrátus nem csupán a könyvtáruk jegyzékébe felvett 52 kötetet szolgáltatta ki nekik, hanem azt a 31 kötetet is, mely a lajstromban nem szerepelt, de amelyet egyéb ingóságaikkal együtt távozásuk idején őrizetbe vett.

A katolikus könyvtárügy fellendítésében nagy részük volt a jezsuitáknak, akik 1587-től a rend feloszlataásáig számos telepet és virágzó kollégiumot, három akadémiát és két főiskolát: a nagyszombati és kassai egyetemet tartottak fenn. Könyvtárak alapítására mindenütt kiváló súlyt helyeznek. Besztercebányán, ahol 1648-ban telepedtek le, 1676-ban állandó használatra kölcsönvették a város könyveit, melyeket tulajdonosuk a rend feloszlataásakor visszakövetelt. Pozsonyban, az ottani telep első főnöke, MALLI Gáspár 1625-ben azzal a kéréssel fordult II. FERDINÁND-hoz, hogy adományozza házuknak a veszprémvölgyi apácák jószágait, mert meg szeretnék venni KETSKÉS János könyvtárát. Kérélmében azonban nem járt eredménnyel s így a pozsonyi kollégiumi könyvtár alapját azon a 200 frton vetették meg, amely FÜGGENSCHUH Ferenc 1629-ben kelt végrendeletében «pro instauratione biblio-

thecae» a telepnek hagyományozott 600 frtból tényleg befolyt. Míg azonban a protestáns iskolákkal kapcsolatos gyűjtemények főleg a tanulóifjúságra voltak tekintettel, addig «a jezsuiták gazdag könyvtárai — mint JURKOVICH helyesen megjegyzi — sehol sem szolgálták elsősorban az iskola céljait, mert az ott előforduló művek kevés kivétellel mind túlszárnyalták az iskola igényeit vagy semminemű viszonyban nem állottak vele». Így beszerzési anyagai kollégiumuk fennmaradt könyvjegyzékeiben néhány történeti munkán és klasszikus írókn kívül csupa theologiai vagy theológiával rokon munka szerepel. Túlnyomó volt a theologia pozsonyi kollégiumuk könyvtárában is, habár ennek 1639 körül készült jegyzékében felsorolt 1733 mű között a bölcsészet és matematika 139 művel, a szépróza (Oratores) 46 művel, a költészet 149 művel, az orvostudomány 251 művel és a gyógyszerészet 42 művel volt képviselve. Legnagyobb könyvtárunk Nagyszombatban volt, amely már 1690-ben, a fennmaradt katalógus tanúsága szerint, körülbelül 5000 kötetre rugott s abban az időben hazánk legtekintélyesebb gyűjteménye volt. A debreceni református főiskola könyvtára például 1706-ban, az ekkorról fennmaradt legrégebbi jegyzéke szerint, csupán 1813 kötetből állott, tehát félakkora sem volt, mint a nagyszombati. A rend feloszlátásakor a könyvtár mintegy 15.000 kötetet számlált, de csupán $\frac{1}{3}$ -a került az egyetemmel Budára, míg $\frac{1}{3}$ -a Pozsonyba jutott az akadémiával s ismét $\frac{1}{3}$ -a a plébániák és szerzetesek közt osztott szét. A XVII. század közepe táján telepedtek meg hazánkban a kegyesrendiek, akiknek nagyszámú rendházaival és iskoláival kapcsolatban szintén létesültek többé-kevésbbé jelentékeny könyvgyűjtemények. Az alapvetésben világiak is kezükre jártak. Így a nagykárolyi házikönyvtár alapját 1727-ben gróf KÁROLYI Sándor vette meg 39 mű 48 kötetével.

8. A közkönyvtárak elhelyezése.

A könyvtárak belső életére vonatkozó, eddig felszínre került adatokat a következőkben csoportosítjuk: A könyvtárak vagy középkori mintára a templomokban, rendházakban és paplakokban,

vagy az iskolákban voltak elhelyezve. A nyitraegyházmegyei könyvtár részére gróf ERDŐDY László Ádám a XVIII. század második tizedében a székesegyház előcsarnoka fölötti II. emeleten két tágas és világos, csinos állványokkal felszerelt szobát juttatott. A kalocsai káptalani könyvtár pedig, amely a törökök kiűzése után új életre kelt, a székesegyházban a káptalani levéltárral közös helyiséget bírt. Kőszeg város könyveit 1614-ben a parochián őrizték. A soproni evangélikus gyülekezet 1666-ban keletkezett könyvtára, az úgynevezett konventi könyvtár, szintén a lelkész lakásán volt elhelyezve, jóllehet azt nem csupán a papok, hanem a gimnázium tanárai, sőt felsőbb osztályú növendékei is használhatták. A brassói könyvtár részére az 1547-ben épült «nagy iskolában» a rektor lakása fölötti nagy termet rendezték be, amelyet filozófusok és tudósok arcképeivel díszítettek. Az építkezés márc. 11-én vette kezdetét és aug. 29-én nyert befejezést. Költségei kerek számban 465 frtra rúgtak. Debrecenben a könyvek valószínűleg az iskola nagy termében, az auditoriumban voltak elhelyezve. 1744—49 között SZILÁGYI Sámuel könyvtári felügyelősége alatt a gyűjtemény új tágas helyiséget nyert, melynek állványai és polcai SZILÁGYI méretei szerint készültek. A kassai jezsuiták könyvtára a SZAPÁRY-KÁROLYI Anna grófné által a rendnek hagyott épület egy tágas termében volt elszállásolva. A besztercebányaiakét pedig az épület III. emeletén a terciáriusok közös nappali terme tözsomszédságában lévő helyiségben őrizték aranyos ékítményekkel és faragványokkal ékesített, fényezett fából készült tömör szekrényekben, amelyek még 1895-ben is megvoltak. A könyvtári helyiséget gyakran egyéb tárgyak elraktározására is felhasználták. Így a jezsuiták nagybányai társházának egyik kisebb méretű emeleti kamrája nem csupán a könyvek, hanem a hangszerek megőrzésére is szolgált. A székelyudvarhelyi református kollégium 1682. évi törvényei pedig eltiltják a könyvtárost, hogy a könyvtárszobában a kényelem kedvéért ágyat is tartson s elrendelik, hogy csupán olyan tárgyakat őrizzen ott, amikre ritkábban van szükség.

9. A közkönyvtárak állománya és gyarapodása.

Úgy a katolikus, mint a protestáns jellegű könyvtárak főleg hittudományi s túlnyomórészt latin nyelvű könyvekből állottak. A jezsuiták pozsonyi könyvtárában 1641 táján 2191 mű között mindössze 26 magyar mű szerepelt. Debrecenben 1706-ban összesen 85 hungarikum volt, de sorukban a magyat szép- és ponyvairadalomnak nyoma sincs, ami ebből a fajtából van most a könyvtárban, az GÉRESI megállapítása szerint, mind újabb szerzemény. A nagykőrösi református iskola 1712. évi könyvjegyzéke 130 művet sorol fel s ezek közt mindössze 7 magyar nyelvű szerepel. A nagybányai jezsuiták egy ismeretlen korból való könyv-lajstroma 703 művet tartalmaz s ezek közül csupán 26 a magyar nyelvű, viszont 266 mű hazai nyomda terméke. Ugyane jegyzékben 17 német, 9—9 francia és olasz, 6 görög, 2 ruthén és 1 arab mű szerepel. A komáromi jezsuiták könyvtárának 1774-ben készült jegyzéke 2854 művet foglal magában; ebből mindössze 82 magyar, 37 francia és olasz s 511 német.

E korabeli könyvtáraink főleg adományokból és hagyományokból gyarapodtak s csak kisebb részben vásárlás útján, amint ez egyébiránt az egykorú külföldi könyvtáraknál is kevés kivétellel tapasztalható. A marosvásárhelyi református particula igen szerény, mindössze 20 kötetből álló gyűjteményét 1650-ben CSULAI György református püspök 10 iskolai kézikönyv 35 példányával, ifj. Szőcs Márton pedig 1653-ban, a vizsga alkalmával, 18 kötettel gyarapította. A székelyudvarhelyi református kollégium TOLNAI István adományából 1680 körül 69 kötettel, JENEI Sámuel ajándékából pedig 1719-ben 57 kötettel gazdagodott. ROZGONYI Anna 1713 június 22-én elhalt férje, KAPOSI Sándor gyulafehérvári kollégiumi tanár emlékének fönntartása végett még az év augusztus 1-én az iskola könyvtárának adományozta a megboldogult könyveit. A nagyszombati jezsuiták PÁZMÁNY jóvoltából 1636-ban a THURZÓ-család semptei könyvtárának összes eretnek könyvei birtokába jutottak. A városi tanácsok is megajándékozták könyvekkel a területükön működő iskolák könyvtárait. Így a

brassai könyvtár részére BENCKNER bíró a törökök által elpusztított görögországi könyvtárakból több nyomtatványt és kéziratot vásároltatott konstantinápolyi kereskedők közvetítésével, a szebeni tanács AENEAS SYLVIUS műveit hozatta meg az ifjúság használatára, a debreceni városi tanács pedig 1702-ben 40 drb héber bibliát és 1738-ban Belgiumból 130 kötetet, javarészt görög és latin klasszikusokat, hozatott a református főiskola könyvtárának. A református főiskolákat a külföldi egyetemekről visszatérő ifjak is rendszerint megajándékozták hálájuk és kegyeletük jeléül egy-egy kötettel. Debrecenben azokat az ifjakat, akik gazdagabb adománnyal járultak az iskolai könyvtár gyarapításához, ebédrel vendégelte meg a senior. Ugyanitt az 1740. január 21. professzori ülés egyenesen kötelezővé tette, hogy az intézetről külföldi akadémiaakra kerülő ifjak, bizonyos, a tanárok által kijelölt művet hozzanak magukkal a könyvtár részére. Bőséges gyarapodási forrásul szolgáltak a könyvhagyományok is. Így a pozsonyi evangélikus lyceum könyvtára szinte kizárólag hagyományokból került ki; a legjelentékenyebb hagyomány az 1734-ben elhunyt MARTH Mátyásé, az iskola egykori rektoráé volt, aki 445 kötetet hagyott az iskolára. A református papok is rendszerint az iskolára hagyták könyveiket. Így SZEPESI György kutyfalvi pap 1680 körül 43 kötetet testált a marosvásárhelyi iskolára. Debrecenben régi szokás volt, hogy az elhalt papok özvegyei férjük könyvtárát beszolgáltatták a főiskolának, amely azután a maga gyűjteménye részére kiválasztotta a szükséges köteteket, míg a fölösleget a család javára elárvereztette. Ez a szokás más főiskolákon is divatozhatott: legalább erre vall az a körülmény, hogy a marosvásárhelyi kollégium 1765-ben Nagyszebenben és Nagyenyeden, 1767-ben pedig Kolozsvártt szerzett be könyvtára részére aukciókon könyveket. Katholikus részről a papi tulajdonban lévő könyvek sorsát szinte intézményesen biztosítja az 1611. évi nagyszombati zsinat, amely elrendelte, hogy necsak a püspökök hagyományozzák könyveiket egyházmegyéiknek, hanem a plébánosok is arra a parochiára hagyják könyveiket, amelyen legutóljára működtek. Ezt az intézkedést az 1633. zsinat odamódosította, hogy a végrendelet nélkül elhunyt

plébánosok könyvei azontúl a plébániát illetik. Persze ez még nem jelent sokat, mivel a legtöbb papnak alig voltak könyvei. ZLATINAY György báthai apát és nyitrai főesperes 1627-ben kelt végrendeletében pl. mindössze 2 kötet szerepel: egy római missale és egy ezüstkapcsos breviarium. Egyébiránt a protestáns papok közt is akadtak úgy a XVI., mint a XVII. században olyanok, akiknek még csak bibliájuk sem volt. Az 1563. évi szász zsinat pl. 5 frt büntetés terhe alatt kötelezte papjait, hogy szerezzék meg a bibliát s ezt a zsinati határozatot az egyik szász esperesség 1664-ben kénytelen volt megújítani. MONOSZLAI Gábor pozsonyi kanonok könyvei egy részét 1603-ban kelt végrendeletében a káptalannak és a pozsonyi ferenceseknek hagyományozta. SZENT-GYÖRGYI Ferenc váci püspök 1657-iki végrendeletében könyveit a Szent István-szeminárium és a nagyszombati ferencesek közt osztotta meg. A legnagyobb szabású hagyomány mindenesetre PÁZMÁNY Péteré volt, aki könyveit a pozsonyi jezsuita kollégiumra testálta, amely azonban, sajnos, nem vette birtokba örökét. De nemcsak egyháziak, hanem világiak is szívesen fölkeresték hagyományaikkal a könyvtárakat. A tragikus végű GYULAY Pál 1592-ben kelt végrendeletében deák és görög könyveit a brassai könyvtárra hagyta. A németujvári ferencesek könyvtárának alapját gróf BATTHYÁNY Ádám 1649-ben az 1590-ben elhunyt BATTHYÁNY III. Boldizsár gazdag hagyatékával vetette meg. Szinte párját ritkítja e korban az a hagyomány, mely a sárospataki református főiskolára szállt a korán elköltözött RÁKÓCZI Zsigmond halálával (1652), aki atyjától, I. RÁKÓCZI Györgytől örökölt s a maga részéről is derekasan fejlesztett könyvgyűjteményét testálta az intézetre. Az iskola csupán 1658—60 táján jutott a becses örökség birtokába s az átszállításkor felvett leltár mai töredékes állapotában is 821 kötet tüntet fel.

Azonban bármily értékesek is lettek légyen az ilyen adományok és hagyományok, a könyvtárak céltudatos fejlesztése csakis vásárlások útján volt megvalósítható. A nagyszebeni evangélikus gimnázium vezetősége már 1557-ben 100 frt ára könyvet hozatott Németországból könyvtára számára. A debreceni refor-

mátus főiskolai könyvtár fennállását tanúsító első ránk maradt pozitív adat egy 1592. évi könyvbejegyzés, melyből kitűnik, hogy az illető könyvet akkor vették, az intézet egy, sajnos, elolvashatatlan nevű jótevőjének hagyományából. Igen rendszeresen vásároltak könyveket a nagyszombati jezsuiták, akiknek lajstromaiba egy-egy fontosabb külföldi munka még a megjelenés évében vagy nem sokkal azután belekerült. Így AQUINOI Szent Tamás híres 1645-iki velencei kiadását már 1646-ban elkönyvelik. ESPARZANAK *De actibus humanis* című Rómában 1638-ban megjelent művét pedig még abban az esztendőben megszerzik. A jezsuiták könyvtáraik rendszeres gyarapítását pénzbeli alapítványokkal igyekeztek biztosítani. Így HEVENESSY Gábor provinciális 1713-ban 1000 frt-ot tett le a besztebányai jezsuita könyvtár gyarapítására. CSÉCSI Ferenc rendtag 1739-ben 300 frt-os alapítványt létesített a pozsonyi jezsuita könyvtár javára. A kassai jezsuiták könyvtáruk gyarapítására 1755 óta évi 100 frt-ot fordítottak ANDRÁSSY József báró alapítványából. POCK Mátyás S. J. pozsonyi rektor (1762—64) 2000 frt-os alapítványt tett le hitvitázó iratok kiadására és beszerzésére. A nagybányai jezsuiták könyvtáruk fejlesztésére 1714—33-ig a fennmaradt eredeti számadások szerint 937 frt 18 kr-t költöttek; a legtöbbet — 245 frt 16 kr-t — 1730-ban, a legkevesebbet — 1 frt 36 kr-t — 1719-ben. A szabolcai ferencesek 1668—1754-ig 219 munkát vásároltak, a legtöbbet: 30 művet 1744-ben. SOMOGYI Dániel 1768-ban pannonhalmi főapáttá történt kineveztetésekor királyi utasításul kapta, hogy a monostor igen lezüllött könyvtárát fokozatosan kiváló, értékes és hasznos művekkel egészítse ki s az új apát e célra a rend felosztatásáig évente 700 forintot áldozott. Áldozatkészségének meg is volt a maga eredménye: a pannonhalmi könyvtár 1768—86-ig 1801 kötetről 4249 kötetre szaporodott fel. Nagykőrösön a református egyház 1751 óta évenként bizonyos összeggel járult az iskolai könyvtár gyarapításához s az iskolai növendékek által gyűjtött szupplikációs pénz nagy részét is a könyvtárra fordította. A marosvásárhelyi református főiskola könyvtára részére 1765 körül teremtettek meg közadakozásból külön pénzalapot. A legnagyobb ala-

pítványt, 2000 magyar forintot gróf TELEKI Józsefné tette. Az alapítványok kamatait azonban hosszú ideig felemésztették az építkezési költségek s így az iskola 1765—95-ig évenként alig 80—100 magyar forintot fordíthatott könyvek vásárlására, habár az alapítványok kamatain kívül e célra egyéb jövedelmei is voltak. Az iskola egyes jötevői ugyanis a könyvtár céljaira természetbeni adományokkal is kedveskedtek. Így gróf TELEKI Lajosné BETHLEN Kata 1768-ban 23 véka buzát, 60 véka elegy buzát és 12 veder bort küldött a könyvtárnak, amiből könyvek vásárlására 41 magyar forint 76 dénár folyt be. Emellett a könyvtáros papirost is árult a könyvtár javára.

10. *A közkönyvtárak katalogizálása.*

A könyveket jobbra szakok szerint csoportosítva állították fel, még pedig immár álló helyzetben a nyitott állványok vagy zárható szekrények polcaira. Vajon odaláncolták-e őket, amint ez a külföldön még a XVII. század folyamán is gyakori jelenség, erre biztos feleletet adni nincs módunkban. Csupán annyi kétségtelen, hogy a kassai Szent Erzsébet székesegyház 1604. évi könyvjajstromában még 4 drb láncos kötet szerepel. A fennmaradt katalogusok a könyvek számának megfelelően több-kevesebb szakra oszlanak s a szakokon belül a könyvek néha rétnagyságuk szerint is el vannak különítve. A brassai könyvtár 1625. évi jegyzéke 10 szakot különböztet meg. Ezek: Jogtudomány (libri utriusque juris); Matematika, Földrajz, Csillagászat és Számтан; Orvostudomány; Bölcsészet; Költészet; Nyelvtudomány (libri grammatici et lexicographici); Széppróza (oratores); Történettudomány; Hit-tudomány; s végül Hitszónoklat. A nagyszombati jezsuita könyvtár 1690. évi jegyzéke viszont már 21 szakcsoportba sorolja anyagát. Ezek: Szentírás és egyházatyák; Skolasztikus theologia; Theologiai erkölctan; Kánonjog; Polgári jog; Bölcsészet; Orvostudomány; Mennyeiségtan; Hitszónoklat; Kathekézis; Hitvitázók; Apologetika; Történelem; Politika; Ó- és Újkori latin és görög irodalom (Humanistae); Hitbuzgalmi művek (Spirituales); Életrajzok; Görög és héber könyvek (graeci jelöléssel); Magyar, cseh és tót köny-

vek; Német könyvek; Olasz, francia és spanyol könyvek. Mint látni való a 21 csoport közül csupán 17 nevezhető tudományos szaknak, míg az utolsó négy nyelvek szerint osztályozza a nem latin nyelvű irodalmat. A tudományszakok és nyelvek szerinti csoportosításnak ez a vegyüléke a XVII. és XVIII. századbeli katalógusokban rendes jelenség. Így a jezsuiták pozsonyi könyvtárának 1639 körül készült jegyzéke 15 tárgyi és két nyelvi csoportot, a szakolcai ferencesek régiebb (a XVII. század második feléből való) katalógusa 23 tárgyi és 7 nyelvi csoportot, újabb (1754—72. vezetett) lajstroma pedig 21 tárgyi és 6 nyelvi csoportot különböztet meg. A komáromi jezsuiták könyvtáráról 1774-ben készült leltárban is csupán a latin könyvek vannak szakok szerint csoportosítva (16 szakban), míg a német, magyar és olasz-francia könyvek nyelvek szerint különítették el. A jegyzékben még egy utolsó érdekes csoport is van, mely libri haeretici miscellanei címen 140 protestáns kiadványt sorol fel. A heretikus művek ilyen elkülönítése pápai rendeleteken nyugszik. Így 1764-ben XIV. BENEDEK pápa a kapucinusok rendfőnökének előterjesztésére megengedte, hogy a szerzet könyvtárában ilyen műveket is tartsanak, azonban csakis a többiektől szigorúan elkülönítve és csupán oly egyének számára hozzáférhető módon, akiknek mint gyónatatóknak, hitszónokoknak, hittérítőknak és theologiai tanároknak szükségük van rájuk. A szakcsoportosítás tisztára empirikus jellegű volt s a szakok száma a könyvtár méreteihez és jellegéhez igazodott. A theologiai irodalom túltengéséből önként következik, hogy a leggazdagabban a vallásos jellegű irodalom tagozódik. Sőt pl. a nagyszombati katalógus látszólag világi jellegű szakja, a történelem és az életrajzok is, túlnyomó részben vallásos könyvekből állottak, mivel amabban a szent történelem, emebben a hagiographia is helyet foglal.

A katalógusok címléírásai általában sok kívánni valót hagynak maguk után. A sárospataki református kollégium könyvtárának 1623. évi jegyzékében például a szakcsoportokon belül a könyvek közelebbi címléírását egészen mellőzték és beérték a szerzők nevének, meg a könyvek rétnagyságának a feltüntetésével.

A debreceni református főiskola 1706. jegyzékében az angolnyelvű könyvek nem címük szerint, hanem «liber anglicus» megjelöléssel szerepelnek. A szakolcai ferencesek XVII. századbeli katalógusa közöl ugyan könyvcímeket, de jobbra igen hiányosan s emellett csupán a formátumot, no meg elvétele a kötetszámtól tünteti fel. A szakolcaiak XVIII. századbeli jegyzéke, amely a könyveket alakjuk szerint egymástól elkülönítve vezette az egyes szakcsoportokba, a kötetszámtól már rendszerint kiteszi, s egy újabb rovatban a megjelenés helyét is feltünteti. A jezsuiták, bár bibliografailag pontos címléírásról náluk sincs szó, már sokkal több részletre kiterjeszkednek. Így pozsonyi könyvtáruk 1639. évi jegyzéke nem kevesebb mint hét rovattal bír, a következő adatok befogadására: auctor (szerző neve); materia (mű címe vagy tárgya); quantitas (rétnagysága); locus (megjelenési helye); tempus (ideje); typographus (nyomtatója); copertura (kötés minősége). Besztercebányai könyvtáruk 1713. évi jegyzéke viszont csupán 6 rovattal bír; mellőzi a könyvnyomtatók nevét s a kiadási helyet, ellenben feltünteti a beszerzés idejét, ami a könyvtár fejlődésének megítélésénél bír jelentőséggel. A debreceni református főiskola 1737/8. évi katalógusában viszont szintén hét rovat van, amelyek a következő felírásokkal bírnak: Nomen auctoris; materia tractatus; quantitas; qualitas; ubi editus; anno s végül: theca, ordo, liber. Ez utóbbi adja a könyvek helyi jelzetét, amelynek elemei a szekrény, könyvpolc s a polcon elfoglalt sorszám.

II. A könyvtárak kezelési módja és használata.

Az első díjazott könyvtárossal a gyulafehérvári református főiskola dicsekedhetik. SZALÁRDI szerint a könyvtár gondozását BETHLEN Gábor fejedelem a fejevári káptalan egyik tagjára bízta, aki a könyveket jegyzékbe foglalta, kikölcsönzésüket meg beszerzésüket lebonyolította s ezért a fáradozásáért fizetést is húzott. A protestáns iskolák könyvtárai egyébiránt a coetus scholasticus, vagyis a tanulóifjúság egyetemének tulajdonát tették s a felsőbb osztályú növendékek sorából évenként e célra megválasztott tisztviselő kezelése alatt állottak, még pedig a rektor, vagy valamelyik

professzor ellenőrző felügyelete mellett. Brassóban ezt a tisztséget az oeconomus töltötte be, aki jutalmul a könyvtárhelyiségben lakhatott (!). Debrecenben 1658-ig a seniorok vezették a könyvtárt, de azontúl a coetus külön könyvtárost, sőt 1744 óta alkönyvtárost is választott. Ugyanebben az évben lépett életbe Debrecenben a könyvtárigazgatói (bibliothecae praefectus) tisztség is, melyet egy 1749-ben kelt, de a gyakorlatban nem mindig megtartott, tanári határozat szerint évenként felváltva a két rangban legfiatalabb professzor töltött be. Ugy a könyvtárigazgatói, mint a könyvtárosi és alkönyvtárosi állás tiszteletbeli volt. A marosvásárhelyi református főiskolán azonban a könyvtár javára árusított papiros árából befolyó tiszta jövedelem egy ötöde a könyvtárost illette. A jezsuitáknál úgy a könyvtárak katalogizálása, mint kezelése a tanár-rendtagok feladatai közé tartozott. Pozsonyban rendszerint valamelyik tudós és irodalmilag működő rendtag volt a könyvtár kezelője, így a XVIII. század folyamán FALUDI Ferenc és PRAY György. A városi könyvtárak kezelési módjáról nem sokat tudunk. Azt már említettük, hogy Bártfán 1596-ban ezt a tisztséget a pap és a tanító ellenőrzése mellett a kántor töltötte be.

A sárospataki református főiskola 1621-ből ránkmaradt könyvtárosi szabályzata és eskümintája szerint a könyvtáros a könyveket az iskola polgárainak személyválogatás nélkül tartozott kiszolgáltatni az erre kitűzött időben. A kikölcsönzés időtartama 15 napban volt megállapítva, de ez a határidő meg volt újítható, föltéve, hogy a künnlévő könyvre időközben más jelentkező nem akadt. Idegenek, bármily rendűek és rangúak voltak is, csakis a tanárok esetről-esetre megadott engedélye alapján kaphattak ki könyvet, még pedig zálog ellenében, amely középkori szokás szerint ugyanabban a szekrényben volt elhelyezendő, amelyben eredetileg a kölcsönvett munka állott. A székelyudvarhelyi 1682. évi szabályzat a zálogadást már nem ismeri, de itt a könyvtáros a tanárokon és tanulókon kívül csakis a református lelkészeknek adhatott ki kölcsön könyvet a professzor felmentő engedelmeivel, s még ezeknek is csupán akkor, ha nemcsak írásos elismervényt állítanak ki a könyvekről, hanem ezenfelül még kézárással is

kötelezik magukat, hogy határozott időre visszaszolgáltatták őket. Az iskolán kívül állókkal szemben még szűkkeblűbb a debreceni református főiskola 1744 táján készült szabályzata, melynek 4. pontja szerint a könyvtárosnak az idegeneket és vendégeket, «különösen pedig a nem felekezetünkbelieket» még csak be sem volt szabad engednie a könyvtárhelyiségbe s azokat, akik mégis be akartak jutni, engedélyért a könyvtár igazgatásával megbízott tanárhoz kellett utasítania. Nagyszebenben a rektor saját belátása szerint adhatott ki kölcsön könyveket, de csakis a város határain belül s természetesen csupán elismervény ellenében. A jezsuiták úgylátszik meglehetősen szabadelvűen jártak el a rendhez nem tartozó olvasókkal. Legalább erre vall az a körülmény, hogy a rend felosztatásakor foganatosított leltározás alkalmával Besztercebányán a térítvények alapján kiderült, hogy 256 kötet volt a környékbeli lakosságnál kikölcsönözve. Ez a tekintélyes szám bizonyára évek hosszú sora alatt halmozódott fel, mivel a kölcsönzés határidejét abban az időben még kevésbé tartották be, mint napjainkban. Így a rostocki egyetemi könyvtárban a XVII. század második felében elvileg egy negyedévben volt megszabva a kölcsönzés időtartama, de a legtöbb könyvet csak igen hosszú idő elteltével, néhányat például húsz év múlva szolgáltattak vissza. Arra, hogy idegenbe is kölcsönöztek ki könyvtáraink könyveket, csupán egy adatunk van: 1531-ben Smigrodi STADNICZKY András «succamerarius premysliensis» küldi vissza Bártfa város tanácsának a *Statutum Regni Ungariae* c. könyvet, melyet azután a következő esztendőben újból kölcsönkér. A becsesebb könyvanyag kikölcsönzését még jobban megnehezítették. Így a debreceni szabályzat az értékesebb vagy ritkább könyvek kiadását az igazgató külön engedélyétől teszi függővé. A sárospataki szabályzat szerint pedig a kódexeket az iskola falain kívül semmi szín alatt, még biztosíték ellenében sem lehetett használni.

A kölcsönzők nyilvántartása Székelyudvarhelyt úgy történt, hogy a könyvtáros előbb felírta a jelentkezők nevét, azután a jelentkezés sorrendjében szolgáltatta ki őket, feljegyezvén a napot is, amelyen a kikölcsönzés történt. Úgy itt, mint Debrecenben a

szabályok a könyvtárosnak azt is lelkére kötik, hogy a jelentkezőknek ne adjon ki bármiféle könyvet, hanem csakis olyant, amely az olvasó életkorával, értelmiségével vagy tanulmányaival összhangban áll. Debrecenben egy 1702. évi rendelkezés szerint a könyvtáros a künt lévő könyveket évnegyedenként egyszer bekérte és a tanárok meg a kurátorok jelenlétében pontosan megvizsgálta, hogy minő állapotban vannak. Székelyudvarhelyt a szünidő közeledtével az összes kikölcsönzött könyveket bekérték s a maguk helyére beállították.

A könyvtári órák számát illetőleg Brassó és Nagyszeben vezetett. Mindkét helyen a könyvtár naponta d. u. 5-től 6-ig állt nyitva. Debrecenben a XVIII. század közepe táján hetenként kétszer: szerdán és szombaton d. u. 1—3-ig volt nyitva a könyvtár. Mai szemmel nézve ugyan szűkreszabottnak látszik ez a nyitási idő, de a maga korában rendes jelenség volt. Párisban pl. nagy vívmányként üdvözölték a királynak azt az intézkedését, hogy 1735-ben hetenként kétszer a délelőtti órákban megnyitotta könyvtárát a tudósok előtt. A könyvtárak használatának mértékéről nincsenek adataink, de hogy milyen kevésbé vették igénybe még az aránylag látogatott főiskolák könyvgyűjteményét is, arra érdekes világot vet a rostocki egyetemi könyvtár fennmaradt kölcsönzési naplója. Eszerint Rostockon az 1640—90-ig eltelt negyven esztendő alatt évi átlagos 300 egyetemi személy jelenléte dacára mindössze 707 munkát kölcsönöztek ki, tehát évenként 17—18 művet. Jellemző, hogy az egyetemen ez idő alatt szereplő 71 tanár közül 31 egyáltalán nem fordult elő a kölcsönzők között s a többi negyven is mindössze 390 munkát használt.

A brassai, sárospataki és debreceni szabályok a könyvtár tisztántartásáról is megemlékeznek. Brassóban HONTERUS elrendelte, hogy az oeconomus havonként egyszer leporolja a könyveket. Sárospatakon a könyvtáros kötelessége volt, hogy a könyveket a molyoktól és a pizsoktól megóvja. Debrecenben pedig a segédkönyvtárosra várt a feladat, hogy a könyvtárszoba tisztaságára felügyeljen és a könyvespolcokról a port lesöpörge.

Mind e könyvtárak távolról sem maradtak érintetlenül

korunkra. A brassói könyvtár a hazai tudományosság örök kárára 1689-ben a várost elhamvasztó tűzvész áldozata lett. A kolozsvári unitáriusok könyvtárát 1602-ben dúlták fel BASTA hajdui, a gyulafehérvári BETHLEN-könyvtárt 1658-ban perzselte fel az Erdélyre zúdított tatár horda. A nyitrai káptalan könyveit is gyakran megdézsmálták a városon átvonuló csapatok. Így az egyik könyvet, a benne olvasható bejegyzés szerint, 1610-ben szerezték vissza a Bocskay-zsákmányból, egy másikat pedig 1663-ban a török zsákmányból. A sárospataki kollégium és könyvtára 1671—82-ig és 1687—703-ig a jezsuiták kezére került s ezektől a könyveket csak némi veszteséggel kapta vissza a kollégium. De a legnagyobb veszteséget a jezsuiták szenvedték, akiknek rendje 1774-ben feloszlátván, könyvtáraik is, erősen megtizedelve, idegen kézre kerültek.

12. *A fontosabb magángyűjtemények.*

Befejezésül még néhány szót a magánkönyvtárakról. Az erdélyi fejedelmek közül főleg a tragikus véget ért BATHORY András bibornok († 1599.), BETHLEN Gábor († 1629.) és I. RÁKÓCZI György váltak ki bibliofil hajlamaikkal. BATHORY András könyveinek egy részét, mintegy 400 kötetet, 1608-ban árverezték el s az ekkor készült hevenyészett jegyzék azt mutatja, hogy főleg az egyházatyák, jogtudósok, görög, latin és humanista írók érdekelték. Néhány könyve is mindmáig fennmaradt. Ezekből ismerjük címeres exlibrisét és superexlibrisét. BETHLEN Gáborról följegyezték, hogy még hadjárataira is magával vitte könyveit és kocsijában menetközben is olvasott. Csakis így érthető, hogy államférfiúi elfoglaltsága dacára is ideje volt 42-szer elolvasni a Szentírást. Felesége, BRANDENBURGI Katalin osztotta nemes szenvedélyét. 1629—30-ban külön könyvtárost is tartott BARSÍ Mihály személyében, aki ezért évi 100 forint fizetést húzott. I. RÁKÓCZI György főleg a vallási és politikai ujdonságok iránt érdeklődött. Udvari könyvtára Sárospatakon, valószínűleg a Perényi-szárnny egyik földszinti termében volt elhelyezve. Kezelője TOLNAI István udvari, majd sárospataki pap volt, aki katalogizálta a sokszor hordószámra érkező könyveket és nyilvántartotta a kikölcsönzéseket, mivel a fejedelem

szívesen nyitotta meg gyűjteményét a tanárok és papok előtt. RÁKÓCZI lépéseket tett a Korvina budai maradványainak megszerzésére is, de a tárgyalások nem vezettek eredményre, mivel a budai pasa látatlanban 5000 tallért kívánt a könyvkészletért. Egyébiránt, SZALÁRDI szerint, BETHLEN Gábor is gondolt MÁTYÁS király budai könyvtárának megszerzésére, úgyszintén — későbbi hagyomány szerint — PÁZMÁNY Péter is. Sajnos, egyikük sem valósíthatta meg tervét, s így a Korvina szegényes maradványai 1686-ban, Buda visszavételekor, javarészt a bécsi császári gyűjteménybe vándoroltak. Végül fennmaradt öreg APAFI Mihály, az utolsó erdélyi fejedelem könyvtárának, helyesebben könyvtára egy részének, emléke abban a jegyzékben, amely 1714-ben a fejedelem ingóságairól készült. A lajstrom 116 művet sorol fel 187 kötetben és a könyvek valódi értékének távolról sem megfelelő hivatalos becslés szerint 1133 forint 74 krajcár értékben. Még itt is túlteng a theológia, de azért a többi tudományszak, különösen a földleírás, is elég szépen képviselve van. Gyűjteményének gyöngye a MÁTYÁS király könyvtárából származó CATULLUS-TIBULLUS-PROPERTIUS-kódex volt, amelyre a bécsi császári könyvtár tette rá a kezét.

A könyvgyűjtő katolikus főpapok sorában a XVI. század folyamán elsősorban OLÁH Miklós érsek említendő, aki bécsi könyvtárát LYSTI Jánosra s ennek hasonló nevű fiára hagyta. E hagyatékából 13 kötet ma is megvan a kismartoni ferencesek zárdájában. E könyvek kettejének födelére van aranybetűkkel rányomva egykori tulajdonosuk neve, míg a többi 11 származását az őrlapjukon lévő sajátkezű aláírás alapján állapították meg. Lapszéli jegyzetei arról tanuskodnak, hogy az érsek nemcsak olvasgatta könyveit, hanem megjegyzésekkel is kísérté az olvasottakat. Elég tekintélyes könyvtárral: 272 kötettel bírt TELEGDY Miklós pécsi püspök, aki könyvtára zömét a nagyszombati jezsuitákra hagyta. Az igazán nagyszabású főpapi gyűjtemények azonban a XVIII. század második felében keletkeztek. Ilyenek gróf ESTERHÁZY Károly egri püspöké, mely 20.293 kötetet számlált és PATACHICH Ádám kalocsai érseké, mely 17.000 kötetre rúgott.

A protestáns papok könyvtárai közül megemlítjük WEBER

Bálint modori ev. lelkész 50, szinte kizárólag theologiai munkából álló gyűjteményét, melyet 1608-ban leltároztak és DEMÉTEI András eperjesi ref. predikátorét, akinek hasonló jellegű könyvtára az 1657-ben készült leltár szerint 70 mű 83 kötetéből állt, 74 tallér, 50 forint és 86 dénár értékben. A protestáns papok könyveik zömét külföldi iskoláztatásuk idején szerezték. Így Geleji KATONA István maga írta össze Heidelbergben s egyebütt vásárolt könyveit, mindössze 109 kötetet, amelyek sorában a Szentírás és theologiai művek mellett a görög és latin klasszikusok is helyet foglalnak. Talán a legszenvedélyesebb könyvgyűjtő sorukban az 1769-ben elhalt BOD Péter magyarigeni lelkész volt, akinek könyvtára 1770-ben került dobra Nagyenyeden. Az ebből az alkalomból készült katalógus 888 művet sorol fel, köztük 58 kéziratot, 1151 magyar forint és 63 dénár értékben. Az árverésen a debreceni kollégium is képviseltette magát két tanárával, akik a főiskolai könyvtár részére 61, nagyjából külföldi theologiai, könyvet vásároltak.

Világi főuraink és főhivatalnokaink sorában is nem egy bibliofilre akadunk. Így az 1586-ban Augsburgban elhalt Bethlenfalvi THURZÓ Szaniszló, Szepes vármegye volt főispánjának hagyatéki leltára 71 művet sorol fel 111 kötetben. Magyar vonatkozású ugyan mindössze 4 szerepel a leltárban, viszont a latin klasszikusok igen szépen vannak képviselve, sőt még az olasz irodalom is szóhoz jut benne PETRARCA, BOCCACCIO és ARIOSTO műveivel. Az 1656-ban elhunyt RÉVAY Ferenc kir. tan., turócmegyei főispán könyvtára 273 munkából, az 1742-ben elhalálozott REVICZKY János udvari kancelláriai tanácsos és előadó könyvtára pedig 439 műből állott. Mindkét könyvtár zöme latinnyelvű, de RÉVAY gyűjteményében német és magyar, REVICZKYÉBAN pedig egypár német, francia és lengyel könyvvel is találkozunk. A tragikus véget ért gróf NÁDASDI Ferenc, aki maga is forgatta a tollat, rendkívül gazdag könyvtárt gyűjtött össze pottendorfi kastélyában. Egy része a sopronmegyei lorettói szervitákhoz, majd innen a kolostor feloszlása (1787) után az orsz. levéltárba került, míg az értékesebbik részét a bécsi moloch, a császári könyvtár nyelte el. A Bécsbe került könyvek-

ről 1672-ben felvett leltár 239 mű 441 kötetét, közte több latin és keleti kéziratot, sorol fel. E könyvek túlnyomórészt teológiaiak. KEMPIS híres könyve *Krisztus követéséről* nemcsak magyar, hanem francia és spanyol fordításban is megvolt könyvtárában. BETHLEN Elek, a keresdi nyomda létesítője, szintén lelkes pártfogója volt az irodalomnak. Könyvtárának 1683-ból fennmaradt leltára 166 könyvet sorol fel, jobbára magyar nyelvű hittudományi és hitvitázó munkákat, míg «az nagy fejr ládában az nyerges házban» inkább történeti könyveit tartotta. Hadvezéreink sorából is kerültek ki könyvkedvelők. Így ZRINYI Miklós, a költő és hadvezér, akinek irodalomtörténetünk szempontjából nagybecsű könyvtára a múlt század 90-es éveiben vétel útján a zágrábi egyetemi könyvtárba került. Az eredetileg Csáktornyán volt könyvtár jegyzéke ZRINYI saját kezeírásában maradt fenn s ennek alapján megállapítható, hogy 249 olyan munka van a gyűjteményben, amely minden kétségen felül a költő tulajdona volt. Szenvedélyes könyvbuvár volt gróf BERCSÉNYI Miklós, a kuruc hadak fővezére is, aki még tábori sátraiba is egy láda könyvet hurcolt magával. Egy 1701-ben készült leltárból megtudjuk, hogy nyári palotája egyik szegletszobájában 100 latin, magyar és német munkát, írószobájában pedig egy aranyozott, vörösre fényezett könyvszekrényben 96 kötetet, főleg hadászati, építészeti és földrajzi műveket: hihetőleg a leghasználtabb kézikönyveket tartogatott. Érdekes, hogy a lajstrom megemlíti, miszerint több könyve a leltár fölvétele alkalmával ki volt kölcsönözve a jezsuitáknak.

Főrangú asszonyaink között a korán özvegységre jutott gróf TELEKI Józsefné BETHLEN Kata volt a legkiválóbb könyvgyűjtő. Főleg a magyar nyelvű vallásos irodalom érdekelte, s mint BOD Péter zengi róla, «jó magyar könyveket valahol kaphata, nagy áron magának mindjárt felváltata». A könyvtárról ugyanő, mint udvari papja 1747-ben kimerítő katalógust készített, amelyben 332 mű 337 kötete szerepel. A könyveket a nagyenyedi kollégiumra hagyta, melynek könyvtárával együtt 1848-ban elpusztultak.

Tudósaink sorában a legnagyobb szabású könyvgyűjtő

ZSÁMBOKI János (1531—84) volt, aki már 26 éves korában a bolognai egyetem tanára volt, majd pedig Bécsben működött mint udvari orvos. Könyvtárának legbecsesebb részét: 530 válogatott kéziratot — közte több Korvin-kódexet is — még 1578-ban felajánlotta vételre a császári könyvtárnak, míg a hagyatékában maradt 2618 kötetet hasonló nevű fiára testálta. A császár a felajánlott kéziratok vételére és ZSÁMBOKI éveken át elmaradt illetményei fejében 6200 rénes forintot utalt ki, mely összeg 3 évi részletben lett volna fizetendő a nagyszombati és galgóczi harmincad jövedelméből, de ZSÁMBOKI haláláig ez összegnek alig egyharmada volt letörlesztve, s az özvegy meg árvái csak szesszió útján jutottak hozzá követelésük egy részéhez. Mindazonáltal 1587. április 13-án a tudós hagyatékában maradt könyveket is átvette az udvari könyvtár s így a magyarságnak ebből a tekintélyes gyűjteményből sem volt semmi kulturális haszna.

Ehhez fogható magánkönyvtárral egyetlen tudósunk sem rendelkezett. Aránylag legtöbb könyvvvel a tanítók és tanárok hagyatékában találkozunk. Így HENSELIUS János kassai segédtanító, utóbb harangozó 1580. évi hagyatéki leltárában 40 mű 54 kötete szerepel, túlnyomórészt görög és latin klasszikusok, továbbá LUTHER és MELANCHTON munkái. Nem ismerjük a Szepességről Eperjesre származott FABINUS Lukács iskolamester könyvtárának összetételét, de hogy szép gyűjteménnyel rendelkezhetett, az kitűnik abból a levélből, amelyben fia Dániel 1592-ben Késmárkról bekéri a hagyatéki leltárt. Végül, főleg iskolai könyvekben igen gazdag könyvtár maradt az 1595-ben Selmecbányán elhunyt sziléziai származású HAUNOLT János után is, aki mint a selmeci iskola rektora kezdette meg pályáját és mint várkapitány fejezte be azt.

De a tehetősebb polgárok sem szűkölködtek könyvek hiányában. Így FEYNER Gergely eperjesi polgár 1552. évi hagyatéki leltárában 22 jobbra vallásos tartalmú kötet, Ötvös Pál nagybányai polgár 1629. évi hagyatékában 9 kötet, köztük a vizsolyi biblia, HELTAI Krónikája és egy magyar füveskönyv, KEIFFEL János eperjesi polgár 1645-ben felvett inventáriumában pedig 38 jobbra német vallásos irat 42 kötete szerepel. Méltóképen zárja le a sort

a Nagykőrösön elhalt BALLA Gergely, aki 1772-ben 2000 kötetes könyvtárt hagyott maga után.

Irodalom. Az I. fejezetben felsoroltakon kívül: a könyvnyomtatás fel-
találását illetőleg: FAULMANN K. *Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst*.
Wien, 1882. — *Festschrift zum 500 jährigen Geburtstage J. Gutenbergs*. Leipzig,
1910. — MEISNER és LUTHER: *Erfindung der Buchdruckerei*. Bielefeld, 1900. —
POLLARD A. W.: *Fine books*. London, 1912. — MORI G.: *Was hat Gutenberg*
erfunden? Mainz, 1921. — ZEDLER G.: *Von Coster zu Gutenberg*. Leipzig,
1921. — Hazai könyvnyomtatás és könyvkereskedelem története: *Tudományos*
Gyűjtemény. 1817. XI. (NÉMETH J.: *A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatók-*
nak nevei és a helyek, ahol és az idő, ameddig nyomtattak.) — U. o. 1818. V.
(HORVÁTH István: *Eperjesi, abrudbányai és varasdi könyvnyomtató műhelyekről a*
XVI. században.) — *Századok*, 1868. (EÖTVÖS Lajos: *A pápai nyomda története.*) —
KARCSU A. Arzén: *A váci könyvnyomdászat története*, Vác, 1875. — BALLAGI
Aladár: *A magyar nyomdászat történeti fejlődésének vázlata*. Budapest, 1878. —
KONCZ József: *A marosvásárhelyi ref. kollégium könyvnyomdájának százéves*
története. Marosvásárhely, 1887. — KOVÁTS S. János: *A könyvnyomtatás tör-*
ténete Vasmegyében. Szombathely, 1891. — FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári*
nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. — FRAKNÓI Vilmos: *Karai László*. Buda-
pest, 1898. — DÉZSI Lajos: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*.
Budapest, 1899. — PUSZTAI Ferenc: *Nyomdászati encyklopédia*. Budapest, 1902. —
SEBESTYÉN Józsa: *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti*
vonatkozásai. Budapest, 1905. — BEÖTHY-BADICS: *Magyar irodalomtörténet*.
3. kiadás Budapest, 1906. I. kötet. (HELLEBRANT Árpád: *A könyvnyomtatás kez-*
dete Magyarországon.) — CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*.
Debrecen, 1911. — *Erdélyi Múzeum*. 1913. (CZÓBEL Ernő: *A Hellai-nyomda*
alapítási éve.) — BARANYAY József: *A komáromi nyomdászat és a komáromi*
sajtó története. Budapest, 1914. — *Közlemények Szepes vármegye multjából*. 1914.
(HAPNÓCI Iván: *A háromszáz éves lőcsei nyomda.*) — PITROFF Pál: *A győri*
sajtó története. Győr, 1915. — STEINHOFER Károly: *A könyv története*.
I. *A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid története*. Budapest,
1915. — GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkeres-*
kedelem a XVIII. században, különös tekintettel Budára és Pestre. Budapest, 1917. —
Akadémiai Értesítő. 1918. (TRÓCSÁNYI Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok*
változatai.) — CENZURA: HILGERS Joseph: *Das Index der verbotenen Bücher*.
Freiburg im Breisgau, 1904. — MOLNÁR Imre: *A cenzúra története Magyar-*
országon 1600-ig. Budapest, 1912. — *A pannonhalmi főapátsági főiskola év-*
könyve 1912/3. tanévre. Pannonhalma, 1913. (SCHERMANN Egyed: *Az egyházi*
könyvtálatom és könyvbírálat magyarázata.) — GÉCZY József: *Az egyházi könyv-*
tilalom és könyvbírálat. Nagyvárad, 1915. — *Szent István Akadémia Értesítője*,
1918. (SCHERMANN Egyed: *Adalékok az áll. könyvcenzúra történetéhez Magyar-*
országban Mária Terézia haláláig.) — *Könyvtárak: Keresztény Magvető*, 1877.
(SIMÉN Domokos: *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára.*) —
VÁGNER József: *A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtat-*

ványai. Nyitra, 1880. — *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. 1883. (Fr. TEUTSCH: *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*.) — SZINYEI Gerzson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak, 1884. — *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. 1887. (JULIUS GROSS: *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasial-Bibliothek*.) — KENDE S.: *Bibliotheca Zrinyiana, Die Bibliothek des Dichters Nikolaus Zrinyi*. Wien, 1893. — *Debreceni ref. főgimnázium 1894/5. Értésítője*. Debrecen, 1895. (GÉRESI Kálmán: *A főkönyvtár története*.) — GÖNCZI János: *A székelyudvarhelyi ref. kollégium multja és jelene*. Székelyudvarhely, 1895. — JURKOVICH Emil: *A besztercebányai kir. kath. főgimnázium története*. Besztercebánya, 1895. — *A komáromi kath. gimn. története*. 1776—1812. Komárom, 1895. — MÁRKUSOFSZKY Sámuel: *A pozsonyi ág. h. ev. lyceum története*. Pozsony, 1896. — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. Brassó, 1896. III. kötet. — SCHÖNWITZKY Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgimn. története*. Pozsony, 1896. — *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak évkönyve. Budapest, 1900—15. I—V. — BALOGH Margit: *Oláh Miklós Hungáriája mint művelődéstörténeti kiűző*. Budapest, 1903. — *Erdélyi Múzeum*, 1904. (LUKINICH Imre: *Egy erdélyi főúr könyvtára a XVII. században*.) — THURZÓ Ferenc: *A nagybányai ref. főiskola története*. Nagybánya, 1905. — KOCH István: *Az erdélyi százsz iskolák a nemzeti fejedelmek korában*. Budapest, 1906. — *Erdélyi Múzeum*, 1907. (LUKINICH Imre és KÖBLÖS Zoltán: *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa*.) — *A pannonhalmi főapátság története*. Budapest, 1907. V. kötet. — STIMÁKOVITS László: *Erdély művelődése Bethlen Gábor korában*. Budapest, 1910. — ZÁKONYI Mihály: *A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor története*. Budapest, 1911. — SIKLÓSSY László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe*. Budapest, 1919.

GULYÁS PÁL.

KÖNYVTÁROS- ÉS LEVELTÁROSKÉPZÉS.

A Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1917. évi folyamában GULYÁS Pál «Könyvtári problémák» címmel becses tanulmány-sorozatot bocsátott közre, amelyben a legterjedelmesebb és sorban a legelső a könyvtárosképzéssel foglalkozott. Szerző bizonyára ezzel is hangsúlyozni akarta azt, hogy könyvtárügyünk, «tudományos és közművelődési életünk ezen egyik legfontosabb szerve» felvirágoztatásának alapvető munkája ezen sarkallik s csak innen indulhat ki.

Hogy ez alapos tanulmány után mi most ismét ezzel a kérdéssel akarunk foglalkozni, annak több oka van. Az első az, hogy mindaddig, míg az kellőképp rendezve s megoldva nincs, állandóan szönyegen kell tartani s nem lehet elégszer felhívni rá a figyelmet; emellett azonban a levéltárosképzéssel együtt aktuálissá is vált most, amennyiben az O. M. Gyűjteményegyetem létesítéséről szóló 1922:XIX. t.-c. az elméleti minősítésen kívül még gyakorlati tanfolyamok hallgatását és szakvizsga letételét is megkívánja a könyvtári, levéltári és múzeumi tisztviselőktől (6. §.), sőt felveti a tudományos és műszaki segédszemélyzet elméleti kiképzésének lehetőségét is; részletesebben azonban egyikről sem szól, hanem ez utóbbi rendezését a szervezeti szabályoknak tartja fenn (4. §. 3. pont), a tudományos tisztviselők részére rendezendő szaktanfolyamok és vizsga kérdésének rendezését pedig a vallás-és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalja.

A szakvizsga eddig sem volt nálunk teljesen ismeretlen, a Nemzeti Múzeumban elvben megvolt (*colloquium*; l. A. M. N. Múzeum szerv. és szolg. szab. 9. §.), azonban már hosszú idő óta teljesen eltekintettek ettől az összes tárukban; a gyakornoki idő ugyanis, sajnos, igen gyakran oly hosszúra nyúlt, hogy a 4—5, sőt még többéves múzeumgyakornoknak amúgy is nehéz hely-

zetét nem akarták még ezzel is súlyosbítani. Kezelői, illetve fogalmazói vizsga szerepel az Országos Levéltárban is a levéltári személynzet minősítését szabályozó 1883: I. t.-c. óta (13. §.), de egyfelől abból ép egyik legfontosabb tárgy: a levéltárban, teljesen hiányzik, másfelől nem elég vizsgát kívánni s annak anyagát körvonalazni, módot is kell nyújtani, hogy a levéltárosi pályára készülők a szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket meg is szerezhessék.¹

Nem lesz talán egészen felesleges, ha a következőkben azt fogjuk röviden vizsgálni, vajjon a mi mostani viszonyaink között mikép lehet e tudományos és közművelődési szempontból egyaránt igen fontos kérdést a legkisebb áldozat mellett a legeredményesebben megoldani.

Hogy a könyv- és levéltáros *non fit, sed nascitur*, az csak részben igaz; kell ugyan kétségtelenül bizonyos hivatottság e szép, de nehéz pályához,² kell különös buzgalom — *le feu sacré*³ — kell sok olyan nélkülözhetetlen tulajdonság — rendszeretet, pontosság, szolgálatkészség stb. — amelyek nélkül jó könyv- illetve levéltáros el sem képzelhető s amelyeknek úgyszólván a vérükben kell lenniök — de azokat a speciális ismereteket, amelyek ez a pálya megkíván, csak hosszas elméleti és gyakorlati foglalkozás, képzés után szerezhetik meg.

A kérdés tehát az, hogy 1. mit öleljen fel ez a kiképzés, vagyis melyek azok a speciális ismeretek, amelyekre a könyv- és

¹ Ugyanez volt a helyzet pl. Belgiumban is. Az 1910-iki brüsszeli nemzetközi könyv- és levéltárosi kongresszuson GROJEAN, aki «La préparation scientifique des bibliothécaires belges»-ről tartott előadást, az ehhez fűződő vita folyamán panaszosan említette, hogy vizsga elő van ugyan írva, de «il n'existe chez nous ni école de bibliothécaires, ni cours de bibliothéconomie. Le stagiaire... est utilisé pour tous les services;... quant à sa préparation, elle se fait au petit bonheur.» (Actes du Congrès, 697. l.)

² Bücherei ist der dankbarste Beruf für den Berufenen — der Bibliothekar ist jedermanns Gläubiger und niemandes Schuldner. — Ohne volles Opfer der eigenen Interessen für die anderer Leute kein Bibliothekar. (LADEWIG: Katechismus der Bücherei. Leipzig, 1914. 18—19. l.)

³ «... je dirai que la première condition, c'est d'avoir *le feu sacré*» (POLAIN felszólalása a brüsszeli kongresszuson. Actes, 702. l.)

levéltárosoknak szükségük van és 2. hogy mi módon szerezhetik meg ezeket a legjobban.

Az alábbiakban külön-külön fogjuk ezekre a kérdésekre a feleletet keresni, először a könyv-, azután a levéltárosokat illetőleg. Nem az a célunk, hogy a legkisebb részletekig kidolgozott programmot nyujtsunk, hanem csak azokra az általános alapelvekre akarunk rámutatni, amelyeket szem előtt tartva szerény véleményünk szerint, eredményesen lehetne könyv- és levéltáros képzésünket megoldani.

I.

Előre bocsátjuk, hogy a különféle könyvtár-típusok közül csak a *tudományos* közkönyvtárakkal foglalkozunk; ezeknek személyzete két külön kategóriára osztassék: 1. *tudományos* tisztviselői kar és 2. *tudományos segédszemélyzet*.

E könyvtárak, mint nevük is mutatja, elsősorban a tudomány szolgálatában állanak; ebből világosan következik, hogy azok, akik ott a tudományos munka előmozdítása érdekében dolgoznak, csak tudományosan képzett tisztviselők lehetnek: «Tiefe Kenntnisse auf irgend einem Wissensgebiete sind [dem Bibliothekar notwendig; ohne Einsicht in die Art und die Wege wissenschaftlicher Forschung ist der Bibliothekar ein untergeordneter Registrator.»¹

Kérdés azonban, hogy vajjon elég-e az, hogy a könyvtáros alapos szaktudós legyen. Erre a feleletet nagyon szabatosan megadta már a könyvtártudomány egyik alapvető munkása, SCHRETINGER több mint száz évvel ezelőtt megjelent *Lehrbuch der Bibliothek-Wissenschaft*-jában: ... «*dass nicht jeder litterarisch gebildete Mann ohne weiteres für eine Bibliothekarstelle geschickt sei, sondern dass auch der gründlichste Gelehrte, ja sogar ein Polyhistor, erst nach hierzu eines besonderen Studiums und einer ebenso langwierigen als unerlässlichen Praxis bedürfe.*» Ezt hangsúlyozta száz évvel később SCHNORR v. CAROLSFELD (München) is a *Vierte Bibliothekerversammlung-on* «Die Vorbildung zum biblio-

¹ Karl SCHULTZ: (Zentralblatt für Bibliothekswesen I. k. 490. l.)

thekarischen Beruf» címmel tartott előadásában,¹ de inkább azt emelve ki, hogy egy tudományszakban való alapos kiképzés nélkül «eine besondere Bibliotheksschulung nicht möglich ist.»

Ezt azután nem szabad szem elől tévesztenie a könyvtárosnak később sem, foglalkoznia kell tudományszakjával, ennek mindenkor hasznát fogja látni könyvtári munkája is. Nagyon helytelen tehát TEDDER-nek az az álláspontja, hogy «The librarian who writes is lost», de viszont vigyáznia kell arra, hogy irodalmi s tudományos munkássága ne legyen oly nagyarányú, hogy az könyvtári munkássága rovására menjen.²

Meglévén a tudományos alapképzettség, ezt követi s kiegészíti a speciális elméleti és gyakorlati könyvtári kiképzés. Ez utóbbi, természetét tekintve, csak könyvtárban mehet végbe s a könyvtár vezetőjének ügyelnie kell arra, hogy a jelöltet úgy foglalkoztassák, hogy az minden irányban jól kiképezhesse magát. Ezzel párhuzamosan kell folynia az elméleti képzésnek is, amely vagy külön könyvtári iskolákban, vagy kurzusokon folyik. Külön könyvtári iskolák (library schools) vannak pl. Amerikában,³ külön könyvtárosi kurzusok Angliában, Németországban.⁴ Bajorországban például évente 150 órás tanfolyamot tartanak a müncheni könyvtárosok. 1886 óta Göttingában külön könyvtártani tanszék állt fenn az egyetemen s a berlini kir. könyvtár s az egyetemi könyvtárak részére kiadott rendelet szerint a két évi gyakorlati időből a jelöltnek egy évet ott kellett eltöltenie, vagy pedig egy tanfolyamon kellett résztvennie.⁵

Külön szakiskola felállításáról ma nálunk szó sem lehet; kérdés tehát, hogy vajjon kurzusok tartása eredményesnek ígérkeznék-e.

¹ Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1904.

² GARDTHAUSEN: Handbuch der wissenschaftl. Bibliothekskunde. Leipzig, 1920. II. k. 80—81. l.

³ James J. WYER: Conditions for Entrance to the service of American Libraries. (Actes du Congrès de Bruxelles, 21. l.), GARDTHAUSEN: i. m. 81. l.

⁴ Ernest A. BAKER: Education in Librarianship in Great Britain. (U. o. 99. l.) — GRAESEL: Handbuch der Bibliothekslehre. Leipzig, 1902. 457. l.

⁵ Zentralblatt f. Bibl. 1912. 75. l. Ez a rendes tanszék 1921-ben Berlinbe helyeztetett át. (M. Könyvszemle, 1922. 236. l.)

Ilyen tanfolyamot csak nagyobb időközökben, esetleg csak 4—5 évenként lehetne tartani, mert kisszámú jelöltért egész előadói kart mozgósítani nem volna gazdaságos. Arra sem gondolhatunk, hogy az illető könyvtár tartson külön kurzust jelöltjeinek, mert ezeknek száma még legnagyobb könyvtárainkban sem oly nagy, hogy ez megérné az ezzel járó nagy fáradságot és költségeket. Hogy pedig mennyire nem helyes csak vizsgát követelni, a kiképzést pedig teljesen az illető magánszorgalmára bízni, azt fentebb, Belgium példájára hivatkozva, már érintettük.

Azt gondoljuk tehát, hogy legcélszerűbb az volna, ha a budapesti tudományegyetemen felállíttatnék egy könyvtártani tanszék; így már az egyetemi tanulmányok alatt alkalmuk nyílnék azoknak, akik e pályára kedvet s hivatottságot éreznek magukban, könyvtártani ismereteket szerezni s ha nem is lépnek később esetleg könyvtári szolgálatba, mint a tanári könyvtárak gondozói, értékesíthetik ezirányú tanulmányaikat. Mint GULYÁS is javasolta, e célból az összes nyelv- és történetszakos tanárjelölteket kötelezni kellene két féléven át könyvtártani előadások hallgatására. E tanszéknek, főképp az idevágó történeti irányú előadásoknak nagy hasznát vehetik az összes klasszika-filologusok és történészek is.

Így azután az illető könyvtárosjelölt vagy gyakornok már bizonyos elméleti ismeretekkel felszerelve kezdheti meg előkészítő szolgálatát a könyvtárban. Ez a szolgálat legkevesebb két esztendőig tartson¹ s a rendes könyvtári szolgálat mellett köteles legyen a gyakornok az egyetemi könyvtártani előadásokra eljárni s résztvenni a szemináriumi gyakorlatokban. Tekintettel arra, hogy legtöbb könyvtárunknak van kisebb-nagyobb kézirat- (esetleg oklevél-) gyűjteménye is, kötelezőleg kellene kimondani a bevezető paleografiai és diplomatikai előadásoknak hallgatását is. Ezeket a gyakorlati éveket a jelölt vagy az Egyetemi Könyvtárban, vagy pedig a M. N. Múzeum Könyvtárában tartozik eltölteni.

¹ Azoknak, akik egyetemi éveik alatt szorgalmasan hallgatták a könyvtártani előadásokat, egy év elengedhető volna.

A gyakorlóévek után a jelölt államvizsgára bocsáttatik, amely írásbeli és szóbeli részből áll. Ezzel most részletesen nem foglalkozunk; GULYÁS említett tanulmányában a jól bevált külföldi minták nyomán bemutat egy szakvizsgatervezetet, ennek alapján lehetne azt megállapítani.

A gyakorlat alatt természetesen az illető könyvtár egyes osztályainak vezetői állandóan figyelemmel kísérik a jelölteket, felvilágosításokkal, útmutatásokkal szolgálnak nekik, mindamellett nagyon kíváncsok és fontos, hogy az egyes könyvtártani disciplínákra megfelelő jó kis kézikönyvek álljanak rendelkezésükre.¹

A tudományos tisztviselők kiképzésének helyes rendezésével azonban még nincs megoldva teljesen a könyvtári személyzet előkészítésének feladata. A legutóbbi két évtizedben ugyanis a tudományos tisztviselők — wissenschaftliche Bibliotheksdienst — és a szolgák — unterer Bibliotheksdienst — közt egy új réteg helyeződött el: a *tudományos segéd-tisztviselők* — mittlerer Bibliotheksdienst.² Ezt az elhelyezkedési folyamatot a könyvtári feladatoknak s a könyvtári munka különféle természetének helyes felismerése indította meg s oly eredményekkel járt, hogy csakhamar általánossá lett ily segéd-tisztviselők alkalmazása.

A könyvtári munka ugyanis jórésztben annyira mechanikus, hogy felesleges arra minden fázisában a tudományos tisztviselő drága és értékes munkaerejét felhasználni, hanem sokkal gazdaságosabb, ha ezt kisebb képesítésű tisztviselő végzi s az csak felülvizsgálja ennek munkáját. Így a tudományos tisztviselő, tehermentesítve egyszerű s különösebb szakértelmet nem kívánó sablonos munkáktól, erejét és idejét oly feladatoknak szentelheti, amelyek

¹ SCHWENKE (Zentralblatt für Bibl. 1904. 26. l.) a Library Series-t ajánlja mintául.

² Dél-németországi (München, Stuttgart) könyvtárakban próbálkoztak meg velük először; Poroszországban 1906-ban léptették életbe ez új könyvtári tisztviselőtípust (Bibliotheksssekretäre). (K. GERHARD: Die Vorbildung der wissenschaftl. Bibliotheksbeamten in Deutschland. Actes du Congrès de Bruxelles, 588. l.).

a könyvtár szempontjából hasznosabbak s ambícióját is jobban kielégítik, amit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni.¹

Nagy örömmel láttuk, hogy az O. M. Gyűjteményegyetem létesítéséről szóló törvény bevezeti nálunk is ezt a tisztviselő-típust; kétségtelen, hogy helyes felhasználásuk és foglalkoztatásuk nagyban emelni fogja könyvtáraink használhatóságát. Tiszteletre-méltó ugyan nemes indokainál fogva az a felfogás is, hogy nálunk, ahol a tudományokkal foglalkozóknak oly kevés elhelyezkedési lehetőségük van, csak tudományos tisztviselők foglaljanak el minden helyet tudományos könyvtárainkban, de ez nem számol azokkal a nagy követelményekkel, amelyekkel a modern könyvtár-politika a tudós és olvasóközönség érdekében a könyvtárakkal szemben joggal fellép, azonkívül végeredményében ép ezek a segéderők teszik lehetővé a tudományos tisztviselőknek azt, hogy nyugodtabban foglalkozhassanak azokkal a tudományos feladatokkal, amilyeneket nagy számban ró rájuk a mai fejlett könyvtárigazgatás

Bármennyire mechanikus is azonban legnagyobbbrészt az a munka, amelyet e segédszemélyzet végez, mégis könyvtári munka, amelynek pontos elvégzése nagyon fontos, így tehát ezeknek is bizonyos előképzettséggel és könyvtárosi iskolázottsággal kell bírnok. Egyiknek részletes megállapítása sem lehet most feladatunk, csak általánosságban annyit jegyzünk meg, hogy az elsőt illetőleg középiskolai végzettséget (nyolc osztályt, esetleg érettségi nélkül is), tanítói vagy tanítónői oklevelet s megfelelő nyelv-ismeretet és jártasságot a gépírásban kellene megkívánni, a szak-képzettséget pedig egyévi gyakorlathoz és szakvizsgához kellene kötni. Az oktatást magában az illető könyvtárban nyernék a jelöltek s ezek számára is gondoskodni kellene megfelelő tan-könyvekről.²

¹ «Wenn ich zwanzig Jahre lang Bücher ausbebe und einstelle — monda HOTTINGER (Berlin) a Vierte Bibliotheksversammlung-on — so ist das kein erstrebenswertes Ziel. Da muss eine Entlastung der oberen Karriere durch einen mittleren Dienst, der eine Menge Schreibwerk abnimmt, angestrebt werden.» (Zentralblatt f. Bibl. 1904. 21. l.)

² A porosz vizsgaszabályzatot 1909- és 1916-ból s a szászországit 1918-ból l. Zentralblatt 1909. 456., 1916. 103. és 1918. 73. l.

Nem szabad azonban megfeledekeznünk, ha a könyvtári személyzet kiképzéséről beszélünk, a *könyvtári szolgálokról* — altisztekről — sem. «*Ein guter Diener ist für die Bibliothek ein grosser Gewinn*» — mondja GRAESEL¹ s minden könyvtáros és kutató, olvasó jól tudja, hogy mily nagy érték egy szolgálatkész, rendszerető, a könyvtárban jártas szolgál. Jótulajdonságai egy részét magával kell ugyan hogy hozza már, de a könyvtári ismereteknek abba a körébe, amelyre munkájában szüksége van, be kell őt vezetni. Tudomásunk szerint egyedül a hamburgi városi könyvtár az, amely erre különös gondot fordít s 1914 óta három évi gyakorlat után külön vizsgát követel meg a könyvtári szolgálaktól.²

Hogy azonban e szolgálatra és vizsgára kellően előkészülhessenek, foglalkozni kell velük. SCHWENKE azt ajánlja, hogy katechismus formájában tankönyveket kell számukra iratni;³ emellett azonban szükséges volna az is, hogy a könyvtár egy vagy két tisztviselője néhány héten át foglalkozzék velük s figyelemmel kísérje úgy elméleti, mint gyakorlati munkájukat. SCHWENKE nem a végleges alkalmazás előtt kívánná meg a vizsgát, hanem akkor, amikor magasabb kategóriába való átlépés előtt állanak, mert ez ambíciójukat is sarkalná s lelkiismeretesebben iparkodnának megfelelő jártasságot szerezni az ő munkakörükbe vágó könyvtári szakismeretekben.

II.

Felesleges volna az eddig mondottak után hosszasan bizonyítanunk, hogy amint a könyvtárosi, úgy a levéltárosi pályához is bizonyos előkészületre van szükség, amely megadja azt a különös kiképzést, amelyet a levéltárosi munkának speciális természeté megkíván.

Vajjon elég-e az, ha a levéltáros tudományosan képzett történész? Erre a kérdésre határozottan nemmel kell felelnünk, mert

¹ I. m. 174. l.

² F. RÄUBER: Zur Frage des unteren Bibliotheksdienstes. (Zentralblatt f. Bibl. 1919. 170—173. l.)

³ Zentralblatt für Bibl. 1919. 174—175. l.

először is a történelmi ismereteknek az a köre, amelyet a levéltárosi munka megkíván, sokkal tágabb, mint az, amit az általános történelmi kiképzés nyújt, — de még ez sem elég, mert alapos jogi ismereteknek kell azt kiegészíteniök. Akármelyik meghatározását nézzük is az okleveleknek, a hangsúly ezekben a jogi tartalomra, a jogi bizonyító erőre esik, a levéltáros tehát nem lehet el a jogi alapfogalmak, a jogtörténet ismerete nélkül s ép annyira szüksége van a közigazgatástörténet részletekbe menő ismeretére is, mert a levéltár az egyes hatóságok működésének írásbeli lecsapódása s így tisztában kell lennie a legapróbb részletekig azoknak szervezetével, működésével. Mindezekon felül azonban még nemcsak az ú. n. történelmi segédtudományok — diplomatika, paleografia, kronologia, heraldika stb. — nagy csoportjában kell alapos jártassággal bírnia, hanem tudnia kell elméletileg és gyakorlatilag az oklevelek kezelésének, rendezésének, regesták, inventáriumok szerkesztésének szabályait is. (Archivkunde, archiv-économie, archivistica.)

Hogy azonban ez a *speciális* kiképzés megindulhasson és eredményes legyen, ahhoz bizonyos *tudományos alapképzettség* kell; ezt az egyetem adja meg s mint egyetemi gradus, a doktori oklevél bizonyítja.

A további kérdés már most azután az, hogy *vajjon a bölcsészeti (történelmi) vagy jogi doktorátus felel-e meg jobban a levéltárosnak.*

Ez a kérdés régóta foglalkoztatja már a szakköröket s az 1910-iki brüsszeli nemzetközi könyv- és levéltárosi kongresszuson is élénk vita tárgya volt CUVELIER-nek, a brüsszeli kir. levéltár kiváló igazgatójának előadásával kapcsolatban, mely a levéltárosok kiképzésével foglalkozott (*La préparation des archivistes*).¹

CUVELIER abból indult ki, hogy az egyetemi oktatásnak rendjétől függ, hogy melyik doktorátusnak adjuk az előnyt s így ez csak államonként volna eldönthető, nem pedig generálisan; az ideális mindamellett az volna, hogy a levéltáros bölcsészeti és

¹ Actes du Congrès de Bruxelles 1910. 301—306. 1.

jogi doktor is legyen. A belga viszonyokat vizsgálva, habozás nélkül a bölcsészeti (történeti csoport) doktorátusnak adta az előnyt, de nem feltétlenül, mert szükségesnek tartotta azt kiegészíteni bizonyos jogi tantárgyakkal és levéltártannal.

Az a nagy vita, amely CUVELIER előadása fölött megindult, mutatja, mily lényegbevágóan fontosnak találta a kongresszus e kérdést.

MULLER, az utrechti kir. levéltár igazgatója, a közismert kitűnő hollandi levéltártani kézikönyv egyik szerzője, is abból indult ki felszólalásában, hogy az volna a leghelyesebb ugyan, ha a levéltáros kettős doktor volna, de mivel ezt megkövetelni nem lehet, ő a jogi doktorátust tenné kötelezővé. Megokolása pedig az volt, hogy ha a levéltárosnak a legcsekélyebb fogalma sincs a jogról, nem tud a régi és modern joggal szoros kapcsolatban levő oklevelekkel eredményesen foglalkozni. Szükséges azonban — folytatta —, hogy ez a jogi doktor történész is legyen; ezeket az ismereteket azonban maga is megszerezheti s különben is nem lehet valaki jogász (*juris consulte*) anélkül, hogy történész is ne lenne.

BAILLEN, porosz levéltári igazgató szerint nem okvetlen szükséges a jogi doktorátus, mert amikor a levéltáros valami adminisztratív kérdésről készít jelentést, nem a jogi szempontot vizsgálja, hanem egyszerűen a tényeket adja elő.

DES MAREZ, Brüsszel város levéltárosa, szintén a történeti kiképzés mellett történeti lándzsát, hangsúlyozva, hogy hosszas levéltári működése alatt a történeti ismeretei voltak mindig rá nézve hasznosabbak s ezekre volt nagyobb szüksége. Sietett azonban hozzátenni és erősen hangsúlyozni, hogy nagyon kíváncsós, hogy a levéltáros jogi ismeretekkel is bírjon: «*qu'il ait certaines connaissances de droit, mais des connaissances appropriées à son métier d'archiviste*». Csak egy az ő számára létesített speciális, részben gyakorlati kurzusnak vehetné hasznát, nem pedig a jogi fakultás előadásai hallgatásának. S mikor utána valaki újra a jogi doktorátus szükségessége mellett szólalt fel, még annak is ellene volt, hogy ez, mint képesítés, a bölcsészeti doktorátussal egyenrangú legyen.

A kongresszus nagy szótöbbséggel azt határozta: «*Que les connaissances historiques doivent dominer*», de egyhangúlag kimondta azt is, hogy ezeket ki kell egészíteni jogtörténeti, közigazgatásjogi és levéltártani ismeretekkel.¹

Legújabban G. VITTANI, a milánói állami levéltár igazgatója s az ottani Scuola di Paleografia, Diplomatica e Archivistica egyik előadója foglalkozott behatóan e kérdéssel «*La formazione dell' Archivistica*» c. tanulmányában.² Ő is hangsúlyozza azt, hogy a levéltári munkához mind a két irányú ismeretekre szükség van³ s bár az irodalmi és történeti tanulmányoknak igen sok előnyük van, ő nem zárná ki egészen a jogi doktorokat sem, mert végeredményében is «un archivio... dopo tutto è un deposito di atti giuridici.»

Áttekintve most már az eddig mondottakat, MULLERnek a kiindulópontja hibás, mert hisz' olyan levéltáros, akinek «halvány fogalma sincs a jogról» nincs, mert valami vizsgát mindenütt megkívánnak s ezen — mint nálunk is a fogalmazói vizsgán — szerepelnek jogi tárgyak is s hogy valaki az alapfogalmakkal tisztában legyen, ahhoz még nem kell jogi doktorátus. Hogy pedig a jogász maga kiképezheti magát historikussá, az nehezen volna igazolható, inkább fordítva, mert sokkal könnyebb a módszeresen képzett történésznek a jogot megtanulnia, mint viszont, főképp ha tekintetbe vesszük azt, hogy itt nem speciális jogi kiképzésről van szó, hanem csak a jogi alapfogalmak megismerése mellett a jogász gondolkodás bizonyos fokú elsajátításáról. «D'ailleurs on ne peut être *jurisconsulte* sans être en même temps historien» fejezte be felszólalását MULLER. Ebben teljesen igaza volt, de tévedett abban, hogy a jogi doktor *jurisconsulte*; a kettő között — azt hiszem, ezt felesleges volna bizonyítani — igen nagy a különbség.

Vizsont BAILLEN érvelése sem állja meg a helyét, mert «expo-

¹ «Il est indispensable de compléter les connaissances historiques par des connaissances d'histoire du droit, de droit administratif et d'archivéconomie lors que ces cours n'existent pas encore.»

² Különnyomat az «Annuario dell'Archivio di Stato di Milano» 1917. évi kötetéből.

³ «tutti i lavori archivistici richiedono insieme... le due culture.»

ser les faits» nem olyan egyszerű dolog s ha a levéltáros nem tud jogászilag gondolkodni, nem látja meg a lényegest s vakon elmegy a probléma mellett.

Próbáljuk meg már most a mi viszonyainkra vonatkozólag levonni e vita eredményeit.

A mi jogi fakultásaink tanítási rendje is, ép úgy, mint a belgáké, olyan, hogy a levéltárosi követelményeket nem elégítheti ki; erre is áll jórészt az, amit DES MAREZ a belga egyetemekre mondott említett felszólalásában: «l'enseignement de nos facultés de droit est un enseignement purement professionnel, destiné à former des avocats et rien que des avocats.» Jogtörténet csak az első évben szerepel s oly keretek közt, hogy az nem lehet elég-séges a levéltárosi munkához.

A helyes megoldás tehát csak az lehet, ha a bölcsészeti (történeti) doktorátust követeljük meg (legalább is elsősorban!) mint tudományos alapképzettséget a levéltárosi pályára készülőkötől, de úgy, hogy módot nyújtunk nekik arra, hogy már egyetemi tanulmányaik alatt megszerezhessék a szükséges jogtörténeti és elméleti levéltártani ismereteket. Ennek a jogtörténeti *cours approprié*-nek azonban szintén a bölcsészeti fakultáson volna a helye s e jogtörténeti tanszéknek betöltője tarthatná meg a szükséges levéltártani előadásokat is.¹ Nem mondjuk, hogy a jogi fakultáson is nem volna helye egy olyan jogtörténeti tanszéknek, mint pl. a párisi egyetemen a második jogtörténeti tanszék, mely a *cours de doctorat*-t szolgálja s a magánjog történetével foglalkozik, de egyfelől ennek ismét más volna a feladata s így nem szolgálná megfelelően a levéltárosképzést, másfelől a bölcsészeti fakultáson felállított jogtörténeti tanszék szükséges kiegészítője volna a magyar történeti és diplomatikai kiképzésnek is. A levéltártani előadásoknak és gyakorlatoknak nagy hasznát vennék azok a történettel foglalkozó hallgatók is, akik nem készülnek ép a levéltárosi pályára.²

¹ «Un cours d'archivéconomie qui n'existe pas encore dans nos universités qui est une grande lacune» — mondja CUVELIER.

² Ezt kiemeli SEELIGER is WIEGAND-nak a strassburgi levéltári kongresszu-

Ha így a szükséges tudományos alapképzettséget az illető megszerezte, módot kell nyújtani neki arra, hogy szakszerűen előkészülhessen a levéltárosi pályára.

Ez a nyugati államokban többféle módon történik.

Franciaországban az École des chartes szolgálja immár száz év óta a levéltáros-képzést,¹ ahova érettségi és felvételi vizsga után veszik fel a hallgatókat, — *Olaszországban* az egyetemi vizsgákkal bíró jelentkezők felvételi vizsgát tesznek s azután két évig tanulnak az egyes nagyobb levéltárak mellett létesített speciális levéltárosi iskolákban,² — *Hollandiában* 1919 óta szintén külön levéltárosi iskola működik,³ — *Ausztriában* az École des chartes mintájára szervezett Institut für österreichische Geschichtsforschungban szerzik meg a szükséges kiképzést, — *Bajorországban* az egyetem elvégzése után a jelölt három évi előkészítő szolgálatra (Vorbereitungsdienst) van kötelezve, amely alatt nemcsak a kellő gyakorlati ismereteket szerzi meg, hanem köteles elméleti képzését is folytatni,⁴ utána vizsgát tenni; — *Porosországban*

son felolvasott s alább ismertetendő tanulmányáról szóló bírálatában. (Hist. Viertelj. III. 1900. 299.)

¹ A tanfolyam három éves s a következő tárgyakat öleli fel az I. évben: Paléographie, Philologie romane, Bibliographie et service des bibliothèques; a II. évben: Diplomatique, Histoire des institutions politiques, administratives et judiciaires de la France, Sources de l'histoire de France, Service des archives; a III. évben: Histoire du droit civil et du droit canonique, Archéologie du moyen âge, Sources de l'histoire de France. (Notice sur l'École des chartes, Paris, 1921.)

² Regolamento per gli archivi di stato. Roma, 1911. Capo V. Art. 58—64. Scuole di paleografia e dottrina archivistica. — A firenzei R. Istituto di Studi Superiori Pratici di Perfezionamento-n is van egy Scuola di paleografia, amely hároméves s amelynek elvégzése után archivista-paleografo oklevelet kap az illető. (Regolamento per la Scuola di paleografia di Firenze. 1904.)

³ A királyi rendelet 1919. október 28-ikán kelt. (Nederlandsche Staatscourant, 3. November 1919. No. 233.) — Az iskola első két évi működéséről szóló jelentések részletesen tájékoztatnak az archiefschool tanrendjéről s az egyes előadások vázlatát is bemutatják. (Verslag van den staat der archiefschool en van hare lotgevallen in het studienjaar 1920., 1920—21. 'S Gravenhage, 1920. 1922.)

⁴ Az 1882. márc. 3-iki törvény szabályozza. (Löher: Archivlehre, Paderborn, 1890. 427—432.)

két év a gyakorlat s ezalatt a gyakorlati munka mellett nemcsak az egyetemen hallgatnak jogi és történeti kollégiumokat, hanem a levéltár főnöke is tart nekik levéltártani előadásokat. *Belgium*-ban a levéltári tisztviselőktől vizsgálat letevését kívánja meg az 1895-ben kiadott királyi rendelet.¹

A mi mai viszonyaink mellett külön iskola felállítására nem is gondolhatunk; tanfolyamok szervezése sem szolgálná jól a levéltáros-képzést, mert minden évben nem lehetne ilyen tartani, nem volna elég jelentkező, 2—3 hallgató kedvéért pedig költséges dolog volna 4—5 előadó tiszteletdíját fizetni. Legmegfelelőbbnek tartanók tehát a német gyakorlat követését, amely, mint láttuk, az egyetemi tanulmányok elvégzése után bizonyos időre előkészítő szolgálatra kötelezi a jelöltet, amely alatt elméleti képzését folytathatja s megszerezheti a szükséges gyakorlati ismereteket és jártasságot s annak eltelte után vizsgával igazolja kellő előképzettségét.

Ez az előkészítő szolgálat egy évnél rövidebb semmiesetre se lehet s a jelöltek ezt az Országos Levéltárban vagy a M. N. Múzeum levéltárában tartoznak eltölteni. Ez időt a jelöltek tartoznak arra is felhasználni, hogy az egyetemen jogtörténeti és levéltártani, esetleg diplomatikai előadásokat is hallgassanak, amennyiben ezt egyetemi éveik alatt a kellő mértékben nem tették vagy nem tehették volna meg. Mindenkép kötelezni kellene azonban őket két félében át közigazgatási jog hallgatására. Ez elengedhetetlenül szükséges úgy az Országos Levéltár tisztviselőinek, mint a vármegyei levéltárosoknak, de csak hasznára válhat a múzeumi levéltár tisztviselőinek s a nagyobb egyházi vagy családi levéltárak kezelőinek is. Amikor az 1900-as évek elején Franciaországban megalakult az Association des Archivistes, első dolga volt az addigi tapasztalatok alapján azt szorgalmazni, hogy az École des chartes-on iktassák be a tárgyak közé a közigazgatási jogot is.² Ez ugyan nem történt meg, de a harmadik

¹ (*Actes*, 302—303. l.)

² STEIN említette felszólalásában az 1910-iki brüsszeli kongresszuson. *Actes*, 675. l.

év hallgatói a belügyminisztériumi levéltár vezetőjétől hallgatnak közigazgatásjogi előadásokat s az ő vezetése alatt tanulmányozzák a Seine-et-Oise département levéltárát.¹ Nálunk Pestvármegye levéltárát lehetne e cél szolgálatába állítani.

Az egy évi gyakorlat után a jelöltek természetesen vizsgát tartoznak letenni egy bizottság előtt, amelynek főtárgyai levéltár-tan, diplomatika és jogtörténet volnának; ez utóbbi a legtágabb értelemben, magában foglalva az egyház-, közigazgatás- és alkotmánytörténetet is. Ez írásbeli és szóbeli vizsgálat részletezése azonban most nem lehet feladatunk.

Wilhelm WIEGAND a levéltárosképzésről tartott előadásában² oly módon gondolta azt helyesen megoldhatónak, ha az teljesen egységes formában történik az egyetemeken és levéltárakban s egy levéltárosi doktorátus zárja be. Az 1904-i francia költségvetés tárgyalásánál az előadó, SIMYAN, bár elismerte az École des chartes nagy tudományos szolgálatait, erős kritikában részesítette, mint könyv- és levéltárosképző intézményt s azt javasolta, hogy egy «École nationale professionnelle des archivistes et des bibliothécaires français»-t csináljanak belőle.³

Mindkét gondolat igen veszedelmes irányt jelentene; a levéltárosi munka nem olyan, hogy egyszerű szakképzés vagy szakiskola arra megfelelő módon előkészíthetne. Nagyon helyesen mutatott rá CUEVELIER, a többször említett kitűnő belga levéltári igazgató, SIMYAN javaslatát bírálva arra, hogy a francia levéltárosok általánosan elismert értékének ép az a forrása, hogy kiképzésük nem *csak* szakszerű, hanem egyszersmind tudományos is. Ezért helyezkedtünk mi is arra az alapra, hogy mindenekelőtt alapos egyetemi, azaz tudományos kiképzést kell a levéltárosjelölteknek szerezniök s ezután következhet csak a szakképzés a gyakorlati levéltári munkával kapcsolatban.

Nagyon természetes, hogy ezt kell megkövetelnünk a vár-

¹ École Nationale des Chartes. Livre du centenaire. I. Paris, 1921. p. LXI.

² Die wissenschaftliche Vorbildung des Archivars. Berlin, 1899., előadta a strassburgi Archivtag-on.

³ Livret de l'École, LXIV. 1.

megyei levéltárosoktól is. Sajnos, a vármegyei levéltárakat eddig nagyon elhanyagoltuk, pedig az a rendkívül gazdag s főképp újabbkori történetünkre vonatkozó anyag, amelyet azok őriznek, nagyobb megbecsülést érdemelne.

Tudományosan és szakszerűen képzett s megfelelően ellátott levéltárosi kart kellene megteremteni, akiket azonban mentesíteni kellene minden oly munkától (útlevélkiállítás, stb.), amely nem vág szorosan a levéltár keretébe. Az ilyen levéltárosi kar munkája nemcsak a levéltár szakszerű rendezésében s a helytörténet intenzívebb művelésében teremné meg értékes gyümölcseit, hanem a vidéki történeti és régészeti társulatok és közművelődési intézmények oly tudományos munkaerőket nyernének bennük, akik igen sokat tehetnének a történeti érzék ébrentartása, nemzeti múltunk s emlékeinek megismerttetése és megbecsülése érdekében.

HOLUB JÓZSEF.

RAKODCZAY PÁL IRODALMI HAGYATÉKA A NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

Vándorszínész korában RAKODCZAY egyszer KELEMEN László sírja mellett halad el s ekkor ráeszmél arra, hogy milyen közös a sorsuk. «Te nagy szellem, te megértesz! Midőn száz év előtt kudarckokat vívtál, azt akartad, hogy száz év múlva is legyen ember, aki nem ijed meg a harctól, a piszkos démonoktól; látod, van itt egy utódod, kinek nem a siker, a harc jut csupán, de a zászlót nem ejti ki kezéből soha.» — írja¹. És igaza volt; ő a KELEMEN Lászlók, a nagy rajongók fajtájából való. Ekkor még nem tudta, hogy rövidesen ő is kiejti kezéből a zászlót és mint tanító végzi életét, épen úgy, mint KELEMEN László. De KELEMENnek legalább halála után kijutott a méltatás. RAKODCZAY egy századdal elvétette születése dátumát. Akkor kellett volna jönnie, mikor hőskorát élte a magyar színészet s ő ott lett volna a zászlóvivők közt. De ő későn jött, a konszolidáció korában s azok közül való, akik sohasem tudnak elhelyezkedni. Harcai bizonyára nem kisebbek a KELEMEN Lászlókénál; mert a harcok harca, mikor nálunk vidéken akar valaki SHAKESPEARET, KATONÁT és MADÁCHOT játszani, ma, mikor a nagyváros jelent minden kulturát és szív fel minden értéket és erőt.

Tragikus sors a RAKODCZAYÉ; színpadi hősből tanító lesz; «Lear királynak elég kis állás» — írja a *Pesti Hírlap*. De mégsem egészen tragédia ez az élet; a végén még mindig tudott bízni ez a szegény, mindenütt csalódott ember, a bukott színész, tönkrement színigazgató, lekicsinyelt tudós. Az a tette bizonyítja ezt, mikor utoljára rendbeszedi írásait és kemény betűivel rájuk írja: a *Nemzeti Múzeum* tulajdona. Ez a tett a magabizás; tiltakozás

¹ *Színészi pályám lez elekken.* (Kézirat a N. M. könyvtárában.) 1892. IX. 8.

a jelen ellen és bizalom a jövőben; lázadó kiáltás, hogy nem az életben elért siker az egyetlen értékmérő.

A kéziratot hagyatékban a legnagyobb érték az a négy kötet, a melyé RAKODCZAY első feleségéhez írott leveleit foglalta;¹ ez a 428 levél — 1882-től 1908-ig — hű tükre tragikus pályájának s RAKODCZAY legjobb irodalmi alkotása. Tudományos műveiben méltán rótták fel neki szubjektivitását; mert menetüket állandó kitérések zavarják az író saját ügyeiről, multjáról és polémiák meg újra polémiák; haragszik mindenkire, aki képzelete szerint megbántotta őt vagy hőseit, akikkel teljesen azonosítja magát. De itt a levelekben nem bánt ez. És vonzók is ezek a levelek, mert RAKODCZAY is azok közül való, akiknek a lelkükbe kell látni, hogy az ember megszeresse őket; kifelé érdekessé tette a sok szenvedés. Értékesek azért is, mert sok kortörténeti érdekességet tartalmaznak: a vidéki színészet képét a mult század végén.

Ezt a címet viselhetné ez a négy kötet: Egy SHAKESPEARE-rajongó kálváriája; és mint ilyen is érdekes művelődéstörténeti emlék. SHAKESPEARE volt RAKODCZAY végzete. Mióta tizenhétéves korában MOLNÁR Györgyöt látta ötvenkrajcáros állóhelyéről Lear királyban: ez a fantom üldözi. A sziniiskolába akar jutni, de itt kis, jelentéktelen alakja és gyenge hangja miatt nem veszik fel. Ő, mint SHAKESPEARE hősei, dacolni akar sorsával és sohasem szakít ábrándjával, feledve, hogy a színésznek a teste a hangszere. Ez a visszautasíttatás későbbi pesszimizmusának és gyanakvó érzékenységének egyik forrása. Ő, az autodidakta színész, mindig gyűlölettel néz a «sziniiskolások»-ra.

Mindig is maradt belőle valami kedves hőséből, Lear királyból; az az érzékenység, büszkeség, a felháborodás, amit benne a legkisebb, sokszor csak képzelt sértés kelt. Így aztán nehéz az életben valamire vinni. Öregkorára tragikomikussá lett.

1882-ben elmegy MOLNÁR Györgyöt látogatni, aki Székelyudvarhelyen vándorszínészkedett; itt mint műkedvelő eljátssza Edgart a *Lear királyban*. Már itt is a csonkítatlan SHAKESPEARE

¹ Színészi pályám levelekben.

harcosa; azt kéri MOLNÁRTÓL, hogy kihagyás és sugó nélkül adhassa Edgar gyönyörű fellépő monológiát. Még fogadkozik anyjának és feleségének: «Azért mégsem leszek színész». De álmai világa továbbra is a színpad marad. Egyszer MITTERWURZERT látja a színpadon és előadás után ezt írja feleségének: «Én nem vagyok álmos, akár eljátszanám az egész Leart . . . Mily gúnyja a sorsnak, hogy egy szegény tanítócskának adja ez alkalmatlan, bolondos eszméket. . . Eljátszom-e én életemben egyszer Leart? Oh, csak egyszer, egyszer!» (1884. II. 5.) Úgy sóvárog rá, mint a szerelmes az első csókra nem sejtve, hogy csak további szomjúság forrása lesz.

Végre 1885-ben beteljesül vágya; Keszthelyen fellép, mint műkedvelő Lear király szerepében. Itt is, mint mindenütt, az ő kedvéért adják ezt a darabot. Két próbával megy, pedig a legtöbb szereplő még szerepének nevét sem tudja. «Nem csoda, a szerencsétlenek mindennap új darabot adnak elő.» (Keszthely, 1885. VII. 11.) Edgart az operettbuffó játssza.

Háromévi műkedvelősködés után, 1888 telén Miskolcon találjuk, mint hivatásos színészt és rendezőt; a rendezésért és ruhatári darabjai átengedéseért már kap 2 és 3 forintokat, de gázsiról bizony még itt sincs szó. Nem is igen volna az igazgatónak, VESZPRÉMY Jenőnek, miből fizetni. De a kálvária kezdődik már. A színügyi választmány elnöke panaszkodik az igazgatónak, hogy RAKODCZAY veszedelmes irányba fog, «shakespearezik». A társaságnak rosszul kezd menni. S a kegyelemdöfést — igen jellemző adat — az adja meg, hogy a katonaságot eltiltják a színpadi szerepléstől; így hát nem lehet több operettelőadás. A társulat tagjai közt iszonyú a nyomor. Öt még csak az a vágy tartja ott, hogy egyszer eljátszhassa Jágót. A színlapokon egy ideig hirdetik a görögtüzet és a nagy dobót — aztán szétoszlik a társaság.

Debrecenben sem kell a klasszikus. *Julius Caesar*ban üres a ház. A kaszinóban nagy a panasz, hogy sok a kothurnusos darab. Roppant deficit van; a kóristákat sem tudják kielégíteni. Kassán az alügyész megfenyegeti az egyik színészt, hogy lelövi, ha

Phaedra színrekerül. Igazi magyar vidéki kulturkép. (1892. XII. 11.) Jászberényben ingyen játssza Shylockot és Mephistót. Nem is fogadna el semmit, látva a társaság nyomorát. Neki elég, ha alkalmat adnak rá, hogy kedves hőseit alakíthassa. «Mi minden helyre viheti el az embert a névtelen démoni ambíció, annak egyik ténye, hogy idekerültem» — írja feleségének Csongrádról. (1890. VIII. 9.) «Szent Isten, itt látnál ám csak díszleteket! Egy zsák, rajta elszórtan zöld és vörös gombócok, keresztben felfelé valamikor barna sávok: ezt erdőnek hívják (hangulat szerint kertnek).» Shylockját persze kis közönség nézi végig, «de itt a nagy EGRESSY is üres padok előtt játszott» — írja vigasztalásul. (1890. VIII. 12.) Losoncon három díszlet van össze-vissza. Antonio egy faluban alkuszik Shylockkal. Öltöző egyáltalában nincs s a *Velencei kalmár* próba és sugó nélkül megy. Lőcsén úgy adják az *Ember tragédiáját*, hogy kihagyják belőle a falansztert és a jeges vidéket. «Ez a számár VESZPRÉMY pár lécs miatt nem mert a jeges vidékbe belevágni.» (1891. I. 6.) A zsumolt házakat nem a darabok klasszikus híre hozza; Besztercebányán *Francillonra* azért tódul a közönség, mert az a híre fut, hogy erkölcstelen. A klasszikusoknak a diákság az igazi publikuma. Nagyenyeden 164 diákjegy kel el a *Lear király* előadására s nincs nap, hogy százat el ne adjanak s ez a körülmény még növeli RAKODCZAY vidéki szereplésének jelentőségét. «Ha ezeket magával vihetné az igazgató. — írja — És az édes, bolond lelkesedés; ifjúság, ifjúság, te eszmék, ideálok melegágya te!» (1899. IV. 13.).

Közben lelki küzdelmek gyötrik; feleségét magára hagyta a színészkedés miatt, vagyona fogy, de őt csak ragadja tovább a szenvedély. Soká nem maradhat egy helyen; ha egyszer végigjátszotta SHAKESPEARE-műsorát és hozzá *Faustot*, *Bánkánt* és *Az Ember tragédiáját* aztán Molièret, *A fősvényt* vagy *Tartuffe*öt — megy tovább, hogy másutt újra játszhassa; mert egy magyar vidéki városban legfeljebb egyszer lehet ilyennel előhozakodni. Megy, hogy tovább játszhassa szerepeit, jobban beléjük fúrja magát, részletekig kidolgozza őket. S a levelek, mint valami óriási film, pergetik le előttünk RAKODCZAY szemléletes stilusában a legkülön-

bőzőbb magyar városok képét.¹ Kis helyeket kell választania, mert nagy színpadon nem győzi hanggal. Aradon, mikor a *Lear király*-ban túl kell kiáltania a mennydörgést, elcsuklik hangja.

Mikor aztán már sehohsem kap meghívást vendégszereplésre az annyira rosszul jövedelmező klasszikusokban, maga csap fel színigazgatónak. Ez számára nem üzleti vállalkozás, csak lehetőség arra, hogy klasszikusokat játsszék és rendezzen. Ő most már jobb kiállításban hozza őket, de rá is költi egész vagyonát a színházigazgatásra. Célja a dráma pártolása, elsősorban a klasszikusé. Ebben teljesen Bajza tanítványa, s mint ő, az operában és főképp az operettben látja a színművészet süllyedését és a színház nemzeti jellegének vesztét. Mikor már vagyona fogytán és anyagi okokból operetteket kénytelen adni, mint Óbudán, lelke ellenére teszi. «Roppant operettkirályá kezdem magam kinőni. Elégge utálom magam.» (1893. VII. 31.) De a klasszikus esték aztán minden nyomorúságot feledtetnek vele: «Én oly kimondhatatlanul boldog voltam, oly boldog! A makói bódé eltűnt s én MOLIÈRE bájos eszmei kertjében hittem magam. Szerepemet elfeledve élveztem . . . azt a levegőt, melyet ma nem szabad szívunk, mert nem énekelnek operettet benne». (1892 X. 6.) Hogy a részvétlenségnek oka nem az előadás rosszasa, azt mezőturi esete is igazolja, amikor JÁSZAI Marit hívja meg vendégszereplésre. Az *Otthon* előadása 112 forintot hoz, pedig a vendéggjáték díja 130 forint. A *Stuart Máriára* 24 forint jön be elővételben, mire JÁSZAI sietve elutazik. Egy hét múlva a *Gyurkovics lányok*-ban zsufolt a ház.

Anyagi bajai egyre nagyobbak. Mátészalkán a plébános ad neki gázsira valót; nem a vergődő művészt szánja, «de nem akar egy jó katolikust cserbenhagyni». Anyósa, felesége ostromolják,

¹ Mint színész és színigazgató a következő helyeken fordult meg: Abony, Arad, Balassagyarmat, Balatonfüred, Békéscsaba, Cegléd, Csongrád, Debrecen, Eger, Eperjes, Győr, Igló, Jászberény, Kassa, Kecskemét, Keszthely, Kolozsvár, Losonc, Lőcse, Makó, Mátészalka, Mezőtúr, Miskolc, Nagyenyed, Nagykanizsa, Nagykőrös, Nagyszőlős, Nyitra, Óbuda, Sátoraljaujhely, Sopron, Szabadka, Szarvas, Szatmár, Szekszárd, Szolnok, Szombathely, Torda, Újvidék.

hogy hagyjon fel az igazgatással. Ő megígéri, de megszegi szavát. Még egy utolsó kísérlet, futás az ábránd után: látja, hogy a vidéken nincs közönség klasszikusra s a Nemzeti Színház kapui zárva előtt (meg sem próbál odajutni, mert büszke, mint a Shakespeare-hősök és élehetetlen a végtelenségig s vár, hogy egyszer majd hívni fogják), német színész akar lenni. De hogy kezdte ezt is! Bécsben beiratkozik egy zugiskolába s az első sikertelenségtől megriadva hazafut.

Végre hosszú lelki vergődések után 1900 március 30-án Lucifer szerepében lelép a színpadról és elmegy tanítónak a szentpálfi polgári iskolához. «Olyan szám vagyok a falanszterben, mint a többi naplopó — írja innét — ... nem vagyok egyéb, mint tanító, zérus szám nélkül, mint hajdan bolondom mondta.» (1900. X. 13.)

De nem merül el a mindenről lemondott emberek apathiájába; csodálatos a temperamentuma, mely nem hagyja nyugodni s folyton alkotásra készíti. A tanításba is egész lélekkel veti magát bele. «Ha valamihez, hát a tanításhoz értek.» (1906. IX. 9.) Itt is a maga feje után indul, itt sem alkalmazkodik, itt is ellenségeket gyűjt; itt is el nem ismert újító, aki sokban megelőzi korát; pl. a latin nyelvet (amelyben autodidakta léteire annyira vitte, hogy mint fakultatív tárgyat tanítani tudta) a ma már mind általánosabbá váló társalgási módszerrel tanította minden ellenzés és támadás ellenére.

Ebbe a világba aztán egyáltalában nem tud beleilleszkedni. «Nevetségesnek találom, mikor még arra is ki akarják 52 éves fejemet oktatni, mekkora betűket rajzoljak az osztálykönyv címlapjára.» (1907. IX. 6.) «Irtóztató ember ez — írja egyik igazgatójáról —, paragrafust reggelizik, tantervet ebédel, statisztikát vacsorál és miniszteri biztosságról álmodik. Majd megbolondulunk mellette a sok utasítás miatt és a legfontosabbat maga mellőzi... Úgy megyek mindennap az iskolába, mint gyermekkoromban az ovodába. Félek. Rettegek. Nem érzek talajt a lábam alatt.» (1907. IX. 9.) Milyen messze esett *Lear király* világától! «Túladtam parókáimon, hogy a moly meg ne egye őket. Most még csak Lear-koronám van meg, azt temessék el velem.» (1906. V. 22.)

Pedig energiája még teljes erejében buzog. Ez az ember még új célokat lát. A tanítás és a privátórák után görögül tanul és HOMEROSBA merül; az *Ember tragédiája* kedvéért eredetiben olvassa az *Elvesztett paradicsomot*. És most kezdi nagyobb mértékben az irodalmi működést. Ennek a korszaknak a gyümölcse többek közt nagy EGRESSY-életrajza s azok a kéziratok is, amelyek a *Nemzeti Múzeum* könyvtárába kerültek.

De ez a pálya is minden hit és munka mellett csak töviset hoz számára. Ekkor már felgyülemlett benne az elkeseredés, s még nagyobb kritikát nem tűrő érzékenysége s ezt leveleibe és irodalmi műveibe önti; a nagy igazságkeresés folytonos polémiaiba viszi, a tárgyalás menetét a düh kitörései szakítják meg. Érzékenységet fokozza az is, hogy mindenben mellőztetést sejt, aminek okát autodidakta voltában keresi; s ahogy egykor a színiiskolás színészeket, a Nemzeti Színház tagjait, a színészet elhelyezkedettjeit gyűlölte, úgy háborog most a tudományéi ellen: az egyetemi és középiskolai tanárok, az akadémikusok, a szerkesztők támadásának tárgyai. Ezek a kitérések okai a sok visszautasításnak és az elítélő kritikának, ami sokszor érte.

Ezt az önéletrajzi levélgyűjteményt szerepeinek jegyzéke rekeszti be. 868-szor lépett fel 234 szerepben. Akárhogy is játszott, az a puszta tény, hogy vidéki színpadokon 55-ször játszotta el Shylockot (legtöbbször minden magyar színész között), 43-szor Lucifert, 37-szer Mephistót és 31-szer Lear királyt — mindenestre leszögezendő.¹

Érdekes tükre Don Quijote-harcának képzelt ellenségei ellen az a 328 levél, amelyet «RAKODCZAY Pál levelesládája — Irodalom» címmel két kötetté foglalt. Főkép szerkesztők levelei a legkülönbözőbb hangnemből. Vagy mereven visszautasítók, mint GYULAI Pálé, akit aztán gyűlölt is egész életén át; vagy szeliden kérlelők, mentegetőzők, hogy cikkeiből törölni kellett egyet-mást, mert egy komoly tudományos folyóirat sem akar támadásokat

¹ Legtöbbit játszott szerepei ezen felül Biberach (21), III. Richard (20) Szulejmán (*Szigetvári vértanúk* 19), Macbeth (18), Cassius (18), Zrínyi Boldizsár (*II. Rákóczi Ferenc fogsága* 18), Könyves Kálmán (11).

közölni a tudományos élet jelesei vagy a németek és a kormány ellen. Mert RAKODCZAY, a 48-as honvéd fia, minden nyugati kulturajongása ellenére is sovinszta magyar és temperamentumánál fogva mindenkor a szélsőbalon van. De ő nem enged cikkeiből törülni, inkább visszaveszi őket, még ha ki is szedték már. Akadnak aztán derűsebb lapok is. Itt van GÁRDONYI Géza levele, amelyben egy nyelvhelyességi kérdésben hozzá méltó magyaros nyelvérzékkel igazítja útba; vagy a kedves TÓTH Béláé, aki kérdésére közli vele, hogy darabjainak előadási joga az övé, de tekintettel arra a kulturális misszióra, amit RAKODCZAY Óbudán betölt, nem kíván tőle tantiémet. ABONYI Lajoséi (5 drb) BODNÁR Zsigmondéi (7) GAAL Mózeséi (51) az igazi barátság tükréi.

Levélgyűjteményének másik, 734 levelet magába foglaló három kötete, amely a «*RAKODCZAY Pál levelesládája — Színészet*» címét viseli, nagyon vegyes tartalmú, mert RAKODCZAY sok olyat is eltett, amihez csak őt fűzte kedves emlék. De ez a gondos gyűjtés nagy történeti érzék jele. A kevésbbé ismertek leveleiben is van sok kortörténeti adat és sok nagyértékűt is fenntartott ez a gyűjtemény. A legvonzóbb MOLNÁR György 55 levele; ebben is egy vándorszínész-élet keserves képe van meg, de azzal a kedves, meleg, sokszor kesernyés humorral, amivel élénk ellentétet alkot RAKODCZAY fellobbanó lelkesedés és fanyar keserűség közt váltakozó, de humort nem ismerő stílusához. RAKODCZAY ezt a magasból bukott pályatársat a tanítvány rajongásával övezte körül, mert szeretni époly hevesen tudott, mint gyűlölni. Érdekes és jellemző tizennégy levél van itt JÁSZAI Maritól; csupa temperamentum, csupa élet és eredetiség mind. PRIELLE Kornélia kilencvenhét levele egymagában külön kis gyűjtemény. EGRESSY Ákossal való levelezése (61 drb) sok érdekes adatot tartalmaz EGRESSY Gáborra és családjára vonatkozólag, továbbá EGRESSY Ákostól származó helyreigazításokat RAKODCZAY EGRESSY-könyvéhez. Ebbe a gyűjteménybe foglalta színházi bevétel- és kiadásjegyzékeit is, aztán sok emléklapot, gyászjelentést, EGRESSY Gábor és MEGYERI Károly keresztleveleinek hiteles másolatát, az igazi gyűjtő mindent megőrző gondjával.

Külön két kötetbe foglalta nyomtatásban megjelent cikkeit; az első kötet a színészeti vonatkozásúakat, a második a többiekét (SHAKESPEARE, KATONA — *Vegyes — Paedagogia*) tartalmazza. 202 cikket sorol fel a tartalomjegyzék, néhány azonban hiányzik a gyűjteményből. Nagyértékű ez a két kötet a színészettörténet kutatójára nézve. Enélkül az összefoglalás nélkül a cikkek nagy része elveszett volna a kutatásra nézve, mert többnyire kis vidéki lapokban jelentek meg, ahol a kutatónak eszébe se jut bírálatokat és dramaturgiai tanulmányokat keresni. Pedig ez RAKODCZAY irodalmi termelésének legjava közül való. Legértékesebbek színi bírálatai, amelyekben erős történeti érzéke és színészi hozzáértése nyilvánul; nem bírálni akar, hanem rögzíteni azt a műalkotást, amely legveszendőbb s így őrizni meg az utókor számára.¹ Milyen szemléltető pl. a *Meiningeniek* játékaról adott leírása! (*Magyar Szemle*, 1882. 12. füz.) Ez alapján valóban jobban lehet rekonstruálni, mint akármilyen mély és nagyhorizontú kritikából, amely azonban feltételezi az előadás ismeretét. Dramaturgiai és módszertani dolgozataiban is sok az ötlet; sok a mély gondolat, s nem oly bántó a polémia.

Tudja, hogy a színészettörténet középpontja a színész és ebben és a rekonstruáló módszer alkalmazásában előfutárja a legmodernebb színészetörténeti módszernek.² S ép ezért megbecsül minden emléket, amely ennek a rekonstrukciónak eszköze lehet, így pl. a színészek kosztümképeit. Levelezését és cikkgyűjteményét teleragasztotta fényképekkel s ezek szintén nagy értéket képviselnek a jövő kutató számára annál is inkább, mert egyik közgyűjteményünk sem őrzi meg ezeket.

Kiadatlan tudományos műveinek kéziratai közül megőrzésre méltó mindaz, ami adatgyűjtemény. Különösen a színészek életrajzaira vonatkozó anyagot teszi becsessé minden kis adatnak, különösen a színhagyománynak az a végtelen megbecsülése, amely

¹ Ő ezt «leíró módszer»-nek nevezi és nagyon büszke arra, hogy először ő alkalmazta.

² V. Ö. HERMANN, Max: *Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance*. Berlin, 1914.

fő jellemző sajátága; a színész művészetének elemzésénél fontosabb ez, mint bárhol, mert a színész az utolsó emberrel hal meg igazán, aki játszani látta. Aki valamikor felhasználja ezt az anyagot, meg fogja bizonyára rostálni, de sok olyat lel majd benne, amihez különben sose jutott volna hozzá. Nagy szeretettel gyűjtötte az anyagot JÁSZAI Mari életrajzához, mert hozzá különösen vonzódott; annak az eleven példáját látta benne, aminek igazolásáért annyit harcolt, hogy milyen művészi magaslatra juthat az autodidakta színész. Az életrajznak csak egyes részeit dolgozhatta ki, de megvan hozzá az egész anyaggyűjtemény sok érdekes és intim részlettel. Kidolgozottabb a *«Színészeink jellemrajzokban»* címet viselő kéziratcsomó, részlet a magyar színészet és drámairodalom tervezett történetéből; LENDVAYNÉ HIVATAL Anikó, TÓTH József, RÉTHY Mihály, TAMÁSSY József, HALMI Ferenc, SZIGETI József, ODRY Lehel, BLAHA Lujza, UJHÁZY Ede és NÁDAY Ferenc jellemrajzát adja itt. Nagyrészt kortársakról szól és sok jó megfigyelést őrzött meg így. Mert ritka és megbecsülendő dolog az, amit színész ír színésZRŐL. Kisebb jelentőségű az a kéziratcsomó, amely szintén töredék a már említett színészet és drámairodalom történetéhez, de a drámairodalmi részre vonatkozik vagy egykorú lapokból összehordott anyagot őriz meg.¹

Egyéb kézírtos munkái közül a legvaskosabb egy SHAKESPEARE-életrajz, terjedelmesebb, mint amilyen magyar nyelven valaha megjelent; mikor a színpadon már nem áldozhatott SHAKESPEARE szellemének, tollával tette.²

A gyűjteményt egy, a RAKODCZAY-családra vonatkozó levélcsomó (*Két 48-as honvéd, apám és nagybátyám levelezése.*) zárja

¹ Kidolgozott részek: Sorstragédia. GAAL József. *A magyar romantikus dráma.* SZIGLIGETI DEGRÉ. KÖVÉR. CSIKY. (*A Nagymama, Proletárok.*) HUGÓ K. (*Báró és Bankár.*) VERŐ György: *Kain.* TÓTH Lőrinc. (*Hunyadi László*) BALOGH István *naplójából.*

² Egyes részletei nyomtatásban is megjelentek. Egyéb irodalomtörténeti vonatkozású kéziratai: *Bánkban szépségei.* (Felolvasás az Urániában 1907.) *Az Ember tregédiája forrásaihoz.* ARANY és a népies közhely. Egy pár szépirodalmi kísérlete is maradt, köztük egy dráma, mely 1900-ban a Kisfaludy-Társaság Vigyázó-pályázatán viszonylag a legjobb volt, de nem nyert díjat.

be és egy színlapgyűjtemény RAKODCZAY igazgatósága idejéből (1894 III. 25—1897. IV. 11-ig); ennek az az érdekessége, hogy ritkán láthatni együtt ennyi magyar SHAKESPEARE-színlapot.

Nagyon szeretett mindent, amit egyszer megírt, mert egész lelkével írta és nem külső célokért. Ezért nem törült soha semmit s ez tette tönkre tudományos munkáit. Kéziratgyűjteményének is csak egy baja van: nem rostálta meg s a polyva sokszor elfedi a szemet. Nem minden értékes benne, de mégis jobb, hogy így is megőrizte, mintha a selejtessel a java is odaveszett volna. Végrendeleletével elismerést érdemlő értéket hagyott a köznek: levélgyűjteményében sok becses kéziratot s egy darab magyar művelődéstörténetet, egy küzdelmes élet megindító dokumentumát, kézírataiban használható anyaggyűjteményt. A színészt nem lehet rehabilitálni, annak egyetlen bírása mindenkori közönsége s az utókorhoz fellebbeznie nem adatott meg; de a kulturális munkás, a SHAKESPEARE-terjesztő érdemeinek minden balsiker ellenére is kijuthat a késő elismerés.

KÁDÁR JOLÁN.

PETŐFI A SZÉPIRODALOMBAN.

(Könyvészeti adatok a Petőfi-kultusz történetéhez.)

Első közlemény.

A lángelme nem holtfényű csillag, mely pusztán a szemet kápráztatja el ragyogásával, hanem csodás erőforrás egyszersmind, amely titokzatos hatásával nemzedékek lelkét zsendíti életre. Mélytűzű csillogása előbb a szívet és elmét ejti rabságba, hogy aztán varázsereje a képzeletet serkentse lázas tevékenységre. A PETŐFI-kultusz emlékei pompás igazolásai e tapasztalatnak. Valóban meglepő jelenség, amit a Nemzeti dal és a János vitéz halhatatlan szerzőjének sorsával kapcsolatban látunk. Alighogy feltűnik az irodalmi porondon, bámulatos elevenség támad körülötte. Míg művészete üdeségével a tartalmasabb élvezet új forrásait nyitja meg, ugyanakkor egyénisége sajátságaival kortársai másirányú érdeklődését is foglalkoztatja. Azonban e két tényező: költészetének bűbája és a költő életregénye nem maradt csupán a szemlélődő gyönyörködés tárgya, hanem folyton erősödő indítékául szolgált az alkotásra fogékony képzeletnek. Így érthető meg, hogy már PETŐFI életében mutatkoznak nyomai annak az új tárgykörű költészetnek, melynek középpontjában a tüneményes pályafutású költő rokonszenves alakja áll.

Kezdetben (a XIX. század negyvenes éveiben és a szabadságharc idején) vegyes szólamok módjára jelentkeznek e költemények. Majd baráti üdvözlétet tolmácsolnak, vagy feleleteket a költő egyik-másik versére; majd annak a szellemi hullámverésnek visszhangját foglalják szavakba, mely irodalmunk bátor kezdeményezője nyomában támadt. Néha természetesen egy-egy rikoltó kiáltás is kisívit e folyton növekedő hangáradatból; különösen olyankor, mikor a forradalmi izgalmak éreztetésében PETŐFI sem mérsékelte önmagát.

Később a szabadságharc gyászos vége és a költő eltűnése után a halál mindent kiegyenlítő gondolata egységesebb színezetet ad a PETŐFIRE vonatkozó emlékezéseknek. Az egykori pályatársak lantján, mint valami láthatatlan, gyászoló zenekar hangszerén, borús fátyolozottsággal kezdődik meg az elvesztett bajtárs siratása. A szomorú dallamokba csak a dicsőítéssel járó lelkesedés vegyít némi tompított fényt. Itt-ott egy-egy álhir hatása alatt, a változhatatlanba megnyugodni nem tudó kétség is megszólal, hogy azután nemsokára helyet adjon a merengés egyensúlyozottabb kifejezésének.

Idővel az alkalmi ünneplések ismét változatosabbá teszik a hangot, míg végül kialakul a csodálat legmagasabb fokáig emelkedő magasztalás szólama, mely természetszerűleg a százéves fordulókör éri el tetőpontját.

Madártávlatból nézve ilyen változatok figyelhetők meg abban a hihetetlen tömegű szépirodalmi termelésben, melynek könyvészeti tájékoztatóját nyújtja az alábbi egybeállítás. Teljességéhez — bár több mint két évtized gyűjtésének eredménye — egészen bizonyosan szó fér. Fogyatékoságai azonban nem csupán az efféle vállalkozás természetéből vagy a jóakarat hiányából erednek, hanem a legutóbbi évtized súlyos gazdasági viszonyaiból is, melyek közgyűjteményeink megközelítését s anyagának tüzetes átkutatását igen megnehezítették.¹

Mindamellett kétségtelen, hogy a jegyzék mostani alakjában sincs minden tanulság híjával s a felsorakoztatott adatok nagy száma eléggé indokolja azt a megállapítást, hogy PETŐFI nem csupán irányt szabott költészetünknek, hanem életsorsa rendkívüliségével új tárgykört is szolgáltatott pályatársainak. Eszményt jelentő alakja szellemi mágnes módjára fordítja maga felé — több mint hetven év óta — a nyelv kifejező eszközeivel kísérletezők képzeletét.

Ahogy régebben a múzsának ajánlott fohással, vagy később az ébredő vagy hervadó természet szépségeinek leírásával rótta le legalább egyszer a legtöbb verselő a maga szentnek vélt tartozását, úgy próbálták ki utóbbi félszázadbéli költészetünk fölmentjei és

¹ Pl. a Petőfi-ház idetartozó gyűjteményének tanulmányozása is akadályokba ütközik.

műkedvelői ihletkészségüket egy-egy, PETŐFI emlékének hódoló kísérlettel. Érdekes, hogy e verses és prózai művek, melyek között majd minden költői ágra, műfajra, előadásbeli formára és hangulatárnyalatra találunk példát, mily különböző vonatkozások felhasználásával alakítják az ihletalapul kínálkozó gondolatbeli tartalmat. Előkerül itt minden, legyen bár történelem vagy monda, élményi vagy képzelt indíték, ami a költő személyével vagy művészetével összefüggésbe hozható. Így váltogatják egymást tarka szeszélyességgel a szabadságharc képei és a Csaba-monda, a költővel töltött idők emléke s a szibériai fogságáról szóló mesék stb. Megörökítik születése körülményeit, ifjúkori szenvedéseit, barátságát és szerelmeit, közéleti szereplését, ereiklyéit, emberi gyöngéit és megdicsőülését; sőt akad olyan, aki képzelete varázsfényével túlvilági útjára is fényt szeretne deríteni.

Jellemző az a gyakoriság is, mellyel valamiféle közösség révén vele együtt lelki rokonait fölidézik. A levegőben ilyenkor világírodalmi nagyságok (SAPPHO, TYRTAEUS, ANAKREON, PETRARCA stb.) nevei röpködnek, míg máskor a hozzá közelebb állók közül CSOKONAI, VÖRÖSMARTY, ARANY és JÓKAI kerülnek szóba. Érzelmek és gondolataik szemléltetésére a különböző rendű, rangú, korú nemzetiségű és társadalmi állású szerzők kifejező készségük szerint többnyire a legcsillogóbbakat szedik elő, de az ihletforrás nagy erejétől befolyásoltatva még így is csak ritkán tudják elkerülni a reminiscenciák fölbukkanását. (Leggyakrabban a *Talpra magyar, az Egy gondolat...* és a *Szeptember végén* szólamkincsének foszlányai szállidosnak a sorok fölött.) Hogy az alkalmi költészet jól ismert közhelyei is föl-föltünedeznek, ezen — az indíték azonosságára való tekintettel — nem volna méltányos megütközni. Természetesen akadnak dicséretes kivételek is, melyek úgy formai, mint felfogásbeli eredetiségükkel magasan kiválnak a középszerűség jegyében fogant kísérletek tömegéből.

Egyebekben az alábbi jegyzék valami bő tájékoztatásra nem szorul. Azoknak a legnagyobbbrészt magyar nyelvű szépirodalmi műveknek lehetőség szerint kimerítő könyvészeti felsorolását tartal-

mazza, melyeket napjainkig PETŐFIRŐL írtak. (Közülök a legrégibb 1844-ből való, a legújabbak pedig 1923-ból.) Ahol az illető darab idegen nyelvű fordítása is kinyomozható volt, ez a körülmény meg van jelölve; valamint az is, ha egyszernél több ízben jelent meg nyomtatásban. A szerzők betürendjében sorakozó anyag könynyebb áttekintés végett a következő öt fejezetre különül:

- I. Kisebb költemények. (242 szerző 393 verse.)
- II. Szindarabok és dramatizált jelenetek. (22 szerző 25 műve.)
- III. Regények, verses életrajzok és epizódok a költő életéből. (22 szerző 29 műve.)

IV. Oly verses és széprózai formába írt művek, melyek nem csupán PETŐFIRŐL szólnak, de amelyekben reávonatkozó nyílt vagy burkolt célzás található. (86 szerző 122 műve.)

V. Külföldi költők művei PETŐFIRŐL. (19 szerző 19 műve.)

Hozzávetőleg számítva, az alábbi egybeállítás kerekszámban négyszáz szerző hatszáz olyan szépirodalmi művét sorolja fel, melyek PETŐFIRE vonatkoznak.

Végül, bár az egyes adatok mellett kivétel nélkül mindenütt ott van az utalás a gyűjtés forrásaira, külön is meg kell említeni, hogy ez a PETŐFI-kultusz bámulatos méreteiről tanuskodó egybeállítás nem jöhetett volna létre BARÓTI Lajos, HALASI Aladár, FERENCZI Zoltán és SZINNYEI József érdemes előmunkálatai nélkül. Az anyag egyes részleteinek tüzetesebb ismertetésére nézve, a SZINNYEI-féle írói lexikonban említett néhány más dolgozaton kívül, a következő terjedelmesebb összefoglalások szolgálnak fölvilágosítással:

MELTZL Hugó: Petőfi pamphletistái és panegyristái. Kolozsvár, 1874.

BARÓTI Lajos: Petőfi a ponyván és a népirodalomban. Budapest, 1910. 1—78 l.

LENKEI H., KONT I., BARÓTI L., KÖRÖSI A., VIKÁR B. és Vera: Petőfi a világirodalomban. Budapest, 1911. 1—290 l.

BAROS Gyula: Arany János Petőfiről. Tanulók Lapja. 1897. (Hat közlemény.)

BAROS Gyula: Külföldi költők Petőfiről. Élet. 1923. 1—2. sz. (Két közlemény.)

I.

Kisebb költemények.¹

- ÁBRÁNYI EMIL: Petőfi Sándor. (1877. május 10. Mikor hire járt, hogy P. él Szibériában.) — 6×8 . — Á. E.: Újabb költeményei. Bp., 1881. 132—4. l. — E.—B.: 69. l.
- P. (1882.) — 8×8 . — Á. E.: Szabadság, haza. Bp., 1888. 72—4. l. — Egri Híradó. 1899. aug. 1.
- P. (A segesvári csatatéren.) — 8×2 . — E.—B.: 177—8. l.
- Ha P. élne. — 3×4 . — Hét. 1898. 11. sz.
- P. és Jókai. — 9×8 . — Á. E. Márciusi dalok. Bp., 1890. 20. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp. 1907. — E.—B.: 97. l.
- P. S. (1898.) 2×4 . — E.—B.: 93. l.
- P. 1899. júl. 30-án. (Főolvaszt a szerző a segesvári P.-ünnepélyen.) 46 sor. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — Egyetértés. 1899. 208. sz. — Magyarország. 1899. júl. 30. — Bpesti Napló. 1899. júl. 30. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — «Talpra Magyar!» Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 29. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 236. l. — Közölve és bírálva: P. Irta: Ponori Thewrewk Árpád. Első füzet. Bp., 1900. 5. l. — Utolsó négy sora megjelent: Cz. Czákó Károly: P. album-jában. Bp., 1899. 4. l. — Utolsó tizenkét sorát közölte az Új Idők. 1903. II. 351. l. — Tizennyolc sornyi részlete olvasható: P.-Almanach. Bp., 1909. 139. l.
- AIXINGER LÁSZLÓ: P. (A pozsonyi Toldi-kör pályázatán dicsérettel kitüntetve.) 4×8 . — Új Aurora. (Bratislava = Pozsony.) 1923. 64. l.
- AMARANTH: P. S. szobra előtt. (1882. évi okt. 15.) — 12×6 . — A.: Feslő rügyek. Költemények. Zombor, 1885. 27—30. l.
- ÁPRILY LAJOS: Áldozat. — 3×4 . — P. Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 37. l.
- ARANY JÁNOS: Válasz P.-nek. (1847.) — 8×4 . — Életképek. 1847. — A. J.: Összes munkái. — P. N. 281. l.
- Arany János P. S.-hoz. Szalonta, aug. 11. 1847. (Válaszul arra a levélre, melyet P. S. írt A.-nak Szatmárról, aug. 8-án 1847-ben s amely így kezdő-

¹ A rövidítésekre nézve álljon itt a következő tájékoztató: A címek után szorozó-jellel összekötött számok a verses mű terjedelmére utalnak. (Tehát: 6×8 = hat nyolcsoros szak.) Ahol szakozatlan a vers, ott külön meg van jelölve a sorok száma (kivéve azokat az eseteket, mikor a szöveg nem volt megszerezhető). A terjedelemre mutató számokat követi a könyvészeti megjelölés. Itt a kezdőbetűk a szerző nevét jelentik. Pl.: Á. E. = Ábrányi Emil. Ahol a versek címe előtt a szerző neve ismétlődne, ott csak egy vízszintes vonás (—) jelzi a szerző azonosságát. — Egyéb rövidítések: P. vagy Pet. = Petőfi; P. S. = Petőfi Sándor; E.—B. = Endrődi Sándor és Baros Gyula: Petőfi a magyar költők lantján. Budapest, 1910.; P. N. = Endrődi Sándor: Petőfi napjai. Budapest, 1911.; Bp. = Budapest; Pet. Múz. = Petőfi-Múzeum. Szerkesztették: Ferenczi Zoltán és Csernátóni Gyula. Kolozsvár, (1889.); Vas. Ujs. = Vasárnapi Ujság; Akad. Ért. = Akadémiai Értesítő; Pet. könyv. = Petőfi könyv. Szerkesztették: Császár Elemér és Ferenczi Zoltán. Bp., 1923.; O. J. = Olcsó Jókai; szerk. = szerkesztette; kiad. = kiadás; ford. = fordította; u. o. = ugyanott; c. = című; é. n. = évjelölés nélkül.

- dik: «Meghaltál-e vagy kezedet görcs bántja» stb.) 100 sor. — A. J.: Hátrahagyott Iratai. Bp., III. köt.
- Epistola P.-hez. Szalonta, február hó 6-án, 1848. — 50 sor. — (A költő jegyzete: «Jelen költemény méltó utóda igyekszik lenni: Didó panaszának, melyet még a boldog emlékü Magyar Kurir úgy dicsért fel 1796-ban, hogy annál egyenesebb *magyarsággal* írt verset nem igen olvasott az előtte ismeretes nyelveken».) — A. J.: Hátrahagyott Iratai. Bp., III. köt.
- Emlények. 1851, 1855. — 56 sor. — Vas. Ujság. 1873. 1. sz. — A. J.: Kisebb költemények. 7. kiad. Bp., 1885. 348. l. — Németül: Hundertsechzig Dichtungen von A. Petőfi. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866. 223. l. A fordítás címe: Erinnerungen an Alexander Petőfi von Johann Arany. Aus dem ungarischen metrisch übersetzt.
- Harminc év múlva. 1879. — 4×4. — A. J.: Kisebb költeményei. 7. kiad. Bp., 1885. 470. l.
- AMBROZOVICS DEZSŐ: P. — 23 sor. — P.-Almanach. Bp., 1909. 190 l.
- B.: P.-hez. — 8 sor. — Üstökös. 1897. aug. 1.
- B. B.: P. — 8×4. — Üstökös. 1897. aug. 8.
- B. J.: P. — 2×4. Üstökös. 1877. (E vers akkor jelent meg, mikor egy versenylvot neveztek el a költőről. A ló tulajdonosa később 20.000 koronát adott irodalmi célra, mintegy cáfolatul arra a vádra, hogy nem tiszteli a szellemi élet nagyjait.)
- BABITS MIHÁLY: Petőfi koszorúi. — 6×4. — Nyugat. 1923. évf. 1. sz.
- BACON JÓZSEF: P. Segesvárott. — 5×8. (A szerző erdélyi száz prot. pap. Költeményének Tóth Lajos ref. lelkészről származó magyar fordítását Tesszatori Nóra szavalta az 1922. évi segesvári P.-ünnepen.) — V. ö. Magyarság. 1922. aug. 5. — Berde Máriától való 40 sorra terjedő verses magyar fordítását l. P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 11–12. l.
- BALLA MIKLÓS: P. — 4×4. — B. M.: Költemények. Bp., 1901. 42–3. l.
- BÁNYAI JÓZSEF: P.-szobornál. (Segesvárt, 1904. okt. 29.) — 5×4. — B. J.: Ábránd és való. Hazafias és vegyes költemények. Bp., 1905. 98–9. l.
- BARABÁS ÁBEL: P. — 14 sor. — B. Á.: Harci szonettek és egyéb háborús történetek. Bp., 1915. 14. l.
- BÁRD MIKLÓS: P.-ről. — 7×4. — B. M.: Versek. Bp., 1901. 65. l. — E.—B.: 124. l.
- P. — 2×8. — P.-Almanach. Bp., 1909. 181. l.
- BARTÓK LAJOS: Oh P... (Eltűnése 25-dik évfordulóján, 1874. aug. 2.) — 4×5. — B. L. (Don Pedró): Örtüzek. Költemények. Bp., 1877.
- Ha P. haza jönne... — 5×8. — Borsszem Jankó. 1877. május 20. — B. L. (Don Pedró): Örtüzek. Költemények. Bp., 1877.
- (Don Pedró): Tudjátok-e, mért kísért P.? — 6×4. — Üstökös. 1877. 25. sz.
- Nem halt meg a dalnok. — 4×8. — Vas. Ujság. 1877. (P. cím alatt.) — B. L. (Don Pedró): Örtüzek. Költemények. Bp., 1877. (P. cím alatt.) — P.-Album. Bp., 1898. (Szerk.: Bartók Lajos, Endrédi Sándor és Szana Tamás.)
- P. halála napján. (1878. július 31.) — 4×8. Don Pedró (B. L.): Rugott csillagok. Humoros költemények. Bp., 1879.

- P. szobra előtt. — 88 sor. — Pesti Hirlap. 1882. okt. 17. — Vas. Ujság. 1882. 662. l. — E.—B.: 74. l.
- Várjátok P.-t. (A szalkszentmártoni március 15-i P. ünnepre írta —.) — 7×8. — Vas. Ujság. 1901. márc. 17. — B. L.: Remény, emlékezet. Bp., 1902. 156—8. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 115. l.
- Halott, akinek sírja nincs. (P. emlékezetének.) 6×7. — P.-Emléklap. Bp., 1899. (Szerk.: Gebhardt Károly és Hamvay Ödön.) — Vas. Ujság. 1899. júl. 30. — Magyar Állam. 1899. júl. 30. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 235 l. — E.—B.: 139. l.
- Költemények P. S. halálának 50-ik évfordulója alkalmából. Bp., 1899. 15 l.
- BÁTKY LAJOS: P.-hez. — 54 sor. — Magyar Szemle. 1890. 43. l.
- BENKE TIBOR: P. (1909.) — 35 sor. — B. T.: Versek. Bp., 1911. 45. l.
- BERDE MÁRIA: Térdhajtás. — 82 sor. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 17—19. l.
- BERECZ LAJOS: P.-hez. — 18×4. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 10 l.
- BÉRI GYULA: P. — 7×8. — E.—B.: 167—9. l.
- BERNÁTH LAJOS: P. szülőházánál.¹ (1901. március 15.) — 44 sor. — E.—B. 155—6. l.
- BOLOND ISTÓK: P. monumentum. — 21×4. — Bolond Istók. 1882. 42. sz.
- BONYHAI BENJAMIN: P. karosszéke. — 12 sor. («Részlet azon verseslevélből, melynek kíséretében B. B. népies poéta 1885-ben a P.-Társaságnak elküldte azt a széket, melyen P. ült, mikor Ormai Petrics Soma festette.» Szana Tamás jegyzete.) P.-Album. Bp., 1898. (Szerk.: Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás.)
- BORSODI BÉLA: P.-ről. — 15×4. — B. B.: Versek. Bp., 1880. 60—2. l.
- BORSODI LÁSZLÓ: P. emléke. — 7×6. — Egri Híradó. 1899. aug. 1. — P. — 5×4. — B. L.: Virágok és tövisek. Eger, 1898. 175—7. l.
- BRÓDY LÁSZLÓ: Kúnsági homok. — 8 sor. — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- BUDAI EMMA: P. — 2×4. — B. E.: Porszemek. Bp., 1905. 35. l. — P. álma. — 3×2. — B. E.: Porszemek. Bp., 1905. 36. l.
- BULCSU (KÁROLY): P. sírján. — 12×4. — Komáromi Lapok. 1849. 54. sz. — Pet. Múz. 1893. 82. l. (E költő családi neve: Paltsó. V. ö. Szinnyei J.: Magyar Írók.)
- CSÁKTORNyai LAJOS: P. szobra előtt. — 18×8. — Magyar Szalon. 1884. II. 605—6. l.
- CsALOMJAI (PAJOR ISTVÁN): P. — 4 sor. — Cs.: Költemények, Balassagyarmat, 1859. 100. l. Pet. Múz. 1892. 74. l.
- P. emlékezete. (Budapesti szobra leleplezésének első évfordulójára. 1883. október 10-én.) — 95 sor. — Cs.-Pajor István: Tarka bokréta. Régibb és újabb költői dolgozatok. (1860—1887.) Balassagyarmat, 1897. 23—26. l.

¹ Elszavalta a szerző Kiskőrösön (március 15-én), ahová több tanártársával együtt elzarándokoltak Halasról a ref. főgimn. felsőosztályú növendékei.

- CSÁSZÁR JÓZSEF: P. (Halálának 50 éves évfordulójára.) — 11×6. — Cs. J.: Bányafelhők. Költemények. Sátorlajuhely, 1899. 69—72. l.
- CSIZMADIA SÁNDOR: P. — 5×8. — Cs. S.: Küzdelem. Újabb versek. Bp., 1903. 95. l. — E.—B.: 125. l.
- CSUPOR GYULA: P. emlékezete. — 6×8. — Zombor és Vidéke. 1899. 63. sz.
- CZOBOR KORNÉLIA: P. (Arany Jánosnak.) — 7×4. — Nefelejts. 1863. 29. l.
- DALMADY GYÖZÖ: A P.-ház. — 6×4. — D. Gy.: Hazafias költemények. (1856—1894.) II. kiad. Bp., 1905. 112—3. l.
- Coppéénak. (1885. aug. 2.) — 8×4. — Vas. Ujság. 1885. 542. l.
- P. szobra. — 5×6. — D. Gy.: Hazafias költemények. (1856—1894.) II. kiad. Bp., 1905. 256—7. l. — P.-Album. 1898. (Szerk.: Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás.) — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 56. l. — E.—B.: 82. l.
- DINGHA BÉLA: A felhők útja. — 96 sor. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 5. l.
- DÓCZI LAJOS: P. szobra. (A költő születése napján.) — 8×8. — Magyarország és a nagyvilág. 1872. 618. l. — E.—B.: 55. l.
- DRÁVAI JÁNOS: P. emlékezete. — 33×8. — Egri Egyházmegyei Közlöny. 1923. évf. 3. sz.
- ÉÖTVÖS KÁROLY: A feltámadt költő. — 13×8. — Vas. Ujság. 1861. — E.—B.: 51—54. l.
- EGRESSY GÁBOR: P. S. emlékkönyvébe. Pest, január 23. 1848. — 4×4. — Vas. Ujság. 1866. 454. l. — Pet. Múz. 1899. 347. l. — E.—B.: 36. l.
- EMŐDI (DÁNIEL): P. búcsuján. — 20 sor. — Pesti Divatlap. 1845. II. 53. l. (E költemény arra az alkalomra íratott, midőn P. 1845. márc. 31-én. barátaival búcsulakomát tartott s ápr. 1-én Felső-Magyarországra utazott. V. ö. P.: Utí jegyzetek és P. Múz. 1888. 30. l., továbbá Ferenczi Z. P. élet-rajza. II. 107. l.) P. N. 680.
- ENDRŐDI BÉLA: Megilletődés. (Március 15.) — 4×4. — E.—B.: 171. l.
- ENDRŐDI SÁNDOR: P. (Pályakoszorúzott óda. A bpesti P. szobor leleplezésekor szavalta Nagy Imre.) — 15×8. — Pesti Napló. 1882. okt. 15. — Nemzet. 1882. okt. 16. — P.-Naptár. 1884. 4. l. — E. S.: Összegyűjtött költeményei. Bp., 1898. III. 22—8. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 232. l. — E.—B.: 70. l. — Németül: Pester Lloyd. 1882. okt. 15. (Ford.: Neugebauer László.)
- P. születésének 70-dik évfordulója alkalmából. — 7×4. — Vas. Ujság. 1893. 1. sz. — Pet. Múz. 1893. 4. l.
- P. (Főolvaszt a szerző a segesvári P.-ünnepélyen.) — 96 sor. — Magyar Hírlap. 1899. 31. sz. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — E. S.: Tarlóvirágok. Bp., 1904. — E.—B.: 108. l. — Egyes részletek belőle (Hozsánna címen): Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Budapest. 1899. 209. sz. — Friss Ujság. 1899. júl. 30. — Magyarország. 1899. júl. 30. — Budapesti Napló. 1899. júl. 30. — P.-Emléklap. Bp., 1899. (Szerk.: Ifj. Gebhardt Károly és Hamvay Ödön.) — Talpra magyar. Hazafias költemények nemzeti ünne-

- pekre. Szeged, 1901. 240 l. — Ponori Thewrewk Árpád: P. I. füzet. Bp., 1900. 11. l.
- ENDRŐDI SÁNDOR: P. — 4 sor. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 3. l.
- A székesfehérvári P.-házra. — 2×4 . — Akad. Ért. 1904. 576. l. — Az Ujság. 1904. XI. 8.
- P. botja. — 3×4 . — P.-Almanach. Bp., 1909. 70. l.
- ERDÉLYI ZOLTÁN: P. — 10×8 . — Pápai Lapok. 1899. 31. sz. — Veszprémi vármegye. 1899. 30. sz. — Ország-Világ. 1899. júl. 30. — Néplap. 1899. aug. 6. — E.-B.: 121. — P.-Almanach. Bp., 1909. 283. l.
- ERDŐS RENÉE: P. (A nagykőrösi P.-ünnepen szavalta maga a költő.) — 14×4 . — Egyetértés. 1899. júl. 30.
- ERDŐSI DEZSŐ: P.-hez. — 7×8 . — E. D.: Ész és szív. Esztergom, 1897. 132—5. l.
- ERŐDI DÁNIEL: P.-hez. — 10 sor. — E. D.: Költemények. Bp., 1888. 122. l. — Föltámadás. (A P.-szobor leleplezése alkalmából.) — 8 sor. — E. D.: Költemények. Bp., 1888. 123. l.
- EXNER GYÖZÖ: P. — 13×8 . E. Gy.: Költemények. Bp., 1884. 16—19. l.
- FAJTH PÉTER: P. szobra. — 4 sor. — F. P.; Költemények. Bp., 1885. 199. l.
- FARAGÓ: P. S. — 12 sor. — Bolond Istók. 1899. 31. sz.
- FARKAS ANTAL: A P.-szobor leleplezése után. 1897. aug. 2. — 6×8 . — F. A. Viharzúgás. Pacsirtadal. Mezőtúr. 1899. 149—50. l.
- FARKAS EMŐD: P. halála. — F. E.: Reményeim. Bp., 1887. (E művel — Szinnyi J. Magyar Irókja szerint a költő VII. o. tanuló korában pályadíjat nyert a Dayka körben.)
- Mosolyogsz P. — 20 sor. — F. E.: Margitszigeti vadrózsák. Bp. 1899. 26. l.
- FARKASHÁZI GYÖRGY: P. — 2×5 — Borszem Jankó. 1923. 1. sz.
- FEHÉR LIPÓT: P. halála. — 11×4 . — Zalai Közöny. 1899. 30. sz.
- FEJES ISTVÁN: P. szelleméhez. 1884. — 6×8 . — F. I.: Összes költeményei. I. köt. Bp., 1894. — E.-B.: 78. l.
- P. 50 éves halála napján. — 5×8 . — Vas. Ujság. 1899. 32. sz.
- FELEKI SÁNDOR: P. sírja. — 3×6 . — Budapesti Napló. 1899. 208. sz. — Talpra Magyar. Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged., 1901. 227. F. S.: Vándorfelhők. Versek. Bp., 1900. 154. l. (Itt a vers után: «1899. aug.» jelzés olvasható.) — E.-B.: 120. l.
- FELHŐ NÁNDOR: P. (Szobrának leleplezése alkalmából.) — 6×8 . — F. N.: Fellegek. Bp., 1884. (E szerző családi neve: Mangold Béla Kolozs — v. ö. Szinnyi J. Magyar Irók-ját «Mangold» név alatt.)
- FELSZEGHY DEZSŐ: P. sírja. — 10×8 . — F. D.: Újabb költemények. Kolozsvár. 1898. 82—86. l.
- Lant és kard. — 26 sor. — Emlékkönyv az Erdélyi Irodalmi Társaságnak P. halála 50-dik éve alkalmából 1899. évi márc. 25-én tartott ünnepi üléséről. Szerk. Ferenczi Zoltán. Kolozsvár, 1899. 27. l.
- Segesvár mezején. 8 sor. — u. o. 28. l. (E vers megjelent még mint a szerző Ezerév, Kolozsvár. 37. l. c. verses művének egy részlete. Itt a vonatkozás egy pár sorral több.)

- FELSZEGHY DEZSŐ: A rózsza gyermeke. — 8×4 . — u. o. 26. l.
 — A legszebb dal. — 12 sor. — u. o. 28. l.
 FERKE ÁGOST: P. — 6×5 . — P.-naptár. 1899. 19. l.
 FINTA GERŐ: P.-vel szólok. — 6×4 . — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923.
 34—5. l.
 FIVÁN: Epigramma P. «Hóhér kötele» c. regényére. — 2 sor. — Pesti Divatlap. 1846. I. 500. l. — Pet. Múz. 1888. 320. l. — (Fiván-Gálánthai Fekete János. — V. ö. Szinnyi J.: Magyar Írók- és Székely Dávid: Magyar írók álnevei. Bp., 1904.)
 FREUDHOFER JÁNOS: P. S. emlékezete. (1849. július 31.) — 9×8 . — F. J.: Körösfalevelek.¹ Költemények. Nagykörös, 1893. 62—5. l.
 FRITSER ANTAL: Petőfy² — 13×4 . — F. A.: Páztortüzek. Kalocsa, 1889.
 9—12. l.
 FÜLEI-SZÁNTÓ LAJOS: P. szobra. (1897. július 31.) — 10×8 . — F. L.: Vándorúton. Versek. Bp., 1899. 90—98. l.
 GARAY JÁNOS: P. S. emlékkönyvébe. — 12 sor. — G. J.: Újabb versei. (1843—8.). Pest, 1848. 288 l. — E.-B.: 36. l. — P. N.: 420. l.
 GÁSPÁR IMRE: P. sírja. — 6×10 . — Magyarország és a nagyvilág. 1874. 366. l. — E.-B.: 57 l. — Megjelent a «G. J. válogatott költeményei». Bp., 1876. c. kötetben is (132—4 l.) «Kiss József barátomnak» ajánlással. Itt azonban hiányzik az első kiadás második versszaka és a negyedik, meg az utolsó szak is megvan változtatva.
 GÓBI IMRE: P. emlékezete. — 21×8 . — Nemzet. 1882. 45 sz.
 GÖRGEY (ISTVÁN?) P.-hez. — 19×4 . — Pesti Divatlap. 1845. II. 242 l. (v. ö. Pet. Múz. 1888. 97. l.). — P. N.: 86—7. l.
 GRACZA JÁNOS: Ha P..... — 5×6 . — G. J.: Fakadó vadrózsák. Költemények. Szeged 1904. 96—7. l.
 GREGUSS ÁGOST: P. S.-hoz. — 7×8 . — Pesti Divatlap. 1845. 32. sz. — G. Á. versei. Bp. 1882. — Pet. Múz. 1889. 224 l. (v. ö. Erdélyi Múzeum. 1874. 114 l.). — E.: B.: 18. l. — P. N.: 154—6. l.
 GYÓNI GÉZA: P. lelke. — 6×8 . — Magyar Hírlap. 1915. márc. 7. — Gy. G.: Lengyel. mezőkön.... Bp., 1915. 40—2 l.
 H.: P. — 38 sor. — Űstökös. 1899. júl. 30.
 HÁM SÁNDOR: P. — 10×4 . — H. S.: Költemények. Sátorajjaujhely, 1904. — A segesvári síkon. — 5×4 . — u. o.
 HANGAI SÁNDOR: Sándor napján. — 6×4 . — E.-B.: 165—6. l.
 HARGITAI KÁROLY: P.-nek utolsó kézcsókja. — 9×4 . — H. K.: Versek. Bp., 1902. 177—8. l.
 HARSÁNYI LAJOS: P. — v. ö. Budapesti Hírlap. 1922. XII. 15.
 HAVAS ISTVÁN: A halhatatlan P. — Élet. 1922. 568. l.
 — A költő születése. — 46 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 59—60.
 HEGEDŰS ISTVÁN: P. olvasásakor. — 30×4 . — H. I.: Költemények. Bp., 1887 40—44. l.

- HEGEDŰS ISTVÁN: P. — 8×8 . — Vas. Ujság. 1899. aug. 6.
 — P. jelszava. — 4×4 . — P.-Almanach. Bp., 1909. 64. l. — E.-B.: 134. l.
- HELTAI JENŐ: Szobrok az éjben. — 7×8 . — Magyar Hírlap. 1899. júl. 30.
- HENCZ: P.-hez. — 6×6 . — Komáromi Lapok. 1849. szept. 15. — Pet.-Múz. 1893. 83. l.
- HERZFELD SÁNDOR: Örömkönnnyek. — 6×4 . — Röplap. 1848. (Akrostichon). — P. N.: 401. l.
- HERMAN LIPÓT: P.-siratók. — 4 sor. — H. L.: Tövissek. Bp., 1890. 96. l.
- HIADOR (JÁMBOR PÁL): P. — 6×8 . — H.: Újabb költeményei. Pest. 1871. 11—12. l.
- HONTHY ISTVÁN: P. — 6—8. — H. I.: Hangok az éjszakából. Pécs 1901. 79—80. l.
 — P. napja. 1899. július 31. — 7×8 . — u. o. 149—50. l.
- HOLLÓSI SÁNDOR: P. — 8×4 . — H. S.: Szabadság, szerelem. Bp., 1904. 57—58. l. (E szerzőnek van egy ily című munkája: «Az Apostol.» Dráma 3 felvonásban. Előjátékkal. P. S. hasoncímű költeményének eszméje után írta. — Bp., 1902. 81 l.).
- HORVÁTH BÖSKE: P. sirján. (1897. július 31.). — 9×8 . — E.-B.: 152—4. l.
- HORY FARKAS: P.-hez. — 7×4 . — H. F. költeményei. Kolozsvár. 1858. 447. l.
- ILLYÉS BÁLINT: Sirod ormán. — 3×8 . — P.-Album (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Új Idők. 1899. júl. 30. — Ellenzék (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 225. l. — E.-B.: 99. l.
 — P. félszázados emlékünnepe. (Főolvaszt a szerző a segesvári P.-ünnepeken.) — 8×8 . Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — E.-B.: 112. l.
- INCZÉDY LÁSZLÓ: P. (Szavalták a nagykőrösi P.-ünnepen). — 6×8 . — Egyetértés. 1899. 208. sz. — Nyirvidék. 1899. 31. sz. — Vajda Gyula: ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 89. l. — E.-B.: 118. l.
- JAKAB ÖDÖN: P. — 20×8 — J. Ö.: Hangok az ifjúságtól. Bp., é. n. 17—23. l.
 — Hol a költő? (Emlékezés P.-ről.) — 5×4 . — u. o. 31—32. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 225. l. — E.-B.: 96. l.
 — Álmatlan éj. — 98 sor. — Zalai Közlöny. 1899. 30. sz. — J. Ö.: Őszi virágok. Költemények. Bp. 1910. 114—7. l. (Itt a címe: «P. csillaga».)
 — P. keserve. — 7×8 . — J. Ö.: Őszi virágok. Költemények. Bp., 1910. 16—18. l.
 — Gyere vissza jó P.! — 6×8 . — u. o. 149—51. l.
 — Ha P.-t olvasgatom. — 5×6 . — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- JANKAI: P. S.-hoz. — 22×4 . — J.: Szabadság és szerelem vadrózsái. Arad. 1861. 9—13. l. (E kötet ajánlása: «P. S. hamvainak a vadonban».)
- JENŐFI (-SZEBERÉNY LAJOS): P.....-hez — 9×4 . — J.: Forradalmi szikrák. Pest. 1848. 18 l. — P. N. 455. l.
- JÓKAI MÓR: P.-keresők. 1861. — 4×10 . — P.-Emléklap. Bp., 1899. (Szerk. Gebhardt Károly és Hamvai Ödön.) — A Hét. 1899. júl. 30. — Zalai Közlöny. 1899. júl. 29. — J. M.: P. haláláról. Bp., é. n. (O. J. 222 sz.). 23—24. l.

- JÓKAI MÓR: P.-ébresztő. — 5×9 . — Üstökös. 1875. — J. M.: Költemények. I köt. Bp., 1898. 24. l. — O. J. 222 sz. 31. l.
- Őh P., ha most élnél! 7×6 . — J. M.: Költemények. I köt. Bp., 1898. 368. l. — O. J. 122 sz. 34. l.
- Phantasmagoria. (1877.) — 439 sor. — Hon. 1877. — J. M.: Költemények. II. köt. Bp., 1898. 307—317. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — O. J. 222. sz. 36. l.
- Apotheosis. (P. S. halálának félszázados évfordulójára). — 110 sor. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Pápai Lapok. 1899. júl. 30. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — Egyetértés. 1899. 208 sz. — Budapesti Hirlap. 1899. 209 sz. — Pesti Napló. 1899. 209 sz. — Pesti Hirlap. 1899. 209 sz. — Magyarország. 1899. júl. 30. — Nemzet. 1899. júl. 30. — Budapesti Napló. 1899. júl. 30. — Magyar Hirlap. 1899. júl. 30. — Magyar Állam. 1899. aug. 1. — Színészek Lapja. 1899. júl. 31. — Várdai Béla: Jókai Mór P.-S.-ről. Bp., 1902. 60. l. (Magyar könyvtár). — O. J. 222 sz. 51 l. — E.-B.: 103 l. — Németül: Pester Lloyd. 1899. júl. 30. (Ford. Neugebauer László.)
- JUHÁSZ GYULA: P. (A Munkácsy-kép alá.) 4×4 . — Új Idők. 1909. II. 379. l. — E.-B.: 169—70. l.
- P. szellemének. 28 sor. — Új Magyar Szemle. 1921. I köt. 3. sz.
- JULOW VIKTOR: P. emlékezete. — 10×8 . — Az erdélyi Róm. Kath. Status Kézdivásárhelyi Főgimnáziumának Értesítője az 1908/9 tanévről. 18—21. l.
- Óda P. halálára. — 10×8 . — u. o. 23—26. l.
- K. K.: P. szelleméhez. — 10×4 . — Magyar Állam. 1899. júl. 30.
- KACZIÁNY GÉZA: A kiskőrösi ház. — 3×4 . — E.-B.: 152. l.
- KÁNYA LAJOS: P. — 3×5 . — K. L.: Útszélről. Költemények. Esztergom, 1900. 100. l.
- KEMÉNY JÁNOS, br.: A nagy költőhöz írom. — 28 sor. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 41. l.
- KERECSENY JÁNOS: P. síri álma. 1914. dec. 23. — 79 sor. — K. J.: Csatak országútján. Dalok a piros mezőkről. 1914—1917. Költemények. Bp., 1917. 5—8. l.
- KERÉNYI FRIGYES: P. S.-nak. Válaszul P. S. «Kerényi Frigyeshez» c. költeményére. — 62 sor. — Pesti Divatlap. 1844. 199. l. — K. F. összes költeményei. Bp., 1875. 151—3. l. — Pet. Múz. 1889. 29. l. — E.-B.: 16. l. — P. N.: 11—12 l.
- P.-nek. — 3×3 . — Pesti Divatlap. 1845. 363. l. — K. F. összes költeményei. Bp. 1875. 172. l. — Pet. Múz. 1889. 29. l. — P. N.: 65. l.
- Triolettek. — 8 sor. — K. F. összes költeményei. Bp., 1875. 188. l. — P. N.: 162. l.
- Szület után. — 5×4 . — u. o. 139—40 l. — Pet. Múz. 1894. 58. l. — P. N.: 161. l.
- KISS JÓZSEF: A P.-ház. — 36 sor. — Az Ujság. 1909. ápr. 1. — K. J. összes költeményei. II. köt. Bp., 1914. 154—5. l.
- Ha P. élne. — 4×4 . — A Hét 1898. 11. sz. — K. J. összes költeményei. II. köt. Bp., 1914. 140—1. l. (Itt a címe: P.).
- P.-rózsa. (Az 1888-diki bpesti virágkiállításon Emich Gusztáv a versenyző

- rózsák közt egy új tea-hibrid rózsafajt állított ki, melyet «Souverén d'Alexandre Petőfi»-nek nevezett el. A vers ez alkalomból készült. — 2×4 . — Pet.-Múz. 1888. 239 l. — «Jó Szív» bazárújság. 1888. május 10. 4 l. — P.-Album (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 3. l. — Ellenzék (Kolozsvár). 1899. júl. 29. — Új Idők. 1899. júl. 30. — E.-B.: 95. l.
- KISS MENYHÉRT: P. feltámad. — 68 sor. — Egyetemi Lapok. 1919. 6 sz. — Székely szó. (Bp.), 1921. 1. sz.
- KOBOZ (=KOZMA ANDOR): A hétről. — 11×8 . — Pesti Hirlap. 1899. 209 sz.
- KOLMÁR JÓZSEF: P. emlékezete. Halála huszadik évfordulójakor. (1869.). — 36 sor. — K. J.: Epigrammok. Pozsony, 1871. 19. l.
- P. árnyához. Episztola. («Reminiscenciák és nem költemény»). — 449 sor. (Közben egy 16 soros részlet P.-nek »Egy gondolat«... c. verséből.). — K. J.: Világnézet satírák- és epigrammákban. Bp., 1895. 156—168. — Külön is megjelent ily címen: P. S. emlékezete. Jellem- és korrajzi episztola. Pozsony, 1880. 1—15. l.
- KOMÓCSY JÓZSEF: Soká kerestük azt a sírt... — 4×4 . — P.-Album. (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.-B.: 94. l.
- P. szülőháza előtt. (Kiskőrös.) 16×4 . — E.-B.: 88—90. l.
- KORNAI ISTVÁN: P. és a nép. — 4×8 . — Bolond Istók. 1899. 31. sz. — K. I.: Tárogató. Bp., 1902. 33—4. l.
- P. háza. (Szalkszentmárton.) — 8×4 . — u. o. 37. 8. l.
- KORNÉLIA: Emlékezés P.-re. — 6×4 . — Napkelet. 1858. 44. sz. u. o.: («K. eddig Sió néven közölt szép műveket a Divatcsarnokban»). — Pet.-Múz. 1891. 233. l.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Kiskőrösön. — 14 sor. — Magyar Szemle. 1906. 263. l. — E.-B.: 170. l. — P.-Almanach. Bp., 1922. 111. l.
- KOTLIK ZIRZA: (=ÁGAI ADOLF): A P.-kérdés. — 8 sor. — Borsszem Jankó. 1877. jun. 24.
- KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN: P. lelke a honvédsír fölött. — K. T. K.: Emléklül. Költemények. Debrecen. 1913. 46. l.
- KÖRÖS MIHÁLY: Gondolatok a P.-szobor leleplezésekor. (1882. október 15-én.) — 2×4 . — K. M.: Költemények. Szeged, 1886.
- E. KOVÁCS GYULA: P. (Dithyramb.) — 47×2 . — E. K. Gy. költeményei. Kolozsvár, 1900. 169—173. l.
- SZ. KOVÁCS SÁNDOR: P.-Bem 1880. okt. 17. — 9×6 , — Sz. K. S.: Dalok a pusztáról. Bp., 1886.
- KOZMA ANDOR: P.-szobra. — 5×6 . — K. A.: Tegnap és ma. Költemények. III. kiad. Bp., 1889. 123—4. l. — E.-B.: 77. l.
- Magyar pusztán. — 4×8 . — K. A.: Magyar Symphoniák. Bp., 1909. 154—5. l.
- P.-Almanach. B., 1909. 36. l.
- P.-hez. — 4×8 . — P.-könyv. Bp., 1923. 55—6. l.
- KOZMA GAZSI: P. — 4 sor. — Nemzeti Hirlap. 1899. júl. 30.
- KRÜZVELYI ERZSIKE: P. könyve. — 13×4 . — K. E.: Újabb versek. Máramarosziget, 1901. 25 l.

- KUN ISTVÁN, gr.: P. S. (A dévai P.-ünnepen elszavalta a szerző.) — 17×4. — Hunyad. (Déva.), 1899. aug. 12.
- LAMPÉRTH GÉZA: P. — 3×11. — Vas. Ujság. 1897. 506. l. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 86. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 63. l.
- Első ismerkedés. — 4×4. — P.-Album. (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898.
- P. — 8×4. — Néplap. 1899. júl. 30.
- P. — 3×8. — Új Idők. 1899. júl. 30. — E.-B.: 11. l.
- A lélekholdító. — 12×3. — Vas. Ujság. 1908. 51. sz. — L. G.: A boldogság vándora. Költemények. Bp., 1909. 19. l. — E.-B.: 164. l.
- A P.-házban. — 5×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 312. l.
- LÁNG JÓZSEF: P. üzenése. — 7×5. — Zombor és Vidéke. 1899. júl. 30.
- P. üzenete. — 6×4. — L. J.: Virágok a sziklák között. Zombor, 1901. 19—20. l.
- LANTOS: P. — 7×8. — Érsekújvár és Vidéke. 1899. júl. 30. (Lantos-Láng Egon. V. ö. Székely Dávid: Magyar Írók Álnevei. Bp., 1904.)
- LATINOVICS STANCI: P.-hez. (A zombori P.-ünnepélyen szavalta: Szalay Frigyes.) 11×8. — Zombor és Vidéke. 1899. 60. sz.
- LATZKÓ ANDOR: A régi dal. — 4×10. — Budapesti Napló. 1899. 208. sz.
- LAUKA GUSZTÁV: P. S.-hoz. — 5×6. — Hazánk. 1847. I. 94. — Pet. Múz. 1889. 85. l. — E.—B.: 25. l. — P. N. 248. l.
- P. S. strján. — 6×4. — Pesti Röplékek. (Szerk.: Szilágyi Sándor.) Pest, 1850. 118. l. — Pet. Múz. 1890. 39. l. — E.—B.: 36. l.
- P. — 2×4. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 237. l.
- P. S. ötven év előtti halálának emlékünnepélyére. — 5×4. — Magyar Állam. 1899. júl. 30. — Bolond Istók. 1899. 31. sz.
- LEHOCZKY BÉLA: A régi Pest. — 23 sor. — E.—B.: 166—7. l.
- LENDVAI ISTVÁN: P. szelleméhez. (1918. május.) — 89 sor. — L. I.: Köszöntő. Bp., 1920. 7—10. l.
- LENKEI HENRIK: «P. velünk van». — 10×4. — L. H.: Az én hőseim. Bp., 1910. 160. l.
- LÉVAY JÓZSEF: Jó P. — 7×6. — L. J. összes költeményei. I. köt. Bp., 1881. 428—9. l. — Toldi: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 1876. 328. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 226. l. — E.—B.: 64. l. — Német fordítása: Steinacker Gusztáv: Ungarische Lyriker. Weimar, 1875.
- P.-t olvasva. (1848. december.) — 2×4. — L. J.: A Múzsza búcsúja. Költemények. Bp., 1909. 298. l. — P.-Almanach. Bp., 1909. 30. l.
- P. arcképe mellett. — Pesti Füzetek. (Szerk.: Szilágyi Sándor.) 1851. I. sz. — Az ő lelke. — 5×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 31. l.
- LISZÉNYI VAJK: P. szelleméhez. — 30 sor. — L. V.: Költemények a fátýol alatti időkben. Pest, 1870. II. köt. 39—40. l.
- LISZNYAY KÁLMÁN: P. S.-hoz. Pest, 1845. máj. 9-én. — 180 sor. — Pesti Divatlap. 1845. 14. sz. (Ugyanott a következő jegyzet olvasható: «Ezen jellemző

- költemény után, melyben a szerző e lap szerkesztőjét is kitüntetésre méltatá, fölösleges volna P. S. jellemrajzát külön rovatban megírunk. Itt fölötte híven van festve genialis barátunk szellemi arcképe. A szerk.» — Pet. Múz. 1888. 100. l. — P. N. 95—7. l.
- LISZNYAY KÁLMÁN: P. S. — 4×7 . — L. K.: Tavasz dalok. Pest, 1847. (XL. számú vers.) — P. N. 273. l.
- LOSONCZY LÁSZLÓ: P.-hez. Pest, szeptember 1844. — 40 sor. — L. L.: Költeményei. Pest, 1853. I. 191. — E.—B.: 15. l.
- Visszaemlékezés P.-re. (Nagykőrös, 1859. január 1.) — 19×4 . — L. L.: Dalok. Tanulmányok. Nagykőrös, 1878. 186—9. l. — Csokonai-album. 1861. 57. l. — Pet. Múz. 1891. 59—60. l.
- LUBY SÁNDOR: P.-ről. — 4×4 . — L. S.: Álmodások az üdvéről. Bp., 1894. 106. l. —
- LUKÁCS ÖDÖN: P. költeményeinek olvasásakor. — 20×8 . — L. Ö. kisebb versei. Nyiregyháza, 1872. 12—18. l.
- MADÁCH IMRE: P. sírján. — 10 sor. — Vas. Ujság. 1879. — Pet. Múz. 1890. 208. l. (Ez adat szerint a vers a Vas. Ujság 1864. 22. sz.-ban is megjelent.) — M. I. összes művei. I. köt. Bp., 1894. 248. l. (Cím: P. sírjára.) — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T. Itt a címe: P.) Bp., 1898. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 221. l. — E.—B.: 47. l. — Nemzeti Ujság. 1922. 297. sz.
- MAGYAR BORS: Az ébredő P. — 8×4 . — Borsszem Jankó. 1877. 18. sz.
- MARKOS GYULA: Hol vagy P.? — 3×4 . — M. Gy.: Kath. Örtűzek. Iránydalok és költemények. V. köt. Bp., 1900. 131. l.
- P. a dalnok. — 4×8 . — U. o. 132—3. l.
- MENTOVICH FERENC: Erdélyi hangok P.-hez. — 16×4 . — Életképek. 1847. II. 784. l. — Pet. Múz. 1889. 221. l. (Az egész költeményt az az alkalom sugallta, hogy P. 1847. okt. 21—24. közt két napot töltött Kolozsvárt.) — E.—B.: 32. l. — P. N.: 373—4. l.
- MÉCS LÁSZLÓ: Szellemidézés. — 144 sor. — Élet. 1923. 15—6. l.
- MOLNÁR GYULA: P. S. szobra előtt. 1882. okt. 15. — M. Gy. összes művei. Bp., 1896. IV. köt. 25—27. l.
- MÓRA ISTVÁN: P. emlékének. — 10×8 . — Szegedi Napló. 1899. márc. 16. — Magyarország. 1899. ápr. 2. — E.—B.: 100. l.
- NAGY-BÖLÖNY JÓZSEF: Az ugrai kis paplak. (Szavaltá: Tompa Kálmán az ugrai paplak előtt, amelyben P. S.-nak 1849. július 18-án tartott éjjeli pihenőjét emléktáblával örököltette meg Nagy-Böölöny József.) — 8×4 . — Tiszántúl. 1899. 172. sz. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. aug. 2.
- NAGY EMMA: Ünnepe. (Görgényszentimrei Rákóczi-hegy, 1922. július 30. P. emlékének.) — 18 sor. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 55. l.
- NAGY MÓR: P. — 4×4 . — N. M.: Kolozsvári virágok. Kolozsvár, 1894. 171. l.

BAROS GYULA.

ADATTÁR.

Petőfi-adalékok.

1845. május 6-án, mint ismeretes, DEÁK és VÖRÖSMARTY lementek Zsibóra a vak WESSELÉNYI meglátogatására, s ott időztek május 15-éig. Erről a találkozásról egy évvel később, a *Pesti Divatlap* 1846-ik évi 24. számában, amelyet VAHOT Imre és PETŐFI szerkesztettek, a következő vers jelent meg:

Honfiak találkozása, Zsibón.

Egyik se szólt, csak szívök dobogott;
Egyik se szólt, csak kéz kezét fogott.
Zala nagy fia és ki vele kelt,
Polgárhaltott volt, akit megölelt;
Halott, de mégis keble nem hideg,
A lelke villám; szava dörgeteg.
Könyvébe olvadt volna tán szeme...
Nem volt a könynek hová gyűlnie.
Tapinthatá csak jó vendégeit,
S érzé fájdalma minden kinjait.
A kopasz költő álla legutól,
S átgyulad arca keble lángitól.
S míg a két nagy polgár ölekezett:
Szemében egy tiszta csepp remegett.
Nagy, élénk tömeg mozgott oda-kinn,
S hosszú «éljen» zugott le ajkain.
A nép oszolván lelkesedve szólt:
Ez itt a hon sz... háromsága volt.

—y—.

Mindhárom szereplő az ellenzék vezéralakja volt, a kormány azért állandóan figyelemmel kísérte lépéseiket. Az államtanács 1846. május 26. ülésében a rendőrség a következő jelentést nyújtja be a költemény szerzőjét illetőleg végzett kutatásáról:

«Dieses Gedicht soll den Alexander PETEÖFFY (!) ehemals Soldat, 25 Jahre alt, zum Verfasser haben, der seiner Individualität nach äusserst gefährlich erscheint, und mit einem tieferen Charakter *einen glühenden Hass gegen Österreich*, und die überspanntesten Ideen von Freiheit besitzt. Er soll bereits eine schriftliche Schmähung des österr. Ministeriums versucht, und einen Aufruf an Ungarn zur Befreiung Polens, dann ein anderes revolutionäres Gedicht verfasst haben. Er hatte schon

Auftritte mit dem Censor, welcher in einem Aufsätze beleidigende Ausdrücke gegen die Geistlichkeit strich, und dadurch PETEÖFFY (!) zur Äusserung veranlasste, ob denn die kathol. Geistlichkeit unverletzlich sei, *es werde schon eine Zeit kommen, und diese sei nicht ferne, wo er mit seinem Säbel in den Eingeweiden der Geistlichkeit wühlen werde.* In einem anderen von der Censur nicht zugelassenen Aufsätze lässt er einen Freund dem Freunde schreiben: *duellire nicht, schone dein Leben, spare es auf, bis es losbrechen wird gegen die jetzigen Tyrannen und Machthaber; sei versichert, dass so wie es einst eine Sündfluth gab, so wird es ein Schlachten geben, dessen Blutstrom der Sündfluth nicht nachstehen soll».*

Bár a költemény szerzőjének PETŐFI éppenséggel nem tarthatjuk, látszik, hogy a körülötte forgolódo spicli meglehetősen közvetlen forrásból merítette jelentése tartalmát.

Az államtanács ezen év őszén, október 17-én foglalkozott újra PETŐFIVEL, nevezetesen erdélyi tartózkodása idején. Életrajzából tudjuk, hogy a költő a kolozsvári országgyűlésre nem jutott el, Koltón, Erdődön és Nagybányán töltötte idejét, s főleg a SZENDREY Juliával való megismerkedése teszik e napokat emlékezetessé. A rendőrség halhatatlan nagy költőnkről ekkor ilyen jelentést terjeszt be a mindenható miniszterium elé:

«Wie bereits erwähnt, hat der Redakteur des Pesti Hirlap, CSENGERY seine Reise nach Klausenburg in Gesellschaft des überspannten liberalen Schriftstellers PETEÖFFY angetreten. Letzterer soll sich mit den siebenbürgischen Landtagsangelegenheiten, Ersterer aber mit der Abfassung einer Broschüre hinsichtlich der Hypothekenbank befassen. In letzterer Zeit hat PETEÖFFY die Aufmerksamkeit der bedeutendsten Oppositionsorgane auf sich gezogen, man entdeckte an ihm hervorragende Talente, und zog ihn deshalb in bessere Gesellschaften. Dieser junge Mann soll übrigens auffallend roh sein, und vor kurzem geäußert haben, dass er die Censur zwingen werde, die Drucklegung seiner überspannten politischen Aufsätze zu gestatten».

Harmadízben 1848 május 3-án került az államtanács elé PETŐFI ügye, akinek *A királyokhoz* című költeményét, nyomtatott és Kolozsvárt árult példány alakjában az erdélyi kancellária április 26-án terjesztette fel. A határozat úgy szólt, hogy a nádor a sajtóra nézve tegye meg a kellő intézkedéseket. Erre azonban már nem kerülhetett a sor. (Konferenz-Akten 1848/549.)

A bécsi állami levéltárból közli

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

A gyulafehérvári könyvpusztítás 1277-ben.

Egy esztendő sem telt el azután, hogy Csák nemzetségbeli Péter nádor hadai a veszprémi székesegyház és vele kapcsolatos káptalani iskola 3000 márkát érő könyvtárát 1276 májusában vagy júniusában elpusztították (PAULER, A magy. nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt. II. 2. 323.), hasonló sors érte a gyulafehérvári székesegyház könyveit. 1277. febr. 21-én, Reminiscere vasárnapján a *Jungnak* nevezett Alárd fia, *Vizaknai Gyán*, hogy atyja haláláért Monoszló nemzetségbeli Péter-erdélyi püspökön, Kun Erzsébet anyakirályné rokonán, bosszút álljon, az erdélyi szászok élén rátámadt Gyulafehérvárra, azt kirabolta, a székesegyházat s többi templomokat a bennök menedéket kereső 2000 magyarra gyujtotta, 8 kanonokot, 4 főesperest, számos papot és klerikust meggyilkoltatott, a felgyujtott székesegyház kegyszereit s a szentek ereklyéit a tereken szétszóratta, az egyházi öltözeteket, kelyheket s más edényeket, keresztekét, *könyveket*, a *káptalan pecsétjeit* s minden ékességet s kincset, amit a tűz meg nem emésztett, szétszórta cinkostársai közt. Mindezt eddig legbővebben azon Budán, pünkösöd quindenáján kelt, évnélküli oklevélből tudtuk, melyben Bancsa nemzetségbeli II. István kalocsai érsek és a király által a Rákosra összehívott országgyűlésen megjelent 7 püspöktársa Gyánt és szászait a pusztításokért egyházi átok alá vetik. (PAULER, id. mű II. 2. 328., 331.; ZIMMERMANN-WERNER: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 131.; SZABÓ KÁROLY: Kun László. 53.) A kalocsai érsek ugyanarról a helyről és napról keltezve XXI. JÁNOS pápának is küld a pusztításról egy részletesebb s élénkebb hangú jelentést. A címzett pápa két héttel a jelentés kelte előtt elhunyt (1277. V/16.) s talán ez az oka, hogy a levél visszakerült az országba és ma a kalocsai érseki könyvtár őrzi. Miután mindez ideig kiadatlan s belőle a pusztítás éve is pontosan meghatározható, érdemesnek vélem azon néhány sorát, melyben a székesegyház könyveinek elpusztításáról is szó van, közölni:

Sanctissimo in Christo patri, J. divina providentia sacrosancte Romane ecclesie summo pontifici, Stephanus humilis archiepiscopus Colochensis de Vngaria cum summa obedientia devota pedum oscula beatorum — — — compellor vestre Sanctitati non modica cordis amaritudine propalare, videlicet quod quidam Saxo, vite detestabilis, nomine *Gaan* filius *Alardi* cum suis complicitibus — — — ecclesiam

Transsiluanam — — — congregata multitudine sue nationis novissime de partibus Transsiluanis elevato vexillo ecclesiam obsidens kathedralem expugnavit et ea optenta seu occupata dispersis sanctuariis et reliquiis in plateis, calices, *libros*, cruces, vasa, *sigilla capituli*, indumenta sacerdotalia et omnia ornamenta ipsius ecclesie, proh dolor, in usus suorum inmundissimorum distribuit sociorum et feritate demum usus tartarica ipsam combussit, octo canonicos, quatuor archidiaconos et alios quamplures sacerdotes ac clericos de choro et circa duo milia Vngarorum utriusque sexus, qui causa defensionis in gremium ecclesie confugerant, in ipsa ecclesia flamme incendio concremavit. Aliasque basilicas omnes Vngarorum, ad quas homines fuge presidio se receperant, combussit similiter plenas hominibus et confregit, hominesque universos gentis Vngarice in ducatu commorantes Transsiluano in quibuscumque latibulis, insulis seu munitionibus deprehendere potuit, indifferenter gladio interemit et loci episcopum, canonicos superstites ac clericos, qui vix suam rabiem evaserant Deo propicio, tanquam proscriptos exules profugavit. — — — Datum Bude, in quindenis Pentecostes, in convocatione domini regis Vngarie generali. — (Hártyán, zárlatán ovális pecsét helye.)

ZIMMERMANN-WERNER id. műve a pusztítás évét 1277-re, a kiközösítő oklevél keltét 1278-ra teszi. SZABÓ KÁROLY és utána PAULER (id. h.) Gyulafehérvár pusztulását 1277. febr. 21-ére, a rákosi gyűlést, melyen Gyánra az egyházi átkot kimondták, szintén ez év május végére s az oklevél keltét 1277. május 30-ára teszi. Legújabbán KARÁCSONYI János (Magyar Nyelv. 1923. 28 l.) Gyán és a százok lázadásának éveül 1278-at említi. Oklevelünkéből, mely J. siglával jelzett pápához szól, kétségtelen, hogy mind a pusztítás, mind pedig az országgyűlés éve: 1277, az azonos napon és helyen kelt oklevelek kelte pedig, mint SZABÓ Károly és PAULER helyesen mondja: 1277. május 30. Nagyon érthető, hogy XXI. JÁNOS 1277. május 16-án bekövetkezett haláláról a magyar püspökök két héttel később még nem értesültek. A következő pápa, III. MIKLÓS 1277. november 25-én választatott meg, az ő nevét nem rejtheti a J. sigla, viszont 1278. év derekán, két héttel pünkösd után bizonyára már Budán is tudták, hogy ki a pápa. IV. LÁSZLÓ királynak egy aznap kelt oklevele különben az országgyűlés évét és helyét is pontosan megmondja: Datum iuxta Racus in quindenis Pentecostes, anno domini 1277. (WENZEL, Árpádkori új okmt. IX. 177.)

JAKUBOVICH EMIL.

TÁRCA.

JELENTÉS

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR 1922. ÉVI ÁLLAPOTÁRÓL.

Az 1922. év a tevékeny munka esztendeje volt. A folyó munkát semmi sem szakította meg. A már régóta kívánatos revíziót megkezdettük és a nyomtatványosztályban három tudományszak revízióját a nyár folyamán el is végeztük.

Olvasótermünk az egész éven át nyitva volt s bár a kiadott látogatójegyek száma valamivel kevesebb, mint az elmúlt esztendőben, a Könyvtár használata ez évben nagyobb számokat mutat. Iskolák, egyesületek, valamint külföldiek, különösen a csere-akciók révén Budapestre került egyetemi hallgatók sűrűn látogatták egy-egy tisztviselőnk szakszerű vezetése mellett Könyvtárunkat.

A gyarapodás is jelentékenyen emelkedett a megelőző évekhez viszonyítva. A vársárlásnál — szűkös pénzforrásaink mellett — nagylelkű adományozók támogattak.

A Nyomtatványosztály beszerzései közül ki kell emelnünk: CALEPINUS: *Dictionarium decem linguarum*. Lyon, 1588 és *Assertiones philosophiae practicae*. Nagyszombat, 1671.

A TODORESZKU-HORVÁTH-könyvtár gyarapítására és végleges berendezésére özv. TODORESZKU Gyuláné 138.629.10 koronát fordított. A gyarapodásból kiemelendő: *Magyarazattia az Evangeliumoknak*. Bártfa, 1608.

HALMOS Izor kétszer adományozott Könyvtárunknak 50.000 K-át, azzal a feltétellel, hogy az összeg felét sakk-irodalom beszerzésére fordítsuk.

A Népnevelő Filmipar R.-T. MAJOVSZKY Pál ny. min. tanácsos kezdeményezésére 100.000 koronát adományozott egy balkáni könyvtár céljaira.

Nagyobb volt számbeli gyarapodásunk a kötelezpéldányok révén is. Ez jelentékeny részben a könyvtárban ez évben is folytatott *Nemzeti Bibliographia* munkálatainak eredménye. Az ország területén megjelent nyomtatványok pontos adatainak összeállítása és nyilvántartása ugyanis

lehetővé teszi a be nem küldött új nyomtatványok reklamálását. Ez uton különösen amateur-példányokhoz jutott könyvtárunk, melyek beszolgáltatását nyomdáink szívesen elmulasztják.

A Hirlaptár 1848—49-i gyűjteménye a *Temesvári Wochenblatt* és a *Reform* 1848. évfolyamával gyarapodott, melyeket SULYOK Zoltán könyvtárával vásároltunk meg.

A Kézirattár gyarapodásából kiemelkedő LISZT Ferenc két darab és SAINTE-BEUVE három darab levele SZALAY Lászlóhoz, továbbá a RAKODCZAY Pál hagyatékából származó színészettörténeti kéziratok. Végül különösen nagybecsű DOHNÁNYI Ernő ajándéka, ki zenekari *Suite*-je (Op. 19.) vezérkönyvének eredeti kéziratával gazdagította könyvtárunkat.

A Levéltár gyarapodásából meg kell említenünk Pozsony város vajnori szőlőhegyének 1538-i dézsmalajstromát, a kassai ötvösök céhszabályainak 1601, 1610 és 1708-ból való megerősítéseit, továbbá az alább felsorolt családi levéltárakat és címeres leveleket.

A PETŐFI-centennariumot Könyvtárunk is méltóképen ünnepelte meg. Az ősz folyamán vetődött fel a PETŐFI-kiállítás gondolata, melynek anyagát Könyvtárunk nagyszámú PETŐFI-kéziratai, kiadásai és általában a PETŐFI-irodalom szolgáltatná. A kiállítás rendezésével megbízott dr. RÉDEY Tivadar a legnagyobb buzgalommal és hozzáértéssel oldotta meg feladatát. A kiállítást ez év december 30-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselőjében dr. PETRI Pál államtitkár adta át a nyilvánosságnak.

Könyvtárunk folyóirata, a *Magyar Könyvszemle* 1922. évi folyama egy összevont számban jelent meg dr. GULYÁS Pál szerkesztésében.

Személyi változások: dr. MELICH János, az Orsz. Széchényi-könyvtár igazgatója három évi tevékeny és eredményes igazgatói és több mint negyedszázados könyvtárosi működés után — már korábban egyetemi ny. r. tanárrá neveztetvén ki — megvált intézetünkől s helyébe a kormányzó úr Ö főméltósága dr. HÓMAN Bálint egyetemi magántanár, egyetemi könyvtárórt nevezte ki igazgatóvá. Nyugalomba vonultak: KERESZTY István osztályigazgató és dr. NÉMETH Gyuláné, dr. SEBESTYÉN Irén segédőr. A vall.- és közoktatásügyi miniszter úr Ö nagyméltósága dr. KÁDÁR Jolán, dr. BARTONIEK Emma, dr. GORIUPP Alisz és dr. TÓTH László fizetéstelen segédőröket múzeumi segédőrökké nevezte ki. Végül külön megbízás alapján foglalkoztattuk dr. FEST Aladár ny. tankerületi főigazgatót a revíziós munkálatoknál. Az év legjelentősebb eseménye Könyvtárunk szempontjából kétségtelenül az Országos Magyar Gyűj-

teményegyetem megalakulása volt. Az 1922. évi XIX. t.-c. reményt ad arra, hogy Könyvtárunk a Gyűjteményegyetem keretében a mai súlyos gazdasági viszonyok ellenére is képes lesz nemzeti és tudományos tradícióinak megfelelő munkásságot kifejezni és hagyományos színvonalát megőrizni. A rendkívül kedvező státusz-viszonyok létesítésével a tisztviselők anyagi helyzetének javításáról is gondoskodás történt. A törvény alapján fogatosított nagyarányú előlépések első sorozata már az 1922. év október havában megtörtént.

A tudományos tisztviselők státusában GARDA Samu berendelt tanár a VI., dr. ZSINKA Ferenc, dr. BORZSÁK István, dr. KÁDÁR Jolán, dr. BARTONIEK Emma, dr. GORIUPP Alisz, dr. TÓTH László múzeumi segédőrök, dr. GREXA Gyula és dr. THEISZ Frigyes berendelt tanárok a VIII. fizetési osztályba alkönyvtárnokokká, a Könyvtárunkban most létesített tudományos segédszemélyzeti státusban LAVOTTA Rezső berendelt zenedei igazgató a VII., ISTVÁNFY Károly tanító, STEFFANITS Mária, HÓMAN Borbála egyetemi könyvtartisztek és PARÁDI Lászlóné polg. isk. tanárnő a IX. és EPERJESY János tanító a XI. fizetési osztályba nevezettek ki.

Az évi forgalom és gyarapodás számszerinti kimutatása a következő: Elintézett hivatalos ügyek száma 522, a nyilvános olvasóterem látogatására jogosító igazolójegy kiadatott 2609 db.

A) *A Könyvtár használata.* a) *A Könyvtár helyiségében:* 1. Nyomtatványosztályban 20.576 kutató 70.586 művet használt. — 2. A Hírlaptárban 4453 kutató használt 8005 kötet hírlapot. — 3. A Kézirattárban 171 kutató 505 kéziratot, 684 irodalmi levelet, 12 zenei kéziratot, 1 irodalmi anлектát és 2 kötet kézirat-katalogust. — 4. A Levéltárban 206 kutató 33.969 oklevelet és iratot használt. — b) *Könyvtáron kívül:* 1. A Nyomtatványosztályból 4000 kutató 6137 művet kölcsönzött. — 2. A Hírlaptárból 120 kutató 191 kötet hírlapot kölcsönzött. — 3. A Kézirattárból 5 kutató 10 kéziratot kölcsönzött. — 4. A Levéltárból 41 kutató kölcsönzött közintézetek helyiségeiben leendő használatra 7733 oklevelet és iratot és 24 fényképmásolatot.

B) *Kötésre* a Nyomtatványosztályból 2672 mű 3073 kötetét adtuk és e célra 160.963'70 koronát fordítottunk; a Hírlaptárból 386 kötet hírlapot adtunk és 20.647 koronát fordítottunk.

Házi könyvkötőműhelyünkben 1959 darabot köttettünk be és e célra 113.052'17 koronát fordítottunk. Javitottunk 302 darabot, munkadíjra és anyagra 40.021'10 koronát fordítottunk.

C) *Vásárlásra fordítottunk:* 1. A nyomtatványosztályban 266.720'31

koronát, 1194 márkát, 87.700 osztrák koronát, 2410 lengyel márkát, ezenkívül háborús anyagra 266 koronát. — 2. A Hirlaptárban 521'90 koronát. — 3. A Kézirattárban 86.700 K-t és 1060 márkát. — 4. A Levéltárban pedig 4800 koronát.

D) *Gyarapodás.* 1. A Nyomtatványosztály *a)* köteleespéldány útján 5116, *b)* ajándék útján 3827, *c)* vétel útján 1200, *d)* áttétel útján 82, *e)* csere útján 12, *f)* hivatalos úton 3, összesen 10.240 kötettel és 7368 köteleespéldányként beérkező aprónyomtatvánnyal gyarapodott. A Nyomtatványosztályhoz tartozó háborús- és proletár-gyűjtemény *a)* köteleespéldány útján 153, *b)* ajándék útján 2031, *c)* vétel útján 1166, *d)* csere útján 1, összesen 3351 darabbal gyarapodott. — 2. A Hirlaptár *a)* köteleespéldány útján 36.716 hirlapszámmal, *b)* vétel útján 96, *c)* ajándék útján 206, *d)* áttétel útján 54, *e)* utólagos naplózás útján 16 évfolyam hirlappal gyarapodott. — 3. A Kézirattár *a)* ajándék és hagyomány útján 80 darabbal és 1 köteggel, *b)* vétel útján 26 darabbal és 1 köteggel, *c)* áttétel útján 8 darabbal, *d)* csere útján 1 darabbal gyarapodott. — 4. A Levéltár *a)* ajándék és hagyaték útján 939, *b)* vétel útján 11, *c)* áttétel útján 928 irattal és nyomtatvánnyal gyarapodott.

A családi levéltárak közül kiegészítést nyert a gróf FORGÁCH családé 176, a DÖRY családé 16, a JESZENSZKY családé 98, a PODHRADSKY családé 62 darabbal és egy csomaggal, a ROSTY családé pedig egy csomaggal.

A *letételek* száma öt újabbal gyarapodott, és pedig a báró ATZÉL, a BEZERÉDJ család kámi, a BITSKEY, MADÁCH és NYÁRÁDY családok levéltárával.

A *cimeres levelek* száma 6 dbbal gyarapodott, ezek: II. LAJOS király Budán 1520. júl. 13-án kelt nemesítő levele a BITSKEY család számára; RUDOLF királynak Prágában 1580. dec. 3-án CZINTULA János részére adományozott cimerének XVIII. századi hártýára festett színes képe; 1649. jan. 22-én II. RÁKÓCZY György cimeres nemesítő levele az ERDEY család részére; 1670. dec. 16-án APAFI Mihály nemesítő levele LAPOSNYOKY PAP György részére, 1676. évi április 21-én APAFI Mihály székelyfői oklevele NAGYBACZONI NAGY Máté és családja részére, I. FERENC JÓZSEF királynak Laxenburgban 1869. júl. 13-án kelt cimeres levele GYÖMRÖY Vilmos részére.

Az ország területéről való könyvkivitel szabályozó miniszteri rendelet értelmében a kivitel kulturális ellenőrzését ez évben is könyvtárunk teljesítette s evvel kapcsolatban a Könyvtár tisztviselői 1107 esetben végeztek szakértői szemlét.

A Könyvtár tisztviselői az 1919—1922. években a következő irodalmi munkásságot fejtették ki:

DR. MELICH JÁNOS

a könyvtár igazgatója, ny. r. egyetemi tanár.

Szerkesztette a Magyar Nyelv 1919—1921. évi folyamát SZILY Kálmánnal. 1922-ben ugyane folyóirat felelős szerkesztője. Szerkeszti GOMBOCZ Zoltánnal és NÉMETH Gyulával a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvét.

I. *Értekezések*: A Madách családnév. — Pozsony, Bratislava. — Dézs. (M. Nyelv 1919.) — Daróc. — Malom. (M. Ny. 1920.) — Bolgárok és szlávok. (M. Ny. 1921.) — Szvatopluk. — Mosony. (M. Ny. 1922.)

II. *Kisebb cikkek*: A *j* hang *ih yb*-val való írásáról. — Az *ly > j* hangváltozás. (M. Ny. 1919.) — Szt. Bernát a magyar kódexirodalomban. — A magyarság megtelepülése. — A magyarság eredete. — A magyar *ly* hangról. — † Asbóth Oszkár. — † Kara Ferenc. (M. Ny. 1920.) — A lengyel nyelvtörténeti szótárról. — Lőnevek a XVIII. századból. — Körösi Csoma-Archivum. — Kódexeink Mária legendái. — A lengyel nyelv déli határa. — A *csa, cse* képzőhöz. — M. Vasmer: Osteuropäische Ortsnamen. — Adalék a Besztercei Szójegyzék eredetéhez. — † Somogyi Géza. — Abádi Benedek nyelvéről. — Magyar jövevényszók a tót nyelvben. — Adi, mondi. — Voces paginorum. — Adalék a magyar titkos nyelvekhez. (M. Ny. 1921.) — Mutatvány egy magyar nyelvű cseh-tót tankönyvből. — Az *i* képzőről. — Népevek. — Az *ly > l > j* hangváltozásról. — Komáromi Cs. György nyelvéről. (M. Ny. 1922.)

III. *Szófejtések*: Szemeik. — Tés. — Csucsorka. — Ungar. — Magyare. — Ofenpest. — Budapest. — Cserebi dohány. — Monnó. — Gyáva. — Zátony. — Damórú fő. — Dózsa. (M. Ny. 1919.) — Bűn. — Danogat. — Délibáb. — Gagyzó. — Csábogat. — Engessen. — Jassz. — Dugesz. — Lókötő. — Küngös. — Gélyok. — Eskereplye. — Vederni. — Dénes. — Új szó. — Kőszvényvirág. — Morena. — Mentalitás. — Labanc. — Finom. — Klecska. — Mastabér. — Szlovák = tót. — Sárlik. — Fene. — Szalonka. — Lejebb. (M. Ny. 1920.) — Szittyó. — Pricsek. — Szepes. — Magura. — Megaj bet'ar. — Lemes. — Tréfa, tréfál. — Derecski. — Mén. — Pásztó. — Ilyvő. — Vajda. — Lőrinc. — Igló. — Kamasz. — Tót, szlovák. — (M. Ny. 1921.) — Doberdó. — Bellér. — Lej. — Lágý, lagymatag. — Zsitva. — Ad vocem Mosony. — Kassa. — Gömör. — Lőrinc és származékai. (M. Ny. 1922.)

Ezenkívül szerkesztői üzenetek, könyvismertetések ugyancsak e folyóiratban.

KERESZTY ISTVÁN

osztályigazgató.

I. *Fordítások*: Liszt Ferenc: Chopin. (Kultura 1.-t. 1921.) Franciából. Batka Richard: A régi görögök zenéje. (Zenetudományi Könyvtár 15. sz. 1921.) Németből.

II. *Értekezések és kisebb cikkek*: Egy kis — nagyon szükséges felvilágosítás. (Zenepedagógiai fejtegetés. A Józsefvárosi Zeneiskola évkönyve. 1919.) — Két

ideál: a népi és művészi zene. (Magyar Helikon 1920.) — Lavotta János halálának századik évfordulójára. — Gerster Etelka. — (Vas. Ujság 1920.) — Prozódia. (Kath. Kántor 1921.) — Zeneirodalom s egyéb. (Függ. Szemle 1921.) — Kritikus esetek, diszkrét indiszkréciók. (Művészeti almanach 1922.)

III. *Operabirdálatok és könyvismertetések*: a Vasárnapi Ujság 1919., Irodalom-tört. Közlemények 1921. évfolyamában. Nemzeti Ujság 1921. 255., 282., 290. 1922. ápr. 24-i számaiban, továbbá a M. Könyvszemle és Zenei Szemle 1922 évfolyamában.

1921. okt. 25-től 1922. április 30-ig a Nemzeti Ujság zenekritikusa.

DR. BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ

osztályigazgató.

Oklevétár a gr. Csáky család történetéhez. I., II. kötet Budapest 1919. Jelentések a Magyar Heraldikai és Genealogiai társaság 1919—1921. évi történetéhez. Turul 1919—1921. évf.

DR. BAJZA JÓZSEF

igazgatóőr.

I. *Értekezések*: Az elszakadt Horvátország. (Bpesti Szemle 1919.) — A másfél éves Jugoszlávia. — IV. Károly és a délszlávok. (Új Magyar Szemle 1920.) — The martyrdom of Croatia, London, 1920. — A délszláv konstituante. (Új Magyar Szemle 1921.) — Horvátország sorsa. (Bpesti Szemle 1921.) — Die kroatische Publizistik während des Weltkrieges. (Ungarische Jahrbücher 1921.) — Southern Slaw Unity. (The Oxford Hungarian Review 1922.)

II. Délszláv tárgyú *vezércikkek* az Új Nemzedék 1919—20. és a Magyar-ság 1921—22. évfolyamaiban.

III. Délszláv politikai *heti szemle* a Magyar Külpolitika 1920—22. évfolyamaiban.

IV. Délszláv tárgyú *politikai cikkek* különféle magyar, német és angol folyóiratokban és lapokban.

V. Az olasz kir. kormányhoz benyújtott memorandum a horvát kérdésről a magyarországi bolsevizmus idején. (Kézirat.)

HOLUB JÓZSEF

igazgatóőr.

I. *Értekezések*: Magyar vonatkozású represszáliák. (Történeti Szemle 1919.) — Az életkor szerepe történeti jogunkban és az időlátott levelek. (Századok 1921. és különnyomatban is.) — Az 1290. évi 20. t.-c. magyarázatához. (Századok 1921.) — Le rôle de l'âge dans le droit hongrois du Moyen-âge. (Revue historique de droit français et étranger 1922.)

II. *Felolvasások*: Az életkor szerepe régi magyar jogunkban. (Felolvasta a M. T. Akadémia II. osztályának 1919. okt. 17-én tartott ülésén.) — A halál-esetre szóló ajándékozás. (Székfoglaló értekezés, felolvasta a Szent István Aka-

démia II. osztályának 1920. nov. 19-én tartott ülésén. Kivonatossan megjelent a Szent István Akadémia értesítőjében. 1920.)

III. *Könyvismertetések*: a Századok 1920—22. és a Magyar Könyvszemle 1922. évfolyamában.

DR. JAKUBOVICH EMIL

igazgatóőr.

I. *Értekezések*: Bonfini-kodex-töredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Magyar Könyvszemle 1919.) Adalékok nyelvemlékeink sorozatához. (M. Ny. 1919—1920.) A Gyécse (Géza) névhez. (M. Ny. 1920.) Régi magyar betegségszavak. (M. Ny. 1921.)

II. *Kisebb cikkek*: Jahacecu — játék. — A XV. századi nyelvemlékhez. — Scentkurucht. — Tiszavarsányi levél 1474-ből. (M. Ny. 1919.) A Vászoly (Vazul) névhez. — Bottal ütő besenyő. (M. Ny. 1921.) Herdechelin. — Seyta. (M. Ny. 1922.) Bőrhártya és papirus a XIV. században. (Magyar Könyvszemle 1922.)

III. *Felolvasások*: A legelső nyomtatott magyar szavak. (Nyelvtudományi Társaság 1920. jún. 8-i ülésén.)

A tihanyi alapítólevél olvasásához. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1922. március 21-i ülésén.) Adalékok az Árpádok családfájához. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1922. évi közgyűlésén.)

DR. RÉDEY TIVADAR

őr.

I. *Eredeti költemények és novella*: A Hét, A Társaság, Élet és Szivárvány c. folyóiratok. 1919—1922. évfolyamaiban.

II. *Műfordítások*: H. v. Hofmannsthal és R. M. Rilke költeményeiből az Életben. (1922.)

III. *Tanulmányok cikkek*: Farina Salvatore. — Karácsony, fegyverletétel után. — Edmond Rostand. — Szinpad, öltöző, revolver. — Mit várhat a forradalomtól a művészet? — Bibliopolisz. — Herczeg Ferenc három évtizede. — A demokrácia bírálata. (Élet 1919.) — Ady diákkori zsengei Zilahon. (Nyugat 1919.) — Paul Lindau. (A Hét 1919.) — A magyar beszéd szinpadai művészei: I. Mihályfi Károly, II. Szacs vay Imre, III. Gyenes László. (Magyar Múza, 1920.) — Kossuth-ereklyék a Nemzeti Múzeumban. (Magyarság 1921.) 1921.) — Szinjátszás (Szivárvány 1921.) — Izsó Miklós négy levele. (Műbarát 1921.) — A füredi magyar játékszín. (Balatoni Évkönyv, 1921.) — Erkel Ferenc levelei. (Bpesti Szemle 1922.) — Színház. — Rákosi Jenő ünnepén. (Magyar Élet 1922.) — A fiatal Fadrusz János. — Erkel Ferenc levelezése. — Jászai Mari. (Élet 1922.) — Petőfi lelke. (A Nép 1922.)

IV. *Kisebb cikkek*: A Nép és Nemzeti Ujság c. napilapokban.

V. *Ismertetések*: az Élet 1919. és Nyugat 1919. évfolyamaiban.

VI. *Öndílóan megjelentek*: E. T. A. Hoffmann: Martin mester, a kádár és legényei. Fordította — (Világirodalom gyöngyei c. sorozatban 1922.) — E. T. A. Hoffmann: Scudéry kisasszony. (U. o. 1922.) — Az Orsz. Széchényi-könyvtár Petőfi-kiállítása. Ismerteti —. — (A M. Nemzeti Múzeum kiállításai I. 1922.)

DR. SIKABONYI ANTAL

ör.

I. *Tanulmányok, cikkek*: Egy megszállott város kulturéletéből. (Nemzeti Ujság 1920.) — Jókairól. (Új Nemzedék 1921.) — Riedl Frigyes. (Új Idők 1921.) — Az irodalom és a művészetek mai hivatásáról. (Magyar Helikon 1921. Különnyomatban is.) — Petőfi és Arany barátsága. (A Magyar Nemzeti Szövetség Petőfi-almanachjában 1922. Különnyomatban is.)

II. *Sajtó alá rendezte*: a Kisfaludy-társaság megbízásából RIEDL Frigyes Petőfi-könyvét.

III. *Kisebb közlemények*: a Pesti Hírlap 1920. és a Budapesti Hírlap 1920—22. évfolyamaiban.

DR. PÁNYI VUKOSZAVA

ör.

A katonai és a katonai ténykedéssel összefüggő irodalmi termékek jegyzéke. (Magyar Katonai Közlöny 1921.)

DR. ZSINKA FERENC

segédőr.

I. *Értekezések és cikkek*: Dömsödi török oklevelek. (Körösi Csoma Archivum, 1921. 2. sz.) — Zrínyi Miklós. (Magyar Mars, 1920. május.) — Szilády Áron. (Tört. Szemle, 1922. 1—4. f.; Századok, 1922.) — Hírlapi cikkek a Szózat, Magyar Ifjúság és Az Erő c. lapokban.

II. *Ismertetések*: Századok, 1919—22. évfolyamaiban.

NÉMETH GYULÁNÉ DR. SEBESTYÉN IRÉN

segédőr.

I. *Értekezések*: A finnek irodalma. (Szivárvány 1921.) — Az összetett mondat a finnugor nyelvekben. (Akadémiai pályatétel. A tervezet és három kidolgozott fejezet alapján az Akadémia a mű kidolgozására megbízást adott. L. Akadémiai Értesítő 1922.)

II. *Műfordítások*: Elisabeth v. Heyking: Szerelem, diplomácia és faházak. (Pantheon 1920.) A. Järnefelt: Ő és én. (Harangszó 1921.)

III. *Ismertetések*: a Magyar Nyelv 1922. évfolyamában.

DR. KÁDÁR JOLÁN

segédőr.

I. *Értekezések*: A budai és pesti német színház Shakespeare-sugókönyvei. (Magyar Shakespeare-Tár. 1919. és 1922.) — Bayer József. (Budapesti Szemle 1921. és Nemzeti Ujság 1921.)

II. *Felolvasás*: Bayer József emlékezete. (Felolvasta a Philologiai Társaság 1921. évi közgyűlésén.)

III. *Könyvismertetések*: az Egyetemes Philologiai Közl. 1919. és 1921. évfolyamába.

DR. BARTONIEK EMMA

segédőr.

A területi integritás biztosítékai alkotmányunkban. Felolvasás a Történelmi Társulat 1920. dec. 9-i ülésén.

DR. GORIUPP ALISZ

segédőr.

Ismertetések a Körösi Csoma Archivum 1921. és a Magyar Nyelv 1921. és 1922. évfolyamába.

DR. TÓTH LÁSZLÓ

segédőr.

I. *Értekezések*: Élelmiszerárak és élelmiszerbevásárlás a pápai udvarban XXII. János korában. (Magyar Kultúra 1921. Különnyomatban is.) — A Kossuth család lengyelországi ága. — Sörös Pongrác. Nekrológ. (Turul 1918—21.) La recente storiografia Ungherese. (Corvina 1922.)

II. *Felolvasások*: A Deák család címeres levele és a Magyar Nemzeti Múzeum újabb címeres levelei. (Fölolvasta a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság 1921. márc. 19-i ülésében.) — A pápai udvar lakásviszonyai a XIV. század közepéig. (Bemutatva a Szent István Akadémia 1922. jan. 27-i ülésén.) — A Bitskey család címeres levele. (Felolvasta a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság 1922. évi nagygyűlésén.)

III. *Ismertetések és bírálatok*: a Turul 1918—21., a Magyar Mars 1921., a Századok 1919—22., a Magyar Kultúra 1921—22. évfolyamaiban.

Hazai és külföldi folyóiratok szemléje a Századok 1919—1922. évfolyamaiban.

LAVOTTA REZSŐ

zenedei igazgató.

Az Orsz. Széchényi-könyvtár zenei anyagának új beosztása. (Magyar Könyvszemle 1922.)

Zenekritikai és zenepolitikai cikkek A Nép 1921—22. évfolyamaiban.

DR. GREXA GYULA

berendelt középisk. tanár.

I. *Értekezések*: A krónikairás lélektana. (Világ 1919.) — A Csaba-monda és a székely hunhagyomány. Budapest, 1922. A szerző kiadása. — Adalékok Arany János eposzáinak forrásaihoz. (Irodalomtörténeti Közlemények 1922.) — A mondai és történeti anyag földolgozása Arany Jánosnál. (A Kisfaludy Társasághoz benyújtott és a Lukács Krisztina-díjjal koszorúzott pályamű 1921—22.)

II. *Könyvismertetés*: az Irodalomtörténeti Közlemények 1922. évi folyamában.

DR. MELICH JANOS.

1922. dec. 27-én könyvtárunk volt igazgatója huszonhat és fél évi múzeumi szolgálat után kivált könyvtárunk kötelékéből. 1923. jan. 18-án egy barátságos vacsora keretében búcsúzott el tőle tisztviselőkarunk. Akik az utolsó negyedszázadban könyvtárunk alkalmazottai voltak, vagy benne mint kutatók megfordultak, szinte elképzelhetetlenek tartják MELICH János nélkül a Nemzeti Múzeum könyvtárát. Itt szötte hajdan az ifjú tudományos ábrándjait, melyeket sikerekben oly gazdag tudományos pályáján sorra megvalósított. Itt emelkedett és növekedett rangban és érdemben, vívta ki fellebbvalói és tudós barátai osztatlan elismerését és nagyrabecsülését. És itt kezdtünk mi fiatalabb pályatársai egyre növekvő számban eléje járulni tanácsot, biztatást, támogatást keresve és találva nála. Mikor a tudomány érdekeiről volt szó, nem különböztetett kor és társadalmi állás szerint, csak a tehetséget, a tisztas törekvést, az önzetlen odaadást, a jövő reményét nézte. Mint tisztviselő is kiváló volt. Nem tartozott a tudományos tisztviselők ama válfajához, mely a tudomány ürügye alatt a tudományhoz fűződő egyéni ambíciók kedvéért elhanyagolja hivatalos kötelességeit. Nemcsak tudományos érdemei, hanem pontossága, lelkiismeretessége, megbízhatósága is emelték előbb a nyomtatványi osztály élére (1911), ruházták azután rá a könyvtár vezetését (1916) és tették végre meg a könyvtár igazgatójává (1919. X. 3.). HORVÁT István, MÁTRAY Gábor, FRANKÓI Vilmos, FEJÉRPATAKY László örökét méltóképen töltötte be és a világháború, a forradalmak, az oláh megszállás válságos éveit alatt, aminőket könyvtárunk fennállása óta nem élt meg, könyvtárunkat biztos fogással vezette, a nemzet kincsei hű sáfárának bizonyult, aki azokat kifelé, és ha kellett felfelé is, bátran megvédelmezte. Mikor mindezeket keresztülestünk, mikor a nemzeti szerencsétlenség napjaiban is könyvtárunk mint fejlődésképes intézmény állott továbbra is a nemzeti kultúra szolgálatában, akkor és csak akkor engedte meg magának azt, hogy a számára az egyetemen és a tanárvizsgáló bizottságban megnyíló új tudományos lehetőségeket és feladatokat válassza a könyvtár vezetését ifjabb erőknél át. Akik azokban a hónapokban mellette voltunk,

mikor a válaszüton állott, mikor döntenie kellett az egyetem és a könyvtár között, nagyon jól tudjuk, mily nehéz volt neki a választás, mennyi lelki vívódáson esett át, míg eljutott a meggyőződéshez, hogy a tudomány érdekeinek fel kell áldoznia személyes érzelmeit, ott kell hagynia negyedszázados munkásságának színhelyét, el kell válnia a könyvtártól, melynek minden zegéhez és zugához feledhetetlen emlékek kötik, ott kell hagynia azt a tisztviselői kart, melynek minden tagjával atyai és baráti szeretet fűzi össze és melynek minden tagja őt hálával, tisztelettel és szeretettel veszi körül; mindezt ott kell hagynia, mert a tudomány parancsolja.

Mikor most itt is búcsút veszünk könyvtárunk volt igazgatójától, e folyóiratnak sok éven át munkatársától és szerkesztőjétől, új pályáján szerencsét kívánunk neki és kérjük, tekintse könyvtárunkat továbbra is második otthonának, ahol őt mindenki és mindig örömmel és szeretettel várja.

BAJZA JÓZSEF

SZAKIRODALOM.

(Fraknói Guillaume.) *Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres.* H. é. ny. n. (Bécs, 1921.) 4-r. 22, 2 l. 12 műlappal.

A magyar történetírás fáradhatatlan neszтора, az immár 80-ik életévét betöltött FRAKNÓI Vilmos, akinek oly sokat köszönhet a magyar bibliografia — hiszen ő alapította meg közel félszázaddal ezelőtt a mi folyóiratunkat is — s aki mostani szorongattatásunk idején egy ifjú lázas munkakedvével veszi ki részét a legnemesebb külföldi propaganda: kulturális felsőbbségünk okmányszerű bizonyítása terén, jelen munkájában, — melyet bizonyára e propagandára való tekintettel adott ki francia nyelven — a töle megszokott erudícióval rajzolja meg egyik jeles könyvedvelőnk, KÁLMÁNCSEHI Domokos székesfehérvári prépost, majd nagyváradi, utóbb erdélyi püspök s végül legalább névlegesen kalocsai érseknek egyházi és világi sikerekben gazdag pályáját, mesteri kézzel állítva őt be abba a humanista milieube, melyet a XV. század második felében VITÉZ JÁNOS és MÁTYÁS király hazánkban megteremtettek. Irodalmi kedvteléséről immár 6 fényesnél-fényesebben kiállított kódex tanuskodik, ami újabb beszédes bizonyysága annak, hogy a Korvina nem volt hazánkban elszigetelt jelenség, hanem csupán betetőzése egy meglehetősen kiterjedt könyvkultúrának.

FRAKNÓI dolgozata abból az alkalomból készült, hogy 1918-ban a német könyvpiacra KÁLMÁNCSEHInek egy eddig ismeretlen kódexe bukkant fel, amelyet a kolofon tanusága szerint CHAOLI ISTVÁN minorita szerzetes 1492-ben másolt Székesfehérvárott.¹ A KÁLMÁNCSEHI DOMOKOS címerével ellátott, fényesen miniált horárium Chester BEATTY londoni bibliofil gyűjteményébe került, aki fölhatalmazta FRAKNÓI-t, hogy a kétségtelenül olasz mester ecsetjéből kikerült miniaturák legszebbjeit sikerült fénynyomatokban közkinccsé tegye.

FRAKNÓI tanulmányát kiegészíti Theodor GOTTLIEB németnyelvű

¹ FRAKNÓI szövegében tollhibából Mihály a másoló neve.

dolgozata, mely aprólékos részletességgel írja le a kézirat képdíszét. Szerinte a miniaturák stílusa Firenzére vall s az ornamentikában a Korvin-kéziratok behatása is felismerhető. Különös figyelmet érdemel az a megállapítása, hogy a 36^a levél jobboldali keretlécében a MÁTYÁS emblémái közé sorolt hatszögletű kút is előfordul, ami arra vall, hogy a miniátor MÁTYÁS kézírataiból szedegette motivumait.

A sikerült hasonmások közül az első öt a BEATTY-féle *horárium* lapjait reprodukálja; négy KÁLMÁNCSEHINEK a bécsi Liechtenstein-könyvtárban lévő *breviáriumá*-ból, kettő pedig ugyane biblifilünknek a lambachi bencés-könyvtárban lévő *breviáriumá*ból ad izeltőt, míg a tizenkettedik műlap egy közelebből meg nem jelölt Korvin-kódexből vétetett, amelynek miniátora GOTTLIEB véleménye szerint azonos a *horárium* illuminátorával.

G. P.

Jaschik Álmos. *A könyvkötő-mesterség*. Budapest, 1922. Népszava-könyvkereskedés. 8-r. (Műszaki könyvtár XXXII.) 259 lap, ill.

JASCHIK Álmos tanár és iparművész, az újabban örömdetesen föllendülő könyvművészet egyik legrokonszenvesebb reprezentánsa, valóban hézagpótló munkát végzett, amidőn világosan és részletesen leírta a könyvkötészet munkamenetét, az előállításához szükséges eszközöket és gépeket, mindenütt súlyt helyezve arra, hogy a tömegtermelésre beidegzett munkásságot a becsületes és precíz dolgozásra nevelje. Művének nagyobb s tegyük hozzá különösen sikerült része a könyvkötés technikáját tárgyalja, a tárgy természetéből önként folyó, négy fejezetre osztva mondanivalóit. Az első fejezet a könyv fűzését megelőző eljárásokat ismerteti, melyek fonalán a javítás, mosás és foltozás kényes műveleteire is bővebben kitér; a második a könyvtest előállításának, a harmadik betáblázásának, az utolsó pedig a könyvhát és a fődéltáblák díszítésének a módjait tárgyalja. Ezt követik mintegy függelék gyanánt: A könyvkötőműhely technikai berendezése és a könyvkötő-iparban használt vegyszerek és anyagok ismertetése, a mesterség története, művészi kötések mesterjegyei, könyvkötészeti szakmunkák jegyzéke és végül egy német-magyar, magyar-német szakszótár.

E függelékek sorában legkevésbé sikerült a történeti rész, mely túlon-túl vázaltszerű s nem egy részében elnagyolt. Teljesen fölösleges a mesterjegyek kilenc lapra terjedő lajstroma, melynek rendeltetését nem igen tudjuk megmagyarázni. Az ábrázolt címerek, emblémák és mono-

grammok ugyanis túlnyomó részben nem könyvkötőmesterekre, hanem előkelő francia és német bibliofilekre vonatkoznak s így mesterjegyeknek nem minősíthetők. Azok, akiknek JASCHIK művét szánta, aligha jönnek abba a helyzetbe, hogy e különben is fölöttébb hézagos lista alapján meghatározzanak egy-egy HENRI II. vagy LOUIS XIII. kötet. Újabb kiadásban sokkal célszerűbb volna ehelyett egy sorozat hasonlóan bemutatni a különböző díszítés-technikák klasszikus termékeit, ami kétségkívül hathatósan előmozdítaná könyvkötőiparosaink izlésbeli fejlődését. Szerző a történeti részben és a «mesterjegyek»-hez fűzött magyarázatokban szereplő idegen nevek kiejtését zárójelben kilrja, ami, tekintve a közönséget, melynek a mű készült, csak helyeselhető. Melegen ajánljuk azonban a szerzőnek, hogy újabb kiadásnál az átírást nézesse át hozzáértő filológussal, mert az olyan apró szépséghibák, minők teszem azt Geoffroy = Goffroá, Nicolas = Niklász, Michel = Misl fölöslegesen csúfítják el egyébként sikerült művét.

Ami a bibliográfiát illeti, erre nézve áll az a régi közmondás, hogy kevesebb több lett volna. Nem egy rég elavult dolgozat fölösleges ballasztot jelent, míg viszont az olyan epochális munka, aminő GOTTLIEB *Bucheinbände* c. albuma, kimaradt. Emellett az idegen címekben meglepően sok a sajtóhiba. Egy eljövendő új kiadásban szerző helyesebben járna el, ha azon művek felsorolására szorítkoznék, amelyek közkönyvtárainkban s elsősorban az Iparművészeti Múzeumban tényleg megkaphatók s így a továbbképzésre vágyó munkásságnak hozzáférhetők. A címek mellé kitenném a mű könyvtári jelzetét is, valamint néhány sorban jellemezném, hogy az illető művet mennyiben használhatja föl a gyakorlat embere.

Viszont nagy örömmel forgattam a munkát befejező szakszótárt, mely sokszor szerencsésen fejleszti tovább a FRECSKAY János által összegyűjtött s részben megteremtett szókincset. Íme néhány valóban szerencsés kitétele: Buchbeutel = csuklyáskötés; Heftbund = fűzőborda; schärfen = hántolni; Rückenkopf = gerinctaraj stb. Igazán óhajtanád, hogy a könyvkötészeti műhelynyelv valahára megmagyarosodjék, s biztosan hiszem, hogy JASCHIK derék könyvének ezen a téren is meglesz a maga üdvös hatása.

Mindent összevéve, JASCHIK könyve igazi nyeresége szakirodalmunknak s habár, mint előszavában maga is hirdeti, könyvből még senki sem tanulta meg a könyvkötés mesteriségét, munkája olyan, hogy belőle sok finomságot sajátíthat el a gyakorlatilag képzett munkás.

Emellett a könyvtáros és a bibliofil is haszonnal forgathatja, mert gondos áttanulmányozása képessé teszi őt arra, hogy észrevegye a különbséget a becsületes meg a szemfényvesztő hatásra dolgozó munka között.

—sp—

Harsányi István. *Catalogus incunabulorum quotquot in bibliotheca collegii ref. Sárospatakiensis (in Hungaria) asservantur. 1468—1500. A sárospataki ref. főiskolai könyvtár ősnymtatványai.* Sárospatak, 1922. Ref. főisk. kny. 8-r. (Különleny. a *Sárospataki Főiskolai Évkönyv* I. kötetéből) 21 l.

A sárospataki főiskola fáradhatatlan buzgalmú könyvtárosa a gondozására bízott gyűjtemény számra meglehetősen szerény inkunabulum-készletét írja le e dolgozatában, még pedig a nyomtatás évrendjében. A bibliografiai leírást igen rövidre fogja még ott is, ahol HAIN előtt ismeretlen kiadásról van szó s a bekötés részletesebb leírásába sem bocsátkozik még az iparművészeti szempontból kiválóbb példányoknál sem. Szerettük volna, ha a könyvészeti leírásoknál a német inkunabulum-bizottságnak — annak idején folyóiratunkban is ismertetett — szabályait követi s ezzel véglegesnek mondható munkát végez, szerény előmunkálatul a magyarországi könyvtárak egyetemes ősnymtatvány-katalogusához, amely, sajnos, mai nyomorúságunkban messzebb áll a megvalósulástól, mint valaha. Szerencsére annál aprólékosabb gonddal közli a példányok sorsát visszatükröző bejegyzéseket s ekként nem egy érdekes adattal gazdagítja könyvtáraink még mindig fölöttébb hézagos történetét.

β

Ranschburg Viktor. *A könyvkiadás mestersége.* Budapest, 1922. Pantheon. 8-r. 61, 2 l.

Ez a választékos izléssel kiállított füzet abból az előadásból nőtt ki, amelyet szerző a Magyar Könyvkiadók Egyletének felszólítására a könyvkiadás kulturája és technikája címen tartott. Minden fölösleges szószaporítás nélkül, gördülékeny nyelven s a sokat tapasztalt, alapos képzettségű szakember tájékozottságával oldotta meg feladatát, mely tárgyánál fogva nemcsak a kezdő szerzőket és kiadókat, hanem az irodalmi dolgok kulissza-titkai iránt mindig rendkívül fogékony nagyközönséget is érdekelheti. Bevezető soraiban a kiadó szerepét méltatja a könyvek létrejötte terén s egyúttal rámutat arra a nem ritka esetre is, amikor a kiadó nem pusztá megvalósítója a már kéziratban kész

írói alkotásoknak, hanem első kezdeményezőjük is. Azonban a kép teljessége kedvéért hozzátehetette volna azt is, hogy a kiadó nem csupán kezdeményezője, hanem megőelője is lehet nem egy életre való irodalmi tervnek, mert hiszen az ő meg nem értése, vagy aggodalmaskodása következtében hány derék munka maradt örökre, vagy legalább is hosszú időre eltemetve a szerző ládafiában s hány okos terv nem tudott testet öltetni!

Maga az értekezés négy fejezetre elosztva tárgyalja tömören, de azért mégis rendkívül világosan a szerző és kiadó viszonyát, a könyvek irodalmi és üzleti előkészítését, a kiadó intézkedéseit a könyvek technikai előállítása körül s a könyvek forgalombahozatalát, mindenütt a történeti fejlődés sodrába állítva egy hosszú, sikerekben gazdag kiadói munkásság tapasztalataival alátámasztott mondani valót. Fejtegetései során sok jó tanáccsal szolgál s ha azok, akiknek szánva vannak meg is fogadják őket, úgy a jövőben talán kevesebb haszontalan giz-gaz fog teremni a magyar irodalom mezején. Különösen fontos ez a mai szomorú napokban, amikor ugyancsak keskeny sávra zsugorodott össze ez a mező. Csak irodalmunk egy igen kényes pontjára, a fordításokra utalunk s mindenben aláírjuk RANSCHBURGnak azt a kívánságát, «hogy ezen a téren (a kiadó) az irodalom és a közönség érdekében szigorú mértéket alkalmazzon, hogy a fordításokat nézesse át valakivel és hogy minden áldozatot meghozzon abból a célból, hogy csakis hű, de amellet gördülékeny, jó magyarságú fordításokat hozzon a könyvpiacra. A kiadvállalat saját színvonalát emeli és süllyesztí az általa kiadott fordítások gondosságával vagy pongyolaságával». Persze ezt az elvet a valóságban vajmi nehéz megtartani, példa rá az *Athenaeum-könyvtár* meg a *Modern-könyvtár* nem egy fordítása, amely bizonyára ez elvek alapján készült s mégis vajmi kevéssé felel meg különösen a hűséggel szemben támasztható jogos igényeknek. Egy másik igen megszívlelendő tanácsa az oly kiadóknak szól, akik noha saját nyomdával rendelkeznek, mégis úgy kalkulálnak, mintha idegen nyomdában dolgoztatnának. «Az ilyen rövidlátó kezelés mellett — úgymond — a könyvkiadás nem prosperálhat s ennél fogva a nyomdai vállalat fellendítését sem szolgálhatja nagyobb mértékben.» Való igaz s ha szerzőnek sikerül tanácsát, melyet több kiváló külföldi példával támogat, a nyomdaüzemekkel bíró kiadókkal elfogadtatni, ezzel nagy szolgálatot tesz a nemzeti kulturának, melynek jegyébe állítja az egészséges kiadói működést.

GULYÁS PÁL.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Változás az Országos Széchényi-Könyvtár vezetésében. A kormányzó úr ő Főméltósága 1922. dec. 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére megengedte, hogy dr. MELICH János budapesti tudományegyetemi nyilvános rendes tanárnak, a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtár volt igazgatójának a könyvtár vezetéséről történt lemondása alkalmából, a múzeumi könyvtár érdekében kifejtett buzgó és eredményes működéseért elismerése tudtul adassék. — A kormányzó úr ő Főméltóságának a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. HÓMAN Bálint egyetemi magántanár, budapesti tudományegyetemi könyvtárórt a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának igazgatójává az V. fizetési osztályba méltóztatott kinevezni. Az új igazgató, akit a könyvtár tisztviselői nevében HAVRAN Dániel múzeumi osztály-igazgató üdvözölt, 1922. december 27-én foglalta el hivatalát.

Kinevezések az Országos Széchényi-Könyvtárban. A kormányzó úr ő Főméltósága 1923. évi február 6-án kelt legfelsőbb elhatározásával a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. FITOS Vilmos, dr. BAJZA József, dr. SULICA Szilárd, dr. HOLUB József és dr. JAKUBOVICH Emil n. múzeumi igazgatóöröket, valamint dr. PASTEINER Iván budapesti kir. magy. tudományegyetemi könyvtárórt az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karának létszámába a VI. fizetési osztályba nevezte ki. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága dr. RÉDEY Tivadar, RÉDEYNÉ dr. HOFFMANN Mária, dr. SIKABONYI Antal, dr. PÁNYI Vukoszava, dr. ZSINKA Ferenc és dr. KÁDÁR Jolán n. múzeumi öröket az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karának létszámába a VII. fizetési osztályba kinevezte, dr. PASTEINER Ivánt pedig megbízta az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ igazgatói teendőinek ellátásával.

Kereszty István. Könyvtárunk legidősebb tisztviselője vonult nyugalomba az 1922-ik évben. 1884-ben lépett mint gyakornok könyvtárunk kötelékébe. Működését az akkor még felállítás állapotában levő Hirlaptárban kezdte és 1920-ig munkaerejét, szorgalmát, széleskörű szaktudását ez osztályunknak szentelte. SZINNYEI József mellett ő az, aki hirlapanyagunk feldolgozásában a legmaradandóbb érdemeket szerezte. 1905-ben a Hirlaptár vezetője lett. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzékei V. kötete *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867* (Budapest, 1916) nagy szorgalmának és széleskörű szakismeretének eredménye. Könyvtári működése mellett hazánk zenei életében is élénk részt vett. Több zenei egyesületnek volt tisztviselője és a zenei irodalomban sűrűn szerepel neve.

Ezirányú munkássága és nagy zenei szaktudása indította könyvtárunk vezetőségét arra, hogy 1920-ban zenei anyagunk szakszerű rendezésével KERESZTY Istvánt bízta meg. Tevékeny és sokoldalú működésének, derűs egyéniségének kedves emléke él közöttünk. (G. A.)

Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szabályrendelete. 1. §. A nemzetközi könyvforgalom adminisztrációjának lebonyolítására és közgyűjteményeink külföldi könyvanyagának nyilvántartására az 1922. évi XIX. t.-c. 3. §. 12. pontja értelmében Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ címmel központi hivatal szerveztetik.

2. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ különálló hivatalként kapcsolódik a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe. Tisztviselői és más alkalmazottai az Országos Magyar Gyűjteményegyetem egyesített létszámának keretébe tartoznak.

3. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ alkalmazottai:

a) igazgató és

b) egy előadó, mindkettő a tudományos tisztviselőkar létszámában,

c) két tudományos segédszemélyzeti létszámába kinevezett vagy szakdíjnoki minőségben alkalmazott bibliografus;

d) egy gépirónő;

e) egy altiszt vagy napibéres szolgál.

A hivatal szakértői kiküldetésekre, esetleg más sürgős tennivalókra az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatójának hozzájárulásával időnkint igénybe veszi megfelelő díjazás mellett az Országos Széchényi-Könyvtár szakértő alkalmazottait.

4. §. Az igazgató felelős vezetője a hivatálnak. A felettes hatóságokkal rendszerint a Nemzeti Múzeum főigazgatója útján levelez, de elvi jelentőségű és fontosabb tárgyi ügyekben az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatójával egyetértőleg jár el s neki jelentéstétellel tartozik. Közvetlen eljárást kívánó könyvforgalmi ügyekben közvetlenül érintkezik az Országos Magyar Gyűjteményegyetem elnökségével, a vallás- és közoktatásügyi miniszteriummal és más hatóságokkal. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetemben szervezendő könyvforgalmi szaktanácsnak az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatójával együtt tagja.

Az előadó helyettesíti a távollevő igazgatót, de kiadványozási joggal nem bír és helyettesítés esetén a hatóságokkal az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatója útján érintkezik.

Az alkalmazottak szolgálati viszonyában a Nemzeti Múzeum tisztviselőire és alkalmazottaira érvényes szolgálati és fegyelmi szabályok irányadók.

5. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ gazdasági ügyeinek kezelése a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági hivatalának hatáskörébe tartozik s az érintkezésben az Országos Széchényi-Könyvtár és Gazdasági Hivatal érintkezésében követett gyakorlat az irányadó.

Jóváhagyta és kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1923. évi 394. eln. számú rendeletével.

6. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ hatáskörébe a következő adminisztratív és bibliografiai ügyek tartoznak:

a) Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó, valamint minden más állami, esetleg az intézményhez önként csatlakozó más közgyűjtemények külföldi könyvbeszerzési és csereügyeinek központi adminisztrációja;

b) az 1886. évi brüsszeli egyezményhez való csatlakozásunk következményeképpen meginduló hivatalos kiadványcsere lebonyolítása;

c) a külföldi könyvforgalommal kapcsolatos kulturális érdekű mindenemű adminisztratív feladat, nevezetesen a könyvkivitel kulturális ellenőrzése

d) a közkönyvtárak 1920 január 1-től beszerzett és beszerzendő külföldi könyv- és folyóiratanyagának szakszerű bibliografiai nyilvántartása és központi katalógusuknak előkészítése.

7. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ ügyvitelének szabályait az igazgató előadói javaslata és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára igazgatójának, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának véleményezése alapján az Országos Magyar Gyűjteményegyetem igazgató tanácsa állapítja meg.

8. §. E szabályrendelet kihirdetése napján lép életbe.

Budapest, 1923. évi február hó 13-án.

Napkelet címmel a Magyar Irodalmi Társaság a magyar irodalomban elhatalmasodott idegen szellem kiszorítása céljából TORMAY Cecil szerkesztésében havonta megjelenő irodalmi folyóiratot indít. A *Napkelet*, mely hat fnyi terjedelemben évente tízszer jelenik meg, közli a legkiválóbb magyar regényeket és minden évben egy-egy olyan külföldi regénynek a fordítását, mely világsikert ért el. Minden száma közöl egy kisebb essay-t s állandó rovata lesz benne a színháznak, zenének, képzőművészetnek s a hazai és külföldi aktuális irodalmi eseményeknek. Munkatársai sorában HERCZEG Ferenc, VARGHA Gyula, PAULER Ákos, HORVÁTH János, KOMÁROMI János, SZEKFÜ Gyula és a magyar alkotó szellem még sok más kiválósága szerepel. Előfizetési ára félévre 600 korona, egyes szám 120 korona. A szerkesztőség és kiadóhivatal ideiglenes helyisége: Budapest, VIII., Mária-utca 7. sz.

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdáknál 1922. szeptember 16-tól 1923. április 30-ig.

Budapesten.

***Ács Ödön*. VII., Király-utca 9.
«Akarat» magyar munkások beszerző-, takaré- és lakásépítőszövetkezetének knyja.
 V., Arany János-utca 1.
Bauer Armin. VIII., Salétrom-utca 10.
Berger Ferenc és Pollák Miksa. VII., Síp-utca 13.
Berger Jenő és Wodicska Béla. IV., Molnár-utca 37.

Braun Antal Ignác. VII., Bethlen-utca 11.
Bruck Andor. VI., Felsőerdősor 15.
 **Budai kny*. IV., Váci-utca 21.
 ***Budapesti Papírkereskedők Nyomdai RT.-a*.
 V., Honvéd-utca 14.
Csaba Miklós. X., Korponai-utca 2.
Csáka Péter. VIII., Üllői-út 20.
Csika Ferenc. IV., Veres Pálné-utca 1.
 ***Fajta László*. VII., Dembinszky-utca 39.

A két *-gal jelzett nyomdák megszűntek. Az egy *-gal jelzett nyomdáról magánúton értesültünk.

- Feldmár Sándor. VII., István-út 4.
****Feldmár Sándor.** VII., István-út 4.
 Fischer Ernő. VI., Rózsa-utca 74.
 Fischer Rezső és Weisz Henrik. IV., Váci-utca 69.
 «*Fórum*» lapkiadó rt. V., Zoltán-utca 9.
 Földes Zoltán. VIII., Rákóczi-tér 11.
 *«*Futura*» a magy. szöve. központok áru-forgalmi rt. házinyomdája.
 **Gál Benjámín. VII., Thököly-út 19.
 Galitzer József és Andor. VII., Rózsa-utca 38/b.
 Gern Károly. X., Liget-utca 42.
 Goldmann Ignác. VI., Szerecsen-utca 7.
 Goldstein József. VII., Aggteleki-utca 10.
 Gondos Bernát. VI., Szerecsen-utca 5.
 Gosztonyi Antal. IV., Múzeum-körút 13.
 **György József. VII., Thököly-út 40.
 Hamburger Mór és Kiss Gyula. IV., Régi posta-utca 14.
 **Heimovits Márton. VII., Garay-utca 2.
 Hollósy János. VII., Jósika-utca 20.
 **Hollósy János és Ács Ödön. VII., Rózsa-utca 38/a.
 **Károlyi György. V., Arany János-utca 1.
 **Kereskedelmi ny. rt. V., Ügynök-utca 15.
 Kis Iván. VIII., Csepregy-utca 2.
 **Kováts József. VII., Rózsa-utca 38/a.
 Kőzol Antal. II., Fő-utca 20.
 Közigazgatási, nyomdai, papirkereskedelmi és felszerelési rt. IV., Régi-posta-utca 5.
 Leutwiler Ferenc. VIII., Tisza Kálmán-tér 3.
 **Löffler Lipót. VII., Károly-körút 8.
 *Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata rt. VIII., Múzeum-körút 6.
 Márton Jakab. V., Solyom-utca 16.
 Palladis könyv-, papir- és írószerkesztelmi és ipari rt. V., Honvéd-utca 10.
 Pharmacia gyógyszerészeti dobozgyár rt. VII., Hernád-utca 54.
 Potsubay András. VIII., Rákóczi-tér 11.
 **Reiner Elkan. I., Döbrentei-utca 13.
 **Dr. Róth Pál.
 Sándor Zsigmond. IX., Ráday-utca 11—13.
 Stádium sajtóvállalat rt. VI., Rózsa-u. 111.
 Stein Lipót. VIII., Déri-utca 8.
 Szántó Dezső és Bródi Miksa Miklós. VIII., Homok-utca 8/10.
 Vajda Géza. I., Budafoki-út 10/b.
 Vértesi Aladár. IV., Fővám-tér 4.
 **Weisz Ignác. VI., Vasváry Pál-utca 9.
 Windisch Károly. VIII., Mária Terézia-tér 8.
 **Yost írógép rt. kny. VII., Erzsébet-körút 9—11.

Vidéken.

- Békés. Végh Lajos.
 Csorna. Martincsevics Károly.
 Debrecen. Gárdos József.
 « **Kocsikovszky László.
 « Tiszántúli Hírlap-, Könyv- és Lapkiadó-Vállalat rt.
 Dorog. «Községi Sajtóvállalat».
 Esztergom. «Hunnia».
 Kiskunmajsza. Missió RT.
 Kunszentmiklós. Szvitek János.
 Mezőcsát. **Schwartz Hermann.
 « Keller Béla.
 Mezőkövesd. Szövetkezeti kny.
 Nagykőrös. Bazsó és Dajka.
 Pusztavasvár. Őzdi járási kny.
 Sárvár. Ifj. Milfay Ferenc.
 Sopron. Soproni Sajtóvállalat RT.
 Szarvas. Özv. Csasztyan Györgyné.
 Szeghalom. Friedman Jónás.
 « Sz. Tóth Imre.
 Székesfehérvár. Székesfehérvári Friss Ujság knyváll.
 Szombathely. **Népnomda. Tul. Görög K. és neje.
 « Breznay Pál, Dunántúli ny. váll.
 « Pannonia sajtóváll. rt.
 Tabitótfalu. «Sylvester-nyomda».
 Újpest. Fuchs Antal és József, Király-út 1.
 « *Ritter Jenő, István-út 8.
 Zalaegerszeg. «Kereskedelmi Nyomda és Hírlapkiadó vállalat».
 « «Kultura».

KETTŐS ZENEI HANGJELZÉSŰ GLORIA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

(Egy szövegközi hasonmással.)

Könyvtárunk *Cod. lat. 14.* jelzésű kolligatuma régi hártya-kéziratok töredékeiből, nagyobbbrészt egyházi szerkönyvekéből áll. E töredékek egyike, valószínűleg egy tonariumból való megcsonkított levél, különös figyelmünkre méltó. A hártyalapon látható hajtási gyűrődésekből következtetni lehet arra, hogy kötési tábláról való. A kis helyen látható ragasztószer nyoma szerencsére kevés kárt tett az írásban.

Hártyánk a szerkönyv ama részéből való, amelyben a nagy doxologia a különféle tónusok szerint volt egymásután leírva. A dallamok e szerkönyvben a német íróiskola neumaival¹ voltak rögzítve s csupán töredékünk — szerencsénkre teljes — Gloria-szövegén találunk kettős zenei hangjelzést, t. i. neumatikust és alfabetikust.

Az egyházi dallamokat hosszú ideig neumákkal jegyezték fel. E neumák — a mi esetünkben ú. n. accentus neumákról van szó — a hang magasságát pontosan megállapító F vonal feltűnésétől kezdve nyugaton a quadratikus, német földön s az ennek kultúrhatása alatt álló vidékeken a gótikus hangjelzéssé alakultak át, míg az idők további folyamán a mensurális hangjelzésen keresztül kifejlődött a mai hangjegyírás. A neumákat jellemzi, hogy a dallam irányát rögzíti meg grafikus képben, de nem közli velünk a hang pontos helyét a hangsorban. A dallamot tehát az emlékezet őrizte meg s adta tovább nemzedékről-nemzedékre. Annak dacára, hogy

¹ A zenei paleografiára vonatkozó irodalomból lásd *Paléographie Musicale* I—VIII. kötet. BANNISTER: *Paleographia Musicae Latina*. WAGNER P.: *Neumenkunde*. — Magyarúl ISOZ K.: *Latin zenei paleografia és a Pray-kódex zenei hangjelzése* c. munkája tárgyalja részletesen a kérdést.

az emlékezet csodálatos híven tartotta fenn a dallamokat, amiről a legkülönbélebb helyekről és korokból való írott emlékek egybevetése tett tanubizonyosságot,¹ mégis féltek a régiek, hogy valamely melódia a kereszténység térfoglalásával a legtávolabb eső helyekre elkerülvén, vándorlásai között némi módosulást vagy megcsonkítást szenvedhet. Hogy tehát *a dallam egyes hangjainak helyét a hangsorban* feltétlen pontossággal rögzíthessék meg, a neumákon, — tehát jelíráson — kívül eső téren kerestek segítséget s ezt a betűírásban vélték föltalálni. A betűsor felhasználására többféle kísérletet tettek. Ezek közül csak azt a rendszert ismertettük, amellyel töredékünkben találkozunk, t. i. azt, amelyben a diatonikus hangsor két oktávjának egyes hangjait letről felfelé haladva az ábécé egyes betűivel a-tól p-ig jelezték és pedig vagy csupa maiuscula, vagy csupa minuscula betűvel. Az alfabetikus zenei hangjelzés nem volt a középkor találmánya, hanem BOETIUS «De Institutione Musicae»-jén keresztül a keresztény középkorba átszivárgott ókori görög betűsoros hangjelzési módnak a szükséghez mért alkalmazása. Az alfabetikus zenei hangjelzés csupán tanítói célt szolgált,² azért emlékei inkább zenei traktatusokban, mint praktikus muzsikában maradtak fenn. Hogy tehát a neumákkal jelzett dallam irányát pontosan megrögzítsék, a neumákhoz vagy hozzáírták az ábrázolt hangok jelzését betűkben³ — ezek pótló bejegyzések voltak —, vagy pedig a liturgikus szöveg fölé egy sorban az alfabetikus zenei hangjelzést és egy második sorban a neumákat írták, ami az egyidejűségnek tanujele. E kettős zenei hangjelzésű (ú. n. bilinguis) feljegyzések rendkívül ritkák s minden bizonnyal tanítói⁴ és megőrzési (konzerváló) célzattal történtek. Efajta em-

¹ Lásd a solesmes-i bencések nagyszerű munkáit.

² POTHIER: Les mélodies grégoriennes d'après la tradition. 28. l.: «La notation alphabétique est.... une notation proprement et exclusivement didactique».

³ Paléographie Musicale, VII. köt. 13. l.: «...l'écriture neumatique donnait le rythme générale de la phrase; la traduction littérale ne laissait aucun doute sur la mélodie».

⁴ WAGNER: Einführung in die gregorianischen Melodien. II. Neumenkunde. I. kiad. 121. lap: «Sie [t. i. die Doppelschrift] erscheint vielmehr als Nothbehelf und empfahl sich nur als didaktisches Hilfsmittel beim Studium».

lékek közül méltán a legnagyobb hírtű a Montpellier-i École de Médecine H 159 jelzésű bilinguis kódexe. Ez az emlék is azt igazolja, hogy nem templomi használatra, hanem oktatói céllal készült, mert az énekek benne hangnemek szerint vannak csoportosítva s nem követik egymást liturgikus sorrendben.

A neumatikus hangjelzési módnak előnye, hogy számos oly zenei finomságot tudott érzékeltetni, amelyek a szigorúan vett hangsorokon kívül eső hangközökre, ékítési módokra, stbikre vonatkoztak. Úgy a Guidó-féle vonalrendszer, mint a betűsoros hangjelzési mód nem lévén alkalmas ezeknek megrögzítésére s illetve pontos megállapítására, ez a dallamokat a diatonikus hangsorba beszorította s előadási módját is megegyeszerűsítette. Mindezekből kiviláglik, hogy a gyér számban fennmaradt bilinguis emlékek mindegyike méltó figyelmünkre.

A *Cod. lat. 14*-ben őrzött töredék egy terniónak két középső levele, amire a szövegnek a négy lapon való zavartalan folytatásából lehet következtetni. Az első levél *r.*- és *v.*-jének felső szélén, közvetlenül az írás első sora felett látható a kötésre való felhasználásból származó türemkedés, kopás, sőt a ragasztószer nyoma is. A második levél jobb oldalából annak kb. egyharmada teljes hosszában le van vágva. A két levél írása fraktura s a neumák német típusúak s a XII. századra vallanak. A két levelen mindvégig a nagy doxológiának szövege ismételtetik s mindegyik melódiája más-más. Az első levél *r.*-ján van hat sor szöveg, mely befejezője az elveszett levélen megkezdett Glóriának, ezt követi a tanulmányunk tárgyául szolgáló Gloria két szó híján, mert a befejező ... *patris amen* a levél *r.*-jára került, ahol e szöveg egyszer teljesen s egyszer *Domine fili uni*-ig bezárólag van írva; hogy a második levélen *genite JHV XPE*-vel folytattassék, ugyanezen a lapon még egyszer teljesen s a túloldalon kétszer ismételtetik a Gloria szövege, másodszor természetesen csonkán. Épen úgy csonka a későbbi kéztől származó Gloria-szöveg, melyen szintén vannak alfabetikus melódia-jelzések a neumákon kívül, de csak oly helyeken, amelyek az egykori énekes szemében javításra szorultak.

Amint feljebb már említettett a betűsoros átírásnál, a dallam

egyszerűsödik s elsősorban a «szépítések» maradnak le róla. Ilyenek a quilismák hangremegtetései és a liquescens¹ szótagoknál a második, az érintett hang teljes elvesztése. A *Cod. lat. 14*-ben található bilinguis hangjelzésű Gloriának első hat sorát hasonmásban adjuk, míg az egészet modern hangjegyekkel átírva, alább közöljük. Ugyanezt a Gloriát SCHUBIGER Anselm páter az einsiedelni *Cod. Fr. I.* alapján hozza Die Sängerschule St. Gallens című jeles munkájában és pedig a Monumenta-k között a VIII. táblán 34. sz. alatt, ahol a kódexből három sornyt hasonmásban (*Glorificamus te-től Adoramus-ig*) ad, míg az Exempla-k között 59. sz. alatt, az egész szerzeményt mai hangjegyekkel átírva közli. SCHUBIGER e Gloria-dallamot BRUNÓ-nak tulajdonítja, a későbbi IX. LEÓ pápának,² ki jeles zenei képességekkel volt megáldva. Az einsiedelni kódex a dallamot F és c kulccsal ellátott négyvonalas sorokban, neumákkal őrizte meg számunkra. SCHUBIGER e neumákat modern hangjegyekkel írta át s amennyire a három sornyi hasonmásnak az átírással való összevetéséből látni lehet, feltétlen megbízhatóan.

Töredékünk alfabetikus zenei hangjelzése kétséget kizáró módon képviseli a notator által tudott dallamot, ezért az átíratunk szigorúan ezt a melódiát közli. Vessük össze tehát a betűsoros jelzés melódiáját a neumatikus hangjelzés dallamvonalával és a SCHUBIGER közölte einsiedelni *Fr. I.* kódexével.

Külső megjelenésében, mint már említettük volt, töredékünk neumái XII. századi német, tisztán írt neumák. Jellemző a virga, mely, ha egyedül jelenik meg, lent balról jobbra fel húzott vékonyodó vonal, míg összetett formájában mint virga subpuncte, vagy mint climacus s gyakran egyedül is balról jövő episémás jobbról balra lehúzott egyenlő vastag vonalka. A liquescentiát jelző neumák is gyakoriak, így az *epiphonus* (*pes liq.*), mely egy-

¹ Liquescentián értik a román nyelvek által bizonyos mássalhangzók torlódásakor az ezek között hangoztatandó semivocalist. Erről igen bő tanulmány jelent meg a *Paléographie Musicale* II. köt. 40—62. lapjain.

² I. m. 90. lap: «Ihm werden nicht nur die Composition eines Gloria in excelsis.... sondern noch eine Reihe von Gesängen.... zugeschrieben».

szeri kivétellel két hanggal (tehát *pes*-ként) íratott át. Ezzel szemben a *pes flexus liquescens* (2-ik sor voluntatis) csak *pes*-ként két

in x̄p̄e cum sancto spiritu. In gloria dei patris
amen.
Gloria in excelsis deo. Et in terra pax hominibus bone voluntatis. Laudamus te Benedicimus te Adoramus te glorificamus te Gratias agimus tibi propter magnam tuam gloriam. Domine deus rex celestis. Deus pater omnipotens. Domine fili unigenitus. Et ih̄u x̄p̄e. et sancte spiritus. Domine deus. Agnus

hanggal szerepel. A *cephalicus*, *virga liquescens*-nek fogatott fel s csupán egy hangot, az *oriscus* (6-ik sor sancte) is teljes hangot kapott. Egy *pes* (9-ik sor patris) csupán egy hanggal íratott át,

minek magyarázatával adósaknak kell maradnunk, mert az einsiedelni kódex ugyanezen helyen *flexa resupina*-t ír. Igen érdekes a kizárólag e'f'g' menetet jelző hangábra használata. Paleográfiai szempontból a *scandicus*-nak három grafikai képe van: 1. két *punctum* + *virga* (2-ik sorban *laudamus te*), 2. *pes* + *virga* (8-ik sor *suscipe*), 3. kampós kezdetű *pes* (1-ső sor *deo*), mely a Vatikáni II. Névtelen neuma-versének *salicus*-a. Az einsiedelni kódexnek SCHUBIGERNél hasonmásban közölt néhány sorában a doxologia első mondata *deo*-ja felett tisztán kiírt *quilisma* látható. Miután töredékünk kampós kezdésű *pes*-je a *quilisma* hangegymásutánjának megfelel, felmerülhet a kérdés, nem állunk-e egy notatori sajátossággal szemben? Miután azonban a töredékünk többi Glóriájában ismételten előfordul a *quilisma* szabályos formája, bizonyos, hogy itt *salicus*-t¹ írt a neumázó, amely jelet csak egyszer ír e'g'g'-vel át (alighanem tévedésből, mert az einsiedelni kódex megfelelő helyén e'g'-t ír SCHUBIGER).

Belső formájában töredékünket csak általánosságban vethetjük össze az einsiedelni *Cod. Fr. I.* Glóriájának átiratával. SCHUBIGER az átirást mai hangjegyekkel eszközölte, azt a célt óhajtván vele szolgálni, hogy minél többek előtt érthető legyen.² A modern hangjegyekben, nem tekintve a már említett egymásközötti pontos időmértékviszonyt, öntudatlan előtérbelépését, sem a *liquescentia*, sem a különleges éneklési modort kívánó neumák, mint a *quilisma* nem fejezhető ki. Ezért a részletekre összehasonlításunk nem terjedhet ki s csupán a dallamvonal nevezetesebb különbségeivel foglalkozhatik. A töredékünk nyújtotta dallammegállapítást egybevetve az einsiedelni kódex átirásával, első pillantásra elég nagyszámú eltérést tüntet fel. Közelebbről megvizsgálva ezeket, úgy látjuk, hogy jórésztük a melismák megrövidüléséből származik, a mi töredékünkben 20 szótagon egy, két vagy három hanggal

¹ POTHIER, i. m. 44. lap: «Lorsque les deux punctum [a mi esetünkben a punctumokat egy ductussal összeírottaknak kell vennünk] expriment deux sons qui se suivent sur le même degré ou à un demi-ton de distance: c'est le *salicus*».

² I. m. IV. 1.: «... weil die Noten, Schlüssel und etwelche Eigenthümlichkeiten der alten Choralschrift für manche Leser nicht so verständlich wären».

rövidebb a melisma, ami azonban a dallam törzsét (az eredeti dallam hangjait) nem érinti, míg néhány szótagon a mi töredékünk melismája 1—2 hanggal gazdagabb. A dallam vonalát az eltérések (kb. 30 eset) nem változtatják meg s csupán hat eset van, amikor a melódia vonala más hajlást nyer. Mindezen eltérések dacára félreismerhetetlenül fennáll az a tény, hogy közös forrásból merítették azok, akik egymástól távoleső helyen és időben emlékezetből írták le ugyanazt az egyházi éneket.¹ Hogy ugyanazon dallam grafikai képe és a melódia vonala látszólag különböző, annak dacára, hogy a hangok egymásutánja azonos, azt egy, a szóbanforgó Gloriából vett példán mutatjuk be. A *Gratias agimus tibi* részben az *agimus* szónál az ősmelódiában valószínűleg így követték egymást a neumák: , tehát *pes subbipuncte*, *flexa*, *pes* és *punctum*. Ma ezt így írnók át hangjegyekre:
, SCHUBIGER így írta: . Az összehasonlítás könnyebbé kedvéért egyenlő hangjegyekkel írjuk a most említett szöveg dallamát egymás alá és pedig a felső sorban az einsiedelni kézirat s az alsó sorban a mi töredékünkét.

Mind a két notator a dallamra emlékezett, de a szövegbeosztás folytán ugyanazon hangegymásután dacára a melódia grafikai képe látszólag megváltozott. Például a *mus*-szótag vonala egyik esetben a másikban , pedig a melódia nem változott,

¹ POTHIER, i. m. 22. lap: «... (t. i. les neumes sont...) suffisantes pour rappeler les mélodies à la mémoire, mais ne pouvant suppléer par elles-mêmes à la tradition». WAGNER, i. m. 67. lap: «Diese (t. i. liturg. Gesangspraxis) ist im ersten christlichen Jahrtausend und noch darüber hinaus ein Singen aus dem Gedächtnis».

csak a szótag tolódott el. Ez is bizonyítja a tradíció nagy hatalmát, mely évszázadokon át megőrzött számtalan egyházi dallamot, amely egymástól távoleső vidékeken, különböző körülmények között szállott szájról-szájra, s noha véges az emberi elme, mégis egyes jelentéktelen árnyalatkülönbséggel mind megegyezik egymással, hirdetvén fennen az Isten dicsőségét.

GLORIA.

Glo - ri - a in ex - cel - sis de - o Et in ter - ra pax

ho - mi - ni - bus be - ne vo - lun - ta - tis La - u - da - mus

te Be - ne - di - ci mus - te A - do - ra - mus - te

Glo - ri - fi - ca - mus - te Gra - ti - as a - gi - mus ti -

bi propter magnam tu - am glo - ri - am Do - mi - ne de - us rex

ce - le - stis De - us pa - ter om - ni - po - tens Do - mi - ne

fi - li u - ni - ge - ni - te Je - su Chri - ste et sanc - te spi - ri

tus. Do - mi - ne de - us Agnus de - i fi - li - us pa - tris Qui tol - lis pec -

ca - ta mun - di mi - se - re - re no - bis. Qui tollis pec - ca - ta

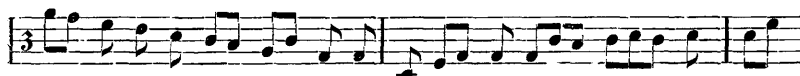
mun - di sus - ci - pe de - pre - ca - ti - o - nem nos - tram Qui - se - des

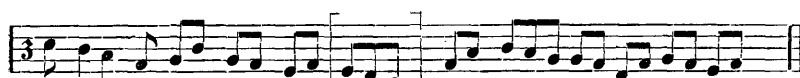
ad dex - te - ram pa - tris mi - se - re - re no - bis Quo - ni -

am tu so - lus sanc - tus Tu so - lus do - mi - nus Tu so - lus

al - tis - si - mus Je - sus Christe Cum sanc - to spi - ri - tu - In

glo - ri - a de - i pa - tris. A - - - men.

NB. Nyomdatechnikai okokból nem gregorián-hangjegyekkel, hanem modern hangjegyekkel kellett az átírást végeznünk. Modern hangjegyekkel a neumairás különlegeségeit nem lehet jelezni (ilyen az oriscus, a strophicus stb.), ezért az alfabetikus zenei hangjelzést írjuk át. Minden hang — nehogy egy vontatott, végevárhatatlan dallam zenei ábráit adjuk — egy nyolcad, összevont nyolcadok az egyes szótagok melisniás hangábráit adják. Ne feledjük, hogy a modern hangjegyek használata nem azt a célt szolgálja, hogy a régi hangjelzés ábráit érzékeltessék, hanem azt, hogy az előadást jelezzék s könnyítsék meg. (Lásd P. WAGNER : Elemente des gregorianischen Gesanges, 58 l.) Epen ezért ott, ahol a neumatikus és az alfabetikus feljegyzés között valami eltérés van, azt a szövegben számokkal jeleztük, és pedig :

(1) Neumája *pes flexus liquescens*, de a *liqueesentia* az alfabetikus átírásban ép úgy nincs feltüntetve, mint SCHUBIGER átíratában sem (i. h. 58 l.), ki *pes-t* ír. (2) Neumája *salicus*, ép úgy, mint az előtte lévő *adoramus te-ben*. SCHUBIGER is *pes-t* ír. Lehet, hogy a neumator tévedett. (3) és (4) Neumája *virga liq.* (5) és (6) Neumája *pes liq.* s valószínűleg d'e' *pes-t* énekeltek, SCHUBIGERNél sincs *pes*. (7) Neumája *pes*, hogy itt egyszerűsítéssel állunk szemben, látni abból, hogy SCHUBIGERNél c'h'd' van. (8) Neumája *flexa*. (9) Neumája *pes fl. liq.* E két hely ábrája SCHUBIGERrel egyező. (10) A Cod. lat. 14. e helyütt teljesen olvashatatlan, pótlás SCHUBIGER átíratából (i. h. 59. l.).

ISOZ KÁLMÁN.

MÁTYÁS KIRÁLY BUDAI MŰHELYÉNEK EGYIK CÍMER- FESTŐJE.

(Két melléklettel.)

OLÁH Miklós, aki II. LAJOS özvegyének, MÁRIA királynénak titkára volt és később esztergomi érsek, *Hungaria* című munkájában¹ azt mondja, hogy MÁTYÁS király Budán mintegy harminc emberből álló műhelyet tartott fenn, melyben latin és görög kéziratokat másoltak és díszítettek s hogy e munkások nagyobb részét ő maga még ismerte.

Ezek a szavak minden Korvina-kutató elé izgató kérdést tárnak. Arra kényszerítenek, hogy lassú és fáradságos munkával lépésről-lépésre haladva, rekonstruálni próbáljuk e műhely képét, hogy megkíséreljünk a Korvina gazdag művészeti anyagából kiválasztani olyan csoportokat, melyeknek darabjai közös sajátosságokat mutatnak és bizonyos tekintetben elütnek a többi darabtól. Nyilván csak ilyen csoportok tüzetesebb megvizsgálása juttathat el a kérdés tisztázásához.

Ez alkalommal a legegyszerűbb csoportok egyikével kívánunk foglalkozni, melyet a bécsi, drezdai és jenai könyvtár 13 kódexe képvisel. Még pedig:

1. *Dresden*. Staatsbibliothek. E—A—1. Cicero ad familiares.
2. *Jena*. Universitätsbibliothek. Baptista Guarinus de ordine docendi ac studendi. Irták Ferrarában, 1459-ben.
3. *Wien*. Nationalbibliothek. Cod. Lat. 138. Marcellini Comes, Gennadius, Isidor, Vitae patrum. Cronica Marcellini. Irták 1471-ben.
4. 140. P. P. Statius. Sylvae.
5. 152. Asconius Pedianus. Enarrationes. (Ezt a kódexet okvetlenül ugyanaz a Nicolaus Puppiensis írta, aki a 2485. számában meg is nevezi magát.)

¹ BÉLNÉL. Adparatus. I. 9. lap.

6. 178. Xenophon. De Republica Lacedemoniorum.¹
7. 256. Isocrates. Oratio ad Demonium.²
8. 259. Aegyptus Alexandrinus latine conversus a sancto viro Ambrosio Monacho florentino. Irta: Henricus de Brugis 1451-ben és Guarinus példánya után emendálta Carolus Podocatharus.³
9. 977. Chrysostomus. Dialogus cum S. Basilio. Irták 1465-ben.
10. 1076. S. Basilius in hexameron.
11. 1079. S. Bernhardus Claraevallensis. De consideratione etc.
12. 2343. Georgius Trapezuntius. Compendium. Irták 1470.⁴
13. 2485. Georgius Trapezuntius. Isagoge dialectica. Irta Nicolaus Pupiensis.

E felsorolt kódexek igénytelen díszén nincs semmi, ami első percben felötlene s közülök nyolcnak a díszítése egészen egységes: a felső sarokban egy kis virágdísszel, az alsó lapszélen pedig a címerrel, melyet ugyanazon virágokból összeállított kis dísz vesz körül. E dísz az egyes kódexekben mindössze csak annyiban változik, hogy hol kevesebb, hol több az egymáshoz fűzött virág, melyek közé öt esetben a címer fölött vagy attól jobbra-balra arannyal átszőtt vörös vagy tiszta arany lebegő szalag van festve.⁵ Egy esetben a címer egypár színes madártollra van helyezve⁶ és kétszer jobbról-balról kis angyalok tartják.⁷ Némileg elűtő megint egy másik kódex címlapja,⁸ melynek belső lapszélén a jellegzetes virágdísz helyett arany virágokkal díszített vörös szalagot látunk. De fölötte és alatta és a címer körül itt is felűnnek ugyanazok a jól ismert virágok.

Ezekben a kéziratokban a címlapon látható iniciálék vörös vagy sötétkék alapon arany vagy ezüst virágokat mutatnak.

Mind az angyalok, mind a virágdísz és iniciálék tipikusan flórenci ízlésre és a mester flórenci iskolázottságára vallanak. Flórenci kéziratoktól ezek csak annyiban mutatnak feltűnő eltérést, hogy míg ott az ilyenfajta virágdíszek intímen húzódnak meg a gazdagon illuminált könyvek belső lapjain s a címlapra ilyen formá-

¹⁻⁴ Eddig le nem írt Korvin-kódex. Azon 15 darab Korvin-kódex közül való, melyeket FOGEL József egy. m. tanár úr fedezett föl.

⁵ Bécs. Nationalbibliothek. Cod. Lat. 138, 152, 259, 977, 2485.

⁶ " " " " 140.

⁷ " " " " 138 és 2343.

⁸ " " " " 256.

ban sohasem kerülnek, addig itt a könyvek egyetlen díseiként a címlapon láthatók. Flórencben az ilyen egyszerű kéziratokon a gyárilag készült olasz kéziratok legismertebb díszítési módját, az ú. n. fehér szalagfonatokat találjuk.

Külön kis csoportot alkot a felsorolt 13 kézirat közül öt¹; mégpedig azért, mert itt e két könyvdíszítési módot egymás mellett ugyanazokon a lapokon találjuk, olyformán, hogy az iniciálé körül mindig a fehér szalagfonatos dísz van alkalmazva, ugyanazon lap alsó szélén pedig — a címer körül — az említett virágdísz.

E feltűnő körülményt csak az a feltevésünk magyarázza, hogy e kéziratok díszítésén egymásra következő időkben két különféle kéz dolgozott. Mert ugyanaz a mester vagy fehér szalagfonattal vette volna körül a címet is, vagy virágdísz alkalmazott volna az iniciáléban is. Külön is hangsúlyozom, hogy e két modor sohasem fordul elő olyan változatban, hogy az iniciálé volna virágdísszel és a címer szalagfonattal körülvéve. Minden jel arra vall tehát, hogy e virágdísz valami határozott, szoros kapcsolatban van a címerrel és annak festőjével, kinek festői képességei ezen gépiesen ismétlődő kis díszítésekben — úgy látszik — ki is merültek.

Különféle levelekből és megbízható forrásokból tudjuk, hogy MÁTYÁS király szívesen és nagy számban vásároltatott Olaszországban kész kéziratokat. Ezek közül való ez az öt kézirat is, melyek föltétlenül már a fehér szalagfonatos iniciáléval és a körüle látható fehér szalagfonatos lapszéldísszel ellátva érkeztek be a budai könyvtárba.

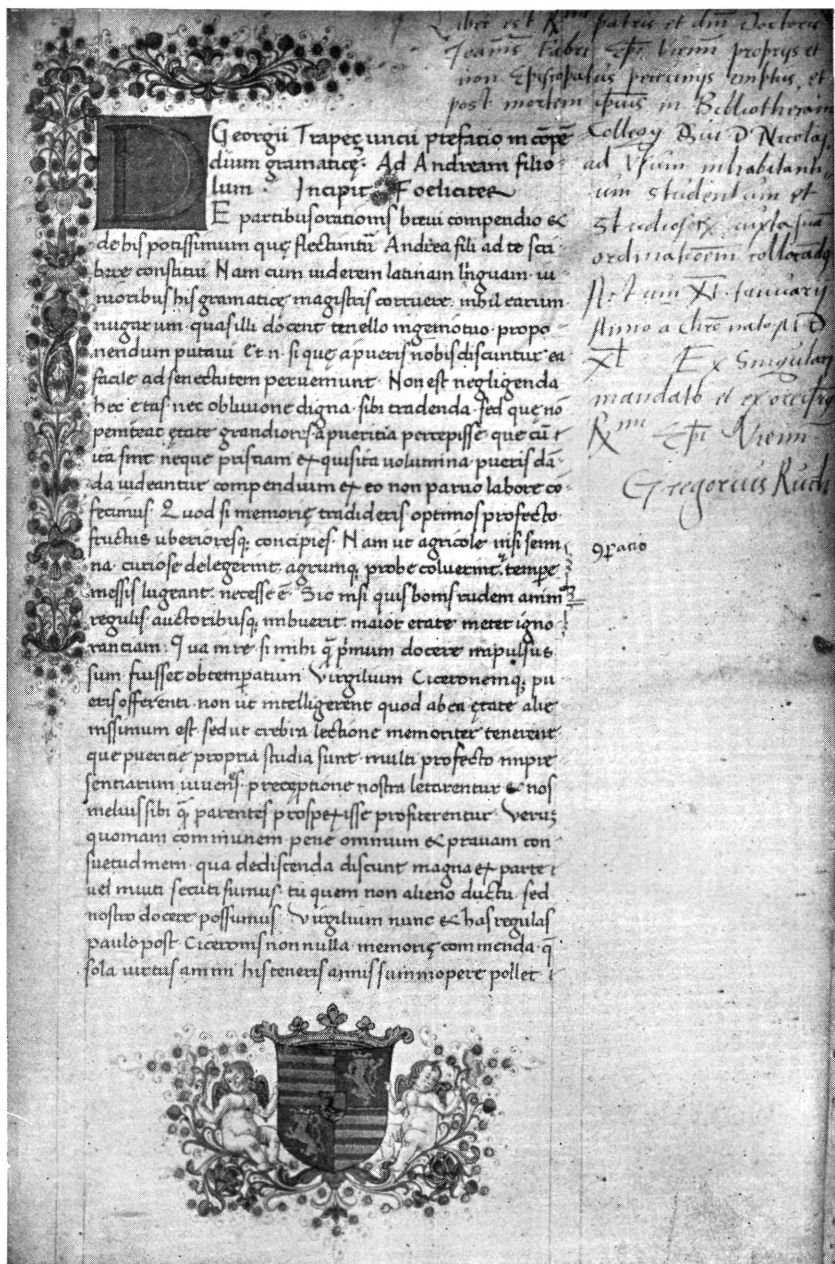
A címer körüli dísz változott modora pedig azt bizonyítja, hogy azt itthon — a budai műhelyben — festette hozzá MÁTYÁS királynak valamely címerfestője, aki egy kissé járatos volt a festésben is.

Hogy tovább mehessünk, mindenekelőtt meg kell állapítanunk e címerek közös és minden egyébtől elütő, azaz egyéni saját-

¹ Bécs. Nationalbibliothek. Cod. Lat. 152, 259, 97, 248; és a drezdai kézirat.

1. S. Johannes Chrysostomus. Libri VI dialogorum cum S. Basilio. Bécs, Staatsbibliothek. Cod. Lat. 977.

2. Georgius Trapezuntius. Compendium. Bécs, Staatsbibliothek. Cod. Lat. 2343.

gait. Legfeltünőbb részük a szív pajzs, melyben a holló kivétel nélkül mindig háromlevelű arany ágon ül. Ezenkívül megfigyelhető a cseh oroszlánok jellegzetes, nehézkes rajza, melyek a fejükön mindig túlnagy és díszes koronákat hordanak; a magyar pólyák és cseh oroszlánok ezüstjének nehéz, ólmos, szürkés színe.

Igy megismervén a festő egyéniségének jellemző vonásait úgy a dekoratív díszítésben, mint a címerfestésben, bizonyítékokat kell keresnünk arra, hogy egyrészt a címer, másrészt a kis virág-dísz valóban Budán készült és végül arra is, hogy a kettő ugyanazon művéstől származik. Mindenekelőtt meg kell találnunk a művész címerrajzait más kéziratokban is, főleg olyanokban, melyek nem flórenci eredetűek, sőt MÁTYÁSNÁL korábbiak, mert csak ilyen daraboknál lehetünk bizonyosak afelől, hogy a címer nem készült a többi dísszel egyszerre.

Ilyen darab kínálkozik HALY ABERUDIANNAK *Commentarius in Claudii Ptolomaei Quadripartitum* c. munkájában,¹ mely VENCEL cseh király számára készült. Tőle örökölte ZSIGMOND király és így maradt a cseh modorban gazdagon illuminált kézirat Budán. A lapszéldíszben megtaláljuk VENCEL király egyéni emblemáit. Címerei — kivéve a MÁTYÁST is megillető cseh oroszlánt — át vannak festve a magyar pólyákkal és MÁTYÁS címerével. És íme — benne ugyanaz a címer, összes fölsorolt sajátágaival, mint az előbb tárgyalt kéziratokban. S ha végignézzük a többi kéziratot, melyek az utólag ráfestett MÁTYÁS-címer alatt világosan kivehetően idegen címereket mutatnak,² — úgy találjuk, hogy a ráfestés nagyrészt megint ugyanezen kéz munkája. Legfontosabb közülük a bécsi *Basilius contra Eunomium* c. kódex,³ melyben MÁTYÁS címere alatt FOGEL József úrral VITÉZ János címerét sikerült meglátnunk.

Vegyük már most hozzá az előbb tárgyalt 13 kódexet,

¹ Bécs. Nationalbibl. Cod. Lat. 2271.

² A bécsi Trapezuntiusban (Cod. 218) az egyszerű Avagoniai címert, a Vergiliusban (Cod. 92) ismeretlen olasz címert, a Platonban (Cod. 2384) a MANFREDINI-címert találtam MÁTYÁSÉ alatt.

³ Bécs. Cod. 831.

melyek 1451-, 1459-, 1465-, 1469-, 1470- és 1471-ben íródtak és még hatot, melyek készen, üres címerhelyekkel érkeztek be a könyvtárba.¹ A legkülönbébb korú és származású kéziratok címerajza tehát egy és ugyanaz, s mind egységesen csak 1469, MÁTYÁS cseh királlyá való koronázása után készülhettek, mert hiszen bennük szerepel a cseh oroszlán.

S azt kérdezzük, képzelhető-e, hogy MÁTYÁS, kinek OLÁH értesülése szerint harminc emberből álló műhelye volt, ki 1471-ben Julio Pomponio LAETOHoz intézett levelében egy BLANDIUS nevű miniatoráról beszél, kit Rómába küldött kéziratokért² — egy címer festése végett kiküldi az országból az itt levő VENCEL- és VITÉZ-kéziratokat és az újonnan vásárolt darabokat is? Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy nem.

De még mindig föl lehetne tenni, hogy mint a többit, úgy ezt a 13 kódexet is készen kapta kézhez a címerfestő és ezekbe is csak a címet festette bele. Ellenbizonyítékul szolgál a bécsi Marcellinus³ és főleg a Trapezuntius,⁴ a legdíszesebbek a csoportban, melyeken kis angyalok is szerepelnek. A Marcellinuson csak a koszorút fogják az angyalok, melyben a címer van elhelyezve. Kezecskejük, mely a koszorút fogja, úgy fekszik rá a koszorú leveleire, hogy a sűrű zöld festék kihagyja a kis fehér újjak helyét, ami arra vall, hogy a kettőnek — a koszorúnak és az újjaknak — okvetlenül egyszerre kellett készülniök. Mindamellet épen flórenci kéziratoknál gyakori, hogy angyal, koszorú és virágdísz mind készen áll akkor, amikor a vevő megvásárolja s az üresen hagyott koszorúba festeti a címerét. A kételkedők számára tehát még ez sem bizonyíték. Megdönthetetlen bizonyítékot csak a Trapezuntius szolgáltat, melyen az angyalkák magát a címet fogják meg, mert koszorú nem is veszi azt körül. A címer tehát és a megfigyeléseinkből támadt ama bizonyosság, hogy a figurális és virágdísz egyszerre készült a címerrel — kizárják azt,

¹ Bécs. Cod. 2391, 224; a győri Korvin-kódex; a londoni Horatius. Landsdowne 836. és végül két müncheni kódex, a Cod. 310, 341.

² TELEKI: Hunyadiak kora. XI. k. 454/455. lap.

³ Cod. Lat. 138. ⁴ U. o. 2343.

hogyan a festést — a címertől különválasztva — flórencinek tartjuk és így kétségtelenné tesszük az egész festés budai eredetét.

Címerfestőnk művészi arcképe pedig e néhány munka alapján is teljes világossággal áll előttünk: vagy flórenci származású, vagy olyan magyar, kinek flórenci iskolázottsága van. Képességei tisztán dekoratív természetűek, a figurális rajzban igen járatan. Az angyalok ügyetlenül, szinte tapogatózva vannak rajzolva (csak a baloldali angyal jobb kezét kell megnézni!) és húsuk kellemetlenül földszínű. A figurális részletek egész biztosan valamely flórenci könyvből vannak másolva.

S talán még tovább is mehetünk. Ha a kéziratok pergamenjét, írását és művészi díszét együttvéve tesszük vizsgálat tárgyává — három kisebb csoportra osztható fel a 13 kódex. Az első csoportba tartozik az az 5 kódex, melyről már szóltunk. Finom, fehér pergamenjük, írásuk és fehérszalagos díszük tisztára olasz, melyhez itthon csak a címet és az azt körülvevő díszet festették. Második csoportot képez további 3 darab, a jenai Guarinus, a bécsi Marcellinus és Statius,¹ melyeknek pergamenje és írása olasz, de művészi díszük egységesen Budán készült. Ezek tehát minden díszítés nélkül, csupán a szöveg kedvéért vásároltattak Olaszországban. Végül jó egy 5 darabból álló harmadik csoport.² Pergamenjük vastag és barnásszínű, írásuk egy kissé gótikusabb jellegű, mint az előzőké és díszük Budán készült. Ez öt utóbbi darabról teljes joggal föltehetjük, hogy egészükben Budán állítottak elő. S ez esetben már nemcsak egy címerfestőt ismernénk a budai műhelyből, mert például véve újra a Trapezuntius, ezen magán három munkás kezét ismerjük föl. Az íróét, a festőét és egy harmadik munkását, ki a lapszélre halaványan jelzett utasítás szerint a szöveg közti jeleket és kis egyszerű kezdőbetűket kék vagy vörös festéssel beírta. Ugyanígy tett a többi négy kéziratnál is.

A Trapezuntius végén ezt olvassuk: «Finis. Anno domini Millesimo quadringentesimo Septuagesimo». Bizonyos tehát, hogy 1470-ben legalább is több írnok, egy betűfestő és egy címerfestő működött Budán.

HOFFMANN EDITH.

¹ Cod. Lat. 138 és 140. ² Cod. Lat. 178, 256, 1076, 1079 és 2343.

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG.

(Második közlemény.)

III. A legújabb kor. Bessenyei fölléptétől a trianoni békéig.

1. *A könyvnyomtatás technikai újításai.*

Az a másfélszáz esztendő, mely BESSENYEI föllépése óta eltelt, a könyv előállításának technikájában több újítást hozott. Ez újítások, noha egyikük sem volt olyan lényegbe vágó, minő annak idején a könyvnyomtatás volt a kézírással szemben, mégis erősen befolyásolták a könyvkultúra expanszív fejlődését, minthogy a tipográfia, amely a XVIII. század végéig kizárólag kézműipar volt, épen ez újítások révén átalakult gyáriparrá, melyben a kézi munkának egyre kisebb szerepe jut.

Igy a betűket egész a XIX. század elejéig kizárólag a kézi műszerrel állították elő, de ezt ma már szinte teljesen kiszorította a betűöntőgép, melynek különböző rendszerei ismeretesek. Az első szabadalmat ilyen gépre 1805-ben váltotta ki két angol mechanikus, WENG és WHITE, de az első igazán használható gépet csupán 1828-ban sikerült megszerkeszteni Brooklynban. A gépet azóta egyre javítják. A javítás főleg arra irányult, hogy a kézi munkát a betűk öntésénél és csiszolásánál teljesen kiszorítsák és ezzel a termelést fokozzák és olcsóbbá tegyék. Ez a törekvés annyira sikerült, hogy míg a kézi műszerrel a munkás naponként 4—6 ezer betűt volt képes előállítani, addig a modern betűöntőgép napi teljesítőképessége 20—40.000 betű. Sőt újabban olyan rotációs betűöntőgépet is szerkesztettek, amellyel óránként 60.000 betű állítható elő. Jelenleg több nagy budapesti és néhány vidéki nyomdánk van betűöntőgépekkel felszerelve, a Magyar Betűöntőde r.-t.

pedig, PUSZTAI állítása szerint, a legnagyobb német betűöntődékkal is fölveszi a versenyt, de azért nyomdáink betűfölszerelése túl-nyomórészt német gyárakból kerül ki.

A szedés gépi úton való előállítására 1812 óta foglalkoztatta az elméket, amikor az angol FOSTER Benjamin megkonstruálta az első ilyenmű készüléket. Utána Franciaországban, Amerikában és Németországban szintén többen kísérleteztek szedőgépek előállításával, de gyakorlatilag beváló gépeket csak úgy nem sikerült előállítaniok, mint ahogy nem sikerült a magyar KIEGL József Péternek, aki a század harmincas éveiben szerkesztette első szedőgépét. Mind e kísérletek csupán arra törekedtek, hogy a mozgó betűkészlet szöveggé való összerakásánál lehetőleg redukálják a kézi munkát. Szerkezetük azonban rendkívül bonyolult s ennek megfelelően kezelésük is nehézkes volt s állandóan több embert foglalkoztatott, úgy hogy lényeges munkamegtakarításról szó sem lehetett. Igazi eredményt a gépszedéssel csak azóta képesek elérni, amióta a szedőgépet öntőgéppel kombinálták. Az öntőgéppel kombinált szedőgépeknek két főcsoportja van: a soröntő és a betűöntő szedőgépeké; amazok egész szövegsorokat öntenek ki összeálló darabokban, míg emezek a sorokat különálló betűkből öntik ki és rakják össze. A legelterjedtebb soröntő szedőgép a linotype, melyet Othmar MERGENTHALER württembergi órás talált fel Cincinnatiban 1884-ben és javított alakban 1886-ban hozott forgalomba. E géppel még az átlagos szedő is 5—6 ezer betűt szedhet óránként. Nálunk is több nagy nyomda fel van vele szerelve. A leginkább bevált betűöntőszedőgép a monotype, mely az amerikai LANSTON 1892. évi találmánya. Az első monotype-gépet az osztrák-magyar monarchia területén a budapesti Athenaeum r.-t. állította üzembe.

A szedés kézi sokszorosításához a XIX. század elejéig kizárólag a XV. század borpréshez hasonló, fából készült sajtóját használták. Ekkor állította elő STANHOPE lord az első vasból készült kézisajtót, mely úgy eredeti alakjában, mint egész sereg angol és amerikai javított változatban csakhamar az egész művelt világon s így hazánkban is elterjedt. Azonban a kézi sajtónak ez a javított

formája is hovatovább egészen háttérbe szorult a gyorsajtóval szemben, mely a papiros berakásának kivételével a nyomtatás minden mozzanatát gépi úton végzi el. Az első gyakorlatban bevált gyorsajtsót 1810-ben szerkesztette meg a német KÖNIG Frigyes BAUER Frigyes András segítségével. Hazánkban az első gyorsajtsót KÁROLYI István szereltette fel 1840-ben az apósától, TRATTNER Mátyástól átvett pesti nyomdájában. Az azóta folyton javított gyorsajtó óránként 1000—2400 nyomást képes végezni, aszerint, amint egy vagy két nyomóhengerrel van fölszerelve. Azonban az egyre fejlődő hírlapirodalom, ahol a minél gyorsabb és tömegesebb sokszorosítás elsőrangú fontosságú, még a gyorsajtó e javított formáival sem érte be. Az emberi találékonyság egyre azon dolgozott, mint lehetne még jobban fokozni a termelés gyorsaságát. A problémát a körforgó gyorsajtóval oldották meg, melynek első példányát 1865-ben szerelték fel a *Times* c. angol napilap géptermeiben. A rotációs gép létrejöttét egyfelől a stereotipia, másfelől a végnélküli papirtekercs tette lehetővé. A rotációs gép lényege u. i. abban áll, hogy a szedést nem sima lapról, hanem hengerről nyomtatják a szedéshenger és nyomtatóhenger közé helyezett papírszalagra. Szedéshengert pedig mozgóbetűkből nem, hanem csakis stereotip-lemezekből lehet előállítani.

A stereotipia vagy tömöntés gondolata már a XVII. század óta foglalkoztatta a szakembereket. A megoldandó probléma az volt, mint lehetne a betűkből összerakott, könnyen széthulló szedést összeálló tömeggé rögzíteni. Ezt eleinte úgy próbálták elérni, hogy a szedést derékig gipszbe, masztixba vagy olvasztott fémbe ágyazták, majd rájöttek arra a gondolatra, hogy helyesebb, ha a szedésről matricát készítenek, melynek öntvénye a szedést helyettesítheti. Ez az utóbbi út bizonyult a helyesnek. A matrica készítéséhez gipszet (STANHOPE eljárása), puha ólomlemezt (DIDOT eljárása) s végül csirizzel több rétegben egymás fölé ragasztott selyempapirost használtak. A legutóbb említett eljárás, melyet a francia GENOUX 1829-ben szabadalmaztatott, vált be legjobban a gyakorlatban s ma már kizárólag ily úton állítatnak elő a stereotip-lemezek matricái. A pacskolatok alapján készült öntvényeket vagy

klisék módjára hársfalapokra szögelve teszik a gyorsajtóba, vagy pedig a rotációs gép szedéshengerének megfelelően meggörbítve szerelik föl a hengerre.

Az egyszerű rotációs géppel óránként 16—20 ezer, a kettős szedéshengerrel dolgozó iker-rotációs géppel pedig óránként 30—35 ezer levonatot képesek előállítani. Hazánkba az első körforgógépet SIGL bécsi gyáros a múlt század hetvenes éveiben szállította a *Pester Lloyd* részére. A rotációs gép egy javított formája az amerikai OFFSET-gép, melynél a nyomás nem fém-, hanem rugalmas kaucsukhengerről történik, ami lehetővé teszi, hogy egyengetés nélkül, a papírnak mind a két oldalán egyszerre nyomják a képet és a szöveget. Az OFFSET-eljárást hazánkban az Athenaeum r.-t. honosította meg.

Újabban nem csupán hírlapokat, hanem több ezer példányban árúba bocsátható könyveket is állítanak elő e célra szerkesztett rotációs gépeken. A legnagyobb munkateljesítményt e téren az angol Nelson-cég edinburghi gépkolosszusai érték el, melyek nemcsak kinyomatják, felszabdadják és összehajtogatják az íveket, hanem fűző- és könyvkötőkészülékkel is el vannak látva, úgy hogy a könyvek teljesen kész, kötött állapotban potyognak ki belőlük. Itt állították elő a háború kitöréséig a magyar Athenaeum-könyvtár köteteit is, még pedig az itthon készült szedés stereotiplemezei fölhasználásával.

2. A könyvnyomtatás hazai fejlődése.

Az irodalmi megújulás és II. JÓZSEF szabadelvűbb intézkedései egyaránt közrehatottak a hazai könyvnyomtatás fellendítésében. Így esett meg, hogy 1787-ben nyomdáink száma, a *Magyar Musa* szerint 29 volt, amiből 2 Budára s egy Pestre esett. Sajnos az első lendület csakhamar ellanyhult, mivel II. JÓZSEF utódai a francia forradalom hatása alatt ismét megnehezítették a sajtó szabad fejlődését. Mindazonáltal sajtónk nem állott meg a fejlődés útján. 1810-ben SCHWARTNER a hazai nyomdák számát, Erdélyt elmellőzve, de a társországoakat beleértve, 36-ra teszi s ezek 3000 bál, vagyis 15 millió ív papirost dolgoztak fel évenként. 1817-ben

pedig ifj. TRATTNER János Tamásnak a *Tudományos Gyűjtemény*-ben közölt tanulmánya szerint 38 nyomda működött a szorosabb értelemben vett Magyarországon s évenként 3887 bál papirost használt fel. Ha Erdélyt s Horvát-Szlavonországot is figyelembe vesszük, úgy ebben az évben 50 hazai nyomdáról beszélhetünk. A későbbi időkben különösen a pesti könyvnyomdászat vett nagyobb lendületet. A szabadságharc évében számuk háromról hétre szökkent, 1860-ban pedig 12-re emelkedett. Ezzel szemben Budán még ekkor is csupán két nyomda működött, a szorosabb értelemben vett Magyarország területén pedig 54 műintézet állt fenn. A kiegyezés utáni gazdasági föllendülés a könyvnyomtatásra is erős kihatással volt. BALLAGI szerint 1877-ben Budapesten 51 nyomda állt fenn, a magyar birodalom vidéki községeiben pedig — igaz, hogy még Dalmáciát is beleértve — 198. A világháború előtti utolsó békeesztendőben, 1913-ban STEINHOFER szerint Budapesten 251, a környékbeli községekben 22 s 395 vidéki városban és községben 946 könyvnyomtató-intézet működött.

A XVIII. század végén s a XIX. század elején könyvnyomdai felszerelés és technikai tudás dolgában a m. kir. egyetemi nyomda vezetett, mely a jezsuiták nagyszombati nyomdájára megy vissza. Ezt a rend feloszlatása után MÁRIA TERÉZIA az egyetemnek adományozta s vele együtt 1777-ben Budára helyezte át, ahol mindmáig fennáll. Egy 1779-ben nyert szabadalom értelmében ez a nyomda állította elő s hozta könyvárusi forgalomba a nyilvános iskolák részére szükséges tankönyveket s bár ez a szabadalom 1851-ben megszűnt, az állami népiskolai tankönyveket ma is itt állítják elő. Ma is ez a nyomda van legjobban felszerelve a különböző betűfajokkal.

Mellette a XVIII. és XIX. század fordulóján különösen két könyvnyomtató-család válik ki: a LANDERER- és a TRATTNER-család. A LANDERER-családnak Budán, Pozsonyban, Kassán és Pesten, a TRATTNER-családnak pedig Varasdon, Zágrábban és Pesten volt többé-kevésbé jól felszerelt officinája. A TRATTNER-félek közül az ifj. János Tamás pesti műhelye volt a legjelentékenyebb, mely 1817-ben 2 korrektort, 23 szedőt, 20 nyomtatót, 6 könyvrakót

foglalkoztatott és 648 bál papirost dolgozott fel. TRATTNER János Tamás azzal is lekötölte irodalmunkat, hogy saját költségén megindította és éveken át kiadta a *Tudományos Gyűjteményt*. 1824-ben bekövetkezett halála után az üzletet atyja, Mátyás, egy ideig maga vezette, majd 1827-ben átadta vejének, KÁROLYI István kir. táblai ügyvédnek, aki 1831—63. Trattner-Károlyi cégjelzés alatt folytatta az üzletet. A nyomda, mely egy ideig igyekezett lépést tartani a technikai haladással, 1848 után meglehetősen hanyatlott. 1867-ben BUCSÁNSZKY Alajos, majd annak veje, RÓZSA Kálmán birtokába jutott és szinte kizárólag népies és ponyva-irodalmi termékek előállításával foglalkozott. Végül e század elején átment a Szent-István-Társulat tulajdonába, amely azt a modernül felszerelt Stephaneum-nyomdával egyesítette.

A LANDERER-család nyomdái közül a XVIII. század végén s a XIX. század elején a pozsonyi volt a legvirágzóbb, azonban LANDERER Lajos működése súlypontját Pestre helyezte s evégből a pozsonyi műhelytől is elvonta sajtóinak tetemes részét. 1840-ben társult HECKENAST Gusztáv könyvkiadóval s a nyomda ezentúl 1863-ig Landerer és Heckenast néven dolgozott. Ebben a műintézetben készültek az 1848-iki szabadsajtó első termékei. Ebből a cégből alakult 1873-ban a Franklin-Társulat, mely úgy a könyvnyomtatás, mint a könyvkiadás terén még ma is vezérszerepet játszik.

Méltó versenytársa mindkét téren az Athenaeum r.-t., mely 1868-ban keletkezett EMICH Gusztáv könyvnyomda- és kiadóvállalatából. Utóbbinak nemzeti könyvkereskedése 1842-ben nyílt meg Pesten és 1850-ben egyesült EISENFELS Rudolf két évvel előbb létesített nyomdájával. Ugyancsak a kiegyezést követő esztendőben alakult meg a Pesti könyvnyomda r.-t., mely főleg parlamenti nyomtatványok előállításával foglalkozik. Mindmáig legjobb lexikonunk előállításával és kiadásával szerzett nagy érdemeket az 1884-ben megalakult Pallas r.-t., mely a régi WILCKENS-féle nyomdát fejlesztette modern műintézetté. 1902-ben 30, villamos erővel hajtott gyors- és körforgósajtóval volt felszerelve. Főleg mezőgazdasági folyóiratok és könyvek kiadásával foglalkozik a

Pátia r.-t., melyet 1893-ban alapított meg egy agrárius érdekelt-ség. A budapesti magáncégek között művészi nivójú munkáival messze kimagaslik a HORNYÁNSZKY Viktor-cég, mely a XIX. század hatvanas éveinek az elején keletkezett.

A m. kir. államnyomda, mely 1900 táján negyedfélszáz munkást foglalkoztatott, a bécsi csász. kir. államnyomda temesvári fiókintézetéből fejlődött, mely 1851-ben létesült s 1870-ben került a budai várba. Egyetlen a nagyközönségnek szánt publikációja *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. sorozatos díszmunka, mely az intézet kiváló fölkészültségének imponáló bizonyítéka.

A vidéki könyvnyomtató intézetek között régiség dolgában a debreceni városi nyomda vezet, mely a XVI. századba nyúlik vissza. Egy századdal fiatalabb a kolozsvári ref. főiskola nyomdája, míg a pozsonyi ANGERMAYER-cég az 1715-ben alapított ROYER-féle nyomdára megy vissza, melybe később a PATZKO Ferenc József által 1770-ben s a WEBER Simon Péter által 1783-ban létesített üzemek is beolvadtak. Az egri érseki nyomda, melyet 1756-ban rendeztetett be gróf BARKÓCZY Ferenc püspök, arról nevezetes, hogy 1865–69-ig itt állították elő *Gutenberg* címen az első magyar nyomdász szaklapot. A mai sárospataki ref. főiskolai nyomda 1807-ben, a pécsi püspöki lyceumi nyomda pedig 1838-ban keletkezett. Egészen modern alapítások KNER Izidor gyomai és TEVAN Adolf békéscsabai műintézetei, melyeknek gondos és ízléses készítményei nemcsak hogy elérik, hanem gyakran túl is szárnyalják a legkiválóbb fővárosi cégeket, noha ezekkel a felszerelés gazdagsága dolgában távolról sem vehetik föl a versenyt.

A pesti nyomdász-munkások első bérmozgalma a magyar szabadság megszületésével esik össze. 1848. május 13-án jött létre az első felelős magyar minisztérium közvetítésével az első nyomdász árszabály, amelyet a vidéki munkások közül csupán a pozsonyiak vívtak ki maguknak. Néhány hét múlva, június 1-én alakult meg a Pesti könyvnyomdászok viaticum-, beteg- és segélyzőegylete, amelyet azonban 1853 tavaszán feloszlattott az önkényuralom s a közel harmadfélezer forintnyi pénztári maradványt a

befizetések arányában szétosztották a nyomdák között, melyek újra megalakították régebben is fennállt házi segélyzőpénztáraikat. 1861-ben a nemzet sorsának jobbra fordultával a nyomdász-munkások új árszabálytervezetet terjesztettek a mesterek elé s miután meghallgatásra nem találtak, a többség kilépett a nyomdákból. Ámde kellő szervezettség s megfelelő tartaléktőke híján, a sztrájkolók sorai már a kilépés napján erősen megritkultak s a vezetők csakhamar magukra maradtak. A szerencsétlen végű bérmozgalomnak azonban egy eredménye mégis volt, a rokkantsegélyzőpénztár megalapítása (1862). A segítő-egyesület mellett, bécsi mintára, 1865-ben 94 taggal megalakult a «Könyvnyomtatók önképző egylete» is, amely azonban nem a tagok szellemi kiművelésére és szakképzésük előmozdítására, hanem az anyagi érdekek megvédésére helyezte a fősúlyt. Kezdeményezte az 1868., 1870. és 1872. bérmozgalmakat s peticionált a szavazati és gyülekezeti jog érdekében. 1870-ben a nyomdai munkások mindkét szerve foglalkozni kezd működési területe kiterjesztésének gondolatával, azonban a minisztérium egyelőre még egy magyarországi nyomdászszövetség létesítését is megakadályozta s a kerületi önképzőkörök alakítására vonatkozó határozatokat is megsemmisítette. Egyelőre be kellett érniük az 1875-ben létesített «Budapesti Könyvnyomdászok és Betüöntők Egyleté»-vel, amelynek kötelékébe a fővárosi munkásokon kívül a középmagyarországi vidéki városok nyomdászhai is beléphettek. Végre hosszas küzdelem után, 1887-ben megalakult a «Magyarországi Könyvnyomdászok és Betüöntők Egylete», melybe lassankint az összes vidéki egyletek beolvadtak. Legutolsónak a nagyszebeni csatlakozott 1907-ben. Az egylet új formájában is főleg az anyagi helyzet javításán fáradozott többkevesebb sikerrel. A bérmozgalom az egyesület kebelében megbontotta a békét, ami 1893-ban feloszlására vezetett. A feloszlott egyesület azonban újra megalakult, lényegesen más alapszabályokkal, de ezeket csak 1901-ben sikerült jóváhagyatni. Az új alapszabály az egyesületből pusztá segélyző egyesületet csinált, miért is a nyomdászok egy tisztán agitációs célokat szolgáló szakegyesület alapításával kárpótolták magukat.

A nyomdászok szervezettsége anyagi helyzetük javítására hathatósan befolyt: a létminimum egyre emelkedett s a munkaidő folyton rövidült. Azt hihetnők, hogy az ekként javult gazdasági viszonyokkal párhuzamosan fejlődött a munkásoknak mesteriségük iránt való szeretete. Azonban sajnos, nem így történt. E tekintetben jellemző az 1882-ben megalakult Könyvnyomdászok Szakköre által 1901-ben megindított tanfolyam sajnálatos kudarca. A tanfolyam 112 hallgatóval indult meg, de ez a szám a végén 37-re apadt. Az 1902. évi tanfolyam már csak 40 hallgatóval nyílt meg s később érdeklődés hiányában teljesen megszűnt. A Szakkör mindazonáltal később is tartott tanfolyamokat, melyeket az állam pénzzel segélyezett. E tanfolyamok során a hallgatóság nemcsak elméleti oktatásban, hanem az e célra berendezett kísérleti nyomdában gyakorlati továbbképzésben is részesült. A Szakkör továbbá több vidéki városban is rendezett felolvasásokat és nyomdászati kiállításokat. Majd 1909-ben a m. kir. iparművészeti iskola keretében létesült felsőbb szaktanfolyam, melynek 10 grafikus- és 20 nyomdász-hallgatója volt, de két évi fennállás után megszűnt.

3. *A cenzura.*

A cenzura terén némi enyhülés állott be II. JÓZSEF 1781. jún. 11-én kiadott pátense nyomán, habár intézkedései korántsem oly szabadelvűek, amint azt általában hiszik. GNAU kimutatta, hogy II. JÓZSEF felvilágosító törekvései meglehetősen irányzatosak: szívesen felhasználta a népet az egyház elleni küzdelmében, de különben nem igen tűrte beavatkozását, vagy csak fölvilágosítását is az állami ügyeket illetőleg. Mindazonáltal még vallási tekintetben is meglehetősen távol állt az indifferentizmustól. Nagy elnézéssel volt a protestáns védelmi iratokkal szemben s a katolikus viszonyok bírálatánál szokatlanul éles hangot tűrt meg, de azt már nem engedte meg, hogy katolikus alattvalói akatholikus könyvek birtokába jussanak. Még az unitárius tanok terjesztését sem üldözte, csupán azt tiltotta el egy 1785-ben kelt rendeletében, hogy szépirodalmi formába öltöztessék őket. Az is igen jellemző a császár felfogására, hogy VOLTAIRE műveinek német fordításban

való terjesztését saját kezdeményezésére tiltotta el a cenzura s egyúttal kimondta, hogy mindazok az idegen nyelvű művek, amelyek eredetiben csak megtűretnek, fordításban forgalomba nem hozhatók. GNAU szerint a fölvilágosodás II. JÓZSEF százában ámtás, még pedig önámítás: azt hitte, hogy cenzura-rendeletével újat alkot, pedig csak rendszert változtatott s Róma gyámkodását a rendőri gyámkodással cserélte föl. Bár sokszor enyhén kezelte a cenzura szabályait, e szabályok nem voltak minden, gyakran bántó és boszantó kicsinyesség nélkül. Cenzorai tisztában voltak vele, hogy a szabadelvűség csak olyan jelszó, amit nem mindig tanácsos komolyan venni. Jó példa erre DUGONICS *Etelka* c. regényének az esete, melyet a budai cenzor nem mert engedélyezni s amelyre végül is a bécsi magyar cenzorok egyike adta meg az imprimaturt. A francia forradalom rémes eseményei ismét megszigorították a cenzurát, melynek túlkapásaitól egészen a múlt század negyvenes éveig sokat szenvedtek íróink és kiadóink. Ekkor ismét szabadabb szellem kezdett érvényesülni ezen a téren, noha pl. ARANY 1845-ben írt *Elveszett alkotmány*-a a cenzura akadékoskodása folytán csak 1849-ben láthatta meg a nyomdafestéket. Nem csoda, hogy az 1848. márc. 12. népgyűlésen felolvasott *Mit kíván a magyar nemzet* 12 pontja közt első helyen a sajtó szabadsága és a cenzura eltörlése állott. E követelést március 15-én erőszakkal valósította meg az ifjúság a tizenkét pont és PETŐFI *Nemzeti dal*ának kinyomatásával. Ez a két röpcédula volt a szabad sajtó első terméke. Csakhamar az 1847/48. évi XVIII. törvénycikk, «örökre» eltörlőlvén az előző vizsgálatot, törvénybe iktatta a sajtószabadságot. E törvényt a szabadságharc leverése után nem törölte el az önkényuralom, azonban az előzetes elbírálást utólagos cenzurával pótolta, melyet rendőri felügyelet néven léptetett életbe. Ezzel főleg a hirlapoknak és folyóiratoknak mérhetetlen anyagi károkat okoztak, mert minden csekélységért lefoglalták s elkobozták az egész készletet. Az októberi diploma után e téren is beállott az enyhülés, de a teljes sajtószabadság csupán a kiegyezés után lépett életbe. Sajnos, a szabadság velejárója a szabadosság, ami 1898-ban az éjjeli ügyészség intézményének életbe-

léptetésére vezetett, melynek célja az volt, hogy lehetőleg megakadályozza a sajtó útján elkövethető bűncselekményeket. Mint-hogy azonban FEJÉRVÁRY báró nemzetietlen kormánya ezt az intézményt 1905—6-ban pártpolitikai célokra használta fel, a koalíció uralomra jutása után ismét megszüntette. A világháború kitörésekor a hadviselés érdekei megkívánták, hogy a cenzura bizonyos mértékben ismét fölélesztessék. Halálos csapást mért a sajtószabadságra 1919-ben a proletárdiktatura, mely a szocializmus zsarnoki jellegéhez híven, a szabad véleménynyilvánítást és gondolatközlést, uralmának négy hónapja alatt, a szellemi élet egész területén lehetetlenné tette. A diktatura bukása után e tűrhetetlen szellemi rabságot viszonylagos szabadság váltotta fel, de a teljes sajtószabadság csakis fokozatosan volt ismét kiépíthető s politikai téren a közrend érdekében egyelőre nem is látszott kívánatosnak.

4. A könyvkiadás.

A könyvnyomtatás fejlődésével karöltve a könyvkiadás és a könyvkereskedelem is föllendült. A könyvkiadás a XVIII. század végén részben az írók és barátaik magánvállalkozása, részben a könyvnyomtatók üzleti tevékenysége volt. Mint az előbbi századokban, most is nem egy könyv egy-egy mecénás áldozatkészségéből látott napvilágot. Így pl. a *Cyrus nyugodalma* c. francia regény ismeretlen szerzőtől eredő fordítása 1778-ban Kolozsvárt báró WESSELÉNYI Farkas 300 frtos adománya terhére jelent meg. A *Debreceni grammatica* (Bécs, 1795.) kiadási költségeit GÖRÖG Demeter, KERÉKES Sámuel és gróf SZÉCHÉNYI Ferenc adták össze. Ez a szokás később is divatozott. Így GARAY *Csatárjának* 100 frtra rúgó nyomtatási költségeit 1834-ben CSAPÓ Dániel tolna-megyei alispán fődözte. Főurak, főpapok s más bőkezű mecénások szinte napjainkig akadtak, akik főleg tudományos munkák kiadási költségeit vállalták magukra. A legjelentősebb szépirodalmi vállalat, amely ilyen úton jött létre nálunk a Kisfaludy-Társaság teljes SHAKESPEARE fordítása, melynek költségeit TOMORI Anasztáz viselte. Tehetősebb írók a saját költségükön adták ki műveiket. Így gróf SZÉKELY Ádám *A gyermekek neveléséről* c. LOCK János után for-

díttott könyvét 1771-ben 500 frt költséggel maga adta ki Kolozsvárott. Ugyancsak a saját költségén jelentette meg 1832-ben Fáy András *A Bélteki-báz* c. regényét, azonban eladás végett az egész országba szétküldötte ismerőseinek. Mások viszont a maguk rizikójára adták ki ugyan könyveiket, de az anyagi eszközöket előfizetők gyűjtésével teremtették elő. Így adta ki VÖRÖSMARTY 1825-ben *Zalán futását*, amelyre összesen 88 előfizető jelentkezett, majd pedig két év múlva *Salamon király* c. drámáját. Persze ez a módszer nem mindig vált be. Így KAZINCZY előfizetést hirdetett KLOPSTOCK *Messiásának* fordítására, csakhogy barátai minden fáradozása ellenére csupán 13 előfizető jelentkezett s így a kiadás elmaradt. Az előfizetők útján való kiadás főleg vidéki íróknál mind máig tartja magát. Még közvetlenül a háború kitörése előtt is lépten-nyomon olvashattunk a vidéki hírlapokban előfizetési felhívásokat, amelyekben a helyi írók — túlnyomó részt az illető lapok belső dolgozótársai — ily módon próbálták biztosítani vers- vagy tárcagyűjteményüknek megjelenését. A legnagyobb szabású kiadvány, mely előfizetők toborzása útján jött létre JÓKAI Mór összes műveinek 100 kötetes jubiláris diszkiadása volt, amelyre egy országosan megszervezett agitáció s a szerző páratlan népszerűsége következtében a jubileum napjáig 1800 előfizető jelentkezett. A magánkiadásnak egy harmadik módja abban állt, hogy a szerzők saját költségükön nyomatták ki műveiket s értékesítésre bizonyos százalék ellenében átadták bizományba valamely könyvkereskedőnek. Így adta át 1790-ben WEINGAND János Mihálynak bizományba VERSEGHY Ferenc MILLOT abbé *A világ közönséges története* c. műve magyar fordítását, vagy 1846-ban EMICH Gusztáv pesti könyvkereskedőnek TOMPA Mihály az ő *Virág regéit*. A bizományba adás ma is igen elterjedt kiadási mód, melyet nemcsak egyesek, hanem társulatok, sőt maga az állam is igénybe vettek és vesznek. Így a Természettudományi Társulat és a Földrajzi Társaság a Lampel-cég, a Történelmi Társulat az Athenaeum r. t., a Kisfaludy Társaság az Athenaeum és a Franklin-Társulat, a Földművelésügyi minisztérium az ifj. Nagel Ottó-cégnek adta bizományba kiadványait.

Az iparszerű könyvkiadás, mely az előző korszakban szinte kizárólag előreláthatóan jókelendőségű könyvek — főleg naptárak, népies iratok, ájtatossági és tankönyvek — kiadására szorítkozott s ebbeli jogát még a XIX. század elején is kiváltságlevelekkel igyekezett biztosítani, az irodalmi és tudományos élet nagyarányú föllendülésével tőle telhetőleg lépést tartott. Sőt a Kilián Testvérek pesti könyvkereskedőcége 1798 óta több ízben kiadta a pesti József-napi vásárra szánt könyvjegyzékét is, mely a híres lipcsei Mess-Katalogok halvány utánzata. A mult század első harmadában kiadói tevékenység dolgában HARTLEBEN Konrád Adolf pesti üzlete vezetett, mely 1802—1831-ig 41 magyar munka 51 kötetét és 91 idegennyelvű munka 293 kötetét vetette piacra. A nyomdájukkal is kiváló HECKENAST és EMICH cégek kiadói működésének mértékét pedig legjobban az az adat illusztrálja, hogy amaz 1873-ban nem kevesebb, mint 919 mű kiadói jogát ruházhatta át a Franklin-Társulatra, emez pedig 1868-ig, amikor Athenaeum néven részvénytársasággá alakult át, 663 mű 850 kötetét bocsátotta közre. Az üzleteikből sarjadt két részvénytársaság ma is vezetőszerpet tölt be úgy a szépirodalmi, mint a tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadás terén. A szerzők gondos megválogatása s a kiadványok mindig előkelő kiállítása által vált ki RÁTH Mór 1857-ben megalakult könyvkereskedése. Ez a cég adta ki ARANY János, br. EÖTVÖS József és VÖRÖSMARTY Mihály mintaszerű összes kiadásait s indította meg 1858-ban a *Budapesti Szemlét*. Áldozatkészség s kiadványainak irodalmi jelentősége dolgában egyaránt kivált AIGNER Lajos 1868-ban megalapított könyvesboltja, mely 29 éves fennállása első 15 esztendejében a hasznos kiadványok egész sorával, minők a *Nemzeti Könyvtár*, *Magyar Könyvesház* c. gyűjteményes vállalatok s a *Figyelő* c. irodalomtörténeti folyóirat, lépett a sorompóba. Ő volt talán az egyetlen kiadónk, aki, mint maga is íróember, az üzleti érdeket mindig és mindenkép az irodalmi szempontoknak rendelte alá, ami egyébiránt bukását is okozta. Irodalomtörténeti szempontból figyelemreméltó kiadói tevékenységet fejtettek ki még a Révai Testvérek r.-t., a Légrády Testvérek és a Singer és Wolfner cégek, melyek ma is fennállanak.

A kiadók a szerzőket vagy bizonyos számú példány átengedésével, vagy fix honoráriummal díjazták. LANDERER DUGONICS *Etelka* c. regényét 1788-ban 1000 példányban adta ki s a szerző díjazás fejében 80 példányt kapott. PETŐFI-t 1846-ban HARTLEBEN 150 forinttal díjazta *A hóhér kötele* c. regényéért, míg 1846 végéig írt verseit EMICH Gusztáv 500 pengő forinton vette meg. Ugyanez a kiadó újabb verseiért 1700 forintot adott s így PETŐFI összes költeményei 2200 forintért mentek át örökáron a cég tulajdonába. JÓKAI első kétkötetes regényéért HARTLEBEN 1846-ban 350 forintot fizetett; LISZNYAY *Palóc dalok* c. kötetéért, melynek igen nagy könyvárusi sikere volt, MÜLLER Gyula kiadótól egyszersmindenkorra 300 pengőt kapott. Ugyanennyit fizetett MÜLLER ARANY Jánosnak is a *Nagyidai cigányok*-ért. A neves írók később, amennyiben kötetenként fix összeget kötöttek ki, jóval nagyobb tiszteletdíjat voltak képesek elérni. Így RÉVAI János Mór szerint a világháború kitörése előtt MIKSZÁTH Kálmán 5—6 ezer, HERCZEG Ferenc és GÁRDONYI Géza 4—5 ezer koronát kaptak egy-egy kötetért. A kötet szerinti díjazás mellett a szépíróknál is divatba jött könyveiknek ívek szerint való honorálása. A mult század nyolcvanas éveinek elején a kiadók a szerzőknek ívenként 15—30 forintot fizettek. MIKSZÁTH Kálmánt 1895-ben kiadója ívenként 130, illetve 160 forinttal díjazta, aszerint, amint lapokban már megjelent, vagy teljesen kiadatlan munkákról volt szó. A díjazás e módja az ismeretterjesztő és tudományos könyveknél is igen elterjedt. Az Akadémia 60 koronát szokott volt adni egy-egy tudományos mű vagy értekezés ívéért. A Révai-lexikon munkatársai egy-egy ívért 150 K-t kaptak. Egészen magában álló jelenség volt MIKSZÁTH Jókai-életrajzának a tiszteletdíja, melyet 20.000 K-ban szabott meg a kiadó. A szerzői díjazás egy nálunk új módját vezette be 1863-ban a RÁTH-cég, mely mód abban állott, hogy hosszabb-rövidebb időre vették meg valamely szerző összegyűjtött munkáit. RÁTH VÖRÖSMARTY örököseinek összes munkái kiadási jogáért tíz évre 9000 forintot fizetett, MÉHNER pedig később húsz esztendei tulajdonjogért 12.000 forintot. Végül a díjazás egy harmadik módja, mely főleg Angliában és Franciaországban igen

népszerű, abban áll, hogy a kiadó az eladott példányok után bizonyos részesedést biztosít a szerzőnek. Ez a részesedés (angol műkifejezéssel *royalty*) nálunk főleg a világháború utáni bizonytalan gazdasági helyzetben kezdett elterjedni s rendszerint a bolti ár 10—15 százalékát biztosítja a szerzőknek. Régebben nálunk a részesedést többnyire kötetenkint megállapított fix tiszteletdíjjal kombinálták. Így Eötvös Károly a Révai Testvérek cégtől összegyűjtött munkáiért kötetenkint 3000 K-t s ezen felül az eladott példányok utáni részesedést is kapott, mely utóbbinak összege évenként 6—8—10 ezer korona közt váltakozott.

A könyvek kelendősége természetesen mindenkor igen különböző volt. 1830 táján RUMY szerint «a magyar munkák szerzői mint magánkiadók ritkán tudtak 200 példánynál többet elhelyezni s a könyvkereskedők sem vitték, mint kiadók, 300—400 példánynál többre». JÓKAI regényei, a szerző dicsőségének zenitjén, első kiadásban rendszerint 2000 példányban jöttek ki s ebből az első évben 7—800, nagy ritkán 1000 példány kelt el, a többi pedig 8—10 év alatt. Az Akadémia tudományos kiadványai és folyóiratai 500—600 példányban, a Kisfaludy-Társaság tagilletményei 1000 példányban hagyták el a sajtót és csekély kivétellel csak évtizedek alatt fogytak el. A füzetekben, majd részletfizetéses kötetekben kiadott ismeretterjesztő és szépirodalmi művek és vállalatok kelendősége már jóval nagyobb. Az Athenaeum millenáris története pl. 20.000 példányban s a Révai-lexikon 40.000 példányban készült. Azonban az utóbbiból a világháború kitöréséig csak 24.000 példányt voltak képesek elhelyezni. Eötvös Károly műveinek első sorozatát átlag 18—20 ezer példányban, RÁKOSI Viktor összegyűjtött műveit pedig 10.000 példányban helyezték el az ügynökök.

5. A szerzői jog kialakulása.

A szerző és a könyvnyomtató, illetve könyvkiadó egymáshoz való viszonyát hazánkban egy 1793-ban kelt királyi rendelet szabályozta először, mely a jogosítatlan utánnyomást pénzbírságon kívül a szerzőnek kijáró kárpótlás terhe alatt is tiltotta, sőt a

kárpótlás jogát a szerző jogutódjára is kiterjesztette. A külföldi szerzők és könyvek továbbra is szabad prédául szolgáltak, azonban egy 1794-ben kiadott pótló rendelet a Magyarországon kiadott nyomtatványokat Ausztriában és viszont kölcsönös és egyforma védelemben részesítette. Ez a kölcsönösség az 1887. évi IX. törvénycikk életbeléptetéséig változatlanul fennállott s akkor szerződés útján szabályoztatott a két állam között. 1843-ban a Kisfaludy-Társaság kezdeményezésére és SZEMERE Bertalan irányítása mellett elkészült az 1837. évi porosz törvényjavaslathoz igazodó első magyar szerzőjogi törvényjavaslat, melyet az 1844. évi országgyűlés a maga részéről el is fogadott, de amelyet a király, mint-hogy az udvar akkor már az osztrák örökös tartományok részére egy új szerzőjogi pátentst készített elő, nem emelt törvényerőre, hanem átdolgozás végett visszaküldött az országgyűlésnek. Közben 1846-ban kihirdették az új osztrák pátentst, melynek figyelembevételével Magyarország részére is készült egy új kormányhatósági törvénytervezet. Ezt azonban az 1847-iki országgyűlésnek a forradalmi események következtében nem állt módjában letárgyalni s így a szabadságharc bukása után 1853. május 1-jével kezdődő hatállyal nálunk is az 1846-iki osztrák császári pátentst léptették életbe. Ez a pátens Magyarországon 1861-ig volt érvényben Erdély kivételével, ahol egész az 1884. évi XVI. törvénycikk életbeléptetéséig hatályban maradt. Az 1861-iki országbírói értekezet ugyanis megszüntette az osztrák jogállapotot, de beérte annak kijelentésével, hogy «az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll». Ez elvi kijelentés alapján azonban számottevő joggyakorlat nem fejlődött ki, mivel, mint KENEDI megjegyzi, az érdekeltek óvakodtak «e fölötté bizonytalan jogot peres úton keresni. Pótolta ezt a közszokás és a plágiumról való szigorú közfelfogás, mely a szerzői jogok megsértését gyalázatosnak bélyegezte s ezzel segített magán». A Kisfaludy-Társaság ugyan 1867-ben s a Magyar Írók és Művészek Társasága 1874-ben újra kidolgozott egy-egy szerzőjogi törvénytervezetet, melyek közül az utóbbi az 1870-iki németbirodalmi törvényt vette alapul, de kezdeményezésük nem vezetett sikerre. A kodifikálásra az első

lépést a kereskedelmi törvénnyel (1875:XXXVII. t.-c.) tette meg a magyar törvényhozás, mely legalább a szerző és kiadó jogviszonyait szabályozta az európai jogfejlődés eredményeinek figyelembevételével. Néhány év múlva azután a Kisfaludy-Társaság, ezúttal a M. Tud. Akadémiával szövetkezve, ARANY László 1876. évi előmunkálata alapján s a vonatkozó németbirodalmi törvények mintájára az irodalmi, művészeti és fényképészeti szerzői jogokról egyetlen törvénytervezetet készített, melynek végső szövege az 1884. évi XVI. törvénycikkben fekszik előttünk. Eszerint a szerzőt a gépi sokszorosítás, közzététel és terjesztés, valamint rövidebb időre a fordítás és színpadi műveknél a nyilvános előadás kizárólagos joga illeti meg. Az elévülés a szerző halála után 50 évvel áll be. Ily időtartamú védelemben azonban csakis a szerző valódi neve, vagy elismert irodalmi neve alatt megjelent művek részesülnek, míg az álnéven vagy névtelenül megjelent művek védelme csupán az első megjelenéstől számított 50 esztendőre terjed. Minthogy minden egyes állam szerzőjogi törvénye csakis az illető állam területén megjelent művekre terjed ki, 1886-ban Bernben nemzetközi egyezmény jött létre, mely az egyezséghez csatlakozó államok szerzőit kölcsönös védelemben részesíti, mégpedig mindenkor a szerződő államokban fennálló törvények értelmében. Hazánk nem csatlakozott a berni egyezményhez, hanem külön szerződésekben biztosította a szellemi javak kölcsönös védelmét. Így Franciaországgal 1866-ban, Ausztriával 1887-ben, Olaszországgal 1891-ben, Nagybritanniával 1894-ben, Németországgal 1907-ben léptünk kölcsönös szerződésre. A trianoni béke ezt az állapotot megszüntette, amennyiben kötelezte Csonkamagyarországot, hogy a berni egyezményhez csatlakozzék. A csatlakozás gondolata egyébiránt már a háború folyamán is fölmerült és érdekes pro meg kontra vitatkozásokra adott alkalmat.

6. A könyvkereskedelem.

A könyvnyomtatás és könyvkiadás fejlődésével lépést tartott a könyvkereskedelem, melyet egy 1772-ben kiadott rendelet szabályozott először. Ez a rendelet a többi között kikötötte, hogy

az, aki a jövőben könyvkereskedést akar nyitni, hat évig valamely szabadalmazott könyvkereskedőnél tartozik tanulóskodni, ezenkívül a latin és német nyelv mellett még egy idegen nyelvet is sajátítson el s irodalmi ismereteiről valamely cs. kir. egyetemen szerezzen bizonyítványt. Csupa üdvös intézkedés, azonban — a tanulóéveket nem tekintve — valamennyi inkább csak papiroson volt meg. A könyvkereskedői iparjogot a helytartótanács osztogatta, de az engedély megadása a városok részéről nem egyszer heves ellenzésre talált. Így Pesten 1783-ban KURZBÖCK János és 1789-ben STACHEL József a városi tanács ellenzése dacára kapta meg a kívánt helytartótanácsi engedélyt. Pedig akkor még ugyancsak nem voltak sokan a pesti könyvkereskedők. 1792-ben például mindössze 3 könyvnyomtató, 2 könyvkereskedő és 6 könyvkereskedéssel is foglalkozó könyvkötő működött Pesten. 1859-ben Magyarország területén (Horvát-Szlavonországot leszámítva) 49 helyen 102 könyvkereskedő-cég működött, vagyis egy-egy üzletre 131.000 lakos jutott. Ötven évvel utóbb, 1909-ben már 252 helyen 844 könyvkereskedés állt fenn s így minden 18.000 lakosra jutott egy-egy könyvesbolt. Ezekből 1859-ben 21, 1909-ben 204 üzlet esett a fővárosra. Hazánk legrégebbi cége a STAMPFEL-féle pozsonyi könyvkereskedés, melyet 1718-ban alapítottak. A legrégebbi budapesti cég az EGGENBERGER-féle, melynek eredete 1768-ra megy vissza, míg az 1805-ben alapított debreceni CSÁTHY-cégnek az ad jelentőséget, hogy száz éven át ugyanazon család kezei közt maradt. A legkiválóbb könyvkereskedőinkről a könyvkiadók sorában már megemlékeztünk.

Külön helyet érdemel könyvkereskedelmünk történetében a MÉHNER Vilmos cég (1872), mely a kolportázs-kereskedelmet alapította meg hazánkban, amikor a ponyvairodalom sikerein okulva, megindította az illusztrált PETŐFIT, továbbá VÖRÖSMARTY, TOMPA, VAS Gereben és GARAI műveit, a MOLNÁR-RIBÁRY-MARCZALI-féle világtörténelmet s más hasonló természetű műveket 30–40 krajcáros hetenkint, vagy kéthetenként megjelenő füzetekben.

A könyvkereskedelem egy másik új formáját, a részletüzletet az AUFRECHT és GOLDSCHMIDT cég honosította meg nálunk 1885-ben.

Kiadóink eleinte idegenkedtek ettől az üzletágtól, de a tapasztalás csakhamar diadalmaskodott ez előítélet fölött s a Franklin-Társulat, Révai Testvérek, Athenaeum s más kiadók sorra megteremtették a maguk könyvterjesztő üzemét és sokszor túlon-túl élelmes ügynökeikkel elárasztották úgy a fővárost, mint a vidéket. A Pallas-féle *Nagy Lexikon* 1893-ban már egészen ezen az alapon indult meg. A 16 kötetes műből 280.000 példányt helyeztek el, vagyis közel félmillió kötetet 100 millió K értékben s e nagy számból alig 3—4 ezer példány fogyott el rendes könyváruosi úton. Az ezután megjelent illusztrált sorozatos kiadványok s egyes írók összes munkái mind a részletfizetés jegyében készültek s volt idő, amikor könnyebb volt egy-egy öt-hatkötetes díszműre, vagy közepes író összes munkáira kiadót szerezni, mint még oly kitűnő egyes, részletfizetéses terjesztésre nem alkalmas kötetekre.

A nagy példányszámban előállított olcsó könyv tömeges terjesztésének korszaka 1910 táján köszöntött be hazánkban, amikor a Beszerzési és Szállítási r. t., mely addig csak lapok terjesztésével foglalkozott, a könyvet is bevonta érdekszférájába. A fővárosi s nagyobb vidéki pályaudvarokon mindenütt egy-egy kis könyvesbolt nyílt meg, amely az utazóközönséget látta el könnyebb fajsúlyú olvasnivalóval. Nem sokkal utóbb pedig *Az Est* c. nagyelterjedésű napilap is a könyv szolgálatába állította kitűnően megszervezett elárúsító hálózatát. Az *Athenaeum-Könyvtár*, *Világ-Könyvtár*, *Milliók Könyve*, *Olcsó Regény* s más hasonló vállalatok ezeknek az új, a könyvesboltoknál jóval mozgékonyabb elárúsító szervezeteknek köszönhatték felvirágzásukat. Az olcsó könyv terjesztésének egy igen elmés módját valósította meg a r. k. Anyaszentegyház, mely propaganda-iratait a templomok előcsarnokában elhelyezett könyvestáblák útján vitte az ájtatos hívek közé.

Azonban a könyvterjesztés ezen újabb módjai és szervezetei továbbra sem teszik fölöslegessé a sajátképi könyvkereskedőket, akik épen az értékesebb kiadványokra nézve most is nélkülözhetetlen közvetítők a kiadók és az olvasók között. E könyvkereskedők a kiadókkal sokáig közvetlenül érintkeztek, ami a kiadócégek elsokasodása következtében egyre nehezebbé és nehézkesebbé

vált. A pompásan kiépített német könyvkereskedelem központi bizományüzletek létesítésével sietett a kiskereskedők segítségére, melyeket német, sőt egyéb külföldi, pl. francia, angol és olasz könyvszükségletük beszerzésénél a magyar könyvkereskedők is igénybevettek. Ebben leli természetes magyarázatát az a különben érthetetlennek tetsző körülmény, hogy a háború előtt a magyar könyvkereskedők is márkával számították pl. a francia vagy olasz könyveket s hogy könyvkereskedőink sokszor gyorsabban s mindenesetre kényelmesebben tudták beszerezni a külföldi, mint a hazai újdonságokat. Végre a múlt század fordulóján RÉNYI Károly Budapesten megalapította a Magyarországi Könyvkereskedők Központi Bizományi Üzletét, mely heti csomagokban küldte szét az ország minden táján működő könyvkereskedőknek a különböző kiadóknál megjelent könyveket. RÉNYI 1916-ban ezt az üzletágot átadta a Révai Testvérek cégnek, mely szintén foglalkozott hasonló közvetítő ügyletekkel.

A könyvkereskedelemnek minde formái csupán az új könyvek forgalomba hozatalával foglalkoznak. Régi könyveket sokáig csupán zsibárusoknál és könyvárveréseken lehetett beszerezni. Az első, kizárólag használt könyvek eladásával foglalkozó könyvesboltot, ú. n. antikváriumot 1815-ben alapította Pesten IVANICS Zsigmond. 1909-ben a magyar szent korona országainak területén 74 ódonkönyvkereskedés állt fenn s ezek közül 47 a fővárosban működött. Az akkor fennállt cégek közt STEINER S. pozsonyi antikvárium volt a legrégibb: 1847-ben létesült. Olyan nagyszabású, sokszor egy-egy tudományágra specializált antikváriumokat, minők Angol-, Francia-, Olasz- s különösen Németországban szép számmal virágzanak, a mieink sorában hiába kerestünk. Számra elég tekintélyes antikváriumaink sorában túltengett az ú. n. modern antikváriátus, mely úgy a tudományos, mint a népszerűsítő és a szépirodalom termékeit néhány hónappal megjelenésük után fölös számmal dobta a piacra, mégpedig erősen leszállított áron. Raktáruk részben az ügynökök által a közönségre erőltetett nagyszabású munkákból került ki, melyek a vevő fizetéseképtelensége következtében potom áron az antikváriusokhoz vándoroltak, részben

a kiadóktól óriási árleszállítással átengedett könyvekből alakult, amelyeknek sokszor megvolt a belső értékük, de kedvezőtlen körülmények folytán nem volt kelendőségük.

A könyvkiadás és könyvkereskedelem ezen történelmileg kialakult változatait egy csapásra meg akarta változtatni az 1919. március 21-én kikiáltott tanácsköztársaság. Mindenekelőtt egy tizenkét tagú irodalmi direktóriumot alakított, mely, mint a Szellemi Termékek Országos Tanácsának egyik szerve, a kiadásra kész kéziratok olvasását, megbirálását és elfogadását vagy elutasítását s ezenkívül a írói kataszter összeállítását volt hivatva elvégezni. «A döntő szempont,» — mint a *Corvina* c. szaklapnak a kommunista korszak alatt megjelent egyik számában olvassuk — «mely szerint (az állam) a benyújtott kéziratokat elbírálja, az, hogy jó könyv válik-e belőlük. Mert a kommunista állam nem szándékozik gyöngye vagy közepes könyveket kiadatni.» Lehet, hogy a direktóriumnak ez volt a szándéka, de hogy igen messze járt e szándék megvalósításától, azt a négyhónapos vörös uralom alatt megjelent néhány könyv és töméntelen propaganda-füzet megcáfolhatatlanul bizonyítja. Az eredmény mintha inkább HERCZEG Ferencnek adna igazat, aki szerint az új rendszer arra volt jó, «hogy megvalósítsák a Parnasszus minden proletárjának régi álmát: a népszerű írók elnémitásával önmagukat ráerőszakolni a közönségre». Az elfogadott művek természetesen «köztulajdonba vétettek» s az írók megélhetését az állam havi 3000, illetve 1200 K díjazással kívánta biztosítani aszerint, amint az íróvá minősített proletárok a kataszter A vagy B osztályába soroztattak. Minthogy azonban az írók osztályozásával egész uralmuk végéig nem tudtak elkészülni, egyes írók a kapitalisztikus könyvkiadásnál régóta bevált módszerrel előlegeket vettek fel régebben megírt vagy csak ezután készítendő munkáikra.

A könyvkiadás és -terjesztés technikai részét ugyancsak a Szellemi Termékek Országos Tanácsa bonyolította le a szocializált nyomdai üzemek és a szocializált könyvkereskedők útján, mely utóbbiak a Tanács elosztó szervei gyanánt működtek. Minthogy azonban a «volt» kiadók és könyvkereskedők készleteinek leltáro-

zását is elrendelték, a könyvkereskedelem hetekre teljesen megbénult, az «elosztótelepek» hónapokon át zárva voltak s amikor június közepe után naponként néhány órára megnyíltak, a «fehér pénz»-től szabadulni vágyó közönség a népbiztosság által megállapított s az akkori fogalmak szerint meglehetősen magas árak dacára is valósággal megostromolta a könyvesboltokat.

A diktatura megszűnte után a régi rend ezen a téren is újból helyreállt, bár a veszített háború szerencsétlen következményei, mint a szellemi és gazdasági élet minden terén, itt is egyre súlyosabban éreztették hatásukat. Egy nagy gonddal összeállított kimutatás szerint könyvtermelésünk végösszege 1921-ben szinte elérte az 1913. évét: 2318 kötet volt, 2377 kötettel szemben, minthogy azonban az összeállító a könyvek ívszámára nem volt tekintettel, így a két adat szembeállításából helytálló következtetéseket levonni vajmi nehéz. Mindenesetre aggasztó tünet, hogy az 1913. évi 826 tudományos kiadvánnyal szemben 1921-ben csupán 539 tudományos jellegű kötet látott napvilágot s hogy a M. Tud. Akadémia, mely 1913-ban 28 tudományos munkát hozott a piacra, 1921-ben teljesen beszüntette könyvkiadói tevékenységét. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy tudományos folyóirataink jórésze szünetelt s amelyik meg is jelent, a régi terjedelemnek alig egy ötödére zsugorodott, teljesen érthető, hogy sokan a legnagyobb aggodalommal tekintenek a magyar könyvműveltség jövője elé.

7. A könyvkötés.

A könyvek nagyobb elterjedtségének kifolyásaképp a kiadók a XVIII. század utolsó éveitől nemcsak kötve, hanem mintázott vagy síma papírborítékba fűzve is piacra vetették könyveiket. A papírboríték, melyre napjainkban mind gyakrabban a könyv tartalmából vett jelenetet, vagy a könyv szellemének, hangulatának megfelelő színes ornamentikát alkalmaznak, nem volt inyére az erősen konzervatív angol közönségnek, mely továbbra is ragaszkodott ahhoz a jól bevált évszázados szokáshoz, hogy kötve kapja kezéhez az irodalmi újdonságokat. Minthogy pedig a kiadók az aránylag drága félbörkötést nem győzték, az olcsó, de kevésbé

tartós papirkartonázst pedig megvetették, új könyvborító anyag után néztek, mely egyaránt megfeleljen a tetszetősség, olcsóság és tartósság hármaskörének. Ezt szerencsésen meg is találták a vászonban, vagy helyesebben a kalikóban, melyet könyvkötési célokra 1820 táján alkalmaztak először. Az Angliában készült vászonkötéseken eleinte semmiféle dísz sem volt látható. A címet egyszerű papírpaizskára nyomtatták és ezt ragasztották a síma táblákra. Csakhamar azonban a vászonfedelű könyv sarkára is alkalmaztak arany címnyomást, sőt vak- és arany, meg színes préselést is, még pedig lehetőleg a régi kézműkötések ízlésében és modorában. Ezek a sokszor agyonterhelt cifrázatú vászonkötések csakhamar az európai kontinensen s így hazánkban is elterjedtek. A nagy tömegben készülő kiadói kötéseket a legkülönbözőbb gépekkel felszerelt gőz-, majd villanyerőre berendezett könyvkötészeti nagyüzemekben állították elő. Nálunk az első s ma is legnagyobb szabású ilyen könyvkötő-üzemet a budapesti Gottermayer Nándor cég létesítette. Utóbb a nagy kiadócégek (Athenaeum, Franklin, Wodianer stb.) saját üzemükben álló könyvkötő-műhelyekben fedezték szükségleteiket, de jobbra beérték többé-kevésbé sikerült külföldi minták szolgái másolásával. Az első kiadó, aki pályázat útján eredeti kötés-tervet szerzett be valamelyik kiadványához, a Wodianer-cég volt, még pedig a RADÓ-féle *Magyar Költők Albuma* c. anthologia kis folió alakú kiadásához. A kivitelre került, első díjat nyert tervezet HELBING Ferenc munkája volt. Mellette még FALUS Elek s legújabbban JASCHIK Álmos tűntek ki ízléses kötés- és borítékterveikkel.

A gyári kötés ugyan nem szorította ki végkép a kézi kötést, de azzal, hogy gépei s fogásai egy részét a kismesterek is átvették, utóbbi tartósságát nem épen kedvezően befolyásolta. Mint-hogy a magyar kiadók publikációik nagy részét kizárólag fűzve, vagy legalább fűzve is áruba bocsátották, a könyvkötő-kisipar tovább is virágzott hazánkban, de művészi színvonalra csak elvétve emelkedett. Ennek főoka abban keresendő, hogy nagypénzü bibliofiljeink száma vajmi csekély volt s aki igazán áldozott könyvei szép külső megjelenésére, inkább az elismert külföldi mestereket

kereste fel megrendeléseivel. A művészi kötés terén is kivált szolid technikai tudásával a budapesti GOTTERMAYER-cég, míg a debreceni DÁVIDHÁZY-cég a Petőfi-almanach bőrkötéseivel megmutatta, hogy híven ápolja a helyi hagyományokat. Még a múlt század hetvenes éveiben a magyar származású ZAEHNSDORFnak Londonban kellett megtelepednie, hogy tudását és tehetségét kellőképp gyümölcsöztethesse. Közvetlenül a háború előtt ezen a téren is biztató fordulat állott be: GALAMB József, a Lipcsében tanult tehetséges magyar könyvkötő és iparművész 1909-ben Budapesten telepedett le s a székesfőváros megbízásából továbbképző tanfolyamokat tart könyvkötősegédek számára. Mellette a magyaros ízű terveivel kiváló JASCHIK Álmos fáradozik könyvkötő-iparosaink technikai tudásának és művészi ízlésének a fejlesztésén.

GULYÁS PÁL.

AZ ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR 317. SZ. KÖZÉP- KORI KÓDEXÉRŐL.

Ez a kézirat úgy tartalmáért, mint történetéért egyaránt érdekes maradványa a renaissance-kori magyar könyvészetnek, diplomatikának, de legfőképen alkotmánytörténetnek. Ép ezen utóbbiért foglalkozunk vele e helyütt is. Itt maradt fenn ugyanis a XV. században Magyarországon használt kétféle koronázási szabályzat egyike, az eddig nem ismert, akkor nemzetinek tekintett, voltaképen azonban német ordó, melyhez a XV. századi magyar koronázások túlnyomó részén kívül a Szent Istváné is igazodott.

A kódex meghatározásához mindenekelőtt a széljegyzeteket kell átvizsgálnunk. Ezek több kéz művei s általán két csoportra oszthatók. Nagyobb részük egy kéz írása, a kisebb — egymáshoz meglehetősen közel álló, de az elsőtől élesen elhatárolt — kb. húsz kézé. Az első kéz a XV. század második feléből való magyarországi kurzív írással, a többi részben oklevél, részben a codex missale írásának a kurzív írás méreteihez kicsinyített formájával ír. Csak az elsőre van szükségünk: nemcsak mert ez írta a jegyzetek túlnyomó részét, az összes hosszabb, több mondatra is kiterjedő betoldásokat — így a codex utolsó lapján a két hasábnyi, nem kódex-, hanem oklevélírással írt temetőszentelést, a 141vo lapon a tartalomjegyzéket és valószínűleg a 132vo lap *in dedicatione ecclesie*-jét is —, hanem mert ugyane kéz műve a hátsó bekötési táblára ragasztott lap oklevélmásolatai is. Ezek: egy teljes bíborosi búcsúengedélyező oklevél: Amicus Agnifilus aquilai püspök, szent Balbinai¹ bíboros-, és Oliverius CARAFFA, nápolyi érsek, szent Marcellus és Péteri bíborostól a kuesdi vagy kwesdi Szűz Máriáról nevezett plébánia egyház számára (Róma, 1470. I. 9., 3. indictio,

¹ A kódex szerint, tévesen, szent *Sabinai*, v. ö. EUBEL, *Hierarchia catholica*, II. 15. l.

II. PÁL pápa uralkodásának 6. évében), melyet az esztergomi érsek helynöke: Mihály milkói püspök már 13 nappal kiadatása után megerősít és kibővít. Címül a másoló a «Gloriosissime virginis» felírást adta ez oklevélnek. Lemásolja ezenkívül az oklevél szép Mária-arengáját mégegyszer (Arenga beate Virginis címmel), egy másik arengát valamely szentről s egy harmadikat a szent keresztről. (Alicuius sancti, Sancte crucis). Ezek tehát arenga-minták, melyeket valamely kancellária alkalmazottja írhatott össze magának, egy olyan kancelláriáé, mely sűrűn ad ki okleveleket egyháznak. Mintául, legalább is az esztergomi megerősítésű bíborosi oklevél esetében, valódi oklevelek szolgálhattak.

Nem tarthatjuk véletlennek, hogy az egyetlen teljesen közölt oklevél e minták közül részben esztergomi kiadvány. Aki ez arengákat írta, az esztergomi érseki kancelláriában működhetett, abból pedig, hogy ugyane kéz átjavítgatta, tartalomjegyzékkel ellátta s talán meg is toldotta a szertartáskönyvet, arra következtetünk, hogy ezt Esztergomban tényleg használták is.

Talán Mihály püspök sem csak a búcsúmegerősítéssel került összefüggésbe kódexünkkel. Ismeretes, hogy MÁTYÁS király rendeletére az esztergomi missalet és breviariumot ő nyomatta ki. Az orsz. Széchényi-könyvtár egy másik (Cod. Lat. Med. Aevi 359.) esztergomi misekönyvkézirata pedig egyenest az ő tulajdonát képezte:¹ végrendeletében rendelkezik róla. Lehet, hogy a ceremoniale is az övé volt, vagy talán az ő kezdésére készült. Hiszen Mihály püspök az egyházi szertartásokat is reformálta. (V. ö. Ordinarius

¹ V. ö. a M. N. Múzeum orsz. Széchényi-könyvtárának történeti és irod.-tört. kiállítása. II. kiad. 12 l., 24. sz. Iste liber missalis est legatus altari sanctorum Fabiani et Sebastiani martyrum per reuerendissimum dominum *Michaelem* Episcopum Milkouiensem etc. Obijt Idem dominus Milkouiensis In festo sanctorum Abdon et Sennen martyrum: jul. 30. 1501. (u. o. 7. l.) SZUHAI István váci püspök és esztergomi vicarius tehát, aki Esztergomnak a törököktől való visszavétele után ezt a missalet megtalálta, nem ok nélkül címezte meg Missale Strigoniense-nek. (Címlap). Hogy PÁLÓCZI György esztergomi érsek (1423. XI. 18. — 1439. GAMS, Series episcoporum 380 l., 1423. XI. 10. — 1439. EUBEL, i. m. I. 490. l.), kinek neve egykorú írással a címlap felső szélére van írva (G. de Palocz arep. Stig.), milyen összefüggésben van a kódex-szel, nem tudom; neve csak korhatározóul szolgálhat: a missale még Zsigmondkori.

Strigoniensis. 1505. Velence, tehát Mihály halála utánról 3. l.: KNAUZ, a Magyar Sion 1867. évf. 10. k. l.)

A 317. sz. kódex nemcsak oklevélmásolatokkal függ össze Esztergommal. Esztergomra mutat a szertartáskönyv tartalma és jellege is. Mindenesetre kétségtelen, hogy magyarországi egyház számára készült: a litániákban szent ISTVÁN király, szent IMRE (ste *Hernice* = Henrice) és szent LÁSZLÓ közbenjárását is kéri a többi hitvallóé közt. (6. és 34. ll.) A közölt szertartások pedig nagyjából olyanok, melyeket legalább is csak püspök végezhet. (Papszentelés, püspökszentelés, apát, apátnő és apáca felszentelése stb.) Egy helyütt egyenes hivatkozás történik valamely érsekre: a pontifex-ért mondott imában a *pontifex*-et kijavítja *archiepiscopus*-szá. (6. l.) Végül pedig van egy szertartás, mely Magyarországon az esztergomi érsek privilegiuma: a király koronázása.

Fentiek alapján úgy véljük, hogy a ceremoniale esztergomi jellege kétségtelen. Kétségtelennek tartjuk azt is, hogy a benne közölt koronázási ordó a XV. századi magyar koronázások nagyobbik részének a leíró kútfőkből megállapítható menetéhez a szöveget szolgáltatta. Hiszen már a codex ismerete előtt rámutattunk arra, hogy a XV. században a német típust is követik (Századok 1917, 26. l.), sőt — hozzátehetjük — ezt nemzetinek tekintik, szemben a XV. században szintén felhasznált, később a Pontificale Romanumban kanonizált típussal. Már pedig a kódex ordója a német formula. Másfelől ez a tény megint visszamutat Esztergomra.

Így hát a kódex karaktere, azt individuálisan meghatározó széljegyzetei, tartalmában főleg a koronázási ordó, mind összhangzanak abban, hogy a pontificale Esztergomban s a koronázásnak benne foglalt formulája Magyarországon a XV. században tényleg használatban volt.

Emellett a tárgyalt szertartáskönyvvvel s az említett misekönyvvvel is bővül ismeretünk a XV. századi magyar kultúráról, mindenekelőtt a prímási udvar szellemi életéről és könyvészetéről, míg Mihály milkói püspökben — VITÉZ János vicariusában — egy Mátyáskori könyvbarátot ismerhetünk fel. (Ha a Zsigmondkori PÁLÓCZI Györgyre itt elég támasztékunk nincsen is.)

A 317. sz. kódex az orsz. Széchényi-könyvtár birtokába 1879-ben vétel útján került,¹ EHRENFELD Adolftól. Azelőtt a NÁDASDY grófok betleri könyvtárában volt, mint ezt az első lap kettős címet ábrázoló vörös viaszpecsétje is elárulja. (A férfi címere a NÁDASDYaké, a nőit nem sikerült megállapítanom: kék mezőben középen függélyesen egymás fölött három arany csillag, de valószínűleg TRAUTT Amáliáé, NÁDASDY Ferenc (szül. 1801.) feleségéé, előbb TELEKI grófnée lehetett.) Az ezt megelőző legközelebbi birtokos a kassai minorita konvent, ahova a kódex első bekötési táblájára ragasztott lap egykorú feljegyzése szerint SZÜRTEY Ferenc frater vitte, a *budai könyvtárból*, miután Budát 1686-ban a töröktől visszavették. Ez csakis a királyi könyvtár lehetett. Úgy hisszük, ez a kódex már a törökfoglalás, 1541. előtt is ott volt a budai várban s oda azokkal a könyvekkel került, melyeket Esztergomból a török elől Budán helyeztek biztonságba.

A kódex leírása: 320 mm. magas, 224 mm. széles, a két hasábra osztott egész beírt rész 220 mm. magas, 140 mm. széles, egy hasáb 220 mm. magas, 64 mm. széles, a két hasáb egymástól 9 mm.-re van, a be nem írt bal szél 32, a jobb 60, a felső szél 68, az alsó 31 mm. (37. l.) Pergamenre írva, eredeti barna bőrkötéssel, 140 l.-on, a 133 l.-ig egykorú számozással. Innen nemcsak a számozás szűnik meg, hanem az eredeti szöveg is: a 134. l.-tól kezdve a szöveget új kéz írja, mely az eddigi kerekdedebb missale-írást kissé szögletesebben alkalmazza s különösen feltűnővé teszi a változást azzal, hogy az eddigi neumatípus helyett choralis hangjegyeket rajzol. E második kéz későbbi annál a kéznél, mely az arengákat s a tartalomjegyzéket írta: ez utóbbiban csak az első kéz írta szertartások vannak felsorolva. Talán külön kéznek számíthatjuk azt is, mely a 132vo lap In dedicatione ecclesie-jét XV. sz. v.-i. oklevélírással toldotta hozzá. Talán ugyane kéz írta a 134. l. túli széljegyzeteket is, mely közel áll az arengák írójához. A koronázási ordó utolsó lapján (96vo) csak a balhasáb van beírva, de ennek is 5 utolsó sora s az egész jobb hasáb üresen maradt. A következő 97. és 98. ll.-ra a «Quam dilecta tabernacula...» kezdetű himnus van írva, egy hasábnak míg a 98vo fele üres. A 107. l.-tól 119 l.-ig a hangjegyek hiá-

¹ V. ö. FRANKÓI Vilmos: Két magyarországi pontificale. *Magyar Könyvsemlé, 1879.* 83. kk. ll.

nyoznak, a 118. l. üres jobb és alsó széle, a 119-nek jobb széle le van vágva, a 124. l.-nak pedig csak bal hasábján van beírva, a jobb és az alsó margó egy része levágva, a 132.-nek alsó része lépcsőzetesen.

A kódex tartalma:

1. Ordo ad catezizandum infantes.
- 5vo « in sabbato sancto pasce.
- 8vo « ad pueros baptizandos.
9. Ordo quomodo baptizati confirmentur.
10. Benedictio ad clericum faciendum.
- 11vo Incipit ordo de minoribus ordinibus benedicendis.
21. Incipit ordo ad uocandum... episcopum electum.
31. Ordo ad consecrandum locum ecclesie.
- 35vo « ad consecrationem cynterij.
37. « ad consecrandam ecclesiam.
53. Benedictio altaris. (Betoldva.)
67. « vestimentorum sacerdotalium.
74. Reconciliatio violatę ecclesie.
- 75vo Ordo ad abbatem faciendum.
78. « ad abbatissam faciendam.
80. Consecratio sacre virginis.
- 84vo De sancto synodo.
- 88vo *Ordo ad benedicendum regem. Quando nouus a clero et a populo sublimatur in regnum.*
95. *Incipit benedictio Regine in ingressu ecclesie.*
97. *Quam dilecta tabernacula...*
99. Ordo minorum fratrum... ad uisitandum infirmum.
- 100vo « ad communicandum infirmum.
101. « commandacionis anime.
- 104vo (Minorita szerzetes temetési szertartása.)
115. Pro omni gradu ecclesie.
120. Summe sacerdos.
- 122vo (Preparacio episcopi ad missam.)
125. Benedicciones per annum.
133. Incipit ordo ad consecrationem altaris.
140. His peractis missa in eodem altari dicatur.
- 140vo (Temetőszentelés.)
- 141vo Tartalomjegyzék. Az első bekötési táblára ragasztott lapon: Anno 1686 In actuali Insultu quando Buda Fuit recuperata ego Pr. Fr. Franciscus SZÜRTEY tunc temporis portavi ex ipso (így) Bibliotheca Budensi hunc librum ad conventum Cassoviensem. A hátsó táblán a tárgyalt másolatok.

BARTONIEK EMMA.

PETŐFI A SZÉPIRODALOMBAN.

(Második közlemény.)

- (NÉVTELEN): P. keresők. Hűhó-hösköltevény 8 énekben (képpel). — 8×4 . — Borsszem Jankó. 1877. jún. 24. és 1923. I. sz.
- F*** Király P. S.-hoz. — 4×8 . — Verses röplap. Kassa, 1848. — P. N. 415. l.
- P. — 7×4 . — Borsszem Jankó. 1877. aug. 5. (A vershez írt jegyzet: «Tisztelt Szerkesztő Úr! Azon nemes részrehajlatlanság, mellyel a már-már kidülfélben levő elismert jelesebbek helyettesítője iránt viseltetik, bátorít fel a következő költemény beküldésére».)
- (NÉVTELEN): P. szobrára. — 4 sor. — Bolond Istók. 1882. 42. sz.
- Pestmegye koszorújának felírása a P.-szobor leleplezése alkalmából. — 4 sor. — Pesti Napló. 1882. okt. 15.
- P. — 5×6 . — Borsszem Jankó. 1882. 42. sz.
- P. szobor. — 2×8 . — Borsszem Jankó. 1882. okt. 22.
- P. szobor. — 9 sor. — Bolond Istók. 1882. 42. sz.
- Felirat a székykeresztúri Macskási-féle házban. — 2 sor. — Koszorú. 1884. 623. l.
- P. S. Bem apó táborában. — 9×4 . — P.-Naptár. 1890. 4. l.
- P. — 6×8 . — Bolond Istók. 1897. 31. sz.
- P. (1848. márc. 15.) — 28 sor. — Bolond Istók. 1898. 11. sz.
- P. — 9×4 . — Kakas Márton. 1899. júl. 30.
- P. és én. (Sanyaró Vendel dalaiból.) — 45 sor. — Borsszem Jankó. 1899. júl. 30.
- P.-ről. — 24 sor. — Mátyás Diák. 1899. júl. (Névtelen = Luby Sándor? V. ö. u. o. az Irodalom c. rovatot.)
- P. S. — 4×8 . — Bolond Istók. 1899. 31. sz.
- A mezőberényi ház felirata. — 4 sor. — Vas. Újság. 1899. aug. 6.
- P. találkozása Erzsébet királynéval. — 41×4 . — Komáromi Híradó. 1899. 36. sz. (U. o. olvasható ez a jegyzet: «Ezt az érdekes költeményt a «Rejtelmes Világ» legutóbbi számából vesszük át. A keletkezése spiritualisztikus (így!) módon történt: Tabak Pál csoknyai körjegyző 15 éves unokaöccse medialis közreműködése segítségével».)
- P. kardja. — 8×4 . — Üstökös. 1906. május 18.
- P. háza. — 2×4 . — Nap. 1909. nov. 7.
- NÓGRÁDI PAP DEZSŐ: P. — 5×8 . — Magyarország. 1908. dec. 25. — E.—B.: 157. l.

- ORMÓDI BERTALAN: P. — 4×4. — O. B.: Ujabb költeményei. Pest, 1866. 309—10. l.
- ÖLVEDI LÁSZLÓ: P.-hez. (Születésének századik évfordulójára. A pozsonyi Toldy-kör ódapályázatán a dr. Esterházy Mihály jutalommal kitüntetve.) — 21×5. — Új Aurora. Bratislava. (Pozsony.) 1923. 30—33. l.
- PAAL GYULA: P. halála. (Csatakép.) — P. Gy.: Költemények. Rimaszombat, 1900. 99—110. l. (Dramatizált jelenet több szereplővel.)
- PAJER ANTAL: P.-hez. — 74 sor. — P. A. versei. Pest, 1847. 115. l. — P. N. 244—5. l.
- P. és Csokonai. — 5×5. — Csokonai-album. 1861. 161. l. — Családi Kör. 1861. 10. sz. — Pet. Múz. 1891. 62. l.
- PALÁGYI LAJOS: P. szobra előtt. — 7×6. — Vas. Ujság. 1885. 38. l. — P. L.: Küzdelmes évek. Bp., 1890. 108—9. l. — E.—B.: 80. l.
- P. halála. — 4×4. — P. L.: Nemzeti dalok. Bp., 1895. 19—20. l.
- P. — 10×8. — Pesti Napló. 1899. 209. sz.
- PAP KÁLMÁN: P. emlékezete. — 8×8. — P. K.: Költemények. Pápa, 1875. 83—85. l.
- PAP ZOLTÁN: S dalt, dalt P.-nek. — 8 sor. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 8. l.
- PÁSZTOR FERENC: P. gyermekkori lakában. (A félegyházai P.-ünnepélyre. 1867. okt. 13.) — 8×6. — P. F. költeményei. Pest, 1870.
- PETERDI ANDOR: P. (A P.-ház létesítése alkalmából.) — 8×4. — E.—B.: 176—7. l.
- PETŐFI ISTVÁN: Sándor bátyámhoz. (Kúnszentmiklós, 1844.) — 5×4. — P. I. versei. Bp., 1909. 38. l. (E vers: felelet P.-nek István öcsémhez c. költeményére.)
- Bátyám Debrecenben. (A Hölgyfutár műlapjához.¹ Dános, 1858.) — 6×8. — P. I. versei. Bp., 1909. 182—3. l.
- Sándor estéjén. (Dános, 1858. márc. 17.) — 8×4. — Vas. Ujság. 1898. 13. sz.
- Felelet P.-nek. — 4 sor. — Vas. Ujság. 1899. 525. l.
- PÉTERFI TAMÁS: P. Szibériában. — 21×4. — P. T.: P.-regék. Marosvásárhely, 1899. 10. l.
- A vén borvizes meséje. — 61 sor. — U. o. 21. l.
- PETRI ARTHUR: P. emlékezete. — 5×4. — P. A.: Magány. Versek. Bp., 1900. 72. l.
- PETRI MÓR: Öt szonett P.-ről. (1. Csapó Etelka. — 2. Mednyánszky Berta. — 3. Koltó. — 4. Segesvár. — 5. P. egy útszéli csárdában.) Bemutatta a P.-Társaság 1923. jan. 21-iki ülésén. (V. ö. Budapesti Hírlap. 1923. 17. sz.)
- PÓSA LAJOS: P. — 95 sor. — P. L.: Ujabb költemények. Bp., 1881.
- P. sírjánál. (A segesvári P.-szobor leleplezési ünnepélyén 1897. júl. 31-én szavalta a szerző.) — 50 sor. — Új Idők. 1897. júl. — Ország-Világ. 1897. aug. 8. — Vas. Ujság. 1847. 506. l. — E.—B.: 86. l. (E költemény

¹ Orlay Petrics Soma ismert képéhez.

- utolsó 12 sora — kevés változtatással — megvan a P. L. Ujabb költemények Bp., 1881. c. kötet P. felirású darabjában is.)
- PÓSA LAJOS: P. háza. — 6×4. — Uj Idők. 1909. II. 459. (Az Én Ujságomból átvéve.)
- P. szobránál. — 4×8. — Uj Idők. 1897. aug. 1. — U. o. 1899. júl. 30. — Budapest. 1899. 209. sz. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 72. l.
- A legszebb dal. (A P.-Társaság márc. 15-iki ünnepén fölolvasta a szerző.) — 12×4. — P.-Emléklap. (Szerk.: Ifj. Gebhardt Károly és Hamvai Ödön.) Bp., 1899. — Szegedi Napló. 1899. márc. 21. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Közölve és bírálva: P. Irta Ponori Thewrewk Árpád. I. füzet. Bp., 1900. 14. l.
- A boldogság szigetje. Koltó. — 13×8. — Uj Idők. 1899. júl. 30.
- P. szülőházánál. — 16×8. — Pesti Napló. 1899. 211. sz.
- P. álma. (Március 15.) — 40 sor. — Uj Idők. 1907. márc. 17.
- P. — 4×6. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 85. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 224. l.
- P. nászútja. — 19×6. — P.-Almanach. Bp., 1909. 207. l.
- R. L.: P. él. — 8×4. — Borsszem Jankó. 1877. 17. sz. (E jegyzettel: A Magyarország És A Nagyvilág papiroskosarából.)
- RADNÓTHY DÉNES: P. háza. — 64 sor. — E.—B.: 172—4. l.
- RADÓ ANTAL: Talpra Magyar! — 14×4. — Költők albuma IV. kiad. A Pesti Napló ajándéka. — E.—B.: 161. l.
- RAJKA TERÉZ: P. (Pályamű.) — 180 sor. — Magyarország És A Nagyvilág. 1866. 418. l.
- REMÉNYIK SÁNDOR: P. — 72 sor. — Az Erő. 1922. XII. 15. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 7—9. l.
- REVICZKY GYULA: P. él. (Arra az álhtíre, hogy P. a szibériai ólomhányókban raboskodik. 1877.) — 3×6. — Világkrónika. 1882. 159. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) 1898. — R. Gy.: Összes költeményei. II. kiad. Bp., 1900. 73. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 224. l. — E.—B.: 68. l.
- P. szobra előtt. — 7×8. — Vas. Ujság. 1886. 170. l. — P.-Naptár. 1891. 7. l. — E.—B.: 83. l. — P.-Almanach. Bp., 1922. 33—4. l.
- P. ellen. — 3×6. — R. Gy.: Összes költeményei. Bp., 1900. 106. l. (E vers P.-nek «Egy télen Debrecenben» c. költeményére vonatkozik.)
- RUDNYÁNSZKY GYULA: P. (1899. július 31.) — 9×4. — R. Gy.: Újabb költeményei. Debrecen, 1904. 268—9. — E.—B.: 134—6. l.
- P. — 4×6. — R. Gy.: Fényben-árnyban. Bp., 1886. 11—12. l.
- SAJÓ SÁNDOR: P. — 6×4. — P.-Almanach. Bp., 1922. 76. l.
- P. ellen. — 7×2. — A Hét. 1894. II. 435. l.
- P. Ünnepi óda. Bemutatta a Kisfaludy-Társaság 1923. febr. 11-iki ülésén. (L. Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Bp., 1923.)
- SÁNTHA KÁROLY: Október 15. — 5×6. — Vas. Ujság. 1882. 64. l.

- P. emlékezete. I. (1884. aug. 10-én emléktáblával való megjelölése alkalmából azon *iskolának*, melyben Tolnaszentlőrincen mint I. o. gimn. tanuló az 1831/2. és 1832/3. tanévben tanult.) — 5×8. — II. (1884. aug. 10-én emléktáblával való megjelölése alkalmából azon *báznak*, melyben Tolnaszentlőrincen mint I. o. gimn. tanuló az 1831/2. és 1832/3. tanévben lakott.) — 9×8. — S. K.: Költemények. Bp., 1897. 80—86. l.
- P. (1899. július 31.) — 5×8. — Magyar Szemle. 1899. 31. sz. — Vas. Ujság. 1899. aug. 6.
- SÁNTHA MIHÁLY: P. és a papok. — 100 sor. — S. M.: Harminc év után. Vác, 1878. — V. ö. P.-Társaság Lapja. 1877. dec. 16.
- SAS EDE: P. nótája. — 2×8. P.-könyv. Bp., 1923. 125. l. (E szerzőnek van egy P. hasonló című műve után készült «Bolond Istók» c. operettje, melyet 1923-ban többször is előadtak a bpesti Városi Színházban.)
- K. SIMÓ FERENCZ: P. — 7×4. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 136. l.
- P. — 5×4. — U. o. 209. l.
- SOMLYÓ SÁNDOR: P. — 6×4. — S. S.: Dalok a távolból. Költemények. Berlin, 1904/5. 97. l.
- SOÓS LAJOS: P. — 5×8. — Vas. Ujság. 1899. aug. 6. — Tapolca és Vidéke. 1899. 31. sz.
- SRÉTER KÁLMÁN: P. — 10 sor. — S. K. versei. Pest, 1864. 230. l.
- STELCZ GÉZA: P. halála. (Legenda.) A P.-szobor leleplezésére írta — Bp., 1897. 13. l. — V. ö. Fővárosi Lapok. 1897. 36—7. sz.
- SUJÁNSZKY: P.-hez. — 32 sor. — Honderű. 1844. II. 250. l. — Pet.-Múz. 1888. 95. l. — P. N. 21. l.
- SZABADOS JÁNOS: P.-ről. — 10×8. — Képes Néplap és Politikai Híradó. 1882. okt. 15. — Vas Ujság 1877. (A P.-Társ. első üléséről.) — Sz. J.: Költemények. Szeged, 1897. 27—8. l.
- SZABÓ ENDRE: Ha P. élne? (Bp., 1898.) — 4×8. — Sz. E.: Zápor. Bp., 1901. 87—9. l.
- Debrecenben. (Július 15.) — 6×8. — E.—B.: 147—8. l.
- SZABÓ GÉZA: P.-hez. (A segesvári P.-szobornál tartott ünnepély alkalmával szavalta a szerző.) Székelykeresztúr, 1904.
- SZABÓ JÓZSEF: P. — 5×5. — Gyulai Ágost: Háborús Anthologia. Bp. é. n. 20—1. l.
- SZABOLCSKA MIHÁLY: P. — 2×4. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — E.—B.: 29. l.
- P. (Felolvasta a szerző a mezőberényi P.-ünnepélyen. 1899. júl. 30.) — 84 sor. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — Egyetértés. 1899. 208. sz. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. aug. 2. — Sz. M.: Szabad órák. Bp. 1902. 120—5. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 229. l. — E.—B.: 115. l.
- Engesztelés. (P. szelleméhez.) — 10 sor. — P.-Almanach. Bp., 1909. 336. l.
- Honvédelemnél. (Egy kiszakított strófa.) — 8 sor. — E.—B.: 155. l.
- P. lelke. — 9×7. — P.-könyv. Bp., 1923. 37—8. l.

- SZALAY KÁROLY: P. halálára. — 5×8 . — Sz. K.: Magam útján. Bp., 1901. 57—8. l.
- P.-hez. — 11×8 . — U. o. 68—71. l. — E.—B.: 149—51. l.
- P. szülőházában. — 12 sor. — U. o. 240. l.
- SZAMOLÁNYI GYULA: Mikor P. Tolnában járt... — 4×4 . — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- SZÁSZ GERŐ: P. (1898.) — 5×4 . — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.—B.: 92. l.
- P. — 5×4 . — E.—B.: 133. l.
- SZÁSZ KÁROLY: P. újabb költeményei. 1858. október 4. 2×4 . — Hölgyfutár. 1858. 237. l. — Sz. K.: Költemények. Pest, 1861. II. köt. 229. l. — P.-Múzeum. 1889. 287. l. — E.—B.: 43. l. — Németül: «Auf P. neuere Gedichte im Oktober 1858.» übersetzt von Hugo Meltzl. Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok. 1880. III. 68. l.
- P. bölcsője és sírja. (Pest, 1861.) — 5×6 . — Vas. Ujság. 1862. — P.-Múz. 1889. 227. l. — E.—B.: 46. l. — Németül: «P.-s Wiege und Grab.» Von Karl Szász. Aus dem Ungarischen metrisch übersetzt. Lásd e gyűjteményben: Hundertsechzig Dichtungen von A. P. übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866. 225. l.
- P. gyermekkori lakhelye. (A ház falába illesztett emléktábla leleplezése alkalmával Félegyházán 1867. október 13-án felolvasta a szerző.) — 12×8 . — Vas. Ujság. 1867. — Tarka Világ és Képes Regélő. 1869. 2. l. — E.—B.: 47. l.
- A segesvári csatatéren. (1874.) — 9×4 . — Vas. Ujság. 1874. — Sz. K. kisebb költeményei. Bp., 1883. II. 234—5. l.
- P. segesvári szobra leleplezésére. (Sztubnyafürdőn, 1897. júl. 31.) — 6 sor. — Vas. Ujság. 1897. 520. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 2. l.
- SZATHMÁRY ISTVÁN: P. napján. — Magyar Helikon. 1921. ápr. 15.
- P.-hez. — 66 sor. — Budapesti Hirlap. 1922. 246. sz.
- Mit kérditek, hová tűnt?... — 18 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 115. l.
- SZÁVAY GYULA: A csillag. (P.-ünnepen.) — 2×4 . — Sz. Gy.: A két leánder és más újabb versek. Debrecen, 1910. 7 l.
- Misztótfalun. (P.-emlék.). — 13×4 . — U. o. 37—39. l. — P.-Almanach. 1909. 272. l.
- P. kardja. — 11×8 . — Vas. Ujság. 1906. — Sanatorium-naptár 1907. — E.—B.: 129. l.
- P. — 9 sor. — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- Beszélgetnek a csontok. (A P.-család csontjainak együttes díszsírba áttétele alkalmából.) — 32×4 . — Sz. Gy.: Az ezüst pohár és más újabb versek. Debrecen, 1908. 81—85. l.
- SZEBERÉNYI LAJOS: Epistola P. S.-hoz. Vágvölgye, okt. 16. 1844. — 16×4 . — Pet. Múz. 1889. 361 l. (E költeményt Szeberényi P.-nek küldte el; P. átadta a Pesti Hirlap szerkesztőségének, de ez nem találván olyannak, hogy

- ki lehessen nyomatni, az 1845. 19—20. sz.-ban visszautasítja. Erre Sz. a Századunk-ban szenvedélyesen válaszolt. A részletekre nézve lásd a Pet.-Múz. idézett helyét. — A vers-keltette vita leírása a Pesti Napló 1872. 301. sz.-ban is megjelent.)
- SZEGEDY ZSIGMOND: P. a sirjában. — 164 sor. — Bp. é. n. 8. l.
- SZÉKELY JÓZSEF: P. — 7×4. — Hölgyfutár. 1852. 623. l. — Pet.-Múz. 1890. 39. l. — E.—B.: 37. l.
- Kiskőrös koszorújának felírása a P.-szobor leleplezése alkalmából. — 4 sor. — Pesti Napló. 1882. okt. 15.
- SZÉLL FARKAS: Szalkszentmártonban. — 10×4. — Vas. Ujság. 1862. 1. sz. — Sz. F.: Költemények. Karcag, 1879. 34—37. l. — Pet.-Múz. 1890. 357. l.
- SZELESTEY LÁSZLÓ: P.-hez. — 7×5. — Hazánk. 1847. I. 170. (Mikor P. összes költeményei megjelentek.) — Pet.-Múz. 1889. 175. l. — E.—B.: 26 l. — P. N. 170—1. l.
- SZEMERE BERTALAN: P. S. — 4×4. — Magyarország és a Nagyvilág. 1882. 90 l. (Szemere B. hátrahagyott irataiból.) — Pet.-Múz. 1889. 349. l.
- SZEMERE MIKLÓS: A régi jó Gvadányi P.-hez. — 96 sor. — Honderű. 1845. II. 148. l. (Névtelenül.) — P.-Naptár. 1884. — Pet.-Múz. 1888. 205. l. (V. ö. Ferenczi Z.: P. életrajza. Bp., 1896. II. 105. Szemere szerzőségéről és a költemény eredetéről.) — E versre a Pesti Divatlap (1845. II. 725. l.) Lapszemléje a következő megjegyzést teszi: «A régi jó Gvadányi P.-hez. Oly vers, mely ellenségtől jő s ellenséges indulattal íratott s melynek nagyobb része inkább illelénk tán magára az íróra, mint P.-re». Lásd még az Életképek (1845. II. 263. l.) Hirlapi Őré-t. (V. ö. Pet.-Múz. 1888. 211. l.). — P. N. 122—4. l.
- P. a kálvinista rektorhoz az Agtelki¹ barlangban. — 6×8. — Honderű. 1845. II. 175. l. — V. ö. Pet.-Múz. 1888. 211. l. és P. utijegyzetek; továbbá Szemere Miklós P.-ről. (Pajor Istvánhoz írt levél.) Irodalomtörténeti Közlemények. I. 327. l. — Pet.-Múz. 1892. V. 72. l. — P. N. 125—7. l.
- SZEMERE PÁL: Erdei lak és P. — 156 sor. — Sz. P. Munkái. Bp., 1890. 27. l. — Pet.-Múz. I. 289. l. — Önállóan is megjelent: «Erdi lak mint hármadalverseny és P. S. Szemere Pál 'Tan-dithyramb dalverseny' c. munkájából közli Halász Dezső». Pest, 1860. — E.—B.: 28. l. — V. ö. még: Ferenczi Z.: P. életrajza. Bp., 1896. II. 113, 116. l.
- SZIKRA (Gr. Teleki Sándorné): Csodarétek. (Kép.) — 10×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 195. l.
- SZOMOLÁNYI GYULA: P.-ház. (Prológ.) — 11×4. — E.—B.: 174—6. l.
- SZŐCS ADOLF: P. emléke. — 4×4. — Sz. A.: Emléklapok P. S... elhunytának 50-ik (évfordulójára).² Marosvásárhely, 1899. 6. l.

¹ Így!

² A zavaros fogalmazású teljes cím: «Emléklapok P. S. hazánk koszorús költőjének és 1848/9-iki honvéd vezérőrnagy (így!) elhunytának 50-ik emlékének tiszteletére. Összeállította Marosvásárhelyi Szőcs Adolf 1870—73-beli honvédtizedes.»

- SZTODOLA JÁNOS: P. — 4 sor. — Cz. Czakó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 11. l. (Szerk. szerint a szerző egyszerű ipari munkás.)
- TAKSONY JÓZSEF: P. halálának 50-ik évfordulóján. (Szavalták a bpesti Városligeti Szinkör 1899. júl. 29-diki díszelőadásán.) — 5×6. — Budapest, 1899. 209. sz.
- THALY KÁLMÁN: P. emlékezete. — 44 sor. — Budapesti Visszhang, 1855. 376. l. — T. K.: Zengő liget. 1859. I. 33—5. l. — Pet.-Múz. 1891. 10. l. — E.—B.: 40. l.
- P. THEWREWK ÁRPÁD: P. szobrára. — 4 sor. — Hölgyek Lapja. 1882. 509. l. — P. 2×4. — P. T. Á.: P. I. füzet. Bp., 1900. (Címnap.)
- P. THEWREWK EMIL: P. S.-ról halála ötvenedik évfordulóján. — 8 sor. — P. Emléklap. (Szerk. ifj. Gebhardt Károly és Hamvay Ödön.) Bp., 1899. — E.—B.: 186. l.
- TOMOR FERENC: P.-kiadás. — 6 sor. — T. F.: Korunk Tükre. Bp., 1881. 36. l. — P.-hez. — 6×6. — Magyar Szemle. 1893. évf. 224. l.
- TOMPA MIHÁLY: Levél P.-hez. Bártfáról 1844. nov. — 20×4. — T. M. Összes költeményei. Bp., 1885. I. 99—102. l. — P. N. 15—6. l.
- TORDAI VILMOS: P.-ünnep. (1899. szeptember.) — 5×8. — T. V.: Versek és Mesék. Bp., 1902. 14—5. l.
- TORKOS LÁSZLÓ: Közös dicsőségünk. — 4×6. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.—B.: 91. l.
- TORONTÁLI KÁROLY: P.-nek utolsó kézsókjá. — 56 sor. — T. K.: Az én verseim. Bp., 1897. 122—4. l.
- TÓTH EDE: P. szelleméhez. — 7×8. — T. E. Költeményei. Bp. é. n. 88. l. — E.—B.: 66. l.
- TÓTH KÁLMÁN: Egy költő mellett. — 5×8. Délibáb. 1853. 597. l. — E.—B.: 38. l. — U. ez teljesebb alakban, hat-nyolcsoros szaknyi terjedelemben, az Ernst-múzeumban őrzött eredeti kézirat alapján megjelent: Az Est 1922. 297. sz.
- TÓTH SÁNDOR: Ha ott van... (Emléksorok P. halála 50 éves évfordulójára.) — 3×4. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29.
- TÖRZS JENŐ: Sorok P.-ről. — 7 sor. — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- TUBOLY VIKTOR: A P.-ünnepen. — 6×4. — Zala. 1899. 61. sz.
- TURI SAMU: Baráti szó P.-hez. — 11×4. — 15 sor. — Pesti Divatlap. 1845. I. 369. l. — Pet.-Múz. 1888. 30. l. — P. N. 65—6. l.
- UJVÁRY ISTVÁN: P. — 6×6. — E.—B.: 143—4. l.
- VÁGHY ISTVÁN: Ha én kis madárka volnék. — 4 sor. — Cz. Czakó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 12. l. (A szerző — a szerk. szerint — egyszerű ipari munkás.)
- VAJDA JÁNOS: P. olvasásakor. — 3×4. — V. J.: Költemények. 1853. 163. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.—B.: 42. l.
- VÁRADI ANTAL: A szent nyomok. (A segesvári csatásíkon.) — 100 sor. — V. A.: Költemények. Bp., 1890. — E.—B.: 136. l.
- A vándor költő. — 14×4. — Magyar Szalon. 1892. — Ország-Világ. 1897.

- I. 82. l. (Itt a cím: «P. a Hortobágyon». — U. ily felírással jelent meg a következő kiadványokban: Talpra Magyar! Hazafias Költemények Nemzeti Ünnepekre. Szeged, 1901. 116. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 227. l.)
- A segesvári csatásikon. — 18×4 . — Ország-Világ. 1897. aug. 1.
- P. visszatér! — 99 sor. — Ország-Világ. 1899. 31. sz. — Talpra Magyar! Hazafias Költemények Nemzeti Ünnepekre. Szeged, 1901. 124. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 116. l.
- Mennysország. (A P.-Társaság Bulyovszky-díjával koszorúzott költemény.). — 100 sor. — E.-B.: 158—61. l.
- VARGA BÉLA: P. él. — 3×8 . — P.-Almanach. Bp., 1922. 17. l.
- VARGHA GYULA: P. — 4×8 . — P.-Almanach. Bp., 1909. 171. — V. Gy. Költeményei. Bp., 1915. 406. l.
- VARGA ZSIGMOND: Apotheosis. — 6×8 . — Bp., 1899. 209. sz.
- VÉGVÁRI: P.-hez. 1922. júl. 31. — 78 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 56—8. l.
- VÉKONY ANTAL: P. emlékezete. (A P.-szobor leleplezése alkalmából.) — 12×8 . — Üstökös. 1882. okt. 15.
- VERAY JÁNOS (álnév): Megrovási kaland a P.-ünnepről. — 4 sor. — Üstökös. 1897. aug. 15.
- VÉRTESY GYULA: P.-ről. — 6×4 . — P.-Almanach. 1909. 374. l.
- P. — 17×4 . — P.-könyv. Bp., 1923. 116—8. l.
- VÉRTESY JENŐ: P. — 11×8 . — V. J. Költeményei. Bp., 1905. 233. l. — E.-B.: 126. l.
- VIETORISZ JÓZSEF: P. (Szavalt a szerző az 1899. júl. 30-án, Tátraházán tartott P.-ünnepen.) — 6×8 . — Nyirvidék. 1899. aug. 6.
- VÖRÖSMARTY MIHÁLY: P.-nek. — 2 sor. — Kossuth Hirlapja. 1846. szept. 6. (V. ö. P. összes munkái. Havas-féle kiadás. Bp., 1893. III. 697. l.). — P. N. 501. l.
- WALTER GYULA: P. évfordulójára. — 14 sor. — P.-emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 28. l.
- WOHL JANKA: P. — 11×6 . — E.-B.: 141—3. l.
- ZÁDOR VILMOS: P. — 14×4 . — Z. V.: Költemények. Nagybánya, 1899. 14—7. l.
- ZALÁR JÓZSEF: Beranger és P. — 4×8 . — Napkelet. 1857. 37. sz. — Pet.-Múz. 1891. 231. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. Bp., 1907. 226. l. — E.-B.: 41. l. — Z. J. Összes költeményei. Bp., 1901. III. 43—4. l.
- P. — 14 sor. — Z. J.: A honvédivilágból. Bp. 1897. 275. l. — Z. J. Összes költeményei. Bp., 1901. III. 209. l.
- ZANATHY KÁLMÁN: P.-ről. — 5×4 . — Vas. Ujság. 1879. 299. l. (Zanathy K. = Mittli Kálmán. V. ö. Szinnyi J.: Magyar Írók és Székely Dávid: Magyar Írók Álnevei. Bp., 1904.)
- ZEMPLÉNI ÁRPÁD: P. — 2×4 . — Z. Á.: Turáni dalok. Bp., 1910. 187. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Ellen-zék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — E.-B.: 91. l.
- Tavaszi álmom. — 8×5 . — P.-Almanach. Bp., 1909. 202. l.

- ZICHY GÉZA GR.: A gyermek és P. — Pesti Hírlap. 1902. jan. 9.
 — P. lelke. — 68 sor. — P.-Almanach. Bp., 1909. 75. l.
 ZILAHY BALÁZS ISTVÁN: P. (1899. júl. 31.) — 5×4. — Z. B. I.: Tulipánkert.
 Versek. Pozsony, 1907. 79—80. l.
 ZILAHY LAJOS: P. a táborban. — 7×4. — Z. L. Versei. Bp., 1916. 61—2. l. —
 Új Idők. 1916. II. 40. l.¹

II.

Színarabok és dramatizált jelenetek Petőfiről.

- BARTÓK LAJOS: Apotheozis. (P. halála ötvenedik évfordulója ünnepén). Elő-
 adták a kolozsvári Nemzeti Színházban. 2 jelenet. Személyek: P.; Klió és
 a Múzsák kara; Hunnia és a nők kara; honvédek, orosz katonák, nép.
 Színhely a segesvári-tér a csata alatt és után. — B. L.: Remény, emlé-
 kezet. Bp., 1902. 194—206. l.
 — P. Színpadi melodráma. Muzsikája Farkas Ödöntől. (v. ö.: P.-Almanach.
 Bp., 1922. 144 l.)
 BOKOR IMRE: P. otthon. Színmű 1 felvonásban. (P. «Egy estém otthon»...c.
 versének dramatizálása.) — Bp., 1922. 40. l.
 CHORIN GÉZA: P. búcsúja. Daljáték. Előadták a bpesti Intim Kabarében. V. ö.
 8 órai Ujság. 1922. 281 sz.
 DÓCZI LAJOS: Arany és P. («Irodalmi tanulmány. Egy felvonásban».) —
 D. L.: Beszélyek és vázlatok. B., 1890. I. 35—62. l.
 EGERVÁRI (POTEMKIN) ÖDÖN: P. Színmű 4 felvonásban. — Előadták a Budai
 Színkörben, és a vidéken. 1873-ban. — V. ö. Pesti Napló. 1873. aug. 20.
 — P. és Bem. Látványos színmű 4 képben, történeti csoportozatokkal. Zenéje
 Nikolics- és Allagától. — Budai Színkör. 1886. júl. 10. — V. ö. Pesti
 Napló. 1886. 190. sz. és Színnyei J.: Magyar Írók Élete.
 — P. élete és halála. Történeti színmű dalokkal és néma képletekkel. 4 sza-
 kaszban. Zenéjét szerző Erkel Sándor. — Említi a Pesti Napló. 1889.
 240 sz. — Színnyei J. Magyar Írókja szerint a Budai Színkörben is elő-
 adták 1891. szept. 2-án.
 HERCZEG FERENC: A költő és a halál. — Új Idők. 1923. évf. 1. sz. — Egy
 részlete Dichter und Tod címen németül is megjelent a Pester Lloyd. 1922.
 293. számban.
 HEVESI SÁNDOR és SAS EDE: P.-film. Bemutatták Budapesten, az Omnia-mozgó-
 színházban 1922. dec. 20-án. (Ismertetését l. Budapesti Hírlap. 1922. dec. 21.)
 KESERŐ BÉRCZI ILON: P. emlékezete. Alkalmi színarab. Előadták 1867. okt. 17-én,

¹ Pótlásul megemlíthető, hogy MIKSZÁTH KÁLMÁN 1863/4-ben, selmeci diák korá-
 ban önképzőkori munkálatképpen írt egy «Petőfi sirja» c. verset, amely azonban nem
 maradt ránk. (V. ö. Várdai Béla: Mikszáth K. Bp., 1910. 43. l.). — Továbbá Színnyei
 J.: Magyar Írók-ja (IV. 1151. l.) említi, hogy HORVÁTH BÖSKE (sz. 1847.) 13 éves
 korában írta első versét «Petőfi szelleméhez». Ez is elveszett. — Ugyancsak Színnyei
 munkájában olvasható, hogy SOMOGYI GYULA (sz. 1836.) írt a Napkelet-be, hol «Petőfi
 emlékezete» c. költeményével jutalmat nyert.

- mikor Főlegyházán emléktáblával jelölték meg azt a házat, melyben P. első éveit töltötte. (V. ö. Ferenczi Z.: P. életrajza. Bp., 1896. I. 38. l.)
- KOMPOLTHY KÁROLY: P. halála. Drámai monolog néma képletekben. — K. K.: Színi emlemlény. Miskolc, 1898. 7. l.
- E. KOVÁCS GYULA: P. ébredése. — Szinnyei J. Magyar Írókja szerint előadták Kolozsvárt. — V. ö. még: Benkő Kálmán: Magyar Színvilág. Bp., 1873. (Itt már említve van.) — A darab kézírata jelenleg a Petőfi-házban található. Kézirat és nyomtatványterem 119. sz.
- MÁTÉ LAJOS: P. Történeti színmű három fölvonásban. Bp., 1910.
- NÉVTELEN: P. a gyermekszobában. Színdarab. Előadatott a bpesti Intim Kabarében. V. ö. 8 órai újság. 1922. 281. sz.
- PAAL GYULA: P. Színmű egy fölvonásban. Előadták Rimaszombatban, 1899. júl. 30. — V. ö. Szinnyei J. Magyar Írók-ját.
- PÉTERFY TAMÁS: P. Székelyföldön. Színmű. — Említi Szinnyei J. a Magyar Írók Életében.
- PORKOLÁB ISTVÁN: P. képe előtt. Jelenet. — Előadták Vácott az ev. tanulók isk. ünnepén. L. Magyarság. 1923. 20. sz.
- RUDNYÁNSZKY GYULA: P. Színmű egy fölvonásban. Bp., 1899. 48. l.
- SAS EDE: Sárgapitykés közlegény. Színmű. Előadatott a bpesti Intim Kabarében. — V. ö. 8 órai Újság. 1922. 281. sz.
- SZABÓ LŐRINC: A szökevény. — Nyugat. 1923. 38—42. l.
- SZÁVAY GYULA és GÉCZY ISTVÁN: P. Ünnepi színjáték 10 képben (5 felvonásban), prológgal és epilóggal. Bp., 1923. 136 l. Először adatott a bpesti várszínházban. 1922. dec. 9-én. («Etelke» c. részletét l. P.-könyv. Bp., 1923. 65—80. l.
- «P.» (Dalműszöveg.) A P.-Társ. pályázatán díjat nyert munka. (Sajtó alatt. Szerző kiadásában.)
- Száz esztendő, az idő hogy eljár. Egyfelvonásos verses színdarab, prológgal, epilóggal. (Sajtó alatt; szerző kiadásában.)
- TURCHÁNYI ISTVÁN: P. — Színmű előjátékkal. Egy felvonásban. — Vasárnap. 1922. 41—44 sz.
- VERŐ GYÖRGY: P. halála. (Részlet az «1848» c. színműből, melyet 1898-ban a bpesti Népszínházban is előadtak.) — Új Idők. 1898. I. 233. l.¹
- ZILAHY LAJOS: Emlékezés a költőre c. egy felvonásos darabját előadták a Fészek-klubban. 1923. jan. 25. — (V. ö. Magyarság. 1923. 10. sz.)

¹ «Az ifjú magyar zeneszerző gárda egyik korán elvesztett tagja Radó Aladár írt P.-ről érdekes zenekari költeményt... Zichy Géza gróf is adott ki egy kantatét zenekari kísérettel «P. halála» címen. A jubiláris ünnepségekre Hubay Jenő írt egy nagyszabású, öt-száz közreműködők igénylő P.-szimfoniát, mely első kísérlet a teljes P.-dráma megzenésítésére. (L. Haraszti Emil: P. a zenében. P.-Almanach. Bp., 1922. 144 l.)

III.

Regények. Verses-életrajzok és apróságok a költő életéből.

- BÁNYÁSZ MÁRTON: Magyarok szibériai fogságban és P. Pest, 1870. (V. ö. Ferenczi Z.: P. eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 68. l.)
- FARKAS EMÖD: P. élete. Regényes korrajz. Bp., 1904. 445. l. — Először a «Budapest» 1901. évf.-ban jelent meg.
- FÁY ILONA: P. és Mednyánszky Berta (novella). — Felolvasott a P.-Társaság 1923. jan. 21.-diki ülésén. (V. ö. Bpesti Hirlap. 1923. 17. sz.)
- HAMVAS JÓZSEF: P. Költői elbeszélés négy énekben. Bp., 1922. 47. l.
- JÓKAI MÓR: P. S.-ról. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Várdai Béla. Bp., 1902. 64 l. (Magyar könyvtár. 291. sz.) — E füzet idetartozó fejezetei: P. és a cenzor. — P. mint keresztapa. — Maguk ketten. — Az első asszony. — A varázsing. — P. jellemzéséhez.
- Egy magyar költő életéből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai. 111. sz. 64.) — A címben jelzetten kívül ott van még a füzetben a (47—61.l.) a nagy költő nász heteinek leírása: «P. Koltón».
- Esetek P. életéből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai. 171. sz. 64.l.) — Itt említhető fejezetek: A varázsing. — Szűcs János. — Maguk ketten. — P. iszákossága. — P. mint keresztapa. — P. és a cenzor. — A veszélyes ügyesség. — Az első arany. — Az utolsó vers és Az utolsó golyó.
- P. eszmecsirái és egyéb följegyzések. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai 212. sz. 64. l.) — Fejezetcímek: P. eszmecsirái. — P. mint színész. — P. és ellenségei. — P. jellemzéséhez.
- P. haláláról. (Próza és vers.) Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai. 222 sz. 64. l.) — Itt említhető fejezete: A P.-megjelenések rejtélyének megoldása. 13—16. l. (A kisebb verses darabokat l. fentebb.)
- KRÓNIKÁS: P., a szabadság hőse. Elbeszélések P. S. életéből. Bp., 1904. 63 l. — A ponyvairodalmi jellegű képekkel díszített munka egyes részeinek címei: P. nyerte meg az ütközetet. — P. csodálatos védekezése. — P.-t megmenti az oláh leány. — P. S. álma. — P. megmenti a sereget. — P.-kép. — P. az őrtűz mellett. — P. S. végzete. — P. mint nemtör. (Krónikás=Buza Barna. V. ö. Székely Dávid: Magyar Írók álnevei. Bp., 1904.)
- P. S. jószívűsége. Érdekes történet a híres költő katonakorából. Bp., 1908. (Képekkel) 32. l.
- KRUDY GYULA: P.-s Jugend. — Neues Pester Journal. 1922. 293. sz. (Prózában.)
- LACZKÓ GEZA: A huszonnégyszáz csillag. — Nyugat. 1923. 23—28. l.
- MAGYAR JÁNOS: P. S. Eredeti regény. (Képekkel.) Bp., é. n. 3 kötet. — Részletes ismertetését egyéb művek során l.: Baróti Lajos: P. a ponyván és a népirodalomban c. könyvében. Bp., 1910. 14—63. l. (U. itt Baróti megemlékezik u. a szerző «Rózsa Sándor» c. regényes rajzáról, melyben szintén szerepel P.)

- MÁTRAY LAJOS: P. S. élete versekben. Nagyszombat, 1885. — Ötszázharminc-négy sor.
- MÓRICZ ZSIGMOND: Tavasz. (Tárcaszerű népprózai pillanatfelvétel P. és felesége életéből, debreceni tartózkodásuk idejéből.) — M. Zs.: Szerelmes levél. II. kiad. Bp., 1918. 185—201. l.
- NAGYENYEDI BENDE ALBERT: Új szózat 1848—49. évről. P. és Aradi vértanúk emlékszübraihoz. Marosvásárhely. — V. ö. Baróti Lajos: P. a ponyván és a népirodalomban. Bp., 1910. 65—6. l.
- (NÉVTELEN): P. S. az ezermester. Elbeszélés a költő színész életéből. B., 1908. (Képekkel.) 64. l. [Rózsa K. Népkönyvtára. U. e. válalatban a boríték belső lapján olvasható felsorolás szerint megjelent (de nem láttam), a következő kiadvány: Mikor P. követjelölt volt. Elbeszéli ő maga.¹
- NYÁRY ANDOR: Egy karácsonyest a nagy magyar téiben. Karácsonyi játék.² Előadások a Vig- és a Renaissance-színházban. (V. ö. Pesti Hírlap. 1922. 293. sz.)
- PÉTERFY TAMÁS: Petőfi-regék. A Segesvárnál eltűnt nagy költőről szóló népmesék gyűjteménye. Marosvásárhely. 1899. 53. l. (Még két kiadása van. A Petőfi-könyvt. 22. számaként is megjelent.) Tartalma: P. a Kárpátok szel-leme. — P. Szibériában. l. főntebb és az első csoportban is. P. a rablók között. — Pásztorfiú a költőről. — A híres kukoricaföld. — A vén borvizes regéje. (Említve füzetek. az I. csoportban.) — Az utolsó falat kenyér. — P. és a székely leány. — P. megmenti Magyarországot.
- RODICZKY JENŐ: Álomképek. P. életéből. Szeged, 1867. 30 l. (V. ö. Ferenczi Z.: P. eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 59. l.)
- STELLA ADORJÁN: P. a nemzetgyűlésen. Karácsonyi álom. — Borszem Jankó. 1923. 1. sz.
- SZÉCSÉNYI SZABÓ MÓZES: A szabadság megváltó igazság emlékéül P. halálának 50-ik évfordulójára. 16 l. A benne közölt 23 foglalkozik P.-vel. Egyiknek címe: Az utolsó harcmező. — V. ö. Baróti Lajos: P. a ponyván és a népirodalomban. Bp., 1910. 64—5. l.
- P. és a vaskéz. Magyar Kalász versfüzér. Kolozsvár, 1892. — V. ö. u. o.65. l.
- SZINÉRI GYÖRGY: Mindent semmiért. P. ha nem hal meg. Két elbeszélés. Szeged, 1908.
- SZOKOLY VIKTOR: Regényes rajzok P. S. ifjúkori életéből. Pest, 1859. (Még két kiadása jelent meg.)
- VÁRADI ANTAL: P., a magyar nemzet büszkesége. Élete folyását a magyar nép számára versekben megírta. — Bp., 1886. (Jó könyvek. 49. sz.) — Hétszázhatvannégy sor.
- Elmúlt időkől. Cikkék és rajzok. — Bp., 1917. 222 l. (Olcsó könyvtár 1856. sz.) Idetartozó fejezetek: Diákévek; Utolsó órák.

¹ A ponyvairodalmi művek ismertetését l. Baróti L.: P. a ponyván és a népirodalomban. Bp., 1910. 1—78. l.

² «Amely az elhangzott kritika szerint — minthogy Petőfi szerepel benne — teljesen méltó Petőfi szelleméhez». L. Pesti Hírlap. 1922. 293. sz.

IV.

Oly verses és prózai formában írt szépirodalmi művek jegyzéke, melyek nem csupán Petőfiről szólnak, de amelyekben reá vonatkozó nyílt vagy burkolt célzás található.

- ÁBRÁNYI EMIL: Március tizenötödikén. (1888.) — Á. E.: Márciusi dalok. Bp., 1899. 3 l. (L. még u. e. költőnek hasonló című versét. 1897-ből u. o. 19 l. és 1900-ból való költeményét. Pestmegyei Hirlap. 1900.)
- Hódító nyelv. — Á. E.: Márciusi dalok. Bp., 1899. 54. l.
- Mind együtt vannak. (A P.-család síremlékének leleplezése alkalmából előadta a szerző a bpesti kerepesi-úti temetőben. 1911. okt. 29-én.) — 10×8. — Budapesti Hirlap. 1911. 258. sz.
- ARANY JÁNOS: A lantos. (1849.) — Emléklapok. (1850.) — A honvéd özvegye. (1850) — A dalnok búja. — Letésem a lantot. — Egressy Gábornak. — Összel. — Névnap gondolatok. — A. J.: összes munkái. Bp., 1885.
- ARANY LÁSZLÓ: Délibábok hőse. (1872.) — A. L.: Költeményei. Bp., 1899. 13, 55, 56 l.
- BALLA MIKLÓS: E. Kovács Gyula. — 5×4. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. augusztus 5.
- BARNA ISTVÁN: Lelki bánatom. — 6×4. — B. J.: Sokat szenvedtem. Versek az orosz fogságból. Bp., é. n. 11. l.
- BARTÓK LAJOS: A józsefvárosi temetőben. — 5×8. — B. L.: (=Don Pedrő.) Őrtüzek. Költemények. Bp., 1877.
- Levél Koltóra (Teleki Sándorhoz.) — Don Pedrő. (=B. L.): Rugott csillagok. Bp., 1879. 12 l.
- A székelýföldről, — u. o. 18. l.
- P. kiadatlan költeményei, melyeket Szibériában írt. (Címeik: Kezemben a kormánypálca. — Jókai Mórhoz. — A hold fehér. — A kozák.) — B. L.: (=Don Pedrő.) Őrtüzek. Költemények. B., 1877.
- Poétai rugaszkodás. — 8×8. — Don Pedrő. (=B. L.): Rugott csillagok. Bp., 1879. 3–5. l.
- E. Kovács Gyula emlékezete. — 5×6. — Bp., L.: Remény, emlékezet. Bp., 1902. 192–3. l.
- BENEDEK ALADÁR: Az aradi «Petőfi-csárda» tulajdonosának. (Baráti megemlékezésül.) — 7×8. — B. A. költeményei. Pest, 1866. II. 13–15. l.
- BÉRI GYULA: Száz év. (Az aszódi ev. gimn. 100 éves fennállásának ünnepére.) B. Gy. Költemények. Bp., 1888. 111–114. l.
- BOROSTYÁNI NÁNDOR: Istenek és költők az Olympuson.¹ — Pesti Hirlap. 1892. 1. sz.
- BULCSÚ KÁROLY: Duna és Tisza. — 7×8. — B. K. költeményei. Kecskemét, 1868. 260–2. l.
- CSÁSZÁR JÓZSEF: 1848. március 15. — 16×4. — Cs. J.: Bárányfelhők. Sátoraljauhely, 1899. 51–55. l.

¹ Próza.

- CSATHÓ KÁLMÁN: Kérdő a Kappel házban. (Novella.) — Nemzeti Ujság. 1922. 297. sz. — P. könyv. Bp., 1923. 81—97. l.
- CSORVÁSSY ISTVÁN: A segesvári csata. (Regényes rajz.) — Szabadság. 1896. szept. hó. — V. ö. Ferenczi Z.: P. eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 144. l.
- CZUDAR MIHÁLY: Versek. — Figyelő. 1883. 289. l. (A Márki Sándortól írt tájékoztató szerint a szerző egyszerű parasztlegény volt.)
- DÓCZI LAJOS: A tizedik muzsa. — Endrődi S.: A magyar költészet kincsháza. Bp., 1893.
- DÖMÖTÖR PÁL: A dal. — Endrődi S.: A magyar költészet kincsháza. Bp., 1893.
- ENDRŐDI SÁNDOR: Az élő költőkhöz. (A P.-szobor leleplezésére és Arany János temetése alkalmából.) — 6×8. — E. S.: összegyűjtött költeményei. Bp., 1898. III. 230—2. l.
- E. Kovács Gyula halálára. (Segesvár, 1899. aug. 1.) — 2×4. — Bolond Istók. 1899. 33. sz. — Budapesti Hirlap. 1899. — E. S.: Tarlóvirágok. Költemények. Bp., 1904. 108. l.
- FELEKI SÁNDOR: A koltói parkban. (1921. szeptember.) — 7×4. — P.-könyv. Bp., 1923. 121 l.
- FREUDHOFFER JÁNOS: Hasonlatok. — 9×4. — F. J.: Körösfalevelek. (Igy!) Költemények. Nagyköros, 1893. 18. l.
- GÁSFÁR IMRE: Merengés... 1873. (1874. január 1-ére.) — 11×8. — G. I. vegyes költeményei. Bp., 1876. 9—12. l.
- Hogy oszt... 1874. — U. o. 14—15. l.
- A «Pancsa tántra»... 1874. (Pajor István barátomnak.) — U. o. 165—175. l.
- HARSÁNYI KÁLMÁN: Szólott az Úr... — 4 sor. — H. K.: Új Versek. Bp., 1906. 125. l.
- HEDVIG (HIDVÉGI) JÓZSEF: Szalkszentmártonban. — 8×4. — H. (H.) J.: Hangulatok. Bp., 1914. 86—7. l.
- HEGEDÜS: Petőfiné naplója olvasásakor. — Hazánk. (Győr), 1847. II. 549. l.
- HOMONNAI ALBERT: Temetőben. (1903.) — H. A.: Kagylógyöngyök. Bp., 1904. 72—3. l.
- IGMÁNDI MIHÁLY: Inductio. — 3×4. — I. M.: Költemények. Bp., 1884. 17. l.
- ILLYÉS BÁLINT: Izsó Miklóshoz, midőn P.-t mintázta. — 9×4. I. B.: Költemények. Bp., é. n. (1876.)
- JAKAB ÖDÖN: Borjádi emlék. Költemény. Fölvastatott a Kisfaludy-Társ. 1923. febr. 11-i ülésén (L. Kisf.-Társ. Évlapjai. Bp., 1923.)
- JÁMBOR LAJOS: Március 15-ére. — P.-naptár. 1903. 19. l.
- JÓKAI MÓR: Március 15-én. (1848—1868.) — 41 sor. — J. M.: Költemények. Bp., 1898. II. 40. l.
- Holt költő szerelme. — 27×7. — Üstökös. 1874. 11. sz. (Jegyzet u. o.: «E költeményt, melyhez Liszt Ferenc zenekíséretet írt, Jókainé Laborfalvi Róza szavalta 1874. márc. 15-én a Magyar Írók és Művészek Társaságának estélyén, Liszt Ferenc zongorakiséréte mellett».) — E.-B.: 59. l.
- Az Új Földesúr. Regény. Pest, 1863. (Idegen nyelvekre is lefordították.)
- Politikai Divatok. Regény. Pest, 1863—4. 4 kötet. — (Németül, lengyelül, svédül is megjelent.)

- JÓKAI MÓR: Az utolsó eszménykép. — 30 sor. — Életképek. 1876. — Olcsó Jókai 222 sz. 33. l.
- KINRIM KÁROLY: Segesvárott. — 3×4. — Bolond Miska. 1874. 1.
- KOLMÁR JÓZSEF: A P.-nyárfa. — (Vers.) — Kézirata megvan a P.-ház gyűjteményében. (Kézirat és nyomtatványterem. 114 sz.)
- KOMÓCSY JÓZSEF: A nyeglék. — Endrődi Sándor: A Magyar Költészet Kincsháza. Bp., 1893.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Régi, titkos éj. — Nyugat, 1923. 4—7. l.
- KOZMA ANDOR: Március 15. (1904.) — 8×4. — Az Ujság. 1904. márc. 15.
- KRUDY GYULA: A százgalléros.¹ — Zoltán estéje. — K. Gy.: Zenélő óra. Bp., é. n. (Magyar Könyvtár, 806 sz.) 3—9., 10—17. l.
- Zoltánka. Szomorútjáték egy előképben és három felvonásban. Bp., 1913. 100. l. — Először a bpesti Magyar Színházban. 1913. nov. 15-én. (A prózában írt darab bírálatát l. az egykorú lapokban.)
- Palotai álmok. Bp., é. n. (10 elbeszélés, köztük három a Petőfi fiáról.)
- Ál-Petőfi. Lehullt csillagfénye. — Regény. Bp., 1923. I—VII. 188. l.
- LAMPÉRTH GÉZA: Emlékezés 1848-ra. — Vas. Ujság. 1848. 11. sz.
- LAUKA GUSZTÁV: E. Kovács Gyula. — 5×4. — Bolond Istók. 1899. 33. sz.
- LENKEI HENRIK: Arany János elegiája. (Ismeretlen kézirat után közli.) — 8×8. — Az Ujság. 1906. ápr. 8.
- LÉVAY JÓZSEF: Ők hárman. — 17×4. — Kisfaludy-Társ. Évlapjai. 1912. (XLVI. köt.) 72 l.
- LIPÓCZY GYÖRGY: Apoteozis. Drámai költemény. Bp., 1897. 63. l. (A 16 verses sorra terjedő vonatkozást l. a 33. lapon.)
- LISZNYAI KÁLMÁN: Piros tojások. — 10×4. — L. K.: Dalgongora. Pest, 1858. 227—9. l.
- MAKAI EMIL: P. Zoltán. (Töredék.) A verses mű személyei: P. Z., barátai, Szalontai Tamás, Lilla. — M. E. munkái. I. köt. Bp., é. n. 269—86. l.
- MÁRKOS GYULA: Dalok egy hétről. — 6×8. — M. Gy.: Kath. Örtüzek. Bp., V. köt. 1900. 76—8. l.
- MEZEI JÓZSEF: Bem álma. — 13×4. — M. J. költeményei. Pest, 1870.
- MÓRA FERENC: A koltói cigányleány. — 6×8. — Nemzeti Ujság. 1922. 297. sz. — P.-könyv. Bp., 1923. 98. l.
- MÓRICZ ZSIGMOND: P.-társaságában. (Tárca.). — Világ. 1912. 304. sz.
- NAGY IGNÁC: Tigrisköltészet (L.: Menny és pokol 5. füzet. Pest, 1845.) — 65. P. N.: 147—52. l.
- NÉVTELEN: Előfizetési kráglizengzet. — 9 sor. — Bolond Miska. 1874. jan. 24. — P.-nek és Aranyinak lenni. — 6 sor. — U. o. 1882. 45. sz.
- A segesvári bál. — 5×9. — Kakas Márton. 1897. júl. 18.
- A segesvári ünnep. — 6×7. — U. o. 1897. aug. 1.
- E. Kovács Gyula. — 3×8. — Ellenzék. (Koloszvár.) 1899. 179. sz.
- A mi honvédeink. — 4×4. — Bolond Istók. 1899. 33. sz.
- P.-falva. — 2×4. — U. o.

¹ Novellisztikus rajzok. (Próza.)

- NÉVTELEN: P. Dániel. (Megtörtént.) — 5×4. — U. o. 1899. 33. sz.
 — Levél a szerkesztőhöz. (P.-ünnep.) — 104 sor. — Pápai Lapok. 1899. aug. 6.
 (Aláírás: Öreg Mihály. A másolat hitelül Andrén.)
 — P. hőversei Bécsben egy palota külfala márványán. — 4×8. — (Névtelen.)
 Kedélyem Hangjai. Szombathely, 1884. 148—9. l.
- OLÁH GÁBOR: Forradalom (1918. október 31). — O. G.: Forradalmi versek.
 Debrecen, 1919. 16. l.
- PETŐFI ISTVÁN: Sokan kérdezték. (1845.) — 7×4. — P. I. versei. Bp., 1909.
 41—2. l.
- PÓSA LAJOS: A honvédek sírjánál. — 8 sor. — Szegedi Napló. 1896. 355. sz.
 — A székelyek. — 4×4. — Kakas Márton. 1897. aug. 15.
- RÉVÉSZ BÉLA: P. anyja. — Népszava. 1922. 293. sz.
- ROSENTHAL MÓR: Felelet: Mező Dániel Honfi Szózatára. — 8×8. —
 Debrecen — Nagyváradai Értesítő 1848. 19. sz. — P. N. 418—9. l.
- SAJÓ SÁNDOR: Ötven év. — Vas. Ujság. 1898. 11. sz.
- SAMARJAY KÁROLY: P.-néhez. I—III. — 64 sor. — Életképek. 1848. I. 161. l. —
 P. N.: 383—5. l.
 — Egy táblabíró keserve az ősi szabadság sorsán. — 7×4. — Pesti Divatlap.
 1848. 501. — P. N. 409. l. A feleletet e versre (7×4 sor.) l. id. h. 23. sz.
 és P. N. 430—1. l.
- SÁROSY GYULA: Arany Trombita. — S. Gy. Összes munkái. Bp., é. n. I.
- SCARRON (=Mikszáth Kálmán): P.-keresők. (Tréfás-gúnyos cikk Török Aurél
 antropológiai alapon tervezett kutatásairól. — V. ö. Ferenczi Zoltán: P.
 eltűnésének irodalma. Bp., 1910. 105. l.)
- SCHNEIDER JÓZSEF: A franciákhoz. — S. J. Költemények. Pozsony, 1890.
- SEBESI JÓB: Segesvárnál. — 12 sor. — S. J.: Harasztok. II. kiad. Kolozsvár,
 1885. 28—29. l.
- SERÉNY ALADÁR: A legszebb áldozat. — 6×4. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899.
 178. sz.
- SOMLYAI KÁROLY: Nyári menyasszony. (Kis tárcaszerű novella. P. sárospataki
 pihenőjének leírása — menyasszonyához utaztában.) — S. K.: Nyári meny-
 asszony. (Novellák.) Bp., 1918. 65—77. l.
- SZABÓ ENDRE: A hazafi. — Endrődi Sándor: A Magyar Költészet Kincsesháza.
 Bp., 1893. Debrecenben. (1884. július 15.) — 6×8. — Magyar Szalon. 1884. I.
 390. l.
- SZABÓ MÓZES: 1848. — 1848. március 15-ének emlékeztetere. P. és az Isten.
 Az ébredő meteor. Kolozsvár. (Költemények.)
- SZABOLCSKA MIHÁLY: Strófák. (Csokonai százados ünnepére.) — Budapesti
 Hirlap. 1905. máj. 31. — V. ö. Szinnyi J.: Magyar Írók. XII. 254. l.
 — Ádvent. — 6×5. — Pesti Hirlap. 1909. dec. 25.
 — P. nemzete. — Vers. — Felolvastatott a Kisfaludy-Társ. 1823. febr. 11-iki
 ülésén. (L. Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Bp., 1923.)
- SZÁSZ KÁROLY: Óda a Bem-szobor leleplezése ünnepére. (Marosvásárhely, 1880.
 okt. 17-én előadta a szerző.) — 20×8. — Vas. Ujság. 1880. 687. l. —
 Sz. K. Kisebb költeményei. Bp., 1883. II. 359—65.

- SZÁSZ KÁROLY (legifj.): Az aszódi diákok. (Tárca. Mutatvány a szerzőnek P. életét belletrisztikus formában tárgyaló, készülőfélben levő ifjúsági munkájából.) Budapesti Hirlap. 1922.
- P. SZATHMÁRY KÁROLY: Emlékezés 1849-re. — Magyarország És A Nagyvilág. 1868. 2. l.
- Az ország sebei. Regény. 4 kötet. Bp., 1871. (A szabadságharc idejében játszik, P. is szerepel benne.)
- SZÁVAY GYULA: Március Idusa. — 84 sor. — Sz. Gy.: Költemények. Bp., 1892. 114—17. l.
- Március tizenötödike. Allegorikus színjáték. — U. o. 263—300. l.
- Őrzse néni. (Jászai Marinak.) — 5×8. Új Idők. 1911. I. 4. l. — Sz. Gy.: A két leánder és más újabb versek. Debrecen, 1913. 89—90. l. — (A vers Sas Erzsikéről, P. egykori eszményképéről szól.)
- SZECSKAY GYÖRGY: Március Idusán. — Zólyomvármegyei Hirlap. 1902. 10. sz.
- SZEMERE MIKLÓS: Esményi csárdás. — Sz. M. Összegyűjtött munkái. Bp., é. n. I. 348—381.
- A fülemléhez. — 6×5. — U. o. II. 195—6. l.
- SZEREDAI-GRUBER KÁROLY: Prolog. — 6×8. — Új Aurora. Bratislava. (=Pozsony.) 1923. 21—2. l.
- SZIKRA (Gr. Teleki Sándorné): A koltói kertben. — 56 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 119—20. l.
- TAKSONYI JÓZSEF: Pilvax. (Szavalta a szerző, mikor a bpesti koronaherceg-utcai egykori Pilvax-kávéház falát emléktáblával jelölték meg.) — Pesti Hirlap. 1900. nov. 5.
- TOMPA MIHÁLY: Barátim emlékezete. — 10×6. — T. M. Összes költeményei. Bp., 1885. I. 293—5. l.
- TORKOS LÁSZLÓ: Az ünneprontókhoz. — 6×10. — T. L. Jó És Rossz Napokból. Bp., 1898. 237—9. l. (A vers a szászok egykori közönyét kifogásolja.)
- TÓTH SÁNDOR: Szeretett az Isten téged. (E. Kovács Gyula halálára írt költemény.) — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. 181. sz.
- ÚJ KÁROLY: Egy szépreményű költőnc életéből. Életkép. — Pesti Divatlap. 1845. II. 618—25. l. — V. I.: P. N. 110. l. (Terjengős elbeszélés, vonatkozással P. «A naphoz» c. versére.)
- VERAY JÁNOS: Életrajzom. — V. I. U. a. cím. Bp., 1898. (?)
- VERESPATAKI SZÉKELY JÓZSEF: Gondolatok március 15-én. — 7×8. — V. Sz. J.: Költemények. Karcag, 1911. 80—82. l.
- ZALÁR JÓZSEF: «Feleségek felesége». — 4×8. — Z. J. Összes költeményei. Bp., 1901. I. 174—5. l.
- A szép vidéknek szépséges leányához. — 3×8. — U. o. 191—2. l.¹

¹ A lehető teljesség megközelítése céljából utalunk itt még néhány adatra, melyekből kitűnik, hogy a drámapályázatok névtelen szerzőit mennyire foglalkoztatta P. alakja.

A Kisfaludy-Társaság 1896. évi báró Bornemisza-féle színműpályázatára beérkezett egy, *Millenium* c. darab, melyben Attila, Leo pápa, Árpád, Kossuth és Petőfit egymást követő képtelen képben mondják el szószagyalékukat. (Kisfaludy-Társaság Evlapjai. XXXI. kötet. 30. l.)

- Z. L.: Felelet Rosenthal Mór védszózatára (melyben a szerző P.-nek a Királyok ellen írt versét veszi védelmébe.) Debrecen-Nagyvárad Értesítő. 1848. 23. sz. — Endrődi S.: P.-napjai. Bp., 1910. 430. l.

V.

Külföldi költők művei P.-ről.

a) *Németek*.¹

- ARNIM BETTINA: P. an den Sonnengott. — 80 sor. — Pester Lloyd. 1858. 78—82. sz. — Dichtungen von A. P. Aus dem ungarischen in eigenen und fremden Übersetzungen. Herausgegeben von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1858. — Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. P. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866.
- BRACHVOGEL UDO: P. — 72 sor. — Deutscher Dichtergarten. Frankfurt, 1865. 235 l. — Pet.-Muz. 1889. 179. l. — A német szöveget (70 sornyi terjedelemben) s Vikár Bélától való verses fordítását l. B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 21—25. l.
- DEMOCRITOS REDIVIVUS: P. Ein Memento an den 16. Juli 1849. — 8×3. — «Tutti-Frutti.» Illustriertes Feuilleton Bibliothek. Herausgegeben von Siegmey Berlin, 1877. Bichteler und Co. Hofbuchhandlung. Viertes Heft, p. 25. — V. ö. Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok. 1880. III. 36. l.
- FASTENRATH JOHANN: P.-hez. — 6×6. — Magyar fordítását l. Luby Sándor: Tűnő percek. Költemények. Bp., 1885. 87—8. l.
- GOLDSCHMIDT J.: An P. — 10×4. — Gedichte von A. P. Aus dem ungarischen von dr. J. Goldschmidt. Leipzig, Reclam. 1883. 13. l. — Lampérth Gézától való magyar fordítását l. Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — A német szöveget és itt jelzett fordítását l. még B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 35—38. l.

Az 1898/9. évi gr. Karácsonyi-pályázatról szóló jelentés szerint a 7. számú pályamű: *A szerelem komédiája*. 20 részben írt drámai költemény. 251 folio lap. Benne víziókban eltűnnek a köztudat híres esetei, kezdve Sámsonon és végezve Petőfi szerelmi történetével. (Akadémiai Értesítő. 1900. 179. l.)

Az 1910. évi Teleki-pályázaton (verses formában írt szomorújátékok) szerepelt egy, «*Szárnyas lelkek*» c. romantikus színmű (prózában írott), melyben valamely műkedvelő költő Petőfi és Julia történetét dramatizálta. (Akadémiai Értesítő. 1911. 153. l.)

Az 1920. évi Koczán-pályázatról szóló jelentés szerint, a díjra többek közt pályázott egy, «*Kalinka vagy a székelő ágyúöntők*» c. 5 felvonásos tragédia. A mű szerint: «49. júniusában a nemzeti diadalok véget érnek: még egyszer fellobban a reménység. Gábor Áronék hathatós segítségével Bem győz és bevonul Petőfivel». (Akadémiai Értesítő. 1920. 217. l.)

A Petőfi-Társaság 1922. évi P.-szindarab pályázatára a megkoszorozott drámán (Szávay Gyula és Géczy István művén) kívül még számos kéziratban maradt mű érkezett be.

¹ Theodor Fontaine: Graf Petőfy (Dresden 1884.) c. regényét csak itt jegyzetben említjük, mert címén kívül egyéb köze nincs a nagy költőhöz.

- GOTTSCHALL RUDOLF: An P. — 10×6. — Pester Lloyd. 1899. júl. 29. — Ungarische Rundschau. 1912. 866—7. l. (Mindkét helyen közölte: Kohut Adolf dr.)
- GREIF MARTIN: P. — 2×4. — Magyarra fordította: Feleki Sándor. Pesti Napló. 1899. 209. sz. (A szerkesztői jegyzet szerint: «Németország legnagyobb élő lírikusa e verset, mely még eredetiben sem jelent meg, közvetlenül lapunk részére írta».)
- KOPPEL-ELLFELD FRANZ: An P. — 8×4. — Pester Lloyd. 1899. júl. 29. Közölte: Kohut Adolf dr.)
- ROLLET HERMANN: Alexander P. — 9×4. — Ausgewählte Gedichte von Hermann Rollet. Leipzig, 1865. 434. l. — Ungarn im Spiegel deutscher Dichtung. 1876. 187. l. — Heinrich Gusztáv: Német olvasókönyv II. köt. 9. kiad. Bp., 1896. 169. l. (V. ö. még Összehasonlító Irodalomtörténeti Füzetek. Bp., 1878. 20. l. — Pet. Múz. 1804. 79. l.). — Magyar fordítása Koblisegh L. Emiltől: Nyitramegyei Közlöny. 1888. 47. l. — A német szöveget és Vikár Bélától való magyar verses fordítását l. B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 27—30. l.
- SCHMIDT-CABANIS RICHARD: An P. — 5×4. — Pester Lloyd. 1899. júl. 29. — Ungarische Rundschau. 1912. 868. l. (Mindkét helyen közölte Kohut Adolf dr.)
- WALLING GÜNTHER: P. — 11×4. — Schoner's Monatshefte. 1893. (V. ö. Pet.-Múz. 1894. 132. l.). — Magyarra fordította: Feleki Sándor. Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — A német szöveget és Vikár Bélától való magyar fordítását l. még: B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 31—34.

b) *Franciák:*

- BERNARD THALES: A. Petőfi. — 70 sor. — Dichtungen von A. P. Aus dem ungarischen in eigenen und fremden Übersetzungen. Herausgegeben von K. M. Kerbeny. Leipzig, 1858. — Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. Petőfi. Übersetzt von K. M. Kerbeny. Leipzig, 1866. — Pet.-Múz. 1891. Magyarra fordította Palóczy Lipót. Magyarország És A Nagyvilág. 1877. 25. sz. — (V. ö. Magyarország. 1899. szept. 20. Tárca.) — A teljesebb (76 sorra terjedő) francia szöveget és Vikár Bélától való magyar fordítását l. B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 3—8. l. (Címe itt: Au poète Hongrois Alexander Petőfi = Petőfi Sándor magyar költőhöz.)
- COPPÉE FRANÇOIS: P.-hez. — 5×4. — Magyarra fordította: Ábrányi Emil. Ország-Világ. 1885. 536. l. — Vas. Ujság. 1885. 529. l. és u. o. 1899. 31. sz. — Petőfi-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.). Bp., 1898. — Másik magyar fordítása Székely Józseftől. Vas. Ujság. 1885. 542. l. — B. Vikár: Hommage à Petőfi. Bp., 1923. 9—10. l. (Francia és magyar szöveg.)
- SAISSY AMADE: A csikós ábrándja. — 172 sor. — Magyarra fordította Zichy Géza gróf. Pesti Napló. 1877. 194. sz.

c) *Olaszok:*

- ALEARDI ALEARDO: Részlet az «I sette soldati» (1861.) c. hosszabb költeményből. — 49 sor. — Magyarra fordította: Radó Antal. Koszorú. 1883. 685. l. — Az egész mű fordítását A. Radó A.: *Olasz költőktől.* Bp., 1886. 121—8. l. (Ismertetését Radó A.: *Az olasz irod. tört.* Bp., II. kiad. 480—2. l.) Az olasz szöveg a magyar fordítással együtt újból megjelent: B. Vikár: *Hommage à Petőfi.* Bp., 1923. 13—16. l. c. művében.
- BOSI PIER EMILIO: P. S.-hoz. — 21×4. — Magyar fordítása Jókai Mórtól. *Magyar Hírlap.* 1898. dec. 11. és Jókai Mór: P. haláláról. (Próza és vers.) Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. Bp., é. n. (Olcsó Jókai 222. sz.) 56—59. l. — A magyar fordítás újabb kiadása «Jókai Mór—Vikár Béla» jelzéssel megjelent B. Vikár: *Hommage à Petőfi.* Bp., 1923. 17—20. l.
- GHINI ANTONIO: L'ultimo Giorno di Sándor Petőfi. — Színmű két felvonásban. Az olasz eredetiből az Ateneo Romagnolo c. folyóirat közölt részleteket (1881?), melynek magyar fordítását a Hon 1881-ben közölte. Innen vette át a fordítást a Színészeti Közlöny. 1881. 25. sz. U. e. részlet fordítása ismertető sorok kíséretében megjelent: Koszorú 1881. 166. l.
- TEZA EMILIO: P. — 25 sor. (1908. november. Padova.) — *Petőfi-Almanach.* 1909. 123. l.

d) *Angol:*

- BOWRING JOHN: P. — 5×4. — Hundertsechzig lyrische Dichtungen von A. Petőfi. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866. — Magyarra fordította: Palóczy Lipót. *Magyarország És A Nagyvilág.* 1877. 390. l.¹ — Az angol szöveget és Vikár Bélától származó verses magyar fordítását l. B. Vikár: *Hommage à Petőfi.* Bp., 1923. 11—12.

BAROS GYULA.

¹ Az idegen költők Petőfire vonatkozó verseiből egy füzetre valót kiadott Vikár Béla: *Hommage à Petőfi* címmel Bp., 1923. (Th. BERNARD, F. COPPÉE, J. BOWRING, A. ALEARDI, P. E. BOSI, A. BRACHVOGEL, H. ROLLET, G. WALLING és J. GOLDSCHMIDT versei eredetiben és Vikár B., ÁBRÁNYI E., RADÓ A., JÓKAI M. és LAMPERTH G. fordításában. — V. ö. még: BAROS Gyula: *Külföldi költők Petőfiről.* Élet. 1923. évf. 1—2. szám. — Ide sorolható még BACON József százsz költő P. Segesvárt c. verse, l. az I. fejezetben.

A LEVÉLTÁRTAN TUDOMÁNYA ÉS A «LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK».

(Első közlemény.)

I.

A történettudomány mai magas fejlődési foka kétségtelen összefüggésben áll a történeti segédtudományok intenzív művelésével és fejlődésével. A modern történeti kritikának feladatait és teendőit a történeti segédtudományok által elért eredmények nagyban elősegítették és előmozdítják és így a modern historiográfia egyes fejlődési fokozatai párhuzamosan haladnak a történeti segédtudományok fejlődési fokaival és tudományos eredményeivel. Különösképen áll ez a történelem legfontosabb segédtudományáról, az *oklevéltan*-ról. Ott, ahol ez a segédtudomány összes disciplináival együtt magas, előrehaladott fokon van, a tudományos történetírás, a történeti kritika is aránytalanul magasabb fokot ért el, mint azokban az országokban, ahol a diplomatika összes disciplináival együtt alacsonyabb, vagy éppen csak kezdő fejlődési korszakát éli. A diplomatikának mint tudománynak a megalapításában Franciaországé és francia tudósoké az érdem; a diplomatika további fejlesztéséből s legmodernebb műveléséből pedig Németország és a német tudósok vették ki kiváló részüket. MABILLON János a «diplomatika atyja», MONTFAUCON Bernát, TASSIN és TOUSTAIN, mind kiváló és nagy tudású tagjai a francia congregatio S. Maurinak; DURAND, DANTINE, CLÉMENCET, SILVESTRE és WAILLY stb. valamennyien Franciaország fiai és a francia szellem büszkeségei. BESSEL Gottfried, HEUMANN János, GATTERER János Kristóf, SCHÖNEMANN Károly Traugott Gottlob, SICKEL Tivadar, WATTENBACH, BRESSLAU, FICKER stb. pedig a német szellem képviselői és kiválóságai. A francia és német tudomány dolgozott és alkotott a legtöbbet és legértékesebbet, a legkivá-

lőbbat és legbecsesebbét ezen a téren és nem vitatható az sem, hogy a német és francia historiográfia van felvértezve legjobban a modern kritika legélesebb és legtöbb fegyverével s így a német és francia történetírásban látható a legnagyobb fejlődés, úgy minőség, mint mennyiség szempontjából.

A történeti segédtudományoknak és főképen a diplomatikának s disciplínáinak ezen viszonylata a történetíráshoz természetesen más országokban, pl. Olaszországban, Belgiumban is kimutatható és épen így kimutatható nálunk is. Amíg azonban a nyugati országokban a tudomány ez ágazataiban elért eredmények igen nagyoknak és kedvezőknek mondhatók, minálunk — sajnos — még nagyon sok tennivaló van. Bizonyos, hogy egyik-másik történeti segédtudomány terén igen derék, szorgalmas, sőt mély és eredménydús munkálatok és előmunkálatok történtek. Egészen véve azonban a segédtudományok ugarán végzett munkálatok és tanulmányok eddig még nem hozhattak oly nagy eredményeket, hogy a magyar történettudomány ez ágait sokkal többnek tekinthetnők, mint úgynevezett *werdende Wissenschaft*-oknak. Nem szólva a diplomatikáról, paleografiáról és szfragisztikáról, melyekben még mindig csak szerényebb részletmunkálatokra és eredményekre hivatkozhatunk, sem a genealogiáról és heraldikáról, melyek fiatalságuk ellenére is tiszteletreméltó eredményekre mutathatnak rá, ki kell emelnünk a történeti segédtudományok közül egy oly disciplínát, melyet nálunk a szó betűszerinti értelmében is megillet a *werdende Wissenschaft* elnevezés. A *levéltártant* értjük.

Oklevelekkel, oklevelek kritikájával már nagyon régen foglalkoztak a historikusok, kik régi idők óta használnak fel okleveleket történeti munkáikhoz (minálunk pl. KÜKÜLLEI János, BONFINIUS, ISTVÁNFY, FORGÁCH Ferenc stb.). Diplomatikáról mint tudományról azonban még sem szólhatunk e korai időkben. Levéltárak, sőt rendezett levéltárak már a középkorban is voltak, de nem volt levéltári tudomány.

1681-ben jelent meg Párisban MABILLON János *De re diplomatica* c. munkája s ezzel szerzője megalapítójává lett az oklevéltan tudományának. 1707-ben MABILLON meghal, de az ő munkája

visszhangjaként még életében mások és máshol is az ő hazáján kívül tudományos művelés alá veszik az újonnan megalapított történeti segédtudományt, halála után pedig egymásután jelennek meg Franciaországban s a külföldön is, különösen Németországban újabb és újabb tanulmányok, melyek az új tudomány ugarán mind szélesebb, mélyebb és újabb barázdákat szántanak. Az oklevéltan rendszerében a dolog természete következtében különféle disziplinák foglalnak helyet s ezek sorában jelenik meg már a diplomatika történetének első századában mint külön tudomány a *levéltártan* (Archivwissenschaft).

A levéltártan tárgykörébe a levéltárak és az oklevelek tartoznak.

Oklevelekkel és levéltárakkal a tudósok már régen — MABILON előtt is¹ — foglalkoztak. Levéltártan mint tudomány még sem létezett. Bár RUDLOFF s előtte és utána mások is sok oly kérdéssel foglalkoztak, melyek a levéltártan tárgyköréhez tartoznak, az ő munkáik még sem tekinthetők többnek a levéltártani tudomány előfutárjainál. Ugyanaz a helyzet, mint a diplomatikánál, ahol és amely csak akkor válik tudománnyá, mikor az egyes kérdéseket rendszerbe foglalják.² A levéltártan terén pedig tudományos rendszerességgel nem dolgoztak és nem is dolgozhattak a diplomatikának tudománnyá alakulása előtt. Az impulzust, az okot erre épen a diplomatika fejlődése adta s ezzel együtt és párhuzamosan a történetírás új tudományos iránya és fejlődése. Ami ezen a téren azelőtt sporadikusan történt, a történeti vagy jogi tudományhoz tartozó részletmunkaként jelenik meg és nem mint a speciális levéltártani tudomány terméke. RUDLOFF mint közeli korú társai is³ efajta kérdésekkel foglalkozik: Mi az *archivum* s e

¹ RUDLOFF Frigyes: *De archivorum publicorum origine, usu atque auctoritate*. 1676. (28. lap.) Jac. RAMINGEN: *Von der Registratur und Renovatur*. Heidelberg, 1571. ENGELBRECHT György: *De iure archivorum*. Helmstadii, 1688. stb.

² Lásd FEJÉRPATAKY László: *A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan*. (A M. Tört. Társulat kongresszusának irományai. 55. l. Századok, 1885.)

³ RUDLOFF maga is hivatkozik hasonló természetű munkákra. 9. l. (Az 1747-iki lipcsei kiadásban.)

szó magyarázata? Kiknek voltak már legrégebbi idők óta archivumaik? Hogy volt ez a zsidóknál, egyiptomiaknál, phöníciaiaknál, rómaiaknál, germánoknál? Kifejti, hogy kétféle archivum van: *statarium* és *viatorium*: beszél a *ius archivale*-ről, vagyis kinek van joga archivumot tartani a német birodalomban; az imperator, rex, princeps és a független *respublica independenter* tarthatnak archivumot, mások meg csak *dependenter*. «*Obiectum archivi sunt literaria monumenta.*» «*Archivorum anima nihil aliud sit quam ordo.*» Az archivum felállításának rendjét a hely, tartalom és időszerinti beosztás és elrendezés biztosítja. Megfelelő épület szükséges tűz ellen, ellenség ellen, ki ellopja az okleveleket, és hamisítók ellen, kik az oklevelek sinceritását megrontják. Az ellopott oklevél bizonyító erejéről. Az archivumhoz *peritus ac fidelis custos* kell. (Természetes nem a tudományos diplomatika ismereteivel fölfegyverezve.) Mikor van az oklevélnek bizonyító ereje? pl. csak akkor, ha az *archivum publicum* tisztviselője igazolja, hogy az illető oklevél az archivum publicum-ból való és hogy ott az *authentica documenta* és nem a *privata documenta* között őriztetik.

Az itt felsorolt és hasonló kérdéseket RUDLOFF disszertációja és a többi úttörő művek elég primitív módon, az akkori tudományos színvonalnak s az akkori történettudományi álláspontnak megfelelően tárgyalják. A részletkérdések nagyon általánosan és kezdetlegesen vannak felemlítve és nem nagyon részletesen tárgyalva. A modern levéltártannak egyik feladata az ily természetű kérdéseknek részletes tisztázása és a tudományos szempontoknak megfelelő módon való fejtegetése.

A levéltári kérdések nagyobb mérvű, szélesebb és mélyebb alapon való fejtegetését és tanulmányozását csak a diplomatika művelése hozta magával, tette intenzívvé és természetessé és így a levéltártani problémák a XVIII. század közepétől tárgyai a tudományos kutatásoknak. Az első tudományos levéltártani művek egyike, LE MOINE lyoni levéltárnok *Diplomatique pratique ou traité de l'arrangement des archives et trésors des chartes* című, Metzben 1765-ben kiadott munkája, mely az elméleti diplomatika

kérdéseinek felhasználásával a «praktikus diplomatika» ilyen természetű kérdéseivel foglalkozik: a levéltárnok tulajdonságai, milyen legyen egy levéltáros, mit tudjon egy levéltáros stb., hol, milyen helyiségben és hogyan kell őrizni és biztonságban tartani az okleveleket tűz, betörés és egyéb veszedelmeket szem előtt tartva? Ezzel kapcsolatban a levéltárosnak mily óvintézkedéseket kell tennie egészsége fenntartása és biztosítása érdekében? Hogyan és milyen terv szerint kell rendezni, felállítani és őrizni az okleveleket? Hogyan rendezett MABILLON egy levéltárt? Hat mívelet leírása, melyeket a levéltárak felállításánál és rendezésénél követni célszerű: 1. az oklevelek általános beosztásáról és elhelyezéséről a szekrényekben; 2. a fasciculusok nagyságáról, jelzetéről, osztályozásáról; 3. tekercs vagy más formában kell-e az okleveleket a szekrényekben elhelyezni, hogy kell datálni az okleveleket? 4. hogyan kell kivonatolni, regesztázni az okleveleket és inventáriumokat készíteni? micsoda diplomatikai ismeretekkel rendelkezék a levéltáros, hogy ezt a munkát el tudja végezni a diplomatika belső és külső kritériumai szerint? 5. hogyan kell szépen és tisztán megírni e kivonatokat, a fasciculusok végén pedig üres helyet hagyni az újabb szaporulat elhelyezhetése végett? 6. hogyan kell az inventáriumot betűrendes regiszterrel befejezni? stb.

Egy sereg fontos kérdés megoldásának kísérlete, minek megismerése végett e művet hamarosan németre is lefordították (Nürnberg, 1776). Mindmegannyi kérdés, mely e munka megjelenésétől fogva a mai napig állandóan foglalkoztatja a külföldi, különösen a francia és német érdekelt tudományos köröket és amelyek úgy Franciaországban, mint Németországban (később máshol is) egész nagy irodalmat szültek, megteremtették a levéltári tudományt, a levéltártani irodalmat.

E kérdések tudományos fejtegetése természetesen a tulajdonképeni diplomatikával kapcsolatban, az oklevéltani tudomány keretében történt s az oklevéltan rendszerezésében az *Archivwissenschaft* mint e tudomány különálló diszciplínája szerepelt.¹

¹ Így pl. SCHÖNEMANN a *Versuch eines vollständigen Systems der allgemeinen, besonders älteren Diplomatiek* (Hamburg, 1801—2) c. munkájának I. köte-

A XIX. és XX. században a levéltártan már nagyon széles mederben fejlődik tovább; igen részletes és alapos művekben és cikkekben fejtegeti és tárja elő a felölelt anyag legminuciózusabb kérdéseit.

Franciaországban, ahol a levéltártan szülője, a diplomatika¹ megszületett és ahol oly sokat és nagyot alkottak e téren, a levéltártan tudománya is igen előrehaladott és magas fejlődési fokra emelkedett annál is inkább, mert Franciaországban egy ily fejlődésnek összes előfeltételei sokkal nagyobb mértékben megvoltak, mint bárhol másutt. Franciaországban az 1789-iki forradalom előtt körülbelül tízezer levéltár volt.² Levéltári kérdésekkel nemcsak a tudósok és érdekeltek foglalkoztak, hanem maga az állam, a francia kormány is állandóan szíven viselte a francia levéltárügyet. Ezenkívül Franciaországnak az az előnye is megvolt más országokkal, pl. Olaszországgal és Németországgal szemben, amelyekben szintén nagyon sok levéltár volt és van s ahol a levéltárügy szintén előhaladott stádiumban van, — hogy egységes, hatalmas nagy birodalom volt s nem volt felaprózva apró kis államocskákra, mint Olasz- és Németország, melyek csak 60—70 év óta váltak egységes hatalmas országokká. Így Franciaországban az állami hatalom, tekintély sokkal könnyebben és hathatósabban fordíthatta figyelmét és gazdasági forrásait ebbe az irányba. Francia-

tében (XV. lap) felállítva az ő diplomatikai rendszerét, az erről szóló művét három főrészeire osztja: I. Bevezetés, II. Teoretikus rész, III. Praktikus rész. A harmadik részben ily címen szándékozott rendszerének egyik disciplináját feldolgozni: *Behandlung eines Urkundenvorraths. Archivwissenschaft.*

¹ A diplomatika és levéltártan történeti fejlődéséből azt látjuk, hogy a levéltártan mint tudomány szigorúan összefügg a diplomatika fejlődésével, hogy a levéltártan mint külön tudományág éppen a diplomatika fejlődése kapcsán születik meg és hogy a levéltártant mint a diplomatika külön disciplináját fogták fel és tárgyalták már a diplomatika fejlődési időszakának első felében, pedig más szempontból fogva fel a dolgot, most a levéltártannak külön tudománnyá fejlődése után inkább lehetne a diplomatikát a levéltártan külön disciplinájának tartani, mint megfordítva. (Lásd *Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte*. Hamburg, 1833. 12. l.)

² CH. V. LANGLOIS és H. STEIN, *Les archives de l'histoire de France*. Páris, 1891. Bevezetés IV. l.

ország hatalmának tetőpontján maga az államfő, NAPOLEON foglalkozott azzal a nagyszabású, igazán napoleoni tervvel, hogy Párisban a Szajna balpartján oly nagy palotát építtet, amelybe egyesíteni és összehalmozni fogja nemcsak az összes francia levéltárakat, hanem az általa legyőzött államoknak a levéltárait is. A levéltári anyag egyesítése és halmozása meg is kezdődött; a vatikáni, németországi, spanyol, hollandiai levéltárak át is szállítottak Párisba.¹ A vatikáni levéltárból 3139 láda oklevelet vittek Párisba 1810. és 1813. évek között; az így átvitt iratok több mint 400 ezer kilogrammot nyomtak 102.435 kötetben. Maga a szállítás 600 ezer frankba került.² Így ha a császárság hosszabb-életű lett volna, Franciaország történetének összes levéltári anyaga és forrásai, valamint sok más európai ország levéltárai egy helyen koncentrálva találtak volna elhelyezést. Ugyancsak NAPOLEON fejében fogamzott meg az az eszme, hogy egy oly *école spéciale d'histoire*-t alapítson, amelyben 30 tanszékre felosztva az egész civilizáció történetét előadták volna külön és részletes forráskritikai és bibliográfiai kurzusokkal. Ez a terv sem jutott megvalósításra, de ennek a tervnek a folytatása volt az 1821-ben DE GÉRANDO báró ösztönzésére felállított «École des Chartes», amelyben a diplomatikai tudományok összes ágait (toutes les branches des études diplomatiques) akarták tanítani.³ Hogy ez immár több mint százéves főiskolának, mely mintául szolgált úgy a bécsi történeti intézetnek, mint a velencei, madridi, flórenci, római, vatikáni, liverpooli és hollandi paleográfiai, diplomatikai és levéltári szakiskolák felállításánál, mily határtalan jelentősége és mily hatalmas, maradandó és kitörülhetetlen tudományos eredményei vannak növendékeinek, az archiviste-paléographe-oknak munkássága által, legjobban bizonyítják a következő adatok: Az *archives départementales, communales et hospitalières*-eknek az 1861 és 1920 között kiadott 813 kötet inventáriumának közel kétharmad

¹ LANGLOIS-STEIN. U. o. V. l.

² Lásd FEJÉRPATAKY László: *A pápai levéltárak*. Századok; 1884. 70. l.

³ Lásd HOLUB József ismertetését az *École nationale des chartes. Livre du centenaire (1821—1921)* c. műről. Levéltári Közlemények. I. évf. 1—2. sz. 197. l.

része, továbbá a francia nemzeti és vidéki könyvtárak kézirat-katalógusainak eddig kiadott 72 kötete majdnem kivétel nélkül az École des chartes-ból kikerült archiviste-paléographe-oknak tudományos szakmunkásságát hirdetik és dicsérik.¹ Ezeknek oly sokoldalú és óriási mérvű tudományos tevékenységét, mely egyben a francia levéltártani irodalom és tudomány mai helyzetét is visszatükrözi, az École des chartes jelenlegi igazgatója, M. PROU méltatta az iskola százéves jubileuma alkalmával kiadott és előbb idézett műben.

Hogy mily kedvező, szerencsés és irigylésreméltó viszonyok között fejlődött és fejlődhetett Franciaországban a levéltártani tudományos munkásság már a diplomatika és levéltártan első századában is, kiderül még a következőkből is. Napoleon terve a levéltári anyag Párisban való egyesítéséről már félszázaddal előbb is megvolt, bár természetesen más formában. A gondolatot, hogy Párisban kell centralizálni nem az összes eredeti okleveleket, melyek Franciaország történetére vonatkoznak, hanem az összes ide vonatkozó levéltárak darabjainak a másolatait, MOREAU francia historiográfus vetette fel BERTIN miniszterhez 1762-ben benyújtott emlékiratában. Ez emlékiratban így szól: «il nous faut une collection de copies fidèles des titres et chartes (de tous les dépôts particuliers) à laquelle les sçavants puissent recourir comme aux originaux, soit en attendant qu'elles soient imprimées, soit après leur impression».² A Szent Mór kongregáció tudós tagjai, kiknek oly elévülhetetlen érdemeik vannak a tudomány és a diplomatika terén, bizattak meg ezzel a nehéz és a cél nagyszerűsége mellett

¹ Lásd HOLUB József. U. o. 199—200. II. Ennek a tudományos munkás-ságnak jelentőségét a HOLUB által ismertetett könyv a következő szavakkal jellemzi: «C'est là une oeuvre considérable, tant par la somme de travail qu'elle a exigée que par les résultats, imposante par l'uniformité et telle qu'aucun autre pays n'en peut présenter de semblable. Elle est la réfutation de l'opinion courante que l'érudition française est incapable d'instituer et de poursuivre des oeuvres collectives. Dès 1867, l'oeuvre était assez avancée pour que SICKEL reconnût que la France pouvait, à bon droit, en être fière».

(I. kötet. LXXXVII. lap.)

² LANGLOIS. I. m. VI. 1.

sem mindig kellemes másolási munkával. A munkálatok folyamata közben a nagy tervek még szélesebb alapot nyernek, mert MOREAU és BERTIN arra a meggyőződésre és megállapodásra jutnak, hogy a «Cabinet des chartes» részére nemcsak a Franciaországban lévő anyag másolatait kell összegyűjteni, hanem a külföldi levéltárakban lévőket is. Így 1764-ben BRÉQUIGNY azt a megbízást kapja, hogy Londonban másolja le az ottani levéltárakban található francia vonatkozású anyagot, később BERTHOD Németalföldön végzi ugyanezt a munkát, COLLOZ pedig Luxemburgban. 1776-ban LAPORTE DU THEIL a Rómában vezetendő ily kutatási munkára való megbízást nyer. 1780-ban MOREAU számítása szerint a 29 levéltárban addig befejezett munkálat eredménye már több mint 25 ezer oklevélmásolat.¹ Ime NAPOLEON nagy terve első kiadásában!

De épúgy mint NAPOLEONÉ, MOREAU és BERTIN terve is chimerikusnak, lehetetlennek bizonyult az emberi erő részére. Maga MOREAU 1762-ben, bár meg van győződve a terv kivitelének nagy hasznáról és jelentőségéről, minden vonatkozásban való kivitelét lehetetlennek tartja és már ekkor oly irányba korrigálja eredeti tervét, hogy csak a legfontosabb okleveleket kell lemásolni. Csakhogy ennek a felfogásnak is megvannak a maga hátrányai. Ki és hogyan fogja mindig helyesen és tökéletesen megállapítani, melyek a fontos és melyek a kevésbé fontos oklevelek? Ennek a distingválása sohasem lehet kielégítő és tökéletes. Ezért már 1774-ben az egész ügyről való nézetét oda módosítja, hogy miután egy helyen összegyűjteni az összes Franciaországra vonatkozó okleveleket lehetetlen, pontos kimutatást kell készíteni az okleveleket tartalmazó összes helyekről, dépôt-kről, egy pontos nomenclaturát az összes belföldi és külföldi levéltárakról, melyekben francia vonatkozású oklevelek vannak; pontos kimutatást mindezen levéltárak jelenlegi állapotáról, az itt végzett kutatások jelenlegi eredményéről, be kell szerezni a levéltárakban lévő legfontosabb darabok másolatait és pontos inven-

¹ LANGLOIS. U. o. VII—VIII. II.

tárium készítendő mindazon darabokról, melyek nincsenek lemásolva. Ha ezt így meg lehetne csinálni és már megvolna, akkor a munkát megkezdtük az összes tövisek legyőzése, elhárítása által, mondja MOREAU.¹

BERTIN miniszter ugyan nem nézte nagyon jó szemmel MOREAU nézetváltozását, mert ő ragaszkodott a teljes másolási rendszer eredeti koncepciójához, de a helyzet és körülmények még arra sem voltak alkalmasak, hogy MOREAU szűkebb tervét és javaslatát végre lehessen hajtani, mert ehhez is egy egész hadsereg kiváló, jól és egyformán képzett, vasszorgalmú, buzgó másoló levéltárosra lett volna szükség, mint amilyeneket egy századdal később az *École des chartes* adott a francia levéltáraknak és tudománynak. A forradalmi időszak sem volt alkalmas, hogy MOREAU tervét közelebb vigye a megvalósulás felé.

MOREAU koncepciójának nagyszerű voltát és nagy jelentőségét semmi sem bizonyítja inkább annál a ténynél, hogy száz évvel e terv megszületése után sem veszítette el aktualitását, sőt a megvalósulás igazi stádiumába csak ekkor lépett. Ma már Franciaországban majdnem legtöbb részletében végre van hajtva és utánzásra talált Angliában, Svájcban, Kanadában és Braziliában is.² Franciaországban természetesen nagy erővel és apparátussal sokkal előbb fogtak hozzá végrehajtásához, mint a többi említett országban. Már a XIX. század harmincas éveitől kezdve dolgozik az a modern fegyverzetű és felkészültségű másoló hadsereg, mely befejezéshez akarja vinni MOREAU mély és eszes koncepcióját. Az bizonyos, hogy egy európai állam sem tett annyit levéltárainak ismertetése érdekében, mint épen Franciaország. S ha ma még Franciaországban sem tudják egy helyen egyesítve megtalálni az összes francia érdekű okleveleket BERTIN és NAPOLEON tervei szerint, a francia történet kutatója mégis abban a kedvező helyzetben van, hogy MOREAU intenciói szerint megismerheti a francia oklevelek igen nagy részének tartalmát és tudomást szerezhet őrzési helyükről.

¹ LANGLOIS. U. o. X. I.

² LANGLOIS. U. o. XII—XIII. II.

Még mielőtt MOREAU «dépôt général»-ja, illetőleg «magasin»-je megtelt volna az ő általa kontemplált munkálat összes eredményeivel, már 1891—1892-ben megjelent LANGLOIS és STEIN, *Les Archives de l'histoire de France* c. három kötetes monumentális munkája, a francia levéltárak leltári jegyzékeinek összesített inventáriuma.¹ Ebben a műben fel vannak sorolva az összes dépôt-k, amelyekben a francia vonatkozású levéltárak el vannak helyezve, mindegyiknek a tárgyalásánál külön fejezetekben le van írva az illető intézet alakulásának története, a benne levő anyag természete és az időszak, melyre az oklevelek vonatkoznak. Külön fel vannak sorolva a katalogusok és minden oly munkálat, repertorium, mely a kutatást megkönnyíti, és nem felejtkezve meg a levéltár azon részeiről sem, melyekre vonatkozólag a feldolgozás és útbaigazítás hiányzik.

Ez a levéltári kérdés fejlődése és mai állása Franciaországban, nem is szólva a francia levéltári irodalom, levéltártani tudomány egyéb fontos termékeiről, az idevágó gazdag szakirodalomról és folyóiratokról (Le Cabinet Historique, Bulletin des Bibliothèques et des Archives, Bibliothèque de l'École des Chartes, Archives des Missions, Nouvelles Archives des Missions, Revue internationale des Archives des Bibliothèques et des Musées, Le Bibliographe Moderne) stb., melyek a francia levéltártani tudomány magas fejlődési fokát jelölik.

LANGLOIS magas színvonalú munkájának jelentőségét nagyban fokozza, hogy mintaképül és ösztönzésül szolgált idegen országokban hasonló természetű tudományos vállalatoknak. Belgiumban az *Annuaire des Archives de Belgique* igyekszik az egyes évfolyamaiban a LANGLOIS-STEIN munkája által megtestesült gondolatnak a belga levéltárakra vonatkozólag is életet adni. Olaszországban pedig Giuseppe MAZZATINTI indítja meg 1899-ben a *Gli Archivi della Storia d'Italia* című sorozatos kiadványt, melynek szerkesztését az illusztris alapító halála után 1907-ben az V-ik kötettel Giustino DEGLI AZZI veszi át és folytatja hosszú éveken keresztül a

¹ LANGLOIS. U. o. XVII. 1.

legújabb időkg. MAZZATINTI az előszavát egyenesen azzal kezdi, hogy LANGLOIS és STEIN kiváló művének hatása, buzdítása és javaslata következtében, mely azt kívánja, hogy az olasz levéltáraknak a franciákhoz hasonló természetű feldolgozását olasz szakemberek vegyék a kezükbe, alapítja és kezdi meg művét. Kiemeli továbbá, hogy az ő feladata elég nehéz, nehezebb mint a mintaképül választott francia tudósoké, mert a rengeteg sok olasz levéltár feldolgozásának előmunkálatai sokkal soványabbak és gyengébbek, mint a francia levéltáraké. Sok olasz levéltárnak nincs meg az inventáriuma, vagy amennyiben megvan, nincs kinyomtatva vagy nincs helyesen összeállítva, tehát az ily természetű munkákat pótolnia kell. Rá akarva mutatni az olasz történetnek a levéltárakban lévő forrásaira, művében le óhajtja írni, mit és mennyit tartalmaznak az állami, községi, egyesületi, egyházi, lelkészi, magán stb. levéltárak. Mindent, a legújabb időkből való anyagot is jelezni fogja. Épúgy mint LANGLOIS történeti visszapillantást fog adni, a levéltárak multját le fogja írni és a szükséges bibliografikus indikációkat is mindig hozzá fogja csatolni arról, hogy az anyag ki van-e adva vagy nem és hol? Minden kötethez megfelelő indexet is ígér.¹

Az olasz levéltárügy részletes fejlődésének leírását mellőzve, elég lesz emlékezetünkben felfrissíteni, hogy Olaszországban mily sok, hírneves, elsőrendű anyaggal rendelkező, kitűnő történeti fontossággal bíró levéltár van. A levéltárügy és irodalom fejlesztésére sokat tettek magánosok és az állam is. Több a francia *École des Chartes* mintájára felállított szakiskola is van Itáliában. A levéltárügy fontosságának felismerését már a XIX. század közepe óta tapasztaljuk, mikor a francia eszmék és gondolatok itt is visszhangra találtak. Megvalósulásuk természetesen nem haladhatott oly gyorsasággal, mint Franciaországban, de már az a tény, hogy LANGLOIS munkája olasz utánzásának megteremtéséhez MAZZATINTI és DEGLI AZZI — ha nehézségekkel is, de szorgalommal és kitartással hozzáfoghattak a mult század végén és

¹ G. MAZZATINTI, *Gli Archivi della Storia d'Italia*. I. köt. 5—6. ll.

a jelen század elején, eléggé bizonyítja az olasz levéltártan fejlettségi fokát.¹

Végül még Németországról kívánunk egy pár szót szólani. Ott, ahol a diplomatika terén oly sokat és oly kiváló eredményekkel dolgoztak, a levéltártan kérdése sem maradhatott elhanyagolt állapotban. Aki képet akar magának alkotni arról, hogy itt a levéltári ügyekkel és kérdésekkel mennyit foglalkoztak, elég ha végigtekint a DAHLMANN—WAITZ bibliográfiában *Archivkunde* cím alatt öt nagy sűrűn nyomtatott lapon felsorolt újabb irodalmon.² A levéltártan fejlődésére a német tartományokban sem hiányoztak a kedvező előfeltételek.

Levéltári és levéltártani kérdésekkel a németek már a levéltártan fejlődésének legrégebb korszakában foglalkoztak. A diplomatika keretében a levéltártannal mint külön disciplinával foglalkoznak és azt mint az École des chartes-ban a német főiskolákon is külön órákban külön szaktárgyként adják elő. Némely főiskolán már régebben külön tanszéke is volt a levéltári tudománynak, így a mainzi főtanodában.³ Azt a szerepet, amit a francia diplomatika és levéltártan fejlődésében és művelésében az École des chartes, Ausztriában az annak mintájára felállított bécsi *Institut für österreichische Geschichtsforschung* tölti be. Az állami hatalom a német birodalom tartományaiban is megfelelő erkölcsi és anyagi támogatással vitte előbbre a levéltárügyet. De a német levéltárügy és tudomány fejlesztéséhez nem kisebb mértékben járult a német provinciákban és városokban megalakult számos tudományos társulat. E társulatok különösen a XIX. század közepe óta a mai napig német hangyaszorgalommal, lankadatlan odaadással és fáradhatatlan buzgósággal dolgoznak a német történet forrásainak felkutatásán és kiadásán. Munkálkodásukra vonatkozó jelentéseik és egyéb rendszeres tudományos kiadványaik beszédesen illusztrálják

¹ Az olasz levéltárügy fejlődésének XIX. századbeli részletes előzményeinek leírását adja DEGLI AZZI a *Gli Archivi della Stora d'Italia* V. kötetének előszavában V—XVIII. ll.

² *Quellenkunde der deutschen Geschichte.* 27—31. ll.

³ JAKAB Elek, *A levéltárakról.* Budapest, 1877. 131. l.

kiváló helyüket a német történettudomány művelésében. Ezek a társulatok, egyesületek és bizottságok (Gesellschaft, Verein, Kommission für Landesgeschichte) rendesen a honi történet művelésére és ismertetésére alakulnak. Természetesen szűkebb hazájuk történetének felderítését akarják elsősorban előmozdítani és e célból szívesen lépnek érintkezésbe a központi levéltári igazgatósággal s karöltve ápolják és művelik a szűkebb hazájukbeli levéltárügyet. Működésükről külön jelentésekben referálnak. Ezek a társulatok bejárják a működési körükhöz tartozó egész területet, kikutatják az összes levéltárakat, rendszeres leltározást végeznek és az eredményeket ki is adják. E tevékenységük nemcsak az illető tartomány saját szűkebb területén található levéltárak kiaknázására szorítkozik, hanem a külföldi ide vonatkozó anyag felkutatására is. Viszont másrésről, miután a nagyobb állami, országos levéltárak kibányászása nem mindig szorul rá a társulatok tudományos közreműködésére, e társulatok és bizottságok a kebelükből külön kiválasztott «levéltári bizottságokat» (Archivkommission) főképen arra használják fel, hogy a kisebb egyházi, testületi, nemesi és egyéb magánlevéltárakat fedezzék fel, ássák ki és tudományos módszerrel leltározva, ismertessék az illető levéltár keletkezését, multját, fejlődését, az anyag provenienciáját, gyarapodását, sorsát, tartalmát, rendezését, eddigi repertoriumait stb. Midőn pedig egy társulat kicsinek, kevésnek, gyengének bizonyul a vállalt és kitűzött szép és nagy cél végrehajtására, kezét fog több más hasonló természetű társulattal és így végzi el programjának feladatait. Így pl. 1876-ban a «Verein für Geschichte des Herzogthums und Erzstifts Magdeburg» és a «Harzverein für Geschichte und Alterthumskunde» vezetése alatt hét történeti társulat egyesült «Historische Kommission» név alatt Szászország történeti forrásainak kikutatására és kiadására.¹

Mindebből kiderül, hogy a német nép által lakott összes területeken lázasan folyt a munka nemcsak a nagy országos, állami

¹ Dr. Reinhold KOSER, *Über den gegenwärtigen Stand der archivalischen Forschung in Preussen*. Mittheilungen der K. Preussischen Archivverwaltung. Heft I. Leipzig, 1900. 16—17. ll.

levéltárak kikutatására, ismertetésére, leltározására, hanem lehetőleg minden egyes kisebb levéltárra vonatkozólag is. És ezt a lázas munkát, aminek eredményeképpen igen nagy, elsőrendű történeti anyag gyűlt már össze, vállalva végzi az állam, az egyes tudósok, archivariusok, az egyesületek, társulatok és bizottságok. Mindenkinnek a közreműködésére szükség volt, mert Németországban rengeteg levéltár volt a múltban és van még ma is, a területi tagoltság következményeképpen.¹

A német levéltárak a múltban nagyon sokat szenvedtek, nagy pusztításoknak voltak kitéve különösen a reformáció és a francia forradalom idejében. A régebbi időkben a német városok virágzása emelte ki a levéltárakat szegénységükből és rendetlenségükből. Igazi haladás, nagy fejlődés azonban csak 1815 óta, tehát száz év óta észlelhető. A XIX. század első felében a fejlődés aránylag még nagyon lassú. Egyes levéltárak egyesülnek és kicserélődnek s a történeti tudomány megkezdzi a levéltárügy modern fejlesztését. A XIX. század második felében az egész német nép hathatósan részt vesz az állami életben, létrejön a német egység, melyet betetőz 1871-ben a franciák nagy veresége. Mindezen tények visszhangjaképpen az egész népben nagyra nő a nemzeti büszkeség és nemzeti érzés, tudományos és művelt körökben ez nemcsak a nemzeti dicsőséges múlt iránti nagy érdeklődésben, a nemzeti történet és történeti források tanulmányozása és kutatásában mutatkozik s fejeződik ki, hanem a levéltárügy céltudatos fejlesztésében is. A felébredt és nagyra nőtt nemzeti öntudat következményeképpen barátságosabb szemmel, több értelemmel nyúlnak ehhez a kérdéshez, akár a levéltárak építkezését, akár a levéltári irodalmat vesszük tekintetbe. A második ok az állami berendezés változása. Az új jelszó: általános jogok és általános kötelességek. Minden polgár szolgál az államnak és részesül az állam jótéteményeiben, javaiban. Tehát a levéltárak sem tarthatják meg tovább különállásukat és zárkózottságukat. A levéltárak karakterének azért is változnia kellett, hogy számos kisebb levéltár egyesült és nagyobb

¹ Olaszországban is hasonló a helyzet.

egységes, tartományi, országos levéltárakat alkottak. Régebben minden kis levéltárnak megvolt a maga külön tulajdonosa, gazdája, vezetője; most az új helyzetben a Landesarchiv-ok is az állam más intézeteinek sorsában részesültek. Nyilvános jelleget kaptak és az országos könyvtárakéhoz hasonló helyzetbe jutottak. A nagy levéltáraknak állami levéltárakká való átalakulása azonban változásokat hozott az elhelyezés, használat és az adminisztráció tekintetében is. A nemzeti érzés fellendülésén és a levéltáraknak nyilvános intézetekké való alakulásán kívül sokat lendített a levéltárügy fejlődésén az az erős törekvés is, hogy az egész nép történetét széles alapokon kell felépíteni RANKE iskolájának elvei szerint, minek következtében a levéltárak tudományos értékének és használatának növekedésével tartalmukat rostálni, rendezni és nagyobbítani kellett. Ki kellett selejtezni az értéktelen anyagot, külön válogatni és megfelelő helyre (könyvtárakba) áttenni a nem oda való darabokat. De a levéltárak anyaga szaporodik is: az állam törvényhozása és a közintézmények gondoskodnak róla, hogy újabb akták keletkezzenek és kerüljenek a levéltárakba. Egy másik feladat volt a szétszórt levéltárak egyesítése, helyreállítása; továbbá az anyag kicserélése az egyes tartományok között, de a külföldi viszonylatban is. A magánlevéltáraknak a megsemmisülés elleni biztosítása érdekében állami felügyeletet kellett rendszeresíteni. Szükségessé vált a levéltárak leírása tudományos elvek szerint készített repertoriumokban és regestákban. Ez a fejlődés és mind e kérdések felvetődése visszatükröződött a gazdag levéltártani irodalomban.¹

A levéltártani irodalom terén Németország nemcsak egyes könyveket és értekezéseket produkált, hanem épúgy, mint Franciaország vagy Olaszország nagyszabású sorozatos kiadványokat és szakfolyóiratokat is. Már 1833-ban megjelenik Hamburgban az első külön szakfolyóirat, a *Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte*, herausgegeben von L. F. HOEFER, dr. H. A. ERHARD

¹ Franz LÖHER, *Geschichte des Archivwesens in Deutschland*. Archivalische Zeitschrift 1888. 189–198. II.

und Fr. L. B. von MEDEM. Ez azonban 1836-ban megszűnt. Egy másik ily folyóirat: *Zeitschrift für die Archive Deutschlands*, herausgegeben von F. F. FRIEDEMANN. Gotha, 1846—1853. Végre 1877-ben megindul Stuttgartban dr. Franz LÖHER, a nagytudású levéltárigazgató és egyetemi tanár vezetése alatt az *Archivalische Zeitschrift*, mely ma is él. A német levéltartan legújabb fejlődésében ennek a folyóiratnak döntő és vezető szerep jutott. Épen ezért nem lesz fölösleges e folyóirattal egy kissé bővebben foglalkoznunk. LÖHER, e folyóirat megalapítója, hosszú ideig szerkesztője és igen buzgó, lelkes, termékeny és széles látókörű vezetője a beköszöntőben következőket mondja: Hosszú ideje hallatszik a panasz, hogy a levéltárügy Németországban a jelen követelményei mögött maradt, mert az állami szolgálatnak nincs egy ága sem, amellyel szemben a magasabb körökben oly kevés megértés és érdeklődés mutatkoznék, mint a levéltárüggyel szemben. Hangsúlyozva azután egy szakorgánum szükségességét minden szempontra kiterjeszkedve, folyóiratának programját következőkben jelöli meg: 1. A nagyobb németországi levéltárak organizációjának és vezetésének, a levéltárak történetének, az érdemesebb levéltárosok életrajzáinak, a levéltárakban észlelhető fontosabb ténykedéseknek, haladásnak és előmenetelnek ismertetése. Tehát tisztázni és megoldani törekszik a levéltárak vezetésére, rendezésére, használhatóságára, a levéltári épületek berendezésére vonatkozó kérdéseket: mily feladatok várnak ránk a mai tudomány követelése alapján? hogyan fog megtörténni az aktáknak a hivatalos registratúrákból a levéltárakba való elhelyezése? Az egyesületek, testületek, egyházi és családi levéltárak kapcsolatbahozása az országos levéltárakkal; a levéltárosok és levéltári érdekek, kívánalmak istápolása. 2. A levéltárak tartalmának ismertetése: a kivonatok, repertoriumok és regestagyűjtemények kérdése; a levéltár fontosabb csoportjainak, értékesebb okleveleinek, esetleg kodexeinek és egyéb aktáinak leírása. És mindezt nemcsak a nyilvános nagy levéltárakban óhajtja megtenni, hanem a szétszórt kisebb levéltárakkal kapcsolatban is, amelyeknek létezéséről és kincseiről alig tudunk valamit. «Wie weit sind uns die Franzosen darin voraus, die von allen ihren

Archiven, kaum das geheime Reichsarchiv ausgenommen, die Verzeichnisse veröffentlichen.» 3. Magától értetődik, hogy a paleografiai, diplomatikai, címertani és pecsétani kérdések tudományos tárgyalása megfelelő helyet fog kapni és kellő értékelésben részesül. 4. Birálatok és ismertetések a bel- és külföldi levéltári irodalomról.¹

Programmpontok, melyek a levéltártan majdnem egész munkakörét többé-kevésbé felölelik, kérdések, melyek egyformán foglalkoztatják azokat a német tudósokat, kik ezt a szaktudományt ezen folyóirat keretein belül művelik és azokat, kik a folyóirat szűkebb körén kívül esnek. És ha megfigyeljük, hogy vajjon e folyóirat hosszú életén keresztül megindulásától a mai napig megfelelő kitérőt céljának, feladatainak, programjának, megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb mértékben teljesítette kötelességét és hajtotta végre vállalt programját.

A német levéltártani irodalmat s főleg az «Archivalische Zeitschrift» munkatársait — hasonlóan a franciához és olaszhoz — e fajta kérdések foglalkoztatják: Milyen tudományos képzettsége legyen egy levéltárosnak? Mit kívánnak ily tekintetben az archivariustól Franciaországban, Olaszországban, Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában? Mily egységes készségük és képzettségük legyen a levéltárosoknak Németországban? Milyenek legyenek a levéltártani kézikönyvek, melyek a növendéket, a jövőő archivariust ezen tudomány titkaiba bevezetik? Egy levéltár anyagát hogyan kell feldolgozni? Hogyan kell leírni az egyes levéltári darabokat és hogyan kell elkészíteni az inventáriumokat? Hogyan kell rendezni egy levéltárt és mily jelzésekkel, számozással ellátni az egyes darabokat? Jó regestát hogy kell szerkeszteni? Hogyan kellene egy végleges és egységes terminológiát honosítani és megállapítani a levéltári tudományban? Mily rendezési elvek követetnek más országokban? Mit lehet kiselejtezni egy levéltárból és mit kell megtartani? Mily elvek szerint lehet revideálni a levéltári anyagot? Hogyan kell a nem állami levéltárak anyagát elkal-

¹ Archivalische Zeitschrift. I. 1876. 1—3 ll.

lódás, megsemmisülés ellen biztosítani, rendezni, megismertetni? Mit tettek ezen a téren Németország és más országok? Mily felügyelet alá kell helyezni a nem állami levéltárakat és mily törvényes oltalom alá kell azokat helyezni? Hogyan kell inventarizálni ezeket a kisebb levéltárakat és mi módon lehet használhatókká tenni a tudomány részére? Mit végeztek ezen a téren Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban, Franciaországban, Dánia-, Svédország és Norvégiában? Mi a teendő a családi levéltárakkal? A városi levéltárak fontossága, vezetése és rendezése. Mily követelményeket kell szem előtt tartani egy modern levéltári épület felépítésénél? Mily technikai, mechanikai, kémiai, fizikai eszközökkel kell megvédeni egy levéltárt tűz, vízveszedelem, por, férgek, a temperatura rossz hatásai és egyéb ellenségek ellen? Hogyan kell és lehet konzerválni az okleveleket? Az Amerikában felfedezett «zapon» nevű szer használata, impregnálása az iratok megmentése, konzerválása érdekében. A fényképezés, fotográfia nagy szerepe és jelentősége ebben a vonatkozásban, az archivális praxisban. Az iratok, oklevelek és pecsétek reprodukciója. A levéltárak szerepe, használata a családtörténet, genealógia és heraldikában. Az összes levéltárról felvett általános register jelentősége. Gazdaságtörténeti vonatkozású levéltárak felállításának jelentősége és szüksége. A levéltárak jelentősége művészettörténeti szempontból. Külföldi tanulmányutak fontossága a levéltári kérdésekkel kapcsolatban; külföldi levéltárak tanulmányozása: organizáció, rendezés, vezetés, elhelyezés, építés stb. szempontjaiból. Annak a kérdésnek a felvetése, hogy Németországban tulajdonképpen hiányoznak még azok a munkálatok, melyek hivatvák a fentebb ismertetett LANGLOIS-STEIN-féle francia munka és ennek mintájára és ösztökélésére MAZZATINTI által megindított «Gli Archivi della Storia d'Italia» c. kiadvány céljait és eredményeit Németországban is teljesen megcsinálni és pótolni. Az előmunkálatok és kísérletek ezen a téren BURCKHARDT, *Hand- und Adressbuch der deutschen Archive* (II. kiadás 1887) és H. OESTERLEY, *Wegweiser durch die Literatur der Urkundensammlungen* (Berlin, 1885—86. 2 kötet) c. munkákkal már megtörténtek ugyan. Ezeknek pótlására és kiegészítés-

sére törekvő tanulmányok. Az egyes német tartományokra vonatkozó külön levéltári kérdések. A fentebb felsorolt kérdések külön tárgyalása az egyes német tartományokkal kapcsolatban is. Levéltári kiállítások, ezeknek leírása, katalógusai. A legspeciálisabb intézetek levéltárai, pl. nemzeti színházak, kórházak, templomok stb. levéltárai stb. stb.

Igen szép és kiváló levéltártani tanulmányokkal gyarapította a német szakirodalmat a Mittheilungen der K. Preussischen Archivverwaltung c. kiadvány is, mely 1900-ban indult meg s eddig több mint 20 kötete jelent meg. Programm szerint: «Die Mittheilungen sind theils zur Aufnahme von Übersichten über die Bestände der Staatsarchive bestimmt, theils zur Sammlung von fachwissenschaftlichen Beiträgen, Erörterungen über Fragen der Verwaltung und Archivtechnik, Berichten über archivalische Forschungsreisen und wissenschaftliche Unternehmungen, Darstellungen der Geschichte der einzelnen Archive und Beschreibungen ihrer Unterkunftsstätten.»¹

Hasonló szakkérdésekkel e szorosán vett levéltártani kiadványokon kívül más német történeti folyóiratok és kiadványok is foglalkoznak.

A nyugati országok levéltártani irodalmának e rövid ismertetésével csupán e tudomány fejlődésének néhány jelentős mozzanatát igyekeztünk kiemelni, magukat a fejlődési fokokat egy-egy ily mozzanat előtérbe állításával, a korjellemező művek bővebb tartalmi ismertetésével jellemezve, anélkül, hogy az egész idevágó irodalom bibliografikus vagy kritikai ismertetésére kiterjeszkedtünk volna.

Célunk csupán a levéltártan terén külföldön tapasztalható fejlődés főbb étappe-jainak és e tudomány jelenlegi állásának rövid ismertetése volt, hogy ezúton a szegényes magyar levéltártani irodalom kritikai ismertetéséhez összehasonlítható anyagot s a most megindult *Levéltári Közlemények* jelentőségének méltatásához kritikai mértéket nyerjünk.

SULICA SZILÁRD.

¹ Heft 1. Vormerkung 5. l.

ADATTÁR.

Egy elveszettnek hitt valószínű Korvin-kódexről.

Ismeretes, hogy a Korvina kétségtelen görögnyelvű kéziratai csupán a budai műhelyben készült kötésükön alkalmazott címerről ismerhetők fel. Ha tehát valamely görög kézirat használható kötésben került MÁTYÁSHOZ, akkor a kódexnek a Korvinába tartozása ma már csakis a többé-kevébbé valószínű hagyományok alapján dönthető el. Ez az eset áll fenn pl. az egykori müncheni Hof- u. Staatsbibliothek C. gr. 157. jelzetű POLYBIUS-kéziratánál, melyről Henry SIMONSFELD nagy valószínűséggel kimutatta, hogy az eredetileg a Korvina része volt s KÁZMÉR brandenburgi választófejedelem katonái közvetítésével került Budáról OBSOPOEUS Vince birtokába.¹

Az a kézirat, melyről az alábbiakban szó lesz, szintén kötve került MÁTYÁS király budai gyűjteményébe s így semmi kétségtelen bizonyítékunk sincs a Korvinába tartozása mellett. Csupán régi hagyomány hozza a budai könyvtárral kapcsolatba, aminek azonban különös súlyt kölcsönöz az a körülmény, hogy kéziratunk a XVI. század folyamán BRASSICANUS tulajdonában volt, aki több kétségtelen Korvin-kódexet is magáénak mondhatott. A kéziratot azután WEINBERGER szerint² 1739-ben a bécsi szervita-kolostor könyvtárosa szerezte meg a zsidvásáron s F. C. ALTER az Allgem. Liter. Anzeiger 1797. évfolyamában, mint a szervita-kolostor tulajdonát, tüzetesebben leírta. E leírás szerint a díszes kisfolió hártyakézirat JAMBLICHUS *De philosophia Pythagor.* c. művét tartalmazta s a következő kolofonnal volt ellátva: «αὐτὴ ἡ βιβλος ὑπάρχει ἰωάννου θετταλοῦ τοῦ σκουταριώτου» μετέγραψεν δὲ ἐν φλωρεντία.» WEINBERGER az eredetileg 7. sz. a. őrzött kódexet 1907-ben hiába kereste a szerviták bécsi rendházában. Mint írja «mir wurde am 16. Juli 1907 nach wiederholten, von mehreren Konventualen in der liebenswürdigsten Weise vorge-

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle. 1908. évf. 193—94. 1.

² Beiträge zur Handschriftenkunde I. Wien, Sitzungsberichte der phil.-hist. Kl. CLIX: 6. sz. 66. 1.

nommenen Nachforschungen mitgeteilt, dass sich die Hs. seit langer Zeit nicht mehr im Servitenkloster finde.»¹ WEINBERGER beérte ennyivel s nem vette észre, hogy az áltata a bécsi szervitáknál hiába keresett kódex azonos a British Museum *Addit. Ms. 21165.* jelzetű kéziratával, melyet pedig műve egy korábbi jegyzetében² maga is emleget. Pedig ha elolvasta volna e kódex rövid leírását a British Museum *Catalogue of additions to the Manuscripts in the British Museum, 1854—60. Additional MSS 19.720—24.026.* című Londonban 1875-ben megjelent kiadványában, úgy okvetlenül rá kellett volna jönnie, hogy az általa keresett kézirat jelenleg Londonban van. E katalogusban u. i. a 21.165. sz. kéziratról ez áll: «Ἰαμβλίχου χαλκιδέως λόγος περὶ τῆς πυθαγορικῆς αἰρεσέως» at the end is written: «αὕτη ἡ βιβλος ὑπάρχει Ἰωάννου θειαλοῦ τοῦ σκουταριώτου» μετέγραψεν δὲ ἐν φλωρεντία.» Vellum; XV th cent; in the original binding of stamped leather. •

Noha a bécsi szervita-kolostorból eltűnt s a British Museumban meglévő JAMBlichus-kódex teljesen azonos kolofonja már egymagában is döntő bizonyíték amellest, hogy az *Addit. Ms. 21.165.* jelzetű kézirat nem lehet más, mint a BRASSICANUS tulajdonában volt kézirat, mégis szerettem volna bővebb leírást kapni a kódexről. Minthogy a mai nehéz viszonyok között arról nem lehetett szó, hogy a helyszínére utazzam, kénytelen voltam levélbeli felvilágosítást kérni Julius P. GILSON úrtól, a British Museum kéziratosztálya vezetőjétől, aki valóban lekötelező szolgálatkésztséggel bocsájtotta rendelkezésemre 1923. júl. 12-én kelt levele kapcsán a szükséges adatokat. Szívességeért itt is hálás köszönetet mondok. A tőle nyert felvilágosítások azután mindenben igazolták föltevésemet. A kódex első födelének belső oldalán u. i. az előző tulajdonosokra vonatkozó következő két följegyzés olvasható: «Jo: Fridericus Brassicanus Ap^o 1635» és «Liber est Johannis Alexandri Brassicani Philosophi ac Juriconsulti.»

A 28×19 cm nagyságú finom fehér hártyára, jó min^{us}cula irással másolt, nagyrészt jókarban lévő kéziratot az értekezés címlapján álló festett kezdőbetű diszíti. A címfelírások s egykorú marginális-jegyzetek piros tintával vannak írva. A másolat, mint a kolofonból kitetszik, Firenzében készült. Másolója a XV. század egyik legszorgalmasabb scriptora volt, akitől az 1442 májusától 1494 októberig terjedő

¹ U. o.

² I. m. 58. l. 1. jegyzet.

időből számos Firenzében másolt kéziratot ismerünk. Ez a Joannes Tettalos (Skoutariotes) főleg V. MIKLÓS pápa számára dolgozott, aki könyvek beszerzése céljából utazásokra is küldötte. A MEDICIEKKEL is állandó összeköttetésben állott.¹ Tekintettel arra, hogy úgy VITÉZ János, mint MÁTYÁS király épen Firenzéből igen sok kéziratot vásárolt, kódexünk másolójának tartózkodási helye csak megerősíti azt a föltevést, hogy e kódex akár közvetlenül, akár VITÉZ könyvtárán keresztül jutott a budai királyi gyűjteménybe. Eredeti bőrkötése GILSON úr szíves közlése szerint kifogástalan állapotban maradt fenn. A rendelkezésemre bocsátott vázlat szerint a bekötés a felső-olaszországi és a Korvin-kötésekről egyaránt jól ismert aranygyöngyökkel és paszomántfonadékból alakított mintázattal van díszítve; a hármaskeretének közbülsőjén alkalmazott virággyaljas bélyegzője pedig mintha azonos volna azzal a bélyegzővel, mely a British Museum *Add. MS. 23925.* jelzetű kódexének kötésén is előfordul s valószínűleg Velencében készült 1475 táján. E bélyegző hasonmása látható az *Early stamped Bindings in the British Museum* (1922) c. kiadvány IX. táblájának 9. ábráján.

Minthogy GILES úr vörös marginális-jegyzeteket is említ, nem lehetetlen, hogy e kódex egykor VITÉZ János birtokában volt, aki tudvalevően piros tintával szokta volt emendálni könyveit. Ezt azonban csakis a helyszínen dönthetné el VITÉZ kézírásának valamely ismerője.

Hogyan s mikor került az 1796-ban még a bécsi szervitáknál volt kódex a londoni világhírű gyűjteménybe, oly kérdés, melyre a M. N. Múzeum kéziratára adja meg a feleletet. Losonczy FARKAS Lajos kiváló bibliofilünknek a *Qu. hung. 2079.* jelzet alatt őrzött jegyzetei között olvassuk ugyanis, hogy Farkas kéziratunkat már 1837-ben BEARZI apát, a nápolyi király bécsi ügyvivőjének gyűjteményében látta s meg is szerezhette volna, ha a gyöngye termés következtében ép akkor nem kellett volna megszorítania kiadásait. Így a BEARZI-féle gyűjtemény 1854-ben 42.000 frankon TROSS Edwin párisi könyvkereskedő birtokába jutott, akitől aztán a JAMBLICHUS-kódexet 1855-ben 800 frankon váltotta magához a British Museum. GULYÁS PÁL.

¹ VOGEL u. GARDTHAUSEN: *Die griechischen Schreiber des Mittelalters u. der Renaissance.* (Beihefte zum Zentralbl. f. Bibliothekswesen. XXXIII.) Leipzig, 1909. 297. l.

A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései.

VARJÚ Elemér 1904. évi tanulmányúti jelentésében a *Bécsi Képes Krónikáról* szerzett tapasztalatait közölve, említi, hogy a kéziratban egy török bejegyzés is van és fölveti a kérdést, vajjon e lapszéli török jegyzet alapján nem volna-e lehetséges annak megállapítása, hogy a codex egy ideig török kézen is volt. Az év elején huzamosabb ideig Bécsben időzve, felhasználtam az alkalmat, hogy a Krónika török bejegyzését megvizsgáljam és ha lehet, vallomásra bírjam. Hamarosan megtaláltam a 25. lapon, azonban sajnos semmi tanulságot nem nyújtott. Az arab írással készült jegyzet ugyanazt a célt szolgálta — ha ugyan nem pillanatnyi szeszély hirtelen ötlete hagyta ott a pergamenen —, amit a többi különböző korokban beírt latin betűs glossák. A codexben ugyanis mintegy 17 latin betűs lapszéli jegyzet található legalább is 4—5-féle írással, amelyek a szövegben előforduló valamely szóval, rendszerint tulajdonnévvel egy magasságban állva, annak könnyebb olvasására szolgáltak. Így pl. a 16. lapon a szövegnek «Nam sabarie latini longobardi videlicet inhabitabant» megfelelőleg a lapszálen olvashatóan «Sabaria» áll.

Az arab betűs jegyzet جعفر (Csákvár) a következő szövegrész magyarázására szolgált: «*Secundus capitaneus* Zoboleh vero alius capitaneus, unde chak oritur generacio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi chakuara nunc iacet desolata... a lapszéli jegyzés tehát Csákvárát értelmezi.

A codex tüzetesebb átnézése után még két török bejegyzésre lettem figyelmes. Azonban mindkettő ki volt vakarva és annyira elmosódott volt, hogy szabad szemmel olvasni nem lehetett. Kénytelen voltam a Nationalbibliothek Kögel-féle kvarc-fényű remek photographiai apparátusával róla fényképet készíttetni, mely az olvashatatlanná vált írást ismét láthatóan hozta elő a képen.¹

A két újabban észlelt bejegyzés egyike a 24. lapon található a következő szövegrész mellett: Arpad uero cum suis de aqua danuby cornu inplens et ante omnes hungaros super illud cornu omnipotentis

¹ Dr. SMITAL Ottokár úrnak, a Nationalbibliothek kéziratára vezetőjének kedves figyelmét itt köszönöm meg, amiért az egyik photographiát a saját költségére előzékeny szíveséggel elkészítette és vele megajándékozott.

dei cleméntiam rogauit ut dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis his uerbis omnes hungari clamauerunt: deus deus deus... A szövegben a hármass deus alá van húzva, az aláhúzásnak megfelelőleg két sorban diacriticus jelekkel ellátva áll a bejegyzés:

نُوتِع دِلِيعَنْتَر

يَكُونُ نَعِ أَزَنْت

Azaz: Nota diligenter

Jegyezd meg ezeket.

★

A másik, helyesebben a harmadik bejegyzés a codex címlapján olvasható. A címlapon a codex első képe fölött kivakarva, szabad szemmel alig fölismerhetően áll az arab írás:

تورُوج يانُوش قُرُونِيقايع azaz

Turóds János krónikája.

A török bejegyzés tehát a kézirat címét világosította meg valaki számára. Teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy közvetlenül a török írás alatt és fölött latin betűs följegyzés is van. A könyvtári jelzetest és a könyv címét adja ez a följegyzés, amely jóval óvatosabb a könyv szerzőjének megállapításában, mint az arab betűk gazdája, aki Turóczit teszi meg szerzőnek. Egyszerűen ennyit jelez:

No 456. Hist. lat.

Hungariae Chronicon Manuscriptum.

A latin bejegyzés betűi elfedik itt-ott a török írás tükrét, nyilvánvalóvá téve, hogy a török írás a régibb a pergamenen. Különben a latin írás gazdája könnyen fölismerhető. Ott van a keze nyoma sok codexen: TENGNAGEL Sebestyén, a császári könyvtár nagybuzgalmú könyvtárosa 1608—1636 között, akitől egy katalógus is maradt ránk, amelyben a 456. sz. alatt a latin nyelvű történeti művek között codexünk a címlapon olvasott megjelöléssel csakugyan megtalálható.¹

¹ A TENGNAGEL-féle katalógus megtalálható a kéziratok közt, l. Tabulae codicum manuscriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum 9531. sz. alatt. Nationalbibliothek.

Ez az első katalógus az udvari könyvtár kéziratairól, amelyben krónikánk előfordul. Ennél a katalógusnál csak egy van korábbi, amely egyúttal a császári könyvtár legrégibb, fennmaradt teljes katalógusa, a BLOTIUS-féle, melyet a könyvtár nagyhírű vezetője 1597-ben készített.¹ A BLOTIUS-féle jegyzékben krónikánk még nem fordul elő.² Ebből azt a következtetést lehetne levonni, hogy krónikánk 1597 és 1608 között került a császári könyvtárba, ha ez a BLOTIUS-féle jegyzék a császári könyvtár minden darabját magában foglalná. Tudjuk azonban, hogy voltak könyvek, amelyek belőle gondosság hiányából kimaradtak. Egyet mindazáltal bizonyosan megállapíthatunk: hogy a török bejegyzések 1608-nál nem későbbiek.

Több híján ez a kevés is elég. Mert amit még mondani akarunk, nagyon könnyen összemarkolható. Így, hogy a szöveg magyar volta följogosíthat arra a föltevésre, hogy a bejegyző török írásban nem közönségesen gyakorlott magyar ember lehetett; mindez újabb föltevéseknek és lehetőségeknek szolgálhat alapul, de egyelőre nem sok reményt ad aziránt, hogy krónikánk vándorlásának történetét föl fogja világosítani, sőt azt sem igazolja, hogy krónikánk török tulajdonban is volt.

Ha azzal zárom ismertetésemet, hogy a glossariusban törökül igen jól tudó magyar embert sejtek, ezzel egy másik föltevés is önként együttjár: hogy miután codexünk magyar szülőházájából a XIV. században útnak indulva, megjárta Franciaországot, Brankovics deszpota udvarát, újra visszakért szülőföldjére, mielőtt mostani helyére, Bécsbe jutott volna.³ De talán már ez is több egy kevésnél, mint amennyit az oknyomozás szigora megenged.

ZSINKA FERENC.

¹ Ez a katalógus a Staatsarchiv könyvtárában található Hs. Suppl. 504. sz. alatt.

² SMITAL dr. úr közlése, akinél a Blotius-jegyzék jelenleg használatra ki van kölcsönözve.

³ Hogy a Krónika csakugyan volt Magyarországon, igen határozott bizonyítéka, hogy az akadémia Teleki-féle másolatát 1462-ben itt Magyarországon készítették róla.

XIV. Lajos és I. Apafi Mihály 1677. július 10-iki szerződés- levelének francia eredetije.

Ismeretes, hogy XIV. LAJOS császárellenes külpolitikája a maga érdekkörébe akarta vonni a birodalom összes ellenségeit, köztük annak keleti szomszédjait. Így Lengyelországot, Erdélyt, sőt a LIPÓT uralmával elégedetlen magyarokat is. Ez a politika eredményezte 1677-ben Lajos szerződését I. APAFI Mihállyal és a magyar rendekkel. Az APAFI-val és a «szövetkezett magyar rendekkel» folytatott tárgyalások — melyeket Béthune marquis Lengyelországban, a III. János királlyal való tárgyalásokkal kapcsolatosan vezetett — aktái, sőt magának a Varsóban, 1677. május 27-én kötött szerződésnek szövege is ismert, kiadott anyag. (Történelmi Tár 1890. 517. kk. II., Török-magyar Történeti Emlékek, VII. 313. kk. II.) Tudomásunk volt arról is, hogy XIV. Lajos a szerződést ratifikálta. Az eredeti ratifikált szerződési okmányt azonban a kiadott anyag közt nem találom, sőt az irodalomban még említését sem. Az orsz. Széchényi-könyvtár levéltárának külföldi iratai között megvan a francia királyi kancellária által 2 példányban kiállított eredeti, ratifikált szerződéslevél egyike: 1677. július 10-ről, Versaillesból. A mondtak után ennek a politikai történet szempontjából úgyszólván semmi jelentősége, s mindössze levéltári érdekessége van. A szerződéslevél a múzeum birtokába a SZÉCHÉNYI grófok könyvtárával került, előbbi sorsáról mit sem tudok. (Pergamenre, könyvalakban, kék selyemszalaggal összefűzött 10 lapra írva, rányomott papírfelzettel ellátott piros viaszpecséttel; a bevezetés és befejezés franciául, az első sor hosszított írással, a szerződés szövege latinul írva, francia gótikus kurzívával, Lajos sajátkezű aláírásával; kancelláriai jegyzetek: *par le roy Arnauld, és duplicata.*)

BARTONIEK EMMA.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

ADALÉKOK SZABÓ KÁROLY REGI MAGYAR KÖNYVTÁRÁNAK

I. ÉS II. KÖTETÉHEZ.

Az I. kötethez.¹

I.

Nagyszombat, 1679 (kiegészítés Szabó K. RMK. I. 1241-hez).

AZ KERESZTYÉN | *Igaz* | VITEZEKNEK, | *Hires Nagy* | VEZERJE, | GENE-
RALLYA, | *Az Az* | PRAEDIKATIO | *Mellyet* | *Dicsőséges Prothomartyr* | Sz.
ISTVAN | *Napjan* | *Nagy-Szombati Szent Miklos* | Püfőők Templomában
praedikállot, | SZILI ANDRAS, | Scopiai Püfőők, Földvári Apátur, Császfár, | és
Koronás Király Urük ő Főlsége Tanátssa. | Nyomtatott Nagy-Szom-
batban az Academiai bőttükkal. | M.DC.LXXIX. Eftendőben. ||

Rövid címét SÁNDOR István után (M. Könyvesház 54. l.) közli SZABÓ K.
RMK. I. 1241. sz. a. — SZTRIPSKY, valamint az újabb szakirodalom nem
ismeri. — A 8-r. 7 számozatlan és 23 számozott lapra terjedő nyomtatvány
A 2—4. lapjain a szerző latin nyelvű ajánlása gróf Eszterházy Pálhoz, az 1—23.
lapokon a klasszikusokból és a Szentírásból, valamint az egyházatyákból vett idé-
zetekben bővelkedő karácsonymásodnapi Szentbeszéd olvasható. A most
előkerült szép példány LOVÁNYI Gyula (Bpest) birtokában van.

TÓTH LÁSZLÓ.

2.

Kolozsvár, 1686 (kiegészítés Szabó K. RMK. I. 1352-hez).

SZABÓ K. a fenti szám alatt írja le HEGYESI István: Kegyessegnek Nagy
Titka c. munkáját, amelynek több példányát ismeri. Leírása szerint a mű
8-r. 8 szltan levél + 855 lap + nyomdahibák 3 lap terjedelmű. E mű-
nek most egy olyan példánya került elő, amely eltér a Szabó K. által leírot-
taktól. Tartalmában, nyomdai kivitelében azonos, azonban a sajtóhibák itt nem
is egészen egy lapra terjednek. A két példány sajtóhibáinak összevetéséből
kiderül, hogy a most előkerült példányban a Szabó K. által leírt példány
hibái legnagyobbbrészt ki vannak javítva, helyükbe azonban néhány más
nyomdahiba került. Nyilvánvaló, hogy itt egy átnézett új levonattal van dol-

¹ Az utolsó számozott adalék [524.] folyóiratunk 1917. évfolyamának
98. lapján szerepel.

gunk, amit a mostani példány gondos tipografiai kivitele is (pl. a hibás nyomású őrszavak kijavítása a 13. sztlan és a 165. lapon) bizonyítani látszik. A szépen megmaradt példány, amelynek egykorú bekötési tábláján kívül S*N*A*1686. felirat, belül pedig «Ex libris Stephani Nobilis Almasi 1686» feljegyzés olvasható, jelenleg LOVÁNYI Gyula (Bpest) birtokában van. TÓTH LÁSZLÓ.

A II. kötethez.¹

I.

[285] Lőcse, 1667.

Ein neue | *Erfindung* | einer allgemeinen | Arithmetischen |
Practik. | Julii Caesaris | von Padua: | Welche an allen Or- | ten /
im Kauffen / verkauffen / und verhandeln aller- | [ley:] Kauffmans Wahren / |
[so w:]ol in grossen als kleinen / in | [all:]erhand Sorte Münz / auch | [d:]ie
kleine Münze / in grosse | [un:]d die grosse in kleine zu | verwandeln / dienst- |
lich ist. | Jetzt wiederumb auffß | new mit fleiß Corri- | girt und
gebes- | fert. | Gedruet zur Teutschau / | bey Samuel Crevern / | 1667.

Ennek a számoló könyvecskének a XVII—XVIII. századból eddig tizenkét magyar és két német kiadása volt ismeretes. A most előkerült példány, amely a legrégebb a német előszóval ellátott kiadások közül, 8-r. A—O5=14 iv=112 sztlan levél. Az utolsó levél hiányzik, a címlap pedig a kötés által némileg rongált. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának tulajdonában van. TÓTH LÁSZLÓ.

2.

[286.] Nagyszombat. [H. é. ny. n.] [1707. körül.]

Bossani Wolff. PHILOSOPHICUM | A. B. C. | *Sive* | Sacculus Distinctio-
num in Phi- | los. usitatissimarum in ufum DD. | Neo-Baccalaureorum
Tyrnaviensium fuc- | cinctæ explicatarum oblatus Honoribus Eorundem. |
Dum sub | R. P. PAULO SOMALOVICS | è Soc. Jesu, AA. LL. Phil. &
SS. | Theol. Doct. nec non Inclytæ Facult. | Phil. Decano Spectabili. |
Per | R. P. WOLFF. BOSSANI | Ex eadem So. JESU, AA. LL. & | Phil.
Doctorem, ejusdemque Professore | Ordinarium in Alma Archi-Episc.
Univ. | Tyrnav. recens crearentur, Ordine, | quo sequuntur. | (NB. Itt
következnek a nevek: három a címlapon s a többiek a 2. és 3. lapon.

¹ Az utolsó számozott adalék [284.] sz. a. az 1918. évf. 85. lapján szerepel.

[Tyrnaviae, Typis academicis, 1707 tájt.] 12-r. Elöl 2 sztan lev. 48 l. Végül ez áll: Reliquum amice Lector dabimus brevi.

Budapest, Egyetemi Könyvtár.

[NB. E mű nem más, mint BOSSANI Sacculus etc. c. művének első 48 lapja, az elől álló két sztan levél s itt a 48. lapon jelzett megjegyzés nélkül. Ebből az következtethető, hogy ez korábbi, mint az 1707-iki kiadás. A nyomás is egyébként azonos. Azok a nevek, melyek a Szabó K. RMK. II. 2289. és 2338., valamint a most leírt változatban mint baccalaureusok előfordulnak, mint Franc. Barbacsi, Andr. Rocsak, Petrus Zigo, ennek hosszú névsorában is olvashatók. Ez is mutatja, hogy ez a változat az 1707. vagy inkább az 1708-ik évből való. SOMMERVOGEL: Bibliothèque de la Comp. de Jésus nem ismeri. I. 1854. has.]

FERENCZI ZOLTÁN.

3.

[287.] Nagy-Szombat, 1708.

Bossani Wolff. SACCULUS | DISTINCTIONUM. | Continens ordine alphabeti- | co digestos terminos, quibus inter | disputandū ex univērfa Philosophia | uti Solennus | Quem Sub Gloriosis Auspicijs. | Adm. Reverendi Domini Domini | GEORGII | BANOCZI. | Ecclesiae Bogdanoczenfis Plebani Ze- | lantissimi &c. Domini Patroni sui gratio- | sissimi. | Publicè proposuit. | Occasione disputationis ex univērfa Philosophia factae | Nol. ac Eruditus Dominus | D. PETRUS ZIGO. | Ungarus Longovillensis ex Comit. | Pofon. AA. LL. & Phil. Baccal. nec non | pro suprema ejusdem laurea candidatus. | Praefide | R. P. Wolff. BOSSANI. | è Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. ejusdemq; | Prof. Ord. nec non Facult. Phil. p. t. Seniore.

Tyrnaviae, Typis Academicis. 1708. 12-r. Elöl 2 sztan levél. (Petrus Zigo ajánlása) 168 l., 2 sztl. lev. (Theses ex universa philosophia.)

Budapest, Egyetemi Könyvtár.

[NB. A két első levelen kívül ugyanaz, melyet Szabó K. leír RMK. II. 2289. és 2338. sz. a. SOMMERVOGEL: Bibliothèque de la Comp. de Jésus nem ismeri. I. 1854. has.]

FERENCZI ZOLTÁN.

TÁRCA.

AZ ORSZÁGOS KÖNYVFORGALMI ÉS BIBLIOGRAFIAI KÖZPONT IGAZGATÓJÁNAK JELENTÉSE NÉMETORSZÁGI KIKÜLDETÉSÉRŐL.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr folyó évi február hó 27-én 823/1923. eln. szám alatt megbízott, hogy a könyv- és folyóiratcserének a német tudományos intézetekkel és társulatokkal leendő lebonyolításához szükséges tárgyalásokat közvetlenül a helyszínén vegyem fel, továbbá, hogy a könyvkereskedői könyvkivitel szervezésére és állami ellenőrzésére nézve a leipzigi Aussenhandelnebenstelle-vel a viszonyosság elve alapján megállapodást létesítsek.

Megbízatásomnak megfelelően, folyó évi március hó 28-tól április hó 25-ig Németországban tartózkodtam és ez utam eredményéről jelentésemet, valamint az ottani tudományos intézetek és társulatok vezetőivel folytatott megbeszéléseim alatt nyert fölvilágosítások alapján javaslataimat az alábbiakban tettem meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a németországi szakköröknél úgy az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, mint pedig az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szervezete nagy érdeklődésre talált; az előbbi magyarázatát részben abban a körülményben találja, hogy Németországban a könyvtári személyzet statusbeli egyesítése iránt már több éve határozott törekvés mutatkozik és e kérdés a könyvtári kongresszusoknak ismételtén tárgyalási anyagát képezte, az utóbbi pedig abban leli magyarázatát, hogy az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ, a külföldi tudományos könyvanyag beszerzésére hivatván, ezzel azt a fontos és égető kérdést igyekszik megoldani, mely a német gyűjteményeknek is régóta vajudó problémája. Ki kell emelnem a Központra vonatkozó nézetek közül a berlini Staatsbibliothek főigazgatójának, Fritz MILKAU-nak véleményét, mely szerint a külföldi irodalomnak ily központosított beszerzése a mai viszonyok között e kérdésnek egyedüli gyakorlati megoldása, melyet — szerinte — Németországnak is meg kellene valósítania. Ugyanő fölszólított, hogy a Központ szer-

vezetét és ügykörét ismertessem a «Zentralblatt für Bibliothekswesen»-ben. MILKAU-éhoz hasonló véleményt nyilvánított a hamburgi Staats- und Universitätsbibliothek igazgatója, dr. WAHL is, ki a külföldi irodalom beszerzésének ezen központosítását a hamburgi tudományos intézeteknél már két évvel ezelőtt megvalósította, nemkülönben MINDE-POUET, a leipzig-i Deutsche Bücherei igazgatója is.

A cserére vonatkozó javaslataimat a német tudományos intézetek és társulatok általában megértéssel fogadták — a külföldi irodalomnak csere útján való beszerzése ugyanis Németországban, főleg a háború óta, nagy elterjedtségnek örvend. Ez magyarázza, hogy úgyszólván minden intézet, illetőleg tudományos társulat, melyhez csereviszony létesítése iránt javaslattal fordultam, azt el is fogadta; kivételt csakis azok a tudományos társulatok képeztek, melyek könyvtárral nem bírnak s így számukra a részünkről felajánlott csereanyag értékkel nem bír. Azonban ezeknél a társulatoknál is sikerült elérnem azt, hogy hajlandóknak nyilatkoztak a Központ által ajánlott bármely magyar tudományos intézetet ugyanolyan díj-feltételek mellett tagul felvenni, mintha németek lennének.

Különösen ki kell emelnem azt a nagy jóindulatot és megértést, melyre hazánk közgyűjteményeinek állapota és törekvéseink a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft-nál, főleg pedig annak elnökénél, SCHMIDT-OTT ő excellenciájánál találtak, valamint nem hallgathatom el azt a szíves támogatást, amelyben a Notgemeinschaft könyvtári bizottságának vezetője, dr. JÜRGENS részesített. Ennek nagy jelentőséget az ad, hogy a Notgemeinschaft a rendelkezésére álló hatalmas anyagi eszközök révén — az 1923. évben 4'5 milliárd márka állami támogatást élvez — úgyszólván az összes német tudományos intézetek és társulatok működését támogatja és irányítja, s így a Notgemeinschaft-tal létesült csereviszony révén számos tudományos intézeti és társulati kiadványhoz, valamint az általa anyagilag támogatott folyóiratokhoz jutunk. Úgy a Notgemeinschaft, mint pedig a német társulatok a csereviszony létesítésének alapfeltételéül azt kívánták, hogy a cserébe adandó tudományos kiadványaink — valamely nyugateurópai nyelven (főleg német, francia vagy angol) írott összefoglalásokkal legyenek ellátva, hogy így azokat tudományosan ők is felhasználhassák. Kiadványainknak idegen nyelvű összefoglalásokkal való ellátását azonban nem csupán a németországi csere indokolja — szükséges ez más országok intézeteivel és társulataival létesítendő csereviszonyoknál is. Eddigi tapasztala-

taink azt mutatják (a Victoria and Albert Museum és a londoni School of Economics-al létesült csereviszony), hogy a külföldi intézetek a részünkről felajánlott csere-anyagból kizárólag azokat a műveket veszik igénybe, amelyek valamely nyugateurópai nyelven jelentek meg, vagy pedig idegen nyelvű összefoglalásokkal vannak ellátva. De kívánatossá teszi az idegen nyelvű kivonatot a csereviszony megvalósításán kívül egy még fontosabb, egyetemes tudományos, sőt magyar nemzeti érdekünk is, nevezetesen az, hogy a kizárólag magyar nyelven művelt tudományról a külföld tudomást nem vesz, már pedig mai viszonyaink között legfőbb érdekünk, hogy a külföld megismerje és értékelje tudományos munkásságunkat is. E cél elérésére, a nyugati népek kultúr-munkájába való bekapcsolódásra — ez idegen nyelvű összefoglalások a legalkalmasabb eszközül kínálkoznak.

A létesített németországi csereviszonyok közül mindenekelőtt kiemelem azokat, amelyek révén értékes bibliografiai anyaghoz jutnak könyvtáraink:

1. a berlini Staatsbibliothek rendelkezésünkre bocsátja 2 példányban a Gesamt-Zeitschriften-Verzeichnis és a Berliner Titel-Drucke című kiadványát. Az előbbi mintegy 300 németországi könyvtár folyóiratanyagát tartalmazza és belőle eddig 1914-ben és 1921-ben 1—1 kötet jelent meg, a 3. kötet pedig előkészítés alatt áll. A Berliner Titel-Drucke pedig mindazoknak a műveknek címeit tartalmazza, melyek a 10 porosz egyetemi könyvtár és a berlini Staatsbibliothek állományába folytatólagosan beérkeznek. Ez utóbbinak különös nagy jelentősége a mi könyvtáraink szempontjából az, hogy jelenleg külföldi bibliográfiával nem bírván és külföldi könyveket megtekintésre nem kapván, a Berliner Titel-Drucke-ből állandóan tájékozódást és útbaigazítást nyernek a külföldi tudományos irodalomról. Mindkét kiadvánnyal szemben a budapesti Tudomány-Egyetem évi gyarapodási jegyzékét, esetleges egyéb kiadványait és a Nemzeti Múzeum könyvtárának kiadványait kell a berlini Staatsbibliothek-nak megküldenünk.

2. A német könyvkiadók egyesületének, a Börsenverein-nak könyvtárával, a leipzigzi Deutsche Bücherei-el létesített csere értelmében ez rendelkezésünkre bocsátja 7 példányban a «Wöchentliches», illetve «Monatliches Verzeichnis» című kiadványát s így közgyűjteményeink minden anyagi áldozat nélkül fogják megkapni a német bibliografiát. Ezzel szemben bennünket az a kötelezettség terhel, hogy közöljük a Deutsche Bücherei-el mindazoknak a magyarországi kiadványoknak

cimeit, amelyek németnyelvű szöveget tartalmaznak. A Deutsche Bücherei-nek továbbá azt az ajánlatot tettem, hogy a Központ megküldi mindazokat a magyarországi kiadványokat számukra, melyek német szöveggel bírnak, ha ezzel szemben ők ugyanolyan terjedelemben a német könyvkiadók folyóirat- vagy könyvkiadványait cserébe megküldik.

3. A tudományos intézetekkel létesített csereviszonyok közül kiemelem továbbá a Notgemeinschaft-tal létesített cserét, mely nekünk egyelőre az alábbi folyóiratokat

1. Zentralblatt für Bibliothekswesen.	29. Iherings Jahrbücher.
2. Der neue Orient.	30. Verwaltungsarchiv.
3. Ungarische Jahrbücher.	31. Allgemeines Statistisches Archiv.
4. Zeitschrift für Psychologie I. & II. Abteilung.	32. Vierteljahrsschrift für Sozialwissenschaft.
5. Pädagogische Blätter.	33. Annalen des Deutschen Reiches.
6. Zeitschrift für angewandte Psychologie.	34. Archiv für katholisches Kirchenrecht.
7. Pädagogisches Zentralblatt. [logie.	35. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie.
8. Zeitschrift für Geschichte der Erziehung & des Unterrichts.	36. Rheinische Zeitschrift für Zivil- und Prozessrecht.
9. Archiv für Musikwissenschaft.	37. Zeitschrift der Savigny-Stiftung.
10. « « Philosophie.	38. « für Bergrecht.
11. Monatsschrift für Gottesdienst und christliche Kultur.	39. « « das gesamte Handelsrecht.
12. Theologische Quartalsschrift.	40. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.
13. Theologisches Literaturblatt.	41. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft.
14. Theologische Studien & Kritiken.	42. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum.
15. « Literaturzeitung.	43. Hermes.
16. Archiv für Religionswissenschaft.	44. Historische Vierteljahrsschrift.
17. Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.	45. Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine.
18. Zeitschrift für Kirchengeschichte.	46. Archiv für Papyrusforschung.
19. « « die neutestamentliche Wissenschaft.	47. Byzantinische Zeitschrift.
20. Jahrbuch für Nationalökonomie & Statistik.	48. Zeitschrift für deutsches Altertum & deutsche Literatur.
21. Weltwirtschaftliches Archiv.	49. Historische Zeitschrift.
22. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft.	50. Klio.
23. Zeitschrift für Völkerrecht.	51. Philologische Wochenschrift.
24. « « Politik.	52. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache.
25. Deutsche Juristenzeitung.	
26. Deutsches Statistisches Zentralblatt.	
27. Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung & Rechtswissenschaft.	
28. Der Gerichtssaal.	

53. Literaturblatt für germanische & romanische Philologie.	75. Flora.
54. Die neueren Sprachen.	76. Zeitschrift für Botanik.
55. Philologus.	77. Botanisches Zentralblatt.
56. Anglia.	78. Botanisches Jahrbuch für Systematik.
57. Deutsche Literaturzeitung.	79. Zoologischer Anzeiger.
58. Indogermanische Forschungen.	80. Physikalische Berichte.
59. Zeitschrift für keltische Philologie.	81. Chemisches Zentralblatt.
60. " der deutschen Morgenländischen Gesellschaft.	82. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie.
61. Zeitschrift für deutsche Mundarten.	83. Mathematische Zeitschrift. Series A.
62. " " romanische Philologie.	84. Beiträge zur Physik der freien Atmosphäre.
63. Archiv für Anthropologie.	85. Annalen der Physik.
64. " " Hydrobiologie.	86. Zeitschrift für Physik.
65. Zeitschrift für Biologie.	87. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde.
66. " " Morphologie.	88. Meteorologische Zeitschrift.
67. " " physikalische & diätetische Therapie.	89. Petermanns Mitteilungen.
68. Biologisches Zentralblatt.	90. Wissenschaftliche Ergebnisse der Deutschen Tiefsee-Expedition.
69. Zeitschrift für Anatomie.	91. Jahrbuch für Radioaktivität.
70. Pflügers Archiv für die gesamte Anatomie.	92. Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung.
71. Virchows Archiv für pathologische Anatomie.	93. Neues Jahrbuch für Mineralogie.
72. Deutsche medizin. Wochenschrift.	94. Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft,
73. Deutsche Zeitschrift für Chirurgie.	
74. Zeitschrift für Geburtshilfe.	

mely folyóiratok tudományos intézeteink eddigi anyagának folytatásául szolgálnak és mintegy 100 könyvet juttat. E tekintélyes és értékes anyag ellenében a Központ 43 magyar folyóiratot és egyes akadémiai kiadványt bocsát a Notgemeinschaft rendelkezésére.

4. A bajorországi tudományos társulatokkal való cserénket a müncheni Staatsbibliothek révén sikerült megoldanom, illetve összpontosítanom — e könyvtár kötelezettséget vállalt, hogy minden számára megküldendő könyv vagy folyóirat ellenében megszerzi számunkra a viszonzás elve alapján bármely bajor tudományos társulat folyóirat- vagy könyvkiadványait; e megállapodás révén egész bajorországi cserénk a müncheni Staatsbibliothek által lesz lebonyolítható.

5. Értékes anyaghoz jutottunk a breslauer Osteuropa Institut-tal létesített csereviszony révén; ez intézetnek 28 műből álló kiadványát a Földrajzi Közlemények, a Századok, a Magyar Jogi Szemle, a Magyar

Gazdák Szemléje és a Földrajzi Közlemények folytatólagos megküldése ellenében fogjuk megkapni.

6. A hamburgi Staats- und Universitätsbibliothek értékes kiadványait az Akadémiai Almanach, az Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből és az Értekezések a Filozófiai és Társadalomtudományok köréből című kiadványok ellenében küldi.

7. A berlini Staatliche Museen főigazgatója, von FALKE, a «Berichte aus den preussischen Kunstsammlungen» című kiadványt a «Magyar Iparművészet» ellenében adja.

8. A Bibliothek des Kunstgewerbe-Museums igazgatója, JESSEN, kötelezettséget vállalt a «Magyar Iparművészet» és az Orsz. Iparművészeti Múzeum, valamint az Orsz. Szépművészeti Múzeum kiadványaiért cseréül hasonló értékű német irodalom megküldésére.

9. A hamburgi Museum für Kunst und Gewerbe «Führer durch die Schausammlungen des Erdgeschosses», «Alt-Babylonien und Alt-Egypten», valamint «Merovingisches Kunstgewerbe» című kiadványait az Iparművészeti Múzeum kiadványai ellenében bocsátotta rendelkezésünkre.

10. A berlini Reichsgesundheitsamt «Arbeiten aus dem Reichsgesundheitsamt», «Veröffentlichungen aus dem Reichsgesundheitsamt» és «Mitteilungen aus dem Reichsgesundheitsamt» című kiadványait kedvezményes áron fogja rendelkezésünkre bocsátani.

Mindezekon kívül a következő tudományos társulatokkal létesítettem végleges megállapodást a cserére vonatkozólag:

11. Deutsche Geologische Gesellschaft,
12. Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft,
13. Gesellschaft für Erdkunde,
14. Deutsche Gesellschaft für die Geschichte der Medizin,
15. Gesellschaft deutscher Naturforscher und Ärzte,
16. Freunde der deutschen Bücherei,
17. Morgenländische Gesellschaft,
18. Medizinisch-Naturwissenschaftliche Gesellschaft (Jena),
19. Deutsche Mineralogische Gesellschaft.

20. Ugyancsak a csereviszony létesítésére vonatkozólag javaslatot tettem a következő társulatoknak:

21. Deutsche Botanische Gesellschaft,
22. Comenius-Gesellschaft,
23. Verein Herold,
24. Historische Gesellschaft (Berlin),
25. Allgemeiner Deutscher Sprachverein,

26. Geographische Gesellschaft,

27. Archäologisches Institut (Berlin),

azonban tőlük ezideig javaslatom sorsát illetőleg értesítést nem kaptam.

Kedvezményes tagságot biztosítottak a magyarországi tudományos intézetek számára

1. Gesellschaft für deutsche Philologie,

2. A hamburgi Institut für allgemeine Botanik.

Megbízatásom értelmében a leipzig-i Aussenhandelnbenstelle-vel megállapodást létesítettem, melynek lényege az, hogy a német kiadványokat Magyarország a jövőben minden valutafelártól mentesen, vagyis eredeti németországi áron kapja. Ezt a nagy előnyt a német könyvkiadók részéről csakis Magyarország élvezi és ez egyrészt nagy kultúrnyereséget jelent számunkra, de egyben gazdasági előny is, főleg a magyar könyvkereskedelem szempontjából. A német könyveknek, főleg a valutafelár következtében beállott nagy megdrágulása mellett, azoknak vásárlóközönsége hazánkban nagyon megcsappant, amit súlyosan érzett a magyar könyvkereskedelem is. Alapos reményünk lehet azonban arra, hogy a valutafelár elengedése következtében beálló olcsóbbodása a német könyveknek vissza fogja szerezni hazánkban régi piacait s ezzel könyvkereskedelmünknek ismét tekintélyes jövedelmet fog juttatni.¹

A Gyűjteményegyetem Tanácsának felszólítására 1922. december 30-án a Központ megszervezésére vonatkozólag tett javaslatomban rámutattam a létesítés egyik legfőbb indokaképpen arra a nagy előnyre, amely a közgyűjteményeink részére szükséges külföldi irodalom központi vásárlása révén biztosítható, nevezetesen, hogy ezzel megszüntethetők az egyes intézetek vásárlásainak kölcsönös nemismeréséből származó visszasságok ú. m. egy és ugyanazon műnek a szükségesnél nagyobb példányszámban való megvétele, mely a mai magas árak mellett nagy összeget jelent. A Központ ügykörét és hivatását ily irányban ismertetvén a német szakkörök előtt — mint már kiemelttem — egyetemes helyeslésre találtam. Az ő szíves útmutatásuk alapján e gondolatnak legcélravezetőbb és gazdaságilag leghelyesebb kiépítéseként az mutatkozott, hogy a Központ németországi könyvvásárlásait németországi könyvkereskedők útján bonyolítsa le. Ez lévén egyrészt a központosításnak logikus kiépítése, másrészt viszont gazdaságilag azért előnyös, mivel az

¹ E megállapodásom az Aussenhandelnbenstelle szeptemberben történt megszüntével jelenleg már nem aktuális.

így előálló nagymennyiségű vásárlások mellett inkább nyílik lehetőség arra, hogy a könyvkereskedők előnyöket nyújtsanak. A németországi könyvkereskedőkkel folytatott tárgyalásaim alapján oly meg egyezésre jutottam, mely lehetővé teszi, hogy a Központ a német könyveket 40⁰/o-kal olcsóbban tudja beszerezni.

Közgyűjteményeink külföldi könyvszükségletének központosított és közvetlen beszerzését más általánosabb szempontok is indokoltá teszik. Állami pénzügyeink mai leromlottsága idején nem tarthat igényt, a hazai könyvkereskedelmi arra a támogatásra, melyet a külföldi anyagnak általa való beszerzése számára biztosított, különösen nem, ha ez közgyűjteményeink rovására történik és még kevésbé, minthogy a mai gazdasági viszonyok mellett a magánvállalkozás amúgy is sokkal gyümölcsözőbb, mint volt régen. Nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy épen a közelmúltban a magyar könyvkereskedők és könyvkiadók anyagi érdekeinek védelmére az állam az eladási ár szempontjából is ellenőrzése alá vonta a hazai könyvkivitel és ezzel úgy a könyvkiadóknak, mint a könyvkereskedőknek tekintélyes jövedelemszaporulatot biztosított. És így ha közgyűjteményeink külföldi vásárlásai a magyar könyvkereskedelem kizárása mellett történik, úgy ezen anyagi károsodásért épen a könyvkivitel állami ellenőrzése s ezzel a külföldre valutafélon való eladás biztosítása által a magyar könyvkereskedelem kellő anyagi kárpótlást nyer. Ugyancsak utalnom kell arra, hogy a régi eljárást, vagyis a külföldi könyveknek a hazai könyvkereskedelem útján való beszerzését részben indokolta az, hogy könyvkereskedőink bizományba kapván a külföldi irodalmat, azt közgyűjteményeinknek megtekintésül rendelkezésre bocsátották s ezzel a külföldi anyagban való tájékozódásukat megkönnyítették. Ezen funkciójuk jelenleg azonban teljesen megszűnt, mivel külföldi anyagot bizományba nem kapnak s így a külföldi anyagnak általuk való beszerzése jelenleg közgyűjteményeink részéről egy minden ellenszolgáltatás nélküli anyagi áldozatot jelentene.

Mindezekután közgyűjteményeink külföldi cseréjére, külföldi könyv- és folyóiratbeszerzésére és a külföldi anyag központi nyilvántartására nézve a következő javaslataimat terjesztettem a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr elé:

1. Javasoltam, hogy a legfőbb tudományos társulatainknál a szükséges lépéseket megtegye aziránt, hogy úgy folyóirat-, mint könyvkiadványaikat német, esetleg francia vagy angol nyelvű összefoglalásokkal ellássák;

2. hogy a külföldi csere lebonyolítására kiadványaikat a cseréhez szükséges példányszámban a Központ rendelkezésére bocsássák.

3. Javasoltam, hogy a külföldről csereképen kapandó anyagban elsősorban a következő intézetek részesíttessenek:

Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó intézetek,
a budapesti kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem könyvtára,
a szegedi m. kir. Ferenc József tudományegyetem könyvtára,
a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem könyvtára,
a pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetem könyvtára,
a m. kir. József műegyetem könyvtára.

4. A cserében kapandó külföldi folyóiratok és könyvek szétosztására nézve javasoltam, hogy a Központ felhatalmaztassék, miszerint a folyóiratokat és folytatásos műveket azoknak az intézeteknek, illetőleg könyvtáraknak juttassa, amelyekben az illető folyóiratok előző évfolyamai, illetőleg a folytatólagos művek előző kötetei már megvannak, a felosztásnak ez a módja felelve meg kizárólag úgy a könyvtárak, mint pedig az olvasóközönség érdekeinek. Azon anyag felosztása pedig, mely önálló könyveket, vagy pedig a fenti intézetekben vagy könyvtárakban még meg nem lévő gyűjteményes munkákat vagy folyóiratokat tartalmaz, bizottságra bizassék, amely bizottság a fenti intézetek egy-egy és a felső Oktatásügyi Egyesület egy képviselőjéből, valamint a Központ igazgatójából álljon.

5. A külföldi könyvek és folyóiratok beszerzésére és központi nyilvántartására nézve pedig az alábbi rendelettervezetet dolgoztam ki.

A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek 1923. évi sz. rendelete a külföldi könyvek és folyóiratok beszerzése és nyilvántartása tárgyában.

I.

Az 1923. évi 394. eln. sz. rendeletem 6. §. a) pontja szerint az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ hatáskörébe tartozik:

«Az Orsz. M. Gyűjteményegyetem keretébe tartozó, valamint minden más állami, esetleg az intézményhez önként csatlakozó más közgyűjtemények külföldi könyvbeszerzési és csere-ügyeinek központi adminisztrációja.»

II.

Ugyanezen rendeletem 6. §. d) pontja értelmében az O. K. B. K. hatáskörébe tartozik:

«A közkönyvtárak 1920. évi jan. 1-től beszerzett és beszerzendő könyv- és folyóirat-anyagának szakszerű bibliografiai nyilvántartása és központi katalógusoknak előkészítése.»

1.

Ennek értelmében az O. K. B. K. intézi és bonyolítja le az Orsz. M. Gyűjteményegyetem keretébe tartozó, valamint a m. kir. vall.- és közokt. minisztérium fennhatósága alatt álló, vagy általa anyagilag támogatott könyvtárak, intézmények és gyűjtemények külföldi könyv- és folyóirat cseréjét, kivéve a fenti intézetek és a külföld között már fennálló csereviszonyt.

2.

Az O. K. B. K. eszközi az Orsz. M. Gyűjteményegyetem keretébe tartozó intéze ek és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alatt álló következő tudományos közkönyvtárak: Kir. m. Pázmány Péter tud. egyetemi könyvtár, M. kir. Ferenc József tud. egyetemi könyvtár (Szeged), M. kir. Tisza István tud. egyetemi könyvtár (Debrecen), M. kir. Erzsébet tud. egyetemi könyvtár (Pécs), M. kir. József műegyetemi könyvtár, külföldi könyv- és folyóirat vásárlásait, kivéve az antiquár jellegű művek vásárlását, melyeket a fenti intézetek saját hatáskörükben intézhetnek el.

Ugyancsak az O. K. B. K. útján szerezhetik be külföldi szükségleteiket mindazok a könyvtárak, intézetek és gyűjtemények, melyek a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alatt állanak, vagy általa anyagi támogatásban részesülnek.

3.

A számvevőség 2. §. 1. pontjában felsorolt intézetek és könyvtárak számadásainak szigorlata alkalmával azok közt külföldi könyvekről és folyóiratokról szóló számlákat csak abban az esetben fog kellőleg igazoltnak tekinteni, ha a számlák az O. K. B. K. által láttamozva vannak.

4.

Az O. K. B. K. útján történő vásárlásoknál az intézetek tartoznak számlákat a szállítmány kézhezvétele után azonnal kiegyenlíteni.

5.

A II. értelemben a 2. §. 1. pontjában felsorolt intézetek tartoznak az 1920. jan. 1-től állományokba érkezett külföldi könyv- és folyóiratanyaguk (kivéve az egyetemi és iskolai iratokat, iskolai tankönyveket, orientália-t) bibliografiai adatait az O. K. B. K.-val közölni. Az 1923. jan. 1-től állományukba érkezett külföldi anyag bibliografiai adatai jelen rendeletemtől számított 2 hónapon belül az O. K. B. K.-val közlendők. A jövőben állományukba közvetlenül (antiquár jellegű vásárlás, csere, ajándékozás útján) érkező külföldi anyag bibliografiai adatai a beérkezéstől számított 1 héten belül az O. K. B. K.-nál bejelentendők.

6.

Bejelentendők a következő bibliografiai adatok:

- a) önálló műveknél: cím, megjelenési hely, év, nyomda;
- b) gyűjteményes, folytatásos műveknél: a külön címlappal bíró részek

címe, megjelenési helye, éve, nyomdája és az egész gyűjteményben való helyzete (kötetszám);

c) folyóiratoknál: cím, füzettség, megjelenési hely, idő, nyomda

7.

Az O. K. B. K. a 2. §. 1. pontjában felsorolt intézetek külföldi könyv- és folyóirat-anyagának gyarapodásáról negyedévenként nyomtatott címjegyzéket ad ki.

Indokolás.

Ad 1. Az O. K. B. K.-nak a külföldi csere intézésére és lebonyolítására vonatkozó hatásköréből a már fennálló csereviszonyok kivételét az teszi kívánatossá, hogy ezek intézésének és lebonyolításának már kialakult módozatai vannak, melyeket csak zavarna, ha ezek a cserék is az O. K. B. K. hatáskörébe vonatnának.

Ad 2. A felsorolt intézeteknek külföldi vásárlásait az O. K. B. K. útján lebonyolítani kívánatos, mivel ezzel egyrészt ki tudjuk zárni azt, hogy közgyűjteményeink ugyanazokat a folyóiratokat és könyveket — egymás vásárlásairól nem tudván — szükségtelenül több példányszámban vegyék, másrészt mivel a nagyobb tömegben való vásárlások révén oly kedvezményeket érhetünk el, — mint ezt a német könyvkereskedőkkel való érintkezésünkben tapasztaltuk —, melyeket az egyes intézetek külön vásárlásaiknál nem remélhetnek elérni. Nem feledkezhetni meg arról sem, hogy mily jelentős tehermentesítést jelent az egyes intézetekre nézve, ha a vásárlás mai nagy körülményességeitől szabadulnak. Az O. K. B. K. a külföldi anyagot az illető országok egy-egy könyvkereskedőjétől közvetlenül fogja beszerezni s ezzel kikapcsolván a közvetítő könyvkereskedelmet — olcsóbban fog vásárolni, mintha a hazai könyvkereskedelem közvetítésével szerezné be a külföldi anyagot. Állami pénzügyeink mai leromlottsága idején a hazai könyvkereskedelem nem tarthat igényt arra a támogatásra, melyet a külföldi anyagnak általa való beszerzése számára biztosított, különösen nem, ha ez közgyűjteményeink rovására történik és még kevésbé indokolt lenne, minthogy a mai gazdasági viszonyok között a magánvállalkozás sokkal gyümölcsözőbb, mint volt régen. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy éppen a közelmúltban a magyar könyvkereskedők és kiadók anyagi érdekeinek védelmére az állam az eladási ár szempontjából is ellenőrzése alá vonta a könyvkivitelt és ezzel biztosította a magyar könyveknek külföldre valutafeláron való eladását, mely a magyar könyvkereskedőknek és kiadóknak tekintélyes jövedelemszaporulatót jelent. Egyben utalnom kell arra, hogy közgyűjteményeinknek külföldi szükségleteik beszerzésénél gyakorlatban volt régi eljárását, vagyis azoknak a hazai könyvkereskedelem útján való beszerzését nagyrészt indokolta az, hogy könyvkereskedőink bizományba kapván a külföldi irodalmat — azt közgyűjteményeinknek megtekintésül megküldötték és ezzel azoknak a külföldi irodalomban való tájékozódást lehetségessé tették. Ezen funkciójuk jelenleg teljesen megszűnt, minthogy külföldi irodalmat bizományba nem kapnak. A külföldi anyagnak általuk való beszerzése részünkről egy minden ellenszolgáltatás nélküli anyagi áldozatot jelentene.

Az antiquár jellegű könyvek vásárlásának kivételét az O. K. B. K. hatásköréből az indokolja, hogy ezeknél egyrészt kedvezményes árak elérésére nem számíthatnánk, másrészt, hogy ilyenmő vásárlásoknál már eleve meghatározott külföldi cégek hivatottak, továbbá, hogy az egyes intézeteknek ilyen vásárlásaik lebonyolítására máris többnyire előnyös kapcsolataik vannak.

Nem látszik indokoltnak, hogy az O. K. B. K. hatáskörébe az összes könyvtárak és intézetek külföldi vásárlásai imperative befoglaltassanak, mint-hogy részben ezek vásárlásai nem oly számosak, hogy azoknak az O. K. B. K. útján való lebonyolítása tekintélyes anyagi előnyt jelentene, továbbá, mert ezek külföldi anyagának az O. K. B. K.-nál nem fog nyilvántartani és mint-hogy a hazai könyvkereskedelemnek teljes kikapcsolása az állami intézetek külföldi vásárlásaiból — mit pedig ily imperatív intézkedés magában foglalna — nem kívánatos.

Ad 3. A számlának az O. K. B. K. által való láttamozását az teszi szükségessé, mert ezzel biztosíthatjuk a rendelet intézkedéseinek megvalósítását. Igaz ugyan, hogy az intézetek antiquárius jellegű vásárlásai nem tartoznak az O. K. B. K. hatáskörébe, mégis szükséges az összes külföldi számlának a Központ részéről való láttamozását feltételül megállapítani, minthogy a számvévdőség nem lehet hivatott annak elbírálására, vajjon valamely vétel antiquárius jellegű-e vagy sem.

Ad 4. A számlák azonnali kifizetését szükséges kimondani azért, mivel a kereskedők részéről kedvezményes elbírálásra csak ebben az esetben számíthatunk.

Ad 5. Egyelőre csakis a külföldi anyag nyilvántartására kell szorítkozni, minthogy az arról való tájékozódás jelenleg a legsürgősebb és legfontosabb szükség. Ennek megvalósítása után fogja a Központ a fenti intézetek egyetem-címjegyzékét felállítani.

Ad 6. A legfontosabb bibliográfiai adatokra nézve állapíttatik meg a bejelentési kötelezettség, melyekből az illető mű felismerhető. Nem ajánlatos az egyes munkák könyvtári jelzetét is nyilvántartani, minthogy az egyes könyvtáraknál a jelzetekben történő esetleges változtatások zavarokra vezethetnek.

A bibliográfiai adatok bejelentési módjára nézve az O. K. B. K. az intézetekkel külön fog megállapodni.

Az O. K. B. K. útján akár cserevásárlás vagy ajándékozás által az intézetekhez érkező anyag katalogizálását az O. K. B. K. végzi és a nyomtatott címeit az egyes műveknek az intézetek katalógusai részére a művel együtt megküldi.

Budapest, 1923. május 22.

PASTEINER IVÁN.

SZAKIRODALOM.

Akantisz Viktor: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. (A M. N. Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VII.)* Budapest, 1922. Stephaneum ny. 8-r. XVI, 117, (2) l., 10 melléklettel.

A M. N. Múzeum Könyvtárának címjegyzéke c. vállalat kötetei közül úgy tartalmánál, mint fényes kiállításánál fogva kimagaslik s külön méltatást igényel ez a könyv, melyet az V. lapon olvasható ajánlás szerint «felejtethetetlen ura emlékének szentelt és bocsátott közre özv. TODORESZKU Gyuláné, szül. HORVÁTH Aranka». Beszámoló ez arról a nagyszabású adományról, mely Múzeumunkat épen a nemzeti katasztrófa legválságosabb óráiban érte, érte pedig egy olyan férfitól részéről, aki egy olyan nemzetiségű családból származik, amely nemzetiség hazánk ellenségei és koncéhes szomszédaink ráfogása szerint a magyar nemzeti állameszmével nem hogy összeforrni, de még csak megbarátkozni sem tudott. Mint a rendkívül melegséggel megírt életrajzi vázlatban olvassuk, nagy bibliofilünk atyja, TODORESZKU Pál, aki csak 13 éves korában szakadt közibénk, már maga is oly lelkes magyarrá vált, hogy az abszolútizmus idejében magyar ruhába öltözött s ettől hosszú ideig ezután sem akart megválni, amikor a nemzetre virradt jobb napokkal a demonstrálásnak ez a külső eszköze a divatja mult relikviák közé került. A fiú, aki 1866. aug. 16-án született Budapesten, az apai házban beléoltott tüzes magyarságot mindvégig csorbitatlan tisztaságban őrizte meg s inkább belepusztult a gyöngye szervezetét s aláásott idegeit felörlő vörös uralom megpróbáltatásaiba, semhogy, akárcsak látszatra is megtagadva nemzetét, az idők jobbrafordultáig megszállott területen fekvő birtokain legyen csöndes szemlélője a pesti eseményeknek. Végig kitarzott közöttünk, reszketve nemcsak — mint mások — életéért és a megélhetés lehetőségéért, hanem szívéhez nőtt kedves könyveiért is, melyeket ideig-óráig megmentett ugyan, de nem úgy, hogy ne gyötörte volna éjjel-nappal az az aggodalom, vajjon egy hirtelen intézkedés — s az ilyesmi a jogtalanság ama szörnyű napjaiban szinte napirenden volt — el nem ragadja-e tőle s a szélrózsa minden irányában szét nem szórja-e azt, amit egy emberöltőn keresztül nagy anyagi áldo-

zatokkal és ki nem fogyó lelkesedéssel egybehordott, hogy majdan teljes egészében mint élete ércnél maradandóbb emlékét hagyja nemzetére. Nemes szándékát az előkelő lelkek szokott igénytelenségével nem kürtölte világgá s így történt, hogy a nemzeti kormány szinte az utolsó pillanatban vett róla tudomást s nevezte őt ki a könyvtár tiszteletbeli igazgatójává, szerény elismerésül azon páratlan nagylelkűségéért, mely őt a Széchényiek és Telekiek soraiba emelte. Így esett meg, hogy a nemes szív már ott pihent a kerepesi temetőben, amikor a kinevezésről szóló dekrétum a hivatalos lapban megjelent.

A katasztrófa, mely a csendes pihenőhöz vezetett, oly orvul támadt reá, hogy ideje sem volt írásba foglalnia a meghittek legszűkebb körében hangoztatott intencióit. Szerencsére erre nem is volt szükség. Élettársában, HORVÁTH Arankában, aki könyvgyűjtő munkájában is lelkes, megértő amanuensise volt, oly fenkölt gondolkodású, áldozatra kész honleányt tisztelhetünk, aki nem törődve azzal, hogy egy reális nagy vagyont ad ki ezzel a kezéből, minden habozás nélkül följánlotta a nemzetnek a páratlan gazdagságú könyvtárát, csupán azt kötve ki magának — hogy tovább is gyarapíthassa a maga költségére. Ő ma is éltető lelke, nemtője a régi magyar szellemi élet e páratlan kincsesházának, melyet AKANTISZ Viktorral ő maga rendezett el megkapó művészi érzékkel a Nemzeti Múzeumnak abban a két földszinti termében, mely e könyvtár ideiglenes helyiségéül szolgál. Ha csak teheti, nap-nap után megjelenik itt, személyesen tárgyal a könyvkereskedőkkel és könyvművészekkel s kifogyhatatlan kedvességgel kalauzolja mindazokat, legyenek azok bár tudós kutatók, kongeniális amatőrök, vagy egyszerű kíváncsiak, akik fölkeresik az immár nemzeti tulajdonná és fogalomná vált TODORESZKU-HORVÁTH-gyűjteményt.

Hogy mi mindent rejtenek magukban a csinos amerikai könyvszekrények üveges rekesztékei, arról hűségesen, habár talán kissé túl röviden számol be AKANTISZ nagy gondnal megszerkesztett katalógusa. Dr. TODORESZKU Gyula elsősorban, habár nem is kizárólag, azon könyvanyag felgyűjtésére szeltelte nem csekély anyagi erőit, melyek SZABÓ KÁROLY *Régi magyar könyvtár* c. bibliografiai munkájában vannak felsorolva. Páratlan áldozatkészsége s nem kisebb mértékben vasenergiája és széleskörű tudása lehetővé tette, hogy erről a sokak által letarolt mezőről oly nagy és illatos csokrokkal térjen meg, minőkkel újabb bibliofiljeink sorában még a hungarika-gyűjtőkre jóval kedvezőbb korban élt ÁGOSTON József és RÁTH György sem dicsekedhetett. E csok-

rokban, mint a bibliofil szemében különösen értékes virágszálak, nem egy unikum is akad. Közülök tizenegynek erősen kicsinyített hasonmásában is gyönyörködhetünk a kötet mellékletei során. A SZABÓ könyve első kötetébe tartozó művek száma 635, a II. kötetébe tartozóké 535, a III. kötetébe tartozóké pedig 81, jelölül annak, hogy dr. TODORESZKUT a régi magyar nyomtatványok közül is kiváltképpen a magyar nyelvűek érdekelték. Mint a gör. kel. egyház hű fiát a régi cyrill-betűs nyomtatványok is vonzották, nyolcvanhármat sikerült neki belőlük összegyűjteni. A becses sorozat élén az 1494-iki cettinjei *Oktoib* áll. A külföldi ősnymtatványok száma mindössze 44, a kéziratoké pedig 26. Elsőrangú ritkaság ezek sorában nem igen akad. Látszik, hogy gyűjtjük nem sokat törődött velük s valószínűleg inkább csak akkor szerezte meg őket, ha a véletlen sodorta elébe. Minden anyagi erejét, amint említők, a régi magyar könyvek meritették ki, melyek sorában egész sereg irodalomtörténeti vagy könyvipartörténeti szempontból kiváló ritkaság díszlik. Még pedig többnyire a szemet is megvesztegető állapotban. A példányok külső szépsége azonban nincs minden kokettéria nélkül. Papirosuk selymes tömörsége, vakító fehérsége óvatos, nagy költséggel s még több pepecseléssel járó restaurátori munka eredménye. Domborított, cizellált vagy zománcozott ezüst-, préselt s aranyozott bőr- és művészi tollal festett pergamen-kötéseik pedig igen gyakran modern iparművészeknek a régi kor hangulatát tükröző alkotásai. Mindez szerencsésen fokozza a könyvek esztétikai hatását s hű kifejezője egykori tulajdonosuk izzig-vérig bibliofil lelkületének. E restaurátori és díszítő munkában külföldi mesterek mellett hazaiak is derekasán kivették a részüket, utóbbiak sorában elsősorban AKANTISZ Viktor, aki éveken át bizalmas tanácsadója volt dr. TODORESZKU Gyulának. AKANTISZ, a jeles könyvbarátnak szép és megható emléket állított e műben avatott tollával, melynek özv. dr. TODORESZKU Gyuláné HORVÁTH Aranka úrnő, a férj törekvéseinek megértő osztályosa, a mai nehéz időkben oly pazar köntöst juttatott. GULYÁS PÁL.

Bibliographia Hungariae. I. Historica. Verzeichnis der 1861—1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache. Zusammenestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Berlin und Leipzig, 1923. Walter de Gruyter & Co. 8° XII, 318S.

Hivatásához méltó feladat megoldásához fogott a berlini egyetem magyar intézete, amidőn KERTEBENY Károly és KONT Ignác munkáinak

fyoltatása- és kiegészítéseképen összeállította az 1861—1921. években önállóan megjelent magyar vonatkozású történeti művek bibliográfiáját. Kellő előmunkálatok híján a feladat tökéletes megoldása alig elérhető, érezte ezt az intézet érdemes vezetője, GRAGGER Róbert is, aki a műhöz írott előszavában kifejti, hogy a bibliográfia jelen alakjában mintegy előtanulmánynak tekintendő egy későbbi, a szükséges pótlásokkal időközben kiegészített bibliográfiához. Megjelenésére azonban így is szükség van, egyrészt mert a külföldi egyetemek magyar kollégiumainál nélkülözhetetlen segédeszköz a hallgatóság számára, másrészt pedig, hasonló természetű újabb munkálatok híján, jelen, nem tökéletesen kiforrott alakjában is hézagpótlónak mondható. Az összeállításnál érvényesülő elveket GRAGGER az előszóban fejt ki. Ezek szerint teljesen figyelmen kívül hagyja a hírlapokban és különböző folyóiratokban megjelent magyar vonatkozású cikkeket s ezzel a szelekcióval tetemesen csökkentette a felveendő anyag mennyiségét. Elvben nem gyűjtötte össze a szláv nyelveken megjelent hungarikákat, egynehány azonban, amely a gyűjtők kezei közé jutott, mégis belekerült a műbe. A «*Monumenta Hungariae Historica*» sorozataiból felvették azokat a köteteket, amelyek nem csupán magyar vonatkozású anyagot tartalmaznak. Azt hisszük, ezen elv felállításával és gyakorlati keresztülvitelével a gyűjtők nem egészen helyesen jártak el, mert ha felveendőnek tartották az Akadémia Monumentáit és a veszprémi püspökség római oklevéltárát, ugyanakkor helyesen nem mellőzhetik pl. az Egyháztörténelmi Emlékek köteteit vagy egynémely város vagy vármegye (Sopron város és megye, Zala stb.) diplomatariátumát sem, mert hiszen ezekben is bőségesen található külföldi vonatkozás.

A beosztás szempontjából az egész két főrészt oszlik. Az első 1914-ig terjed, a második a világháború és a békekötésre vonatkozó műveket öleli fel. Mindegyik külön-külön egy általános és egy külön részre oszlik. Az első főrész általános része a bibliográfiai irodalom felsorolása után a volt monarchia, majd külön Magyarország történetét összefoglalóan tárgyaló művek bibliográfiáját adja. Ezután a magyarországi nemzetiségek és a helytörténeti művek, valamint a hazai és külföldi kapcsolatok bibliográfiája következik. Az általános részt a Habsburg-ház, az osztrák-magyar hadtörténelem, végül a segédtudományok bibliográfiája zárja be. A különös részben a szokásos történeti korfelosztás szerint csoportosítja anyagát. Mindenütt külön vannak felsorolva a források, a forrástanulmányok, végül a feldolgozások. A világháborút összefoglaló főrészben az általános rész a világháború keletkezését, álta-

lános irodalmát és a monarchiának a világháborúhoz való viszonyait tárgyaló művek beosztását tartalmazza. Ezután következik az egyes államokkal (orosz, olasz, szerb és román) viselt háború, valamint a tengeri hadjárat történeti bibliográfiája, végül az egész művet a páris-környéki békekötések és azok előzményei, valamint Magyarországnak az utódállamokhoz való viszonyát tárgyaló művek bibliográfiája zárja be.

A felosztás helyessége ellen általában bajos különösebb kifogást tenni. Legfeljebb némelyek túlzottnak fogják találni a világháború ilyen mértékű kiemelését és előtérbehelyezését, különösen akkor, amidőn éppen a magyar vonatkozású háborús irodalomnak már egy igen jó bibliográfiája jelent meg a Magyar Mars 1921. évfolyamában dr. PANITV Vukoszava összeállításában. Ebben a szövetséges államok területén megjelent háborús vonatkozású történeti művek nagy körültekintéssel vannak egybegyűjtve, a jelen mű összeállítóinak tehát elsősorban az ellenséges államok hasonló természetű kiadványai bibliográfiájának összeállítására kellett volna törekednie. Sajnos, hogy ezt csak igen kis mértékben tették, ez a rész a bibliográfia tervezett végleges kiadásánál feltétlenül átdolgozásra szorul.

Az első főrész anyagát az aprólékos beosztás itt-ott annyira feldarabolja, hogy már az áttekinthetőség rovására megy. Az elmélethez való ragaszkodást több helyütt a helyes gyakorlati kivitel elé helyezték a gyűjtők. Egyenetlenségekkel is találkozunk itt-ott, pl. amidőn az általános magyar történelem forrásai közt a helyi vonatkozású művek közül egyedül MAGDICS István ráckevei oklevéltárát közli. Általában itt-ott érezhető, hogy az egész művet nem nézte át magyar *historikus*, akinek figyelmes keze elsimíthatta volna az itt-ott található egyenetlenségeket és irányítást adhatott volna némely hézag kipótlására.

Mindezek a megjegyzések azonban korántsem akarják lerontani az összeállítás kétségtelen értékét. GRAGGER professzor nagy hálára kötelezte ezzel a művel úgy a hazai és külföldi tudományosságot, mint különösen a külföldi egyetemek magyar tanárait, akik számára ez nélkülözhetetlen segédeszköz lesz a szemináriumi gyakorlatoknál. A berlini magyar intézet derekas munkát végzett s ezek után már csak kettős óhajunk lehet. Az egyik, hogy a bibliográfiai munkálatokat a többi szakra is kiterjessze, másrészt pedig, hogy a most közzétett történeti bibliográfiának az előszóban ígért bővített kiadása is mielőbb napvilágot lásson.

T. L.

Erdősi Károly: *A hetvenötéves Szent-István-Társulat*. Budapest, 1923. Szent-István-Társulat. 8-r. 174 l. I—V. táblázat.

A Szent-István-Társulat hetvenötésztendő jubileuma alkalmából békeidőkre emlékeztető szép kiállítású könyvvvel lepte meg a magyar könyvpiacot. Erdősi Károly, a Társulat vezérigazgatója nagy műgonddal írta meg a könyvet, melynek első részében érdekesítő módon ismerteti a Társulat keletkezését és fejlődését, míg második részében a Társulat irodalmi munkásságát ismerteti nagy pontossággal. Az első ötven esztendő történetét NOTTER Antal műve nyomán ismerteti, mire a bevezetésben maga föl hívja a figyelmet. A Társulat kezdeményezője FOGARASY Mihály nagyváradi kanonok volt, kinek vallásos lelkében 1842 karácsony éjszakáján az éjféli mise alatt fogant meg a gondolat, hogy «jó és olcsó könyvkiadó társulat» volna szükséges a katolikus hivek szellemi életének irányítására. Hosszas tanácskozások eredménye gyanánt 1848-ban meg is alakult a Társulat, melynek alapszabályait már a felelős független magyar miniszterium hagyta helyben. Noha FOGARASY a Társulatot eredetileg kizárólag egyházinak tervezte, a megalakuláskor már világiak is résztvettek benne, elnöke gr. KÁROLYI István, alelnök-igazgatója pedig maga FOGARASY lett. A szabadságharc és a nyomában bekövetkezett katasztrófa ugyan súlyos megrázkódtatást hozott a Társulatra, de FOGARASY energiája győzött minden anyagi nehézségen s a Társulat ülései a magyar szellemi élet középpontjává váltak az elnyomatás nehéz éveiben. A Társulat csak az adakozók filléreiből tartotta fenn magát s ennek dacára 1851—53-ban új kiadványainak száma elérte a negyvenhetet. Imakönyvek, hitbuzgalmi, tudományos és népies művek, melyek — híven FOGARASY programjához — a nép lelki üdülését, az ifjúság nevelését s a nagy közönségnek a kath. eszmék számára való meggyerését vannak hivatva előmozdítani. FOGARASY távozása után utóda, DANIELIK János egri kanonok nagy vállalkozásokba viszi a Társulatot. Kiadják CANTU Caesar *Világtörténetét*, megkezdik a *Szentek életét* és a *Katolikus Encyklopaédiát*, bérbe veszik az egri lyceumi könyvnyomdát és ami mindennél fontosabb, megszerzik a hazai népiskolai hittankönyvek kiadási jogát. E vállalkozások megbontották a Társulat pénzügyi egyensúlyát, azonban DANIELIK utódainak okszerű gazdálkodással sikerült azt helyreállítani. IPOLYI Arnold és TÁRKÁNYI Béla alelnöksége alatt szerzik meg a Társulat Lövész-utcai házát, fejlesztik a tankönyvkiadást, szervezik a *Házi könyvtár* sorozatát, KÁROLYI Sándor gróf alelnök-

sége pedig a *Katolikus Szemle* megteremtésével hagy maradandó emléket.

A Társulat működésének második félszázada gróf ZICHY Nándor és munkatársainak vezetése alatt kezdődik. A Társulat fejlődésének egyes állomásai ez időben a mai palota fölépítése (1897—98), a nagy, modern nyomda föllállítása (1899), a Kecskeméti-utcai könyvkereskedés megnyitása (1904), majd a Rózsa Kálmán és neje ny.-vállalat megvásárlása (1912). Noha a Társulat egyrészt a szépirodalom felkarolásával (*Családi Regénytár*), másrészt a középiskolai tankönyvek kiadásával új, sikeres vállalkozásokba bocsátkozott, mégis 1903—04-ben válságos gazdasági helyzetbe jutott, amelyből a kivezető utat ZICHY Nándor gróf jelölte meg, azt ajánlva, hogy a Társulat nyomdai és kiadói üzemeit fektessék részvénytársasági alapra. E javaslat, melyet eleinte sokan idegenkedve fogadtak, fényesen bevált s a Társulat a háború előestéjén a legjobb úton volt, hogy a legvirágzóbb vállalatok sorába lépjen.

A történeti rész utolsó három fejezete a közelmúlt eseményeivel foglalkozik s a Társulat mai szervezetét ismerteti. Különös érdeklődésre tarthat itt számot a Társulat története a Tanácsköztársaság idején, mikor a szovjet felelőtlenek a Társulat egész könyvállományát meg akarták semmisíteni, ami — sajnos — nagyrésztben sikerült is nekik.

A könyv második része a Társulat kiadványainak gondos munkával összeállított jegyzékét tartalmazza, csoportosítva hitbuzgalmi kiadványok és imakönyvek, tudományos és ismeretterjesztő művek, népies irodalom, ifjúsági és szépirodalom és tankönyvek, szakmák szerint. (Ugyanerről adnak statisztikai összeállítást és szemléltető grafikont a könyvhöz mellékelte táblázatok is.) Eszerint az összes kiadott művek száma 5198, ebből újkiadás 2370, ismételt kiadás 2828, eredeti 4340, fordítás 858 darab. S ha e kiadványok jegyzékét végigtanulmányoztuk, akkor áll csak előttünk tisztán az a hatalmas nevelő- és kultúr munka, melyet ez a katolikus társulat háromnegyed évszázad alatt végzett s amelynek legmagasabb elismerése gyanánt XI. Pius pápa megadta azt a kitüntetést, hogy a Társulat a jövőben az *apostoli szentszék könyvkiadója* címet viselje.

GREXA GYULA.

Teleki Paul: *The Evolution of Hungary and its place in European History*. New-York, 1923, The Macmillan Company XXVI, 312 l. 1 térk. mellékl. c. mű függeléke: *Bibliography*. (245—312 l.)

A Magyarországra vonatkozó külföldi irodalom összegyűjtése régóta aktuális, de különösen sürgőssé vált a világháború gyászos befejezése óta, mikor hirtelenül nyilvánvaló lett a külföld megdöbbentő tájékoztatatlansága Magyarország felől, főként ott, ahol Magyarország sorsáról döntöttek. A magyar vonatkozású régibb német és francia bibliografiák (KERTBENY, KONT, LEVAL) nem csoportosították anyagukat szakok szerint, nem voltak áttekinthetők s keveset segítettek a tájékoztatás céljainak megfelelő művek összeválogatásában. Szakcímjegyzékre volt szükség s ilyen csak szépirodalmunk lefordított műveiről volt (GULVÁS Pál), az ismertető művekről azonban nem volt — pedig ebben az esetben ez lett volna a fontosabb. A Fővárosi Könyvtár szakkatalógusai ugyan sok idevágó munkát csoportosítottak, de csupán a Fővárosi Könyvtár gyarapodásaira szorítkoztak s nem lehettek teljesekek.

A Területvédő Liga már 1918-ban fogott hozzá a Magyarországról szóló könyvek összegyűjtéséhez, de mikor becsapott a tanácskőztársaság bombája, félbenmaradt ez a terv is. Azután, a béketárgyalások előtt, már nem volt idő ehhez a munkához. A békekonferencia diktátorai Magyarország felől a legsötétebb tudatlanságban tanácskoztak s ez meg is látszik a ránk diktált békeszerződésen. A békeszerződés mindennél világosabban beszélt a külföld, elsősorban a Népszövetség felvilágosításának szükségéről s e felvilágosítás egyik égetően sürgős előmunkálata a bibliografia megcsinálása.

Ennek a belátásnak eredményei most kezdenek mutatkozni. A *Külügyi Társaság* 1923 tavaszán adott ki egyfüzetnyi bibliografiát, tudunk róla, hogy a berlini egyetem magyar intézetében is készül — egy teljességre törekvő! — magyar vonatkozású bibliografia GRAGGER Róbert szerkesztésében s ugyancsak a tavasszal jelent meg Amerikában gróf TELEKI Pál bibliografiája is.

TELEKI Pál könyve az amerikaiak felvilágosítására jelent meg s a könyvéhez csatolt bibliografia is elsősorban Amerika érdeklődésének szolgál. Csak válogatott munkák jegyzéke, elsősorban angol könyvcímeket tartalmaz, aztán természetesen sok németet és latint (Monumentákat, Codex diplomaticusokat, krónikákat stb.), kevesebb franciát

hat olaszt, hat román, egy hollandit, egy horvátot s végül röviden megemlíti a magyar bibliográfiákat is. Csak a fontos és lényeges munkákat válogatta, pártatlanul (nehogy a magyar elfogultság vádja érje), magyarbarát könyveket épűgy, mint SCOTUS VIATOR, HODŽA, STŰR, gróf THUN Leó és JORGA írásait. Zárójelek közt néha ajánl is művet, például MAZÈRE: Karta Etnografica Transilvaniei (Jassy, 1909)-jét a mai román statisztikákkal való összehasonlítás kedvéért. Néha meg a művek tartalmát jelzi egy-két szóval zárójelek közt.

Az anyagot szakok szerint osztotta fel igen ügyes csoportosításban s itt is az amerikai szempont vezette. Ezért közli például külön szakként az Amerikai Egyesült Államok s Canada magyarjairól szóló irodalmat. A különféle szakcsoportok közül legrészletesebb a korszakok szerint rendezett történeti bibliográfia s a faji kérdések irodalma, mely ismét nemzetiségek szerint tagozódik alszakokra. A történelmi csoportban leggazdagabb a magyar őstörténet, a Rákóczi-kor, a szabadságharc, a Széchenyi- és Kossuth-irodalom anyaga. Az útleírásoknak csak legjobbjait említi. Nyelvtudományi könyvek csupán az Ethnographia csoportjában találtak helyet, a szépirodalmat és az irodalom- és művészettörténetet csak néhány «standardmű» képviseli a «kulturális haladást» tükröző művek jegyzékében, a nyelvtanító könyveket pedig, meg a szótárakat egészen mellőzte.

Céltudatos, mértékettartó összeállítás ez így, hasznos útmutató azoknak az amerikaiaknak, kik Magyarországról s a magyarságról tájékozódni akarnak. És ügyes minta azoknak, kik becsületes propagandisztikus célból valamely nép számára külön magyar vonatkozású bibliográfiát akarnak csinálni.

TELEKINEK a bibliográfia összeállításában FELEKY Károly segített, kinek kitűnő működése Amerikában a magyar kultúráért a «Magyar Könyvszemle» előtt ismeretes. Kisebb mértékben segítségére volt továbbá Miss Florence S. HELLMANT, a Library of Congress tisztviselője. F. J.

Végh Gyula: *Budai könyvtárak jelvényei 1488—1525. Magyarázószöveggel ellátta.* — Budapest, 1923. A Magyar Bibliophil Társaság kiadása. 4° 32 lap.

Könyvészeti irodalmunk egyik eddig meglehetősen elhanyagolt mezején végzett Végh Gyula érdemes munkát, amidőn összegyűjtötte és a Magyar Bibliophil Társaság segítségével, mint a «Régi magyar könyvkiadó és nyomdász jelvények» című sorozatos

mű első füzetét, kiadta a mohácsi vész előtti budai könyvtárak jelvényeit.

A legrégebb budai nyomtatvány, a Hess András nyomdájában készült krónika még szűkölködik ebben a könyvnyomtatás első idejében oly általános kedveltségnek örvendő tipografiai megkülönböztető jelvény használatában. A következő évtizedtől kezdve azonban a budai könyvtárak külföldön készült kiadványain már sűrűn találkozunk ilyen jelvényekkel. Tizenhat budai könyvtárnak huszonhat jelvényét közli VÉGH Gyula jól sikerült másolatban, azonfelül még néhánynak a leírását adja, amelyeknek eredetije jelenleg lappang, vagy pedig a mai viszonyok között közlésre nem volt megszerezhető. VÉGH maga említi, hogy a szűkre szabott terjedelem megakadályozta a közölt anyag szakszerű bibliografiai feldolgozásában. Ez annál sajnálatosabb, mert így csak rövid néhány szóval mutathat rá pl. ezeknek a könyvjelvényeknek jellemző vonásaira. Így csak általánosságban érinti azt a kérdést, hogy a jelvények készítői «túlnyomó részben olasz rajzoló és fametszők» voltak. A jelvényeken látható ábrázolások azonban igen sokszor annyira magukon viselik e kor heraldikai stílusának jellemző sajátosságait, egyik-másik figura szinte teljesen a heraldikai stilizáció szabályai szerint készült, hogy mesterét nyilván vagy a Jagellók udvarának, vagy valamelyik észak-olasz fejedelmi udvar címerfestői között kell keresni. Az idevonatkozó részletesebb kutatások, azt hisszük, kellő eredménnyel járnának és beigazolnák a VÉGH Gyula által is röviden említett feltűnő rokonságot.

VÉGH Gyula munkája mindenképen értékes gyarapodását jelenti szakirodalmunknak.

T. L.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Kinevezések a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárában.
A kormányzó úr ő Főméltósága 1923. évi szeptember hó 7-én kelt legfelsőbb elhatározásával a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. GULYÁS Pál egyetemi magántanárt, a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége előadóját az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karának létszámába a VI. fizetési osztályba főkönyvtáróssá nevezte ki. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő Nagyméltósága EPERJESSY János okl. polgáriskolai tanárt az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem műszaki és tudományos segédszemélyzet létszámába I. oszt. könyvtári segédtté a X. fizetési osztályba méltóztatott kinevezni.

Bajza József ez év júniusában távozott könyvtárunktól. Egyetemi nyilvános rendes tanárrá történt kinevezése a budapesti Pázmány Péter Tudomány-Egyetem horvát nyelvi és irodalmi tanszékére egyik legkedvesebb társunkat, könyvtárunk egyik legrégebb és legkiválóbb tisztviselőjét szolgáltatta el közlünk. Könyvtárosi működését 1906-ban kezdette. Előbb a nyomtatványi osztályban, majd a kéziratárban, végül pedig a hirlaptárban teljesített szolgálatot. Ez utóbbi osztálynak 1920 őszétől vezetője lett. Ebben a minőségében indította meg a hirlaptár bekötetlen anyagának feldolgozását és az 1848/49-es hirlapanyagunk végleges rendezését. E munkák közül az előbbi a hirlaptár használhatósága szempontjából különösen nagy jelentőségű.

Ügyszeretete, széleskörű szakismeretei, közismert tapintata egyaránt kivívták feljebbvalói és tisztviselőtársai becsülését, elismerését és szeretetét. Igazgatói — ép e tulajdonságainál fogva — értékes támaszt találtak benne s különösen az utóbbi években nem volt jelentékenyebb ügy, melyben megkérdezése nélkül döntöttek volna. Bár a könyvtár igazgatásában való részvétel s könyvtári teendői nagyon is igénybevétték, Bajza mindig talált időt, hogy tisztviselőtársainak tanáccsal és tettel hivatali, sőt gyakran magánügyeiben is segítségére legyen.

Valamennyiünk osztatlan öröme kísérte a tudományos ambícióinak jobban megfelelő egyetemi kathedrára, mégis nagyon nehezen búcsúztunk tőle. Tudjuk, érezzük, hogy távozása érzékeny vesztesége mind könyvtárunknak, mind nekünk, barátainak és társainak.

G. A.

Holub József. A kormányzó úr ő Főméltósága 1923. szept. 22-én kelt magas elhatározásával dr. HOLUB József m. nemz. múzeumi főkönyvtárnokot a M. kir. Erzsébet Tudományegyetem bölcsészettudományi karán megüresedett magyar történeti tanszékre nyilvános rendkívüli tanárrá nevezte ki. Ez a kinevezés — a benne megnyilvánuló elismerés ellenére is — az elválás szomorúságát kelti az Orsz. Széchényi Könyvtár tisztviselői karában, amelynek HOLUB József

tizenöt éven át ernyedetlen buzgalmú, hivatását szerető és szeretetreméltó egyéniségű tagja volt. Könyvtári szolgálatát 1909. január 1-én kezdte meg s előbb levéltári osztályunkban végzett értékes munkát, amely mellett a világ-háború kitörésekor könyvtárunk háborús gyűjteményének megszervezésével is ő bízott meg. Szolgálatá utolsó éveit pedig kézirati osztályunkban töltötte, amelynek munkáját nagy rátermettséggel vezette és irányította. Távozó kiváló kartársunkat igaz szerencsekívánatunk kíséri tudományos pályája fordulóján. R. T.

Adalék a Korvina történetéhez. CSONTOSI János a *Könyvszemle* 1891. évfolyamában közli az 1844-iki országgyűlés irataiból a Korvin-kódexek visszaszerzésére megindított tárgyalásokra vonatkozó adatokat (232—263. l.). Az általa közlotekből kimaradt a főrendek július 14-iki ülésének leírása, amely a kérdéssel tulajdonképen érdemlegesen foglalkozott.

A gyűlésen jelenlevő NÉMETH Péter országgyűlési írnok jelentése szerint Borsod vármegyve indítványa a gróf RÁDAY-család könyvtárának és KOVACHICH Márton gyűjteményének megvételére, továbbá I. MÁTYÁS király könyvtára maradványainak a császári és más könyvtárakból való visszaszerzésére vonatkozott.

Gróf Andrássy Károly erre szóba hozta a DREVENYÁK-féle ásványgyűjtemény megszerzését a Múzeum részére, amire nézve a nádort a megkezdett tárgyalások befejezésére kérték fel.

Lonovics József csanádi püspök megjegyezte, hogy többszörösen megállapították már, hogy a Korvinák maradványai nincsenek Konstantinápolyban, de több van Bolognában, amire nézve a pápát kellene illő alakban megkeresni.

A nádor a főrendeknek bejelentette, hogy ő a braunschweigi könyvtárban levő kötetek miatt már levelezett az ottani követtel, s úgy látja, csere útján ezeket meg lehet szerezni a Múzeum számára. A nádor július 25-iki jelentésében — amelyet CSONTOSI közöl — viszont nem a braunschweigi, hanem a wolfenbütteli Korvinákról van szó. Az augusztus 2-iki főrendi átirat a rendekhez nyilván LONOVICS említett felszólalása alapján vette fel a konstantinápolyi könyvtár helyébe a bolognait.¹

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

Szilády Áron hagyatéka Kecskemétre került. Kecskemét város könyvtára szeptember hó első napjaiban értékes tudományos anyaggal szaporodott. Ekkor szállították át hatalmas teherautón Kiskunhalasról Kecskemétre SZILÁDY Áron gyűjteményét. F. évi július havi közgyűlésén határozta el a város közönsége, hogy SZILÁDY Áron hagyatékát húsz hold első minőségű pusztaszeri földért és 600 ezer korona készpénzért megvásárolja az örökösöktől. Kecskemét városának könyvtárgyárápitási programja határozott és céltudatos. Huszonöt évvel ezelőtt a város könyvkészlete alig volt könyvtárnak nevezhető. De nemsokára PESTY Frigyes könyveinek megvásárlása által nagyot emelkedett belső értékben; ma a könyvtár állománya a SZILÁDY-gyűjtemény beolvasztása után bizton eléri a húszezret. Sok gondot fog még a városnak okozni

¹ NÉMETH Péter jelentései az országgyűlésről (56 drb) a gr. ZICHY-család szélyi levéltárában, ZICHY Ferraris-rész 7402. sz.

a könyvtár méltó elhelyezése (a jelenlegi helyiségben nem fér el az egész állomány, olvasóhelyiség sincsen), de hisszük, hogy a városi tanács úgy mint eddig, továbbra is ismerni fogja kultúrfeladatának fontosságát.

A napi sajtóban egy év óta több ízben szóba került SZILÁDY Áron gyűjteménye, anélkül, hogy tartalmáról közelebbi tájékozás lett volna szerethető. Felhasználjuk ez alkalmat az anyag vázlatos ismertetésére.

A gyűjtemény nagyobb részét természetesen a nyomtatványi rész teszi: Hatodfélezernél több szerzőtől mintegy tízezer kötetnyi könyv. Ez az anyag felöleli a magyar történelem, irodalomtörténet, a magyar nyelvészet s a hittudomány különféle ágait. Vannak benne arab, perzsa és török nyelvű nyomtatványok is. Gazdag sorozatos munkákban. Megtalálhatók a Századok, Történelmi Tár, Magy. Tört. Tár. 1—12., Egyet. Phil. Közlöny, Magyar Gazdaságtört. Szemle, Erdélyi Múzeum, Nyelvtud. Közlemények, Budapesti Szemle (nem teljes), Magyar Nyelvőr, Abafi: Hazánk 1—11., Prot. Egyh. és Iskolai Lapok, Kisfaludy-Társ. Évlapjai, Arany: Koszorú és Szépirod. Figyelő, Irodalomtört. Közlemények, Magyar Könyvszemle, Abafi: Figyelő, Zeitschrift für ägyptische Sprache 1—39. k., Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft 12—56., Litterar. Zentralblatt 1870—84, Luther's sämtliche Werke 1—12. k., Coccejus munkái, Nagy Iván: Magyarország családai, Turul, Ujabb Nemzeti Könyvtár, Drewes: Historiae rhythimicae stb. Van ezeken kívül egy sereg okmánytár, néhány hasznos szótár, így Bianchi-Kieffer török-francia, Zenker török-arab-perzsa, Budagov tatár-orosz, Zolotnickij csuvas-orosz, Parthey kopt-latin, Redhouse angol-török, Castren szamojed, Gesenius héber-khálád szótára.

1711 előtt nyomtatott régi magyar könyvből mintegy 120—130 darab van a gyűjteményben, köztük egy-két unicum, de a legtöbbje a régi könyveknek a Nemzeti Múzeum és az Akadémia könyvtárából kiselejtezett és eladott másodpéldányokból került ki.

Ösnyomtatvány egy darab van. Címe: Aurelii Augustini Hipponensis episcopi opuscula et vita à Possidonio conscripta. Inpensis et opera Bertochi de Bolonia. Venetiae MCCCCXCI die XXVI. Marty.

A török nyomtatványok közül NĀIMA, RĀSID, VĀSZYF, SZOLARZĀDE, IZZI, KARACSELIBIZĀDE ABD-UL-AZIZ történeti munkái, HAIRET efendi és FERIDUN bey Mūnsaat-ja érdemelnek említést.

Keleti kézirat 23 drb. van:

Kitāb sakāik-i-nū'mānīje. TASKÖPRÜZĀDE munkája. Bizonyos Medsdi fordította arabról. V. ö. FLÜGEL. II. 384/85.

Khoszrev és Sirin története.

Díszes kiállítású korán. Leírva 1250-ben (a Hidsre szerint).

Khodsa tārikhi. KÜCSÜK HODSA tārikhi. Leírva 1235 (Hidsre).

Lugat-i-Halimi. Perzsa-török szótár. Valószínűleg XVI. sz. kézirat. Halimi

I. Szelim szultán tanítója volt.

Lugat-i-Khalidi, perzsa-török szótár XVI. sz. 44 levél.

Latifi: Kitāb-i-tezkeret el su'ara. Tālik. 19 soros. 8°. 140 levél.

Kanun nāme-i-dsedid. Rendszabályok gyűjteménye. XIX. sz. 103 levél, rik'a írással. Tükre 17 sor. 8°.

Fuzûli: Leila és Medsnun története. Kék papíron, tálík írással, két columnában 14—15 soros. 1234-ben íratott le.

Tevârih-i-âl-i-oszmân. Kücsük Nisandsi írta. Szulejman korával kezdődik. Azonkívül adja rövid összefoglalásban a világ történetét. 22 soros. 119. levél. XVI—XVII. századi.

Târih-i-Tabari: Török fordítása Tabari: «Királyok és Isten küldöttjei történetének rajza» c. arab munkának. V. ö. FLÜGEL II. 103. 24 soros. Rik'a. 475 levél. XVII. sz.

Kitâb-i-Sâhidi. Ujabbkori kézirat. 40 lap, szótanulásra szánt munka. Használatból kiment régi török szók találhatók benne.

Szalihzâde Ali cselebi. Humâjun nâme. Fordítás perzsából 327 levél, 2°, 23 soros, rik'a. (XVI. sz.?)

Târih-i-Szâmi. Díszes kézirat. XIX. sz. 31 soros, 2° 196 lap, tálík jellegű,

Târih-i-Sâkir. Díszes, aranyos szegélyű kézirat. XIX. sz. 200 levél. 31 sor. 2°.

Lehds-et-ül-lugat. Török-arab-perzsa szótár. Sok benne az elavult török szó. Tálík jellegű kézirat. A török szók piros tintával vannak írva. 31 soros. 2° 596 levél. Sok helyen eltörlődött, homályos írás.

Török meséskönyv. Az eleje és vége hiányzik. 17 soros. 316 lap.

Arab nyelvű kézirat 1261-ből. 15 soros, 8° 354 levél.

Kitâb-i-sziat el askin. Perzsa elbeszélések. Tálík, két columnában. 12 sor, 118 levél.

A Sâhnâme-ből. Simsir khâni. 246 levél. 17 soros. Tálík.

Arab-török magyarázatos szótár. 9 soros, tálík, 159 levél.

Divan-i-Haszan pehlevi, perzsa nyelvű kézirat. 159 levél. Tálík.

Ismeretlen diván. Versgyűjtemény. XVIII—XIX. sz. kézirat.

Található továbbá a gyűjteményben 153 drb *török nyelvű oklevél*.

Néhány csomagot foglalnak el SZILÁDY *kéziratai* is. Nagyobb részben kiadott anyag, de találkozik köztük kiadatlan is. A kéziratok tartalma a következő:

Rövid tatár nyelvtan TROJANSZKI Sándor után, aki a nyelvtant 1824-ben írta. 12 levél folio füzet.

Latin oklevélfordítások és másolatok. 1 csomó.

Török oklevélfordítások és defter-töredékek. 1 nagyobb csomó.

10 doboz *jegyzet* a defterekben előforduló helynevekről.

FIRDÚSZI fordítások. Az egyes fejezetek címei:

Zâl találkozása Rudábéval.

Szijavus és Rudábé.

Gundrew Zohhák meghitt embere Feridun elől elszalad s hírt ad Zohhábnak.

Zált a mobedek próbára teszik.

Szohráb.

Iszfendiár két kalandja.

Egy teljesen befejezett dráma Szent István korából. Öt felvonásban. Sze-

mélyek: István, Koppány, Bulcsu, Csák, Csörsz, Vencel, Domonkos érsek, Fábián, Zirnid, Hírnök, Adelhajn, Kuma, udvarhölgy.

Eposz-terv Imre hercegről. Hat énekre tervezve. Többször próbálkozott vele, de csak a váz készült el és az első ének két kidolgozásban, de mindkettő befejezetlen maradt.

A magyarországi hódoltság török dignitariusainak *pecsétgyűjtemény-másolata*.

Egy notesz-füzet, melyben egyes közéleti és irodalmi nagyságokra éleshangú epigrammák vannak SZILÁDYTÓL a legutóbbi évekből.

THURY József levelezése és néhány darab kézírata, melyeket özvegye adott át férje halála után SZILÁDY Áronnak. A csomag tartalma:

THURY J. levelezése.

RESIDEDDIN Dsāmi el tevārih c. munkájának fordítása.

THURY ifjúkori versei.

A török drámairolalomról szóló értekezése.

THURY jegyzetei BUDENZ Magyar-ugor szótárához.

Seb és Csók. Regény négy kötetben. THURY ifjúkori kísérlete 1878-ból Kúnszentmiklóson.

Van a gyűjteményben egy PETŐFI-kézirat is: egy petíció, melyet 1848-ban akkor írt a költő, mikor a szabadszállási nép mint képviselőjelöltet a városból küldte. E petíciót PETŐFI Kúnszentmiklóson írta meg. PETŐFI barátjának, BANKÓS Károlynak ajándékából került SZILÁDY birtokába.

SZILÁDY Áron *levelezése* jelentékeny. Leveleit ifjúkora óta gyűjtötte. A róluk készült jegyzék 1135 levélíróról számol be. A levelek száma fölülmúlja a tízezret. Mutatóba megemlíünk a levélírók közül néhányat: Arany János, Baksay Sándor, Budenz József, Dalmady Győző, Dankó József, Fiók Károly, Fraknoi Vilmos, Géresi Kálmán, Goldziher Ignác, Gönczy Pál, Greguss Ágost, Gyárfás István, Gyulai Pál, Győry Vilmos, Herman Ottó, Jókai Mór, Ipolyi Arnold, Irányi Dániel, Kálmán Farkas, Kálmány Lajos, Kandra Kabos, Karacs Teréz, Kazinczy Gábor, Kropf Lajos, Lónyay Menyhért, Lugossy József, Mátyás Flórián, Nagy Iván, Nagy Miklós, Öreg János, Pesty Frigyes, Pulszky Ferenc, Ráday Gedeon, Radvánszky Béla, Ráth György, Révész Imre, Rómer Flóris, Salamon Ferenc, Sayous Edvárd, báró Slechta-Wssehrd, Schwartz Gyula, Szász Károly, P. Szathmáry Károly, Széchenyi István, Szilágyi Dezső, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Tisza István gr., Tisza Kálmán, Toldy Ferenc, Thorma Zsófia, Tóth Béla, Török Aurél, Török Pál, K. Tóth Kálmán, Trefort Ágoston, Vadnay Károly, Vámbéry Ármin, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály.

A levelezés között találhatók még:

1. DÖBRENTÉY Gábornak GYULAY Lajos grófhhoz (225) és GYULAY Lajos grófnak DÖBRENTÉYHEZ (107);
2. PÁKH Albertnek TOMPA Mihályhoz (11);
3. SZEMERE Miklósnak TOMPA Mihályhoz (34);
4. CSÁSZÁRNAK TOMPÁHOZ (2);
5. VAHOT Imrének TOMPÁHOZ írt (1) levelei.

ZSINKA FERENC.

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdákban 1923. május 1-től november 15-ig.

Budapesten.

- **«Akarat.»** Magyar Munkások Beszerző-, Takaré- és Lakásépítő Szövetkezete. V., Arany János-utca 1.
Béni Zsigmond és Weisz Simon. VIII., József-körút 22.
Berger Vilmos. VII., Dembinszky-utca 5.
****Braun Antal Ignác.** VII., Peterdy-u. 33.
«Centrum» kiadóvállalat Rt. IX., Köztelek-utca 1.
«Codex» kö- és kny. intézet. VII., Jósika-utca 12.
Dr. Czapiak Gyula. VIII., Horánszky-u. 18.
Fehér Ferenc. VII., Jósika-utca 7.
****Fischer Rezső és Weisz Henrik.** IV., Váci-utca 69.
Goldstein Arminné. VI., Mozsár-utca 6.
Goldstein József és Grün Ignác. IV., Magyar-utca 52.
Gubrich József. VIII., Baross-utca 77.
Krausz Károly. VI., Király-utca 10.
****Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt.**
Mellinger Sándor. VIII., Salétrom-utca 10.
Neumann Lipót. VII., István-út 26.
****Neumann Lipót és Sándor.** VII., István-út 26.
****Pollak Elkán és Tsa.**
Rajna Tibor. V., Ügynök-utca 24.
****Schmiedl és Manheim.** VII., Jósika-utca 12.
Schneider Jenő és Spitzer János. VII., Damjanich-utca 23.
****Schneider Jenő.** VII., Damjanich-utca 23.
Schubert Salamon. VIII., Práter-utca 58.
Schwarcz Ignác. VIII., Homok-utca 8—10.
****Sichermann Mayer Léb és Kohn Dávid.** VII., Wesselényi-utca 36.
Sichermann Mayer Léb. VII., Wesselényi-utca 36.
****Spitzer János.** VII., Thököly-út 13.
Szántó Rezső. VIII., Homok-utca 8.
Türk Armin. VI., Király-utca 14.
Ungár Gyula. VI., Bajnok-utca 7.
Weinberger Géza. VIII., Német-utca 27.

Vidéken.

- Békés. **Végh Lajos.**
Debreczen. Grósz József, Hatvan-utca 15.
 « Spitzer Herman, József kir. herceg-u. 50.
Dombóvár. Árviz Ferenc.
 « Rechnitz Sándor.
 « **Rechnitz Sándor és Árviz Ferenc.
Kecskemét. Weitz Károly, Budai-u. 3.
Makó. «Kultura» Nyomda Rt., Justh Gyula-u. 30.
Nagykanizsa. Gyarmati György.
 « **«Kereskedelmi ny. és hirlapkiadó váll.»
 « «Nagykanizsai ny. és hirlapkiadó vállalat». (Tul. Pósch Géza.)
 « **Zalai és Gyarmati.
Sümeg. Sarlai Jenő.
Zalaegerszeg. «Kultura».

A két **-gal jelzett nyomdák megszűntek.

Könyvcseré.

A pápai ref. collegium könyvtárának vezetője tekintettel a könyvbeszerzés terém mutatkozó anyagi nehézségekre, egy idő óta többes példányainak csere útján való értékesítése által gyarapítja könyvtárányát. Hajlandó az ország bármely gyűjteményével vagy magánosokkal e célból érintkezésbe lépni. A többes példányok katalógusa készülöben. Ertesülésünk szerint a kecskeméti városi könyvtár is hajlandó lesz többes példányait megfelelő értékű fölös példányokért elcserélni. A katalógus a cserepéldányokról itt is készül.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
DR. BAROS GYULA: Petőfi a szépirodalomban	122, 205
DR. BARTONIEK EMMA: Az Orsz. Széchényi-Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről	200
DR. GULYÁS PÁL: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. (Első és második közlemény)	27, 176
DR. GULYÁS PÁL: Fejérpataky László †. (Arcképmelléklettel)	3
DR. HOFFMANN EDITH: Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. (Két melléklettel)	170
DR. HOLUB JÓZSEF: Könyvtáros- és levéltárosképzés	95
DR. HÓMAN BÁLINT: Fejérpataky László ravatalánál	1
DR. ISOZ KÁLMÁN: Kettős zenei hangjelzésű Gloria a M. N. Múzeum könyvtárában. (Egy szövegekőzti hasonmással)	161
DR. KÁDÁR JOLÁN: Rakodczay Pál irodalmi hagyatéka a M. N. Múzeum könyvtárában	111
DR. SULICA SZILÁRD: A levéltartan tudománya és a «Levéltári Közlemények». (Első közlemény)	209
DR. RÉDEY TIVADAR: Az Orsz. Széchényi-Könyvtár Petőfi-kiállítása	15
DR. VÉGH GYULA: A sümegi püspöki könyvtárszoba az Iparművészeti Múzeumban	22

2. ADATTÁR.

DR. BARTONIEK EMMA: XIV. Lajos és I. Apafi Mihály 1677. júl. 10-iki szerződéslevelének francia eredetije	251
DR. GULYÁS PÁL: Egy elveszettnek hitt valószínű Korvin-kódexről	245
DR. JAKUBOVICH EMIL: A gyulafehérvári könyvpusztítás 1277-ben	139
MAGYAR KÖNYVESHÁZ: Adalékok Szabó Károly régi magyar könyvtárának I. és II. kötetéhez. (Dr. FERENCZI Zoltántól és dr. TÓTH Lászlótól)	252
DR. B. SZABÓ LÁSZLÓ: Petőfi-adalékok	137
DR. ZSINKA FERENC: A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései	248

3. TÁRCA.

DR. BAJZA JÓZSEF: Melich János	150
JELENTÉS az Orsz. Széchényi-Könyvtár 1922. évi állapotáról	141

	Lap
DR. PASTEINER IVÁN: Az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről	255

4. SZAKIRODALOM.

AKANTISZ VIKTOR: Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. Ism. dr. GULYÁS PÁL	267
BIBLIOGRAPHIA Hungariae. I. Historica. Ism. T. L.	269
ERDŐSI KÁROLY: A hetvenötéves Szent-István-Társulat. Ism. dr. GREXA GYULA	272
FRANKÓI GUILLAUME: Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la bibliothèque Beatty à Londres. Ism. G. P.	152
JASCHIK ÁLMOS: A könyvkötő-mesterség. Ism. —sp—	153
HARSÁNYI ISTVÁN: Catalogus incunabulorum quotquot in bibliotheca col- legii ref. Sárospatakiensis asservantur. Ism. β	155
RANSCHBURG VIKTOR: A könyvkiadás mestersége. Ism. dr. GULYÁS PÁL	155
TELEKI PAUL: The evolution of Hungary. Ism. F. J.	274
VÉGH GYULA: Budai könyvárusok jelvényei. Ism. T. L.	275

5. VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Változás az Orsz. Széchényi-Könyvtár vezetésében	157
Kinevezések az Orsz. Széchényi-Könyvtárban	157
Kereszty István. (G. A.)	157
Az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szabályrendelete	158
Napkelet	159
Kinevezések a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában	277
Bajza József (G. A.)	277
Holub József (R. T.)	277
Adalék a Korvina történetéhez. (Dr. Bártfai Szabó László)	278
Szilády Áron hagyatéka Kecskemétre került. (Dr. Zsinka Ferenc)	278
Könyvcseré	282

*

VÁLTOZÁSOK a magyarországi nyomdáknál 1922. szept. 16-tól 1923. nov. 15-ig	159, 282
--	----------

BULLETIN

DE LA

REVUE BIBLIOGRAPHIQUE HONGROISE

ANNÉE 1923.

Dr. Valentin Hóman : Au cercueil de Ladislav Fejérpataky. (Pp. 1—2.)

Oraison funèbre prononcée au nom de la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois et des anciens élèves du défunt.

Dr. Paul Gulyás : Ladislav Fejérpataky. 1857—1923. (Pp. 3—14.)

Issu d'une ancienne famille noble de la Haute-Hongrie, Ladislav FEJÉRPATAKY naquit à Eperjes le 27 août 1857. Il fit ses études à Budapest et à Vienne, dans l'Institut für Österreichische Geschichtsforschung et devint en 1879 agrégé de la diplomatie à l'Université de Budapest. En 1880 il fut chargé de l'arrangement des manuscrits de la bibliothèque de l'Université. Le fruit de ce travail fut un volume de catalogue paru en 1881. Ensuite il obtint une bourse du gouvernement qui lui permit de compléter ses études à Berlin et à l'École des Chartes de Paris. De retour à Budapest il prit part à l'organisation de l'exposition du livre à Budapest et entra ensuite au service du Musée National Hongrois. Nommé en 1882 archiviste de la Bibliothèque Széchényi, il y fit une carrière brillante. Mis en 1894 à la tête de la Bibliothèque et nommé en 1895 professeur de la diplomatie et de l'héraldique à l'Université de Budapest, il rendit des services signalés tant aux collections lui confiées qu'à la formation d'une nouvelle génération d'historiens. Lorsqu'en 1915 l'ancien directeur général du Musée, le baron Émeric de SZALAY fut mis à la retraite, le dr. FEJÉRPATAKY obtint ce poste élevé qu'il remplit jusqu'à sa mort inopinée qui l'a surpris le 6 mars 1923. Le défunt appartient à ce type honorable des bibliothécaires qui ne virent plus dans leur emploi le sinécure du savant, mais qui furent également éloignés de cette autre extrémité qui veut que les bibliothécaires ne soient que des fonctionnaires irréprochables. Il allia les qualités du bon fonctionnaire à celles du savant aux vues larges et fit tout son possible pour que le personnel de la bibliothèque ne se contentât pas de l'administration des collections, mais qu'il prit part dans l'exploitation scientifique des documents. En son qualité d'historien il s'intéressa surtout au département des chartes qu'il réorganisa d'après les principes les plus modernes de la diplomatie et qu'il ne cessa d'enrichir. Une des sources les plus abondantes de cet enrichissement étaient les archives de famille déposées au Musée à la suite de son agitation infatigable. Mais les autres départements de la bibliothèque s'accrurent non moins

considérablement sous son administration. Il fit tout pour réaliser aussi complètement que possible le but principal de la bibliothèque Széchényi: à savoir la réunion de tous les documents relatifs à la Hongrie. L'article de loi XLI: 1897 sur le dépôt légal qui fut son oeuvre personnelle y contribua d'une façon remarquable. La construction d'un nouvel édifice l'a également beaucoup occupée, mais les circonstances défavorables ne lui permirent pas de réaliser ce plan nécessité par l'enrichissement des collections et le nombre toujours croissant des lecteurs. Sur ce point il dut donc transiger et se contenter de demi-mesures.

Dr. Theodor Rédey: Die Petöfi-Ausstellung der Széchényi'schen Bibliothek. (Ss. 15—21.)

An den Centenarfeierlichkeiten, die im ganzen Lande zu Ehren PETÖFI veranstaltet wurden, beteiligte sich auch unsere Bibliothek mit einer Gedächtnisausstellung. Die Ausstellung wurde einen Tag vor der Jahreswende des Geburtstages eröffnet. Das Publikum hatte zwei Monate hindurch Gelegenheit, die mehr als 600 Stücke umfassende Ausstellung im Kuppelsaale des National-Museums zu besichtigen. Binnen dieser Zeit hatte die Ausstellung etwa 150.000 Besucher, so dass man von dem in 2000 Exemplaren gedruckten Katalog in kurzer Zeit eine zweite Auflage herausgeben musste, welche bei Schluss der Ausstellung ebenfalls vergriffen war.

Das ganze ausgestellte Material füllte 18 Vitrinen. In der Mitte des Saales wurden die Manuskripte gruppiert, die sogenannte PETÖFI-Reliquiensammlung, grösstenteils ein Vermächtnis Stephan PETÖFI, des Bruders des Dichters. In dieser Serie konnte das Publikum die wichtigsten Werke, Briefe und Handzeichnungen des Dichters sehen. Diese Handschriftensammlung wurde durch das gedruckte Material unserer Bibliothek ergänzt, welches mehrere Gruppen bildete: vor allem eine Auswahl aus zeitgenössischen Zeitschriften, in welchen PETÖFI Gedichte zuerst erschienen waren, Kritiken über seine Werke etc., — dann eine besondere Gruppe der einzelnen Ausgaben seiner Werke; eine dritte die Ausgaben für die Jugend und das Volk. PETÖFI-Übersetzungen konnten in 18 Sprachen vorgelegt werden. Die letzte Gruppe bildete die Petöfi-Literatur.

Erwähnenswert ist noch die Vitrine mit Kompositionen zu PETÖFI Liedern und Musikstücken, die PETÖFI Genius inspiriert hat.

Die reiche Sammlung wurde schliesslich mit einer äusserst charakteristischen Kollektion aus dem eigenen Bücherschatz des Dichters vervollständigt.

Endlich wurden dem Publikum im Rahmen der Ausstellung noch die Familienmitglieder PETÖFI, seine Gattin, sein Sohn, Bruder und Schwiegervater in literarisch und bibliographisch interessanten Reliquien vorgeführt.

Dr. Julius Végh: Das bischöfliche Bibliothekszimmer zu Sümeg im Kunstgewerbe-Museum. (S. 22—26.)

Das bischöfliche Schloss zu Sümeg wurde von Martin BIRÓ, Bischof von Veszprém, im Jahre 1752 erbaut und eingerichtet. Die im bewegten

Rhythmus der Barockzeit konstruierte Einrichtung des Bibliothekszimmers wurde vom Kardinal Karl Freiherr von HORNIG dem Budapester Kunstgewerbemuseum gestiftet und daselbst in einem, dem Originalbau getreu nachgeahmten Raume aufgestellt. Die aus Nussholz gefertigten Bücherkästen dienen jetzt als Vitrine der Einbandsammlung des Museums. Die ersten zwei Schaukästen enthalten einige orientalische, sowie mehrere italienische Einbände aus dem XV—XVI. Jahrhundert. Das Hauptgewicht wurde natürlich auf die Erzeugnisse der ungarischen Buchbinderkunst gelegt, unter denen das interessanteste Stück ein für KATHERINA Markgräfin von Brandenburg, Gattin des Fürsten Gabriel BÁTHORY verfertigtes ungarisches Gebetbuch aus dem Jahre 1698 sein dürfte. Auch die in Kolozsvár und Debrecen üblichen vergoldeten und bemalten Pergamenteinbände sind ziemlich gut vertreten. Von den deutschen Erzeugnissen verdienen die silbernen Bücherbeschläge des Augsburger Meisters Michael MAYR, ein geprägter Schweinsledereinband aus dem Jahre 1596, ein schönes Messbuch aus dem Jahre 1739 und einige österreichische Einbände aus dem XVIII. Jahrhundert erwähnt zu werden. Den Abschluss der Serie bilden einige vorzügliche Arbeiten französischer, englischer und dänischer Meister aus dem XIX. Jahrhundert.

Dr. Paul Gulyás: Le sort du livre en Hongrie des temps les plus reculés jusqu'à nos jours. (Première et deuxième parties. Pp. 27—94; 176—199.)

I. Le moyen âge. Les formes occidentales de l'écriture et du livre se sont répandues chez les Hongrois vers la fin du Xe siècle à la suite de leur conversion à l'église romaine. Les missionnaires afflués de l'Italie, de l'Allemagne et de la Bohême durent apporter les livres liturgiques les plus nécessaires, mais lorsque les paroisses et les congrégations religieuses devinrent de plus en plus nombreuses la copie des manuscrits s'implanta forcément en Hongrie. Déjà St. Gérard exerça, selon la légende, assiduellement le travail du scribe dans son ermitage de Bakonybél. Mais il se plaignit de la rareté du parchemin et des modèles à copier. Néanmoins l'abbaye bénédictine de Pannonhalma disposa déjà vers 1093 de 80 manuscrits. — Nous connaissons les noms de plusieurs parcheminiers qui vécurent vers la fin du XVe ou au commencement du XVIe siècle à Eperjes et à Bártfa. Le prix du parchemin variait à Eperjes de 12 à 44 deniers. Le papier fut introduit en Hongrie pendant le XIVe siècle. Notre premier document sur papier est daté de 1310. D'abord on employa en Hongrie du papier italien. Durant les XVe et XVIe siècles la ville d'Eperjes importa le papier de la Pologne. Les premières papeteries hongroises furent mises en activité au XVIe siècle. Les scribes les plus diligents se recrutèrent du nombre des moines et des religieuses. Ainsi le manuscrit PRAY est probablement une oeuvre bénédictine, les bibles hongroises de Vienne et de Munich, ainsi que les manuscrits EHRENFELD et APOR durent être copiés par des franciscains hongrois, le manuscrit KRIZA fut terminé en 1533 par le dominicain Paul de GARA, les manuscrits CZEH et FESTETICH furent copiés à Nagyvássonny dans le monastère des ermites de St. Paul, enfin le manuscrit ÉRDY est

l'ouvrage de quelque chartreux. Parmi les femmes copistes c'est LEA de RÁSKA qui mérite la première place par son activité infatigable (1510—21). A côté des réguliers le clergé séculier eut également sa part dans l'activité des scribes. Ainsi HENRI STEPHANI de la Westphalie, curé de Csukárd copia, illumina et relia de ses propres mains en 1377 le *Missel* de JEAN, chanoine de Pozsony. Vers la fin du moyen âge des copistes laïques commencent à surgir dans les villes de la Haute-Hongrie. Ainsi nous connaissons un certain Jean et un certain Balthasar qui exercèrent le métier de copiste à Bártfa en 1483 et en 1494. Vers la fin du siècle un copiste laïque nommé Mathias travailla à Eperjes sur un Antiphonaire commandé par la femme d'un certain Balthasar, bourgeois d'Eperjes. Tous les trois furent des *Cathedrales scriptores*. MATHIAS CATHEDRALIS fut un homme aisé; il vécut dans sa propre maison détruite dans l'incendie de 1504. Le scribe JEAN qui copiait en 1494/95 pour le roi VLADISLAV II. l'histoire de BONFINI, en fut récompensé par des lettres de noblesse. Nous connaissons maintenant environ une centaine de scribes et d'enlumineurs hongrois. Nos relieurs du moyen âge sont moins connus. Le premier relieur hongrois dont le nom passait à la postérité est le curé de Csukárd déjà mentionné. Vers 1400 JEAN, maître d'école de Sopron, en 1457 le sonneur en retraite de Bártfa et en 1459 Christophe, chapelain du maire de Pozsony exercèrent ce métier. Mais il est vraisemblable qu'à dès le milieu du XVe siècle il y avait des relieurs de profession dans les villes de la Haute-Hongrie, car la reliure bourgeoise d'origine allemande qui s'est répandue dans ces villes ne saurait être exécutée par de simples amateurs. Quant au commerce de livres il ne s'organisa en Hongrie que vers la fin de l'époque. De 1484 à 1526 on compte à Bude 13 libraires tant hongrois qu'étrangers; dans quelques villes de province, ainsi à Kassa (1493), à Nagyszeben (1506), à Eperjes (1519) et à Segesvár (1522) il y eut également quelques libraires de passage.

La plupart des bibliothèques publiques du moyen âge se trouvaient dans les monastères. Leur stock fut augmenté surtout par les copies des moines et les legs des laïques. CONRAD, prieur des chartreux de Menedékszirt fut un scribe tellement passionné qu'il abdiqua en 1310 de son priorat pour passer tout son temps devant le bureau. Parmi les legs nous mentionnons celui du seigneur ADALBERT du milieu du XIIe siècle et celui du notaire PIERRE de SEPTHE daté du 5 novembre 1488. L'achat et le don ne furent non plus inconnus dans les bibliothèques monastiques. Ainsi les chartreux de Gaming vendirent en 1432 pour 24 florins un *Missel*, un *Graduel* et un *Antiphonaire* à Christophe, prieur des chartreux de Tárkány et en même temps lui firent cadeau de 9 autres livres. L'auteur esquisse ensuite l'organisation et l'usage des bibliothèques monastiques et cite quelques exemples hongrois sur les pertes essuyées par ces bibliothèques à la suite des prêts à domicile. Ainsi le maître VID de GUTKLED emprunta vers 1250 une des bibles du monastère de Csátár pour le mettre en gage à un juif de Vas nommé FARCASUS. George LEWDESCHIDT chanoine de Szepes légua dans son testament de 1496 14 florins en or au monastère de Lőcse comme indemnité des livres empruntés et perdus par lui.

Les bibliothèques des cathédrales et des chapitres offrent beaucoup de traits communs avec les bibliothèques monastiques. Les cathédrales étant munies pour la plupart d'écoles florissantes, leurs bibliothèques servirent en même temps aux besoins des professeurs et des étudiants. C'est par là que s'explique comment put être détruit lors de l'incendie de 1276 un stock de livres évalué à 3000 marcs d'argent en possession de la cathédrale de Székesfehérvár réputée à cause de son école excellente. Vers la fin du même siècle la bibliothèque de la cathédrale de Gyulafehérvár devint également la victime des flammes. Vers la fin du XVe siècle Georges HANDÓ archevêque de Kalocsa, alors prévôt du chapitre de Pécs confia la bibliothèque capitulaire fondée par lui aux soins d'un prêtre bien payé pour cette fonction. La bibliothèque du chapitre de Pozsony fondée au XIII/XIVe s. se trouve encore de nos jours dans le clocher de la cathédrale. Le nombre des volumes de la bibliothèque de Pozsony s'éleva en 1425 à 83 volumes, celui de la bibliothèque de Veszprém en 1437 à 171 volumes et celui de la bibliothèque de Zagreb au XVe siècle à 225 volumes.

Les bibliothèques des églises paroissiales se développèrent des livres liturgiques dont ils durent être munies selon l'ordonnance du roi St. ÉTIENNE par les évêques. Ce premier stock s'augmentait peu à peu des dons et des legs des prêtres et des laïques, consistant des livres théologiques et des livres profanes. Ce développement typique des bibliothèques paroissiales peut être assez bien suivi dans l'histoire de la bibliothèque de l'église St. Égide de Bátfar. Nous avons des preuves indubitables que cette bibliothèque fut mise à la disposition du public. En 1460, lors du changement dans la personne du sacristain on rédigea un nouvel inventaire des livres où l'on trouve inscrit les noms des prêtres. Et Georges PETRI mentionne dans son testament qu'il lègue ses livres à cette église pour qu'ils soient accessibles à tous ceux qui veulent étudier les saints écrits. La bibliothèque de Bátfar fut placée dans la chapelle de Ste Cathérine dans un armoire très remarquable, maintenant dans le Musée National Hongrois.

Sur les bibliothèques de nos universités il ne nous est parvenu nul renseignement positif, mais il est à supposer qu'elles ne différaient guère des collections universitaires de l'époque. Les différentes corporations ecclésiastiques et séculières possédèrent également des bibliothèques plus ou moins bien fournies. La collection la plus distinguée du moyen âge fut celle de la confrérie des curés de la Szepesség confiée en 1405 aux soins de 5 curés. Selon toute vraisemblance elle fut placée dans quelque chapelle de l'église St. Jacques de Lőcse et incorporée au cours du XVIe siècle dans la bibliothèque paroissiale. La corporation séculière du St. Corps du Christ formée à Pozsony disposa d'une bibliothèque de 89 volumes (1501).

Les bibliothèques privées de l'époque furent surtout dans les mains du clergé. Ainsi PAUL, chanoine de Veszprém perdit à l'occasion de l'incendie de 1276 des livres dont la valeur montait à 1000 marcs. Vers le même temps MUTHMERIUS, prévôt de Szepes (1273) et LADISLAS, prévôt d'Esztergom (1277) disposèrent l'un de 8 et l'autre de 12 volumes dans leurs testaments. Un docu-

ment de 1349 conserva la mémoire du bréviaire de Benoît curé de Kászony. Vers la fin du même siècle JEAN de KÜKÜLLÖ chanoine d'Esztergom et historiographe distingué légua ses livres à la cathédrale d'Esztergom. Le 21 avril 1400 URBAIN de WEYTEN, chapelain de Sopron fit ses dispositions à l'égard d'une vingtaine de volumes. Du nombre de nos prélats de la renaissance JEAN VITÉZ archevêque d'Esztergom et son neveu JEAN CZEZMICZE (Janus Pannonius) évêque de Pécs méritent d'être cités, dont le libraire florentin VESPASIANO da BISTICCI fit l'éloge dans ses *Vite*. A côté d'eux se distingue GEORGE HANDÓ, archevêque de Kalocsa qui acheta, selon VESPASIANO, pour plus de 3000 florins des livres à Florence. Ces prélats collectionnaient non seulement des livres liturgiques et théologiques, mais encore les classiques grecs et romains. Les deux manuscrits richement illuminés d'URBAIN de NAGYLUCSE qui nous sont parvenus témoignent également de ce double intérêt. Le missel splendide de THOMAS BAKÓCZ à la bibliothèque nationale de Vienne et de bréviaire précieux de GEORGES de SZATMÁR à la bibliothèque nationale de Paris nous parlent de la bibliophilie de ces deux prélats. DOMINIQUE de KÁLMÁNCSEH, prévôt de Fehérvár fut également un bibliophile passionné; six volumes richement enluminés en sont les preuves indubitables. Mais pendant le XVe siècle et au commencement du XVIe le bas-clergé eut également du goût pour les livres.

Le nombre des bibliophiles laïques dut être assez restreint. De l'époque des Árpád nous ne connaissons que le seigneur ADALBERT déjà cité. En 1387 LADISLAS KATHO prévôt de Gyulafehérvár légua des livres aux filles d'ÉGIDE DOBÓ et à Mme JEAN KATHAY. NICOLAS PACHARD, bourgeois de Pozsony légua en 1439 ses livres à son fils Jean. GEORGE de ROZGONY, *comes* de Pozsony, ainsi que ses parents essayèrent en 1450 à l'occasion du sac du fort la perte de toute une foule de livres précieux. BALTHASAR BATTHYÁNY commandant de Kőszeg fit faire en 1489 un missel; ETIENNE BÁTHORI voïvode de Transylvanie acheta en 1490 un livre de sermons imprimé. Les deux livres de prières hongrois de BENIGNE MAGYAR, veuve de PAUL KINIZSI sont parvenus jusqu'à nos jours. Liebhardus EGHENVELDER (et non pas Eykenwelter), clerc municipal de Pozsony dut être un bibliophile passionné au XVe siècle: il dispose dans son testament de 36 volumes qu'il copia en grande partie lui-même. De nos rois LOUIS le Grand fut le premier dont un livre nous soit parvenu dans la Bodleyenne. Sa fille, MARIE aimait également les beaux livres. Les rois SIGISMOND I. et ALBERT disposaient d'un nombre assez considérable de volumes comme le témoigne la correspondance de l'empereur FRÉDÉRIC III. et de son pupil LADISLAS V., roi de Hongrie. L'histoire des bibliothèques hongroises du moyen âge se termine avec la formation et le délabrement de la collection grandiose du roi MATHIAS CORVINUS. L'année de sa fondation est inconnue. La première preuve de son existence remonte à 1471. Elle dut compter environ un millier de volumes. Le roi acquit la plupart de ses manuscrits somptueusement illuminés à Florence, mais il employa aussi des copistes à sa cour de Buda. Ces derniers travaillaient sous la direction de FELIX RAGUSANUS. La bibliothèque fut placée dans une salle voisine de la chapelle privée du roi.

Elle fut mise à la disposition des savants qui peuplaient la cour de MATHIAS. Après la mort du grand roi la collection tomba vite en décadence. Enfin son délabrement complet fut amené par la défaite de Mohács.

II. *Le temps moderne de 1526 à 1772.* L'invention de l'imprimerie si décisive pour le développement successif du livre et de la bibliothéconomie, fut connue d'assez bonne heure en Hongrie. La première officine fut érigée à Buda vers la fin de 1472. Elle fut dirigée par André HESS probablement ancien compagnon de la maison Sweynheim et Pannarz, amené par LADISLAS de KARA prévôt de Buda lors de son ambassade au Saint Siège. Le produit le plus remarquable de cette presse fut la *Cronica Hungarorum* dont l'achevé d'imprimer est daté du 5 juin 1473. Par malheur l'imprimerie ne sut s'acclimater alors en Hongrie. Ceux de nos compatriotes qui avaient besoin alors d'imprimerie donnaient la préférence aux officines de l'étranger beaucoup mieux équipées et HESS dut bientôt fermer son atelier. Les plus anciens imprimés en langue hongroise qui nous soient parvenus sortirent en 1527 de la presse de Jean SINGRENIUS à Cracovie. Deux ans plus tard fut érigé l'officine de Nagyszeben qui dut être une entreprise assez éphémère, dont nous ne connaissons aucun produit. En 1635 Jean HONTERUS, réformateur des Saxons de la Transylvanie, fonda son imprimerie de Brassó, munie de caractères romains, allemands et grecs. Presqu'en même temps le comte Thomas NÁDASDY fit monter une imprimerie sur sa terre de Ujsziget qui dura jusqu'à 1541. En 1550 fut fondée la première imprimerie de Kolozsvár qui existait jusqu'à 1660. Elle fut dirigée pour un temps par le pasteur Gaspard HELTAY (HELT). Dans la Hongrie proprement dite le pasteur Gall HUSZÁR fonda en 1558 une imprimerie ambulante qui fonctionna d'abord à Magyaróvár, puis à Debrecen. Cette imprimerie passa en 1630 dans la propriété de la ville de Debrecen et servit de base à l'imprimerie municipale encore aujourd'hui florissante de cette ville. Le viennois Raphaël HOFHALTER fut un imprimeur ambulant typique pour l'époque. Il passa 4 ans en Hongrie et y exerça son métier en trois villes différentes. Son fils Rodolphe hérita de son sang inquiet. Il exerça le métier d'imprimeur de 1568 à 1587 changeant 6 fois de domicile. Le surintendant réformé Pierre BORNEMISZA et Jean MANLIUS furent également des imprimeurs ambulants notables de l'époque. L'officine de Valentin MANTSKOVICS à Vizsoly doit son importance à l'impression de la Bible protestante de KÁROLI. Toutes ces imprimeries servirent la propagande protestante. La première imprimerie catholique fut fondée par Nicolas TELEGI en 1577 à Nagyszombat. Il acheta dans ce but l'appareil des Jésuites de Vienne. L'imprimerie de Nagyszombat passa en 1773 dans la possession de l'Université et existe encore de nos jours à Budapest. Les imprimeurs les plus éminents du XVIIe siècle furent Abraham KERTÉSZ de Szenc, Etienne TÓLTÉSI et Nicolas Kiss de Misztótfalu. Tous les trois apprirent leur métier dans les Pays-Bas, alors à la tête de l'art typographique. Durant le XVIIIe siècle ce fut l'imprimerie académique de Nagyszombat, alors dans les mains des Jésuites, qui exerça la plus grande activité. Elle seule produisit plus que les autres officines ensemble. Nous pouvons encore mentionner l'imprimerie ROYER à Pozsony, l'imprimerie LANDERER à Buda et l'imprimerie STREIBIG d'abord à Sopron,

puis à Győr. L'imprimerie des Jésuites de Kolozsvár disposa en 1774 de 5 presses, de 46 casses et de 104 quintaux et 82 livres de caractères.

Le chiffre moyen des éditions ne nous est guère connu. Ce qui est sûr, c'est que la bible, les almanachs, les livres classiques, populaires et de piété furent tirés à quelques milliers d'exemplaires. Mais les livres plus sérieux parurent tout au plus en 200 exemplaires. La vente des livres fut généralement assez lente. Nicolas KISS de Misztótfalu se plaignit de ce qu'il vendit si peu de livres à la foire de Debrecen que ses recettes suffirent à peine à sa subsistance. Le droit d'auteur était alors chose inconnue. Les auteurs plus aisés firent imprimer à leurs propres frais leurs livres et les pauvres aux frais de quelque seigneur ou prélat. Ainsi la *Vénus de Murány* de GYÖNGYÖSI parut aux frais de François WESSELÉNYI, héros de l'épopée. Sébastien TINÓDY fut le premier auteur hongrois anobli pour des mérites littéraires (1553.). Les pensions littéraires mises à la mode par la cour de LOUIS XIV. étaient inconnues en Hongrie. L'archiduc MATHIAS nomma Élie BERGER historiographe de la cour, mais la pension attachée à ce titre ne lui fut versée qu'assez irrégulièrement.

Dans les parties de la Hongrie soumises aux Habsbourgs la censure catholique fut exercée malgré la protestation des états assemblés en 1533. Le roi MAXIMILIEN émit même à cet effet un décret en 1574. Les exécuteurs de cette ordonnance durent être les évêques. Nous connaissons un rescrit de l'archevêque George SZELEPCSÉNYI adressé en 1673 à la municipalité de Kassa, dont il ressort qu'on devait lui présenter les manuscrits des livres à imprimer et les volumes importés de l'étranger. Il chargea le Frère Martin SZENTIVÁNYI de leur revision qui fut nommé plus tard par le roi LÉOPOLD II. censeur en chef. Là où les protestants étaient les maîtres, il y avait de censure protestante. Ainsi la municipalité de Debrecen stipule dans le traité conclu en 1633 avec le typographe Melchior FODORIK que ce dernier ne doit publier aucun livre sans la permission du pasteur ou de la municipalité de la ville. Quant à la Transylvanie, où selon toute probabilité la censure fut inconnue, on y sut contraindre l'auteur à retirer ultérieurement son livre. Le roi CHARLES III (VI) mit en 1720 la direction de la censure dans les mains du chancelier de l'Université de Nagyszombat, mais en 1726 il modifia son ordonnance et confia la censure des livres théologiques aux évêques et celle des autres branches de la littérature aux autorités séculières. Comme les censeurs désignés par les évêques ne remplirent leurs devoirs qu'avec beaucoup de lenteur, la censure entière fut mise en 1747 entre les mains de deux Jésuites. En 1754 MARIE THÉRÈSE voulut transporter toute la censure hongroise à Vienne et n'abandonna ce projet qu'eu égard aux frais causés par là aux typographes. Mais elle envoya plusieurs fois le règlement de la censure viennoise à la direction de la censure hongroise pour lui servir de modèle et à la fin de 1767 elle ordonna que le règlement de Vienne doit être suivi de tout point en Hongrie. En 1771 la chancellerie royale hongroise fit enfin elle-même la demande que l'activité des censeurs de Pozsony soit contrôlée à Vienne.

La mise en vente des livres fut l'affaire des imprimeurs, des relieurs et enfin des libraires proprement dits. Ils visitaient avec leur stock de livres les foires où

GOTTERMAYER. La reliure artistique est représentée par les travaux soignés des maisons GOTTERMAYER et DÁVIDHÁZY, et des maîtres Joseph GALAMB et Almos JASCHIK.

Dr. Josef Holub: Über Ausbildung von Bibliothekaren und Archivaren. (Ss. 95—110.)

Die Frage der Bibliothekaren- und Archivaren-Bildung, die schon seit Jahren die Fachkreise beschäftigte, gewann durch den die Gemeinschaft der Ungarischen Sammlungen ins Leben rufenden Gesetz-Artikel XIX v. J. 1922, dessen § 6 von den Museumsbeamten, Bibliothekaren und Archivaren das Hören von Fachkursen und das Bestehen einer Fachprüfung erfordert, eine neue Aktualität. Am einfachsten wäre die Frage durch Errichtung einer Fachschule oder beständiger Fachkurse zu lösen, da jedoch die gegenwärtige Anzahl unserer Bibliotheken und Archive viel zu gering und die wirtschaftliche Lage des verstümmelten Reiches viel zu ungünstig ist, um an eine so kostspielige Lösung denken zu können, ist Verfasser der Ansicht, dass man an der Universität Budapest zwei Lehrstühle errichten solle, und zwar je einen für die Bibliotheks- und die Archivwissenschaft.

Das Hören der Kurse des Professors für Bibliothekswissenschaft wäre den Praktikanten an den wissenschaftlichen Bibliotheken obligatorisch vorgeschrieben. Auch die Lehramtskandidaten für philologische und historische Fächer sollten wenigstens zwei Semester hindurch die bibliothekswissenschaftlichen Vorlesungen besuchen, da sie als Verwalter der Mittelschulbibliotheken die dadurch erworbenen Kenntnisse trefflich verwerten könnten. Dass diese bibliographische Schulung auch für ihre weiteren philologischen und historischen Studien von grossem Nutzen sei, bedarf wohl kaum einer näheren Erörterung. Was das wissenschaftliche Hilfspersonal der Bibliotheken betrifft, dürfte hier das an einer Bibliothek zu verbringende Probejahr vollends genügen, um durch eine von einem Bibliothekar überwachte und geleitete Selbstbildung die nötigen Kenntnisse zu erwerben. Nach dem Probejahr sollten diese Hilfsbeamten einer Prüfung unterzogen und erst nach bestandenem Examen definitiv angestellt werden.

Was die Archivare betrifft, teilt Verfasser die Ansicht der Herren CUVELIER (*Actes du congrès* 1910. Ss. 301—6) und VITTANI (*Annuario dell'Archivio di Stato di Milano*, 1917), wonach es als erwünscht erscheint, dass die Archivare Doktoren der Philosophie und der Rechte seien. Da es jedoch auf Schwierigkeiten stösst, eine solche zweifache Anforderung zu stellen, gibt Verfasser mit CUVELIER und DES MAREZ dem philosophischen Doktorat den Vorzug, er betont aber im Sinne der Resolution des Kongresses von 1910: «Il est indispensable de compléter les connaissances historiques par des connaissances d'histoire du droit administratif et d'archivéconomie». Leider eignet sich der Studiengang unserer juristischen Fakultäten keineswegs dazu, um den Bedürfnissen der Archivarenbildung nachkommen zu können. Es erscheint demnach erwünscht, einen Lehrstuhl für Rechtsgeschichte an der philosophischen Fakultät zu errichten, dessen Inhaber auch die nötigen archivwissenschaftlichen Vorträge und Übungen zu versehen hätte. Dass diese archivalischen Kurse und Übungen

il débitaient non seulement les produits des presses du pays mais aussi ceux des presses de l'Étranger. En 1548 Christophe DUDLIG libraire de Bártfa prit en commission pour 110 florins des livres d'une maison de Wittenberg. A Buda et à Pest les premiers libraires qui nous soient connus ne datent que du commencement du XVIIIe siècle. En 1710 parut le premier catalogue hongrois de librairie qui énumère 390 publications de l'imprimerie de Nagyszombat. Il paraît que les éditeurs vendaient leurs publications sans nul rabais aux relieurs-libraires. Ces derniers firent donc leur prix suivant les circonstances dans les foires ou dans leurs boutiques. Les libraires ne commencèrent à se constituer que vers le milieu du XVIIIe siècle. L'inorganisation de notre librairie fut peu propice à la bibliophilie. Dans la seconde moitié du XVIe siècle on ne put acquérir en Transylvanie même les meilleurs auteurs anciens que par l'intermédiaire des étudiants de retour de l'Allemagne. Georges I. RÁKOCZY, ce bibliophile passionné utilisa dans ce but à côté des jeunes hommes protestants qui étudiaient aux universités de l'étranger, ses agents de commerce. Pendant le XVIIIe siècle les deux bibliophiles Pierre BOD et le comte Gédéon RÁDAY acquirent l'un pour l'autre les livres édités en Transylvanie ou en Hongrie.

Les relieurs formaient des corporations dès 1646. La première corporation qui nous soit connue est celle de Pest. Les alloués entreprirent généralement le tour d'Allemagne pour y compléter leur savoir. Le journal d'un compagnon de relieur, George STEINHÜBL est maintenant dans la possession du Musée National (XVIIe s.). Les centres les plus importants de la reliure hongroise étaient Nagyszombat, Debrecen et Kolozsvár.

La réforme et l'invasion turque anéantirent la plupart de nos bibliothèques du moyen âge. Toutefois il y avait de bibliothèques paroissiales qui furent converties tout bonnement en bibliothèques municipales et enrichies des livres hérétiques acquis des revenus des anciennes fondations pieuses. C'est ainsi que se transformèrent les bibliothèques paroissiales de Bártfa, de Kőszeg, d'Eperjes et de Kassa en autant de bibliothèques municipales. Quelque fois les bibliothèques catholiques furent mises à la disposition des écoles fondées par les adhérents de la foi nouvelle. Ainsi la bibliothèque du lycée luthérien de Nagyszeben fondée en 1555 avait pour base la collection des dominicains. La célèbre bibliothèque de Brassó fut fondée par HONTERUS des débris de la bibliothèque paroissiale et des collections monastiques. Elle compta en 1575 600 volumes. Plusieurs bibliothèques protestantes d'origine catholique durent être rendues à leurs anciens possesseurs pendant l'époque de l'antiréforme. L'académie réformée de Gyulafehérvár fut munie par son fondateur Gabriel BETHLEN, prince de Transylvanie, d'une bibliothèque évaluée à plusieurs milliers d'écus. Le comte Jean BETHLEN, fondateur du lycée réformé de Székelyudvarhely fut sous ce rapport moins généreux : il ne donna que 18 volumes.

La renaissance des bibliothèques catholiques est due au Jésuites qui munirent leurs collèges nombreux, leurs trois académies et les universités de Nagyszombat et de Kassa de bibliothèques bien garnies. La bibliothèque de Nagyszombat fut la plus importante de leurs collections. En 1690 elle

s'éleva à 5000 volumes tandis que la bibliothèque de l'académie réformée de Debrecen ne comptait en 1706 que 1813 volumes.

Toutes ces bibliothèques furent logées dans les églises, ou bien dans les écoles. Les frais de la salle construite en 1547 pour la bibliothèque de Brassó s'élevaient à 465 florins. Les bibliothèques-armoires en bois sculpté et doré des Jésuites de Besztercebánya subsistent encore aujourd'hui.

Toutes ces bibliothèques tant catholiques que protestantes consistaient principalement d'ouvrages théologiques et latins. Parmi les 2191 ouvrages qui formaient vers 1641 la bibliothèque des Jésuites de Pozsony, il n'y avait que 26 ouvrages hongrois. Même l'académie réformée de Debrecen ne disposa en 1706 que de 85 livres hongrois. Les livres allemands, français, italiens etc. n'étaient pas moins rares. Les bibliothèques s'accrurent surtout par des dons et des legs. Parfois les municipalités achetaient pour les écoles de leur territoire des livres nécessaires aux étudiants ou bien aux professeurs. Ainsi la municipalité de Debrecen fit venir en 1738 130 volumes classiques des Pays-Bas pour son académie réformée. En 1740 le conseil des professeurs de cette même académie décréta que tout ancien élève de l'académie qui se rendra à quelque université de l'Étranger en doit rapporter quelque volume désigné par les professeurs. Les veuves des pasteurs défunts envoyèrent également à l'académie les livres de leurs maris et le bibliothécaire en choisit tout ce dont il avait besoin tandis que le reste fut mis à l'enchère pour le profit de la famille. Quant aux prêtres catholiques, ils devaient léguer leurs livres en vertu d'un décret du concile de Nagyszombat à leur dernière paroisse. Ce décret de 1611 fut modifié par le concile de 1633 de telle manière qu'à l'avenir les livres des curés morts sans testament écherront à leurs paroisses. — L'enrichissement de la bibliothèque par des achats méthodiques est documenté par les catalogues des Jésuites de Nagyszombat. De plus nous connaissons plusieurs fondations dont le rendement était destiné à l'acquisition des livres.

Le groupement des livres fut tout empirique. A côté des groupes scientifiques on constitua des groupes par langues où entraient pêle-mêle les livres non latins. Dans les bibliothèques catholiques les livres hérétiques formaient toujours une section à part. Au point de vue bibliographique les catalogues de cette époque laissent beaucoup à désirer. Souvent on n'y trouve que l'indication de l'auteur et du format. Les catalogues les mieux détaillés sont ceux des Jésuites de Pozsony (1639) et de l'académie de Debrecen (1737/8).

Le premier bibliothécaire salarié fut placé à la tête de la bibliothèque de Gyulafehérvár. Dans les autres académies protestantes la bibliothèque était la propriété du *coetus scholasticus*. Elle fut dirigée par le bibliothécaire élu annuellement du milieu des étudiants, et cela sous le contrôle du recteur ou de l'un des professeurs. Selon les règlements de la bibliothèque de Sárospatak (1621) les étudiants pouvaient emprunter à domicile les livres de la bibliothèque pour la durée de 15 jours. Aux étrangers on ne prêtait les livres que sur gage. A Székelyudvarhely (1682) le gage était inconnu, mais les lecteurs étrangers tout en remplissant des quittances sur les volumes prêtés, devaient faire la promesse solennelle en se serrant la main qu'ils rendront les livres à temps.

A Brassó et à Nagyszeben la bibliothèque fut ouverte journalièrement de 5 à 6 heures. A Debrecen la bibliothèque fut ouverte deux fois par semaine de 1 à 3 heures de l'après midi. Beaucoup de bibliothèques de l'époque périrent dans les revers des temps et ceux qui subsistent ont essuyé des pertes notables. Ainsi la belle bibliothèque de Brassó devint la victime des flammes lors de l'incendie de 1689 ; la bibliothèque des sociniens de Kolozsvár fut anéantie en 1602 par les heiduques de BÁSTA ; la bibliothèque BETHLEN de Gyulafehérvár fut réduite en cendres par les hordes tartares qui envahirent en 1658 la Transylvanie. La bibliothèque du collège de Sárospatak tomba deux fois entre les mains des Jésuites et n'en fut arrachée qu'avec des pertes considérables. Mais les pertes les plus considérables furent essuyées par les Jésuites dont les bibliothèques décimées passèrent après la dissolution de l'Ordre dans des mains étrangères.

Quant aux bibliothèques privées de l'époque, on doit mentionner tout d'abord les collections des princes de Transylvanie. Les bibliophiles les plus distingués de la série de ces princes furent le cardinal André BATHORY († 1549), Gabriel BETHLEN († 1629), lecteur passionné de la Bible et Georges I. RÁKÓCZY, dont la bibliothèque passa après la mort de son fils puîné dans la possession du collège de Sárospatak. La liste incomplète des livres du dernier prince de Transylvanie, Michel APAFI, dressée en 1714, énumère 116 ouvrages en 157 volumes. La perle de sa bibliothèque fut un manuscrit de Corvin, incorporé à cette occasion dans la bibliothèque impériale de Vienne. Parmi les prélats bibliophiles du XVIe siècle nous mentionnons l'archevêque Nicolas OLÁH qui légua sa bibliothèque viennoise à Jean LYSTI et au fils de ce dernier. 13 volumes de ce legs se retrouvent encore aujourd'hui dans le monastère franciscain de Kismarton. Nicolas TELEGDY, évêque de Pécs laissa la majeure partie de ses 272 volumes aux Jésuites de Nagyszombat. Mais les collections épiscopales vraiment volumineuses ne se formaient que dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. Telles sont les bibliothèques du comte Charles ESTERHÁZY, évêque d'Eger (20.293 vols) et d'Adam PATASICH, archevêque de Kalocsa (17.000 vols). Du nombre des prêtres protestants Pierre BOD, pasteur de Magyar-igen fut le bibliophile le plus infatigable. Sa bibliothèque vendue à l'enchère en 1770 à Nagyenyed compta 888 volumes, dont 58 manuscrits.

L'aristocratie et la classe des hauts fonctionnaires compte également quelques bibliophiles. Dans la succession de Stanislas THURZÓ de Bethlenfalva, ancien *comes* du comitat de Szepes († 1586), il y eut 71 ouvrages en 111 volumes. La bibliothèque du conseiller royal François RÉVAY († 1656) compta 273 ouvrages et celle de Jean REVICZKY († 1742) conseiller de la chancellerie aulique 439 ouvrages. Le comte François NÁDASDI de tragique mémoire qui fut auteur dans ses loisirs laissa une bibliothèque considérable dans son château de Pottendorf dont la partie la plus précieuse (239 ouvrages en 441 vols) fut incorporée dans la bibliothèque impériale de Vienne. La belle collection du comte Nicolas ZRINYI poète et général fut acquise dernièrement par l'université de Zagreb. Le comte Nicolas BERCSENYI général en chef de l'armée des kurucz était un lecteur si passionné qu'il amena même dans le camp une caisse pleine de livres. La comtesse

Joseph TELEKI, née Cathérine BETHLEN légua sa bibliothèque de 337 volumes au collège de Nagyenyed. Parmi nos savants Jean ZSÁMBOKI (SAMBUCUS) médecin de cour et ancien professeur d'université disposait d'une bibliothèque très importante. Il en offrit 530 manuscrits à la bibliothèque impériale, tandis qu'il légua 2618 volumes à son fils. L'empereur lui accorda 6200 florins rhénans payables en trois annuités sur les revenus des douanes de Nagyszombat et de Galgóc, mais qui ne furent versés à sa famille qu'après bien d'ajournements. Le nombre et la qualité des livres qui se trouvaient dans la succession des autres professeurs et maîtres d'école ne sont guère comparables à la collection de ZSÁMBOKI. Toutefois on peut citer les bibliothèques de Jean HENSELIUS instituteur suppléant de Kassa (1580), de Luc FABINUS maître d'école d'Eperjes (1592) et de Jean HAUNOLT, ancien chef d'école à Selmecbánya.

Les bibliothèques de simples bourgeois furent pour la plupart insignifiantes. La seule exception connue est un certain Grégoire BALLA décédé en 1772 qui laissa une collection de 2000 volumes.

III. Le temps moderne de 1772 à 1920. Les nombreuses innovations techniques dans l'art typographique des dernières 150 années et la renaissance littéraire amenée par l'activité de BESSENYEI et de son cercle avaient pour suite le rapide essor de l'imprimerie en Hongrie. En 1787 le nombre des imprimeries hongroises montait à 29, en 1810 à 36, en 1860 à 54, en 1877 à 198 et en 1913 à 1197. En 1787 la capitale future du pays ne comptait que 3 officines; leur nombre s'accrut rapidement pendant le dernier siècle. En 1877 Budapest comptait 51 imprimeries et ce nombre se quintupla jusqu'à 1913. L'atelier proéminent de la fin du XVIIIe s. et du commencement du siècle dernier fut l'imprimerie de l'université qui possédait jusqu'à 1851 des lettres patentes exclusives pour la publication des livres classiques destinés aux écoles de l'État. Encore de nos jours elle est l'imprimerie la plus riche en matériel typographique. A côté d'elle c'étaient surtout les familles d'imprimeurs TRATTNER et LANDERER qui dominaient le pays au commencement de cette époque. Parmi les officines des TRATTNER celle de Pest fut la plus importante. Elle consumma en 1817 6480 rames de papier et ce fut elle qui introduisit en 1840 la première presse typographique en Hongrie. Après 1848 elle tomba en décadence et passant en 1867 dans les mains d'Aloyse BUCSÁNSZKY elle s'occupa presque exclusivement d'éditions destinées au bas peuple. L'imprimerie la plus florissante des LANDERER fut celle de Pozsony, mais Louis LANDERER choisit pour le centre de son activité Pest et y transféra à cet effet une partie de ses presses de Pozsony. En 1840 il s'associa avec l'éditeur Gustave HECKENAST et ce fut de leur entreprise commune que sortit en 1873 la société anonyme Franklin, la maison d'édition et d'imprimerie la plus importante du pays. Son concurrent le plus productif est la société anonyme Athenaeum issue en 1868 de la maison d'édition Emich fondée en 1842 et munie dès 1850 d'une imprimerie bien outillée. Ce fut l'Athenaeum qui importa le premier automate compositeur sur le territoire de la monarchie austro-hongroise. De même ce fut elle qui y introduisit le procédé d'OFFSET, tan-

disque la première presse à rotation fut installée dans l'atelier du journal *Pester Lloyd*. Les plus anciennes imprimeries de province sont l'imprimerie municipale de Debrecen (XVIe s.), l'imprimerie de l'académie protestante de Kolozsvár (XVIIe s.), la maison ANGERMAYER de Pozsony (1715) et l'imprimerie archiépiscopale d'Eger (1756). Le premier mouvement de salaire des ouvriers typographes coïncida avec la révolution de 1848. Mais le règlement de salaire fixé par le gouvernement de 1848 ne fut accepté dans la province que par les patrons de Pozsony. En 1861 eut lieu la première grève des ouvriers typographes, mais faute d'organisation elle n'eut pas le succès voulu. Depuis lors la situation s'est bien changée. L'organisation socialiste des typographes servit bientôt de modèle aux autres ouvriers et elle marche à la tête des mouvements qui ont pour but l'amélioration de la situation matérielle du prolétariat. Malheureusement l'amour du métier ne se développait guère dans la même mesure que l'amour du gain. Les cours professionnels complémentaires inaugurés en 1901 par le Cercle des Typographes cessèrent faute d'intérêt après deux années d'existence. Le cours typographique supérieur de l'école des arts appliqués institué en 1909 n'avait pas plus de succès.

Le patente de JOSEPH II. émise en 1781 amena quelque atténuation dans la censure qui néanmoins ne fut pas sans mesquinerie. Les censeurs savaient bien que le libéralisme du monarque n'était qu'une devise bien sonnante qu'il ne fallait pas prendre toujours à la lettre. Les événements de la révolution française aggravèrent la censure dont les excès firent beaucoup souffrir nos auteurs et nos éditeurs. Vers 1840 la censure redevint plus libérale et en 1848 elle fut abolie «pour toujours». L'absolutisme qui suivit la révolution mit à la place de la censure la surveillance de la police qui fut aussi nuisible aux intérêts des éditeurs que la censure. L'entière liberté de presse fut obtenue par la convention politique de 1867. Les excès causés par cette liberté amenèrent en 1898 la création de l'institution des procureurs nocturnes qui avait pour but de prévenir aux délits de presse. Le gouvernement antinational du baron FEJÉRVÁRY s'étant servi de cette institution pour réaliser ses desseins politiques, la coalition arrivée en 1906 à la puissance s'empessa de l'abolir. Pendant la guerre mondiale les intérêts de la tactique exigèrent que la censure fut rétablie dans une certaine mesure. La liberté de presse reçut un coup mortel de la dictature des communistes. Après la chute de la commune la nation se défît peu à peu de cet esclavage affreux de l'esprit.

La commerce d'éditeur et la librairie marchaient de front avec l'imprimerie. A la fin du XVIIIe siècle la publication des livres fut l'entreprise particulière des auteurs et de leurs amis ou bien l'opération commerciale des typographes. Plus d'un livre ne vit le jour que grâce aux sacrifices de quelque Mécène. L'entreprise littéraire la plus considérable qui dut sa réalisation à quelque ami des lettres fut la traduction des oeuvres complètes de SHAKESPEARE publiées par la Société Kisfaludy aux frais d'Anastase TOMORI. Les auteurs plus aisés publiaient leurs livres à leurs propres frais, d'autres le faisaient par souscription. *La Fuite de Zalan*, poème épique de VÖRÖSMARTY, publié en 1825 ne comptait que 88 souscripteurs. Cette manière de publication est encore

aujourd'hui très en vogue surtout auprès les auteurs de province. Le plus grand succès de librairie assuré par souscription fut la publication des oeuvres complètes en 100 volumes du célèbre romancier MAURIC JÓKAI.

L'activité de libraire-éditeur prit un essor digne de l'épanouissement des lettres et des sciences. La maison Kilián Frères de Pest publia dès 1798 plusieurs fois son catalogue des livres mis en vente à la foire de Pest à l'imitation des catalogues allemands de Leipsic. Le libraire-éditeur le plus actif du premier tiers du siècle dernier fut K. A. HARTLEBEN qui publia de 1802 à 1831 51 volumes en langue hongroise et 293 volumes en langues étrangères. Les maisons HECKENAST et EMICH ne furent pas moins actives. HECKENAST transmit en 1873 le droit d'éditeur de 919 ouvrages à la société anonyme Franklin, tandis que EMICH céda en 1868 850 volumes à la société anonyme Athenaeum. Ces deux sociétés se trouvent encore aujourd'hui à la tête des éditeurs hongrois.

Les éditeurs rétribuaient les auteurs par la cession d'un certain nombre d'exemplaires ou par le versement d'une somme quelconque. LANDERER céda en 1788 à DUGONICS 80 exemplaires de son roman *Etelka* tiré à 1000 exemplaires. EMICH acheta les vers écrits par PETŐFI jusqu'à la fin de 1846 pour 500 florins de convention. Vers 1880 les éditeurs payaient de 15 à 30 florins la feuille. L'Académie hongroise des Sciences payait 60 couronnes la feuille des ouvrages scientifiques. La maison RÁTH aimait à acheter pour une somme fixe les droits d'auteur des oeuvres complètes des écrivains pour un certain laps de temps. La participation des auteurs au produit net de leurs livres, si populaire en France et en Angleterre (*royalty*), ne vint en vogue chez nous qu'à la suite de la situation économique peu sûre occasionnée par la débâcle de 1918.

La vente des livres variait selon les circonstances ambiantes. Vers 1830 les auteurs placèrent tout au plus 200 exemplaires de leurs ouvrages et le débit des libraires-éditeurs ne passa non plus le nombre de 300 à 400 exemplaires. Les éditions originales des romans de JÓKAI furent tirées généralement à 2000 exemplaires et ne furent épuisées qu'en 8 à 10 ans. Les publications scientifiques de l'Académie furent tirées d'ordinaire à 500—600 exemplaires. Les ouvrages publiés en livraisons ou payables à termes étaient d'un bien meilleur débit. Ainsi histoire de la Hongrie en 10 volumes publiée par l'Athenaeum fut tirée à 20.000 exemplaires.

Les rapports juridiques entre auteurs et éditeurs (imprimeurs) furent réglés pour la première fois par un décret royal de 1793 qui interdit la contrefaçon des livres sous peine d'amende et d'indemnisation due à l'auteur ou à ses héritiers. Mais les auteurs et les livres de l'étranger demeurèrent tout comme auparavant sans protection légale. Seules les publications de l'Autriche furent protégées à titre de réciprocité par un décret de 1794 resté en vigueur jusqu'à l'article de loi IX. de l'année 1887. Le premier projet de loi sur le droit d'auteur fut élaboré en 1843 sous la direction de Barthélémy SZEMERE et d'après le projet de loi prussien de 1837. La diète de 1844 accepta de sa part le projet de SZEMERE, mais le roi en refusa la sanction. Pendant l'abso-

lutisme le gouvernement imposa à la Hongrie la patente émise en 1846 pour l'Autriche. En 1861 la conférence convoquée sous la présidence du *Judex Curiae* abolit la validité de cette patente et se contenta de déclarer que les «produits de l'esprit sont une propriété protégée par la loi.» Enfin en 1884 fut créé l'article de loi XVI. sur le droit d'auteur qui mit fin à l'incertitude judiciaire. La convention internationale de Bern ne fut acceptée par la Hongrie qu'à la suite de la traité de Trianon.

La librairie fut réglée pour la première fois par un décret de 1772. Les patentes de librairie furent distribuées par le conseil de gouvernement et cela souvent contre le gré des municipalités. En 1792 il n'y avait à Pest que 2 libraires et 6 relieurs qui s'occupaient aussi du débit des livres. En 1859 il y avait en Hongrie 102 libraires et en 1909 leur nombre montait à 844. Le nombre des librairies de la capitale s'élevait en 1909 à 204. La plus ancienne librairie de Budapest encore existante est la maison EGGENBERGER fondée en 1768. La maison MEHNER (1872), mérite une place à part dans l'histoire de la librairie hongroise, car ce fut elle qui introduisit chez nous le colportage de livres. Une autre forme nouvelle de la mise en circulation des livres fut introduite par la maison AUFRECHT et GOLDSCHMIDT en 1885. Ce fut elle qui commença à vendre les ouvrages volumineux par payment à termes. Par ce moyen on débitait un nombre d'exemplaires qui n'a pas été atteint jusqu'alors. Ainsi on plaçait 28.000 (et non par 280.000) exemplaires du dictionnaire Pallas en 16 volumes. En 1910 la société anonyme d'acquisition et de transport érigea aux gares de province de petites librairies qui plaçaient en grande quantité les livres à bon marché.

Toutes ces formes nouvelles de la librairie ne rendaient point superflues les libraires proprement dits. Ces libraires étaient longtemps en relation directe avec les éditeurs. Vers 1900 M. Charles RÉNYI fonda à Budapest un magasin central de commission qui sert de médiateur entre les libraires et les éditeurs. La première librairie d'occasion fut fondée à Pest par Sigismond IVANICS. Leur nombre s'éleva en 1909 à 74.

Le régime communiste de 1919 voulut mettre fin à toutes les formes historiques de la librairie. On forma une commission littéraire qui devait dresser le cadastre des auteurs et décider de la publication de tous les manuscrits ou de la réimpression des livres déjà publiés. Le droit d'auteur serait échu à l'État qui en aurait indemnisé les écrivains par des appointements mensuels. Ces appointements auraient varié selon le classement des auteurs, mais comme la commission ne sut dresser le cadastre jusqu'à la chute du régime, les auteurs nécessaires prirent des avances sur la caisse publique. Après la chute de la dictature l'ancien ordre fut naturellement rétabli, mais les suites de la guerre perdue causaient des difficultés qui menacent sérieusement l'avenir de la librairie hongroise.

Ce chapitre se termine par un coup d'oeil rapide sur l'évolution de la reliure. Dès la fin du XVIIIe siècle les éditeurs débitaient leurs produits non seulement reliés mais aussi bochés. Plus tard les reliures d'éditeurs étaient fabriquées par de grands ateliers dont le principal est la maison Ferdinand.

auch sämtlichen Hörern der historischen Fächer sehr zustatten kämen liegt wol auf der Hand. Die Kandidaten sollten wenigstens ein Jahr als Praktikanten im Staatsarchive oder im Archive der Museum-Bibliothek verbringen und hätten während dieses Jahres die Vorlesungen aus der Diplomatik, der Rechtsgeschichte und der Archivkunde, sowie aus dem Verwaltungsrecht, letztere an der juristischen Fakultät, zu hören und nach ein- oder zweijähriger Praxis eine Fachprüfung zu bestehen, deren Hauptgegenstände Archivkunde, Diplomatik und Rechtsgeschichte wären; diese müsste natürlich im weitesten Sinne genommen werden, das heisst: neben dem Privatrechte auch die Geschichte des Kirchen-, Verwaltungs- und Verfassungswesens umfassen.

Dr. Yollande Kádár: Oeuvres inédites de Paul de Rakodczay dans la Bibliothèque du Musée National Hongrois. (Pp. 111—121.)

La vie de Paul de RAKODCZAY était un hommage fait au génie de SHAKESPEARE et au théâtre classique. Ses lettres écrites à sa femme (428 lettres en 4 volumes des années 1882—1908) sont le miroir fidèle de cette vie pleine de luttres et de désillusions. Comme acteur il ne put pas avoir de grands succès, étant d'une petite figure et d'une faible voix; il ne regardait pas la direction comme entreprise matérielle, mais comme un moyen de pouvoir jouer ses rôles préférés: Shylock, Mephistopheles (Faust), Lucifer (La Tragédie de l'Homme de MADÁCH), le roi Lear et autres. C'est son grand mérite d'avoir représenté dans les villes de province les plus écartées de la Hongrie les pièces de SHAKESPEARE, MOLIERE, GOETHE, MADÁCH. Les collégiens étaient partout son public le plus fidèle. Mais la ruine matérielle arriva tôt à cet idéaliste hardi et il finit sa vie comme instituteur. En cette qualité il sacrifiait son temps libre à ses oeuvres d'histoire littéraire, d'histoire de théâtre et de dramaturgie. Les fruits de cette époque sont entre autres sa grande biographie de Gabriel EGRESSY et les manuscrits qu'il a légués au Musée National Hongrois. Le plus volumineux de ces manuscrits est une biographie de SHAKESPEARE. Les autres écrits se rapportent à l'histoire de la poésie dramatique et du théâtre hongrois. Il y a conservé beaucoup de dates précieuses. Il y a aussi un recueil de ses articles parus en différents journaux et périodiques. (202 articles en 2 volumes). Ses critiques de théâtre sont d'une grande valeur, car il devançait son temps en employant la méthode descriptive; ainsi il a conservé beaucoup de traits précieux de l'art si éphémère des grands acteurs de son temps. Il appréciait beaucoup tout moyen servant à la reconstruction de l'art théâtral; il a conservé beaucoup de portraits d'acteurs en costumes. Le recueil de sa correspondance (1061 lettres en cinq volumes, I—III. théâtre, IV—V. littérature) contient aussi beaucoup de documents précieux.

Dr. Jules Baross: Petőfi dans des belles-lettres. (Pp. 122—136; 205—224.)

Dans cette bibliographie consciencieuse l'auteur énumère toutes les oeuvres poétiques dont le grand poète lyrique est le héros. La bibliographie se divise en 5 parties; à savoir: I. Pièces lyriques (393 poèmes de 242

auteurs) : II. Pièces de théâtre et scènes dramatiques (25 pièces de 22 auteurs); III. Romans, biographies en vers et épisodes tirés de la vie de PETŐFI (29 pièces de 22 auteurs); IV. Pièces en vers et en prose renfermant des allusions sur PETŐFI (122 pièces de 86 auteurs); V. Pièces des poètes étrangers (19 pièces de 19 auteurs).

Dr. Coloman d'Isoz : Une Gloria en notation musicale bilingue à la bibliothèque du Musée Nat. Hongrois. (Avec un fac-similé dans le texte.) (Pp. 161—169.)

Les monuments de notation bilingue, c'est à dire où la notation alphabétique est jointe aux neumes, sont extrêmement rares. La notation bilingue servit un but didactique, afin de préciser les intervalles d'une mélodie. Il y a des livres où la notation neumatique fut écrite simultanément avec l'alphabétique (dont le plus fameux monument est le tonaire de Montpellier) et il y en a d'autres où la notation alphabétique fut jointe ultérieurement. La Bibliothèque du Musée Nat. Hongrois possède dans son Cod. lat. 14 un fragment de cette dernière catégorie. C'est une Gloria d'un tonaire du XIIe siècle, écrite avec des neumes allemands et notation alphabétique. Cette Gloria est de grand intérêt puisqu'elle ressemble à celle que le P. Ans. SCHUBIGER a publiée dans son : *Die Sängerschule St. Gallens d'après le manuscrit Cod. Fr. 1. d'Einsiedeln*. Une comparaison minutieuse prouve que notre fragment correspond à celui du code d'Einsiedeln. Les différences ne sont pas de grande importance et ne modifient pas l'aspect général de la ligne de la mélodie. Le fragment présenté plus haut page 265 prouve que la ligne de la mélodie conservée par la mémoire, ne changea pas, mais la division des syllabes montre pour le premier moment un tableau différent, malgré la conformité de la succession des sons. Si une ligne mélodique conservée par la mémoire est notée malgré la différence des siècles et la distance des lieux de la notation aussi conformément que nous le voyons dans notre exemple, cela prouve la force inébranlable de la tradition du chant grégorien.

Dr. Edith Hoffmann : Ein Wappenmaler aus der Ofener Werkstatt der Königs Matthias. (Mit 2 Beilagen. Ss. 170—175.)

Verfasserin behandelt in dem Aufsatz eine Gruppe von 13 Handschriften, die einst im Besitze des Königs MATTHIAS CORVINUS waren. Einige davon zeigen einheitliche Verzierung von einfachem Blumengewinde florentiner Art, andere haben in den Randleisten und in den Initialen florentiner weisses Rankenwerk, um das Wappen herum aber denselben Blumenschmuck wie die früheren, was darauf hinweist, dass die Wappen mit dem Blumenschmuck erst später, von einer anderen Hand hinzugesetzt wurden.

Das Wappen — besonders auffallend durch sein Herzschild, in welchem der Rabe auf einem goldenen Ast mit drei Blättern sitzt — ist in all den besprochenen Handschriften gleich, kommt aber auch in mehreren Handschriften vor, die in Florenz mit leerem Wappenschild fertig angekauft oder von einem früheren Besitzer (König Wenzel, Vitéz, dem aragonesischen Hof,

Manfredini etc.) übernommen wurden, deren Wappen mit dem Wappen des Königs Matthias übermalt worden. Da verlässliche Aufzeichnungen und Dokumente eine Werkstatt erwähnen, die Mathias für Kalligraphen und Miniatoren in der Ofener Burg errichten liess, so ist anzunehmen, dass diese Wappen hier, von ein und demselben Wappenmaler gefertigt wurden. Den Blumenschmuck, der mit denselben eng verbunden zu sein scheint, fügte derselbe Maler hinzu. Den Beweis hiefür bietet eine Handschrift in Wien, in welcher kleine Engel mit der einen Hand das Wappen halten, sich aber mit der anderen an die Blumenranken anklammern. Die Handschrift ist 1470 datiert, trägt auch an den Seitenleisten denselben Blumenschmuck, ist auf dickes, bräunliches Pergament mit Humanistenschrift von mehr gothischem Duktus geschrieben und weist so in allen Merkzeichen dahin, dass sie mit mehreren gleichen Handschriften vollständig in der Ofener Werkstatt hergestellt wurde.

Dr. Emma Bartoniek: Über eine mittelalterliche Handschrift der Széchényischen Bibliothek. (Ss. 200—204.)

Der Cod. Lat. Med. Aevi 317. unserer Bibliothek, ein Ceremoniale aus dem XV. Jahrhundert ist durch die in ihm enthaltene Krönungsordnung von Bedeutung. Es lässt sich nämlich feststellen, dass der Codex ein Ceremoniale des Esztergomer Erzbistums war, und da die Krönung des ungarischen Königs ein Vorrecht des Esztergomer Erzbischofs ist, kann auch angenommen werden, dass die in unserer Handschrift vorliegende Krönungsformel, die «Deutsche Formel» auf deren Gebrauch bei den ungarischen Krönungen des XV. Jh.-s schon vor der Kenntnis dieser Handschrift, aus den beschreibenden Quellen über die ungarischen Krönungen dieser Zeit gefolgert werden konnte, bei denselben tatsächlich angewendet wurde. Auf Ungarn im allgemeinen deutet die Anrufung der ungarischen Heiligen, auf einen Erzbischof die eine Randbemerkung, welche den «Pontifex» im Text auf einen «Erzbischof» verbessert, und auch der grösste Teil der Zeremonien kann nur von einem Bischof vollzogen werden. Auf Esztergom deuten endlich die Randbemerkungen, und die an der letzten, auf den Einband geklebten Seite aufgezeichnete Kardinalsurkunde mit der Bestätigung des Vikars von Esztergom, des Bischofs MICHAEL von Milkow. Von dem Schreiber dieser Aufzeichnung rührt auch der grösste Teil der Randbemerkungen an verschiedenen Stellen der Handschrift her. Es lässt sich daraus folgern, dass dieser Schreiber auch in der Esztergomer erzbischöflichen Kanzlei tätig, und die Handschrift im Besitz und Gebrauch des Esztergomer Erzbistums war. Die Handschrift gelangte durch Kauf im Jahre 1879 von Adolf EHRENFELD in den Besitz unserer Bibliothek; früher war sie im Besitze der gräflich NÁDASDY'schen Familie. Nach einer Aufzeichnung am ersten Einbandsblatt wurde sie im Jahre 1686 nach der Einnahme Buda's aus der dortigen «Bibliothek», das heisst aus der königlichen Bibliothek in das Minoritenkloster nach Kassa getragen.

Dr. Konstantin Sulica: Die Archivwissenschaft und die «Archivalischen Mitteilungen». (Erster Teil. Ss. 225—244.)

Verfasser bietet anlässlich des Erscheinens der ersten Lieferung der *Levéltári Közlemények* (Archivalische Mitteilungen) einen Überblick der geschichtlichen Entwicklung der Archivwissenschaft, besonders in Frankreich und Deutschland.

DOCUMENT INÉDITS.

Dr. Ladislav Szabó de Bártfa: Pièces relatives à Petőfi. (Pp. 137—138.)

L'auteur publie un poème paru dans le *Pesti Divatlap* et attribué à PETŐFI, ainsi que le rapport de la police relatif à ce poème; en outre un second rapport de police fait en automne 1848 lorsque PETŐFI voulut se rendre en Transsylvanie.

Dr. Émile Jakubovich: Destruction des livres à Gyulaférvár en 1277. (Pp. 139—40.)

L'auteur publie d'un rapport adressé au pape Jean XXI. le passage qui raconte la destruction des livres de la cathédrale de Gyulaférvár incendiée par Gyán de Vizakna et ses Saxons.

Dr. Paul Gulyás: Über einen bisher als verschollen gegoltenen vermutlichen Korvinianus. (Ss. 245—47.)

WEINBERGER bezeichnet in seinen *Beiträgen zur Handschriftenkunde* (I: 66) die im Besitze der Wiener Serviten gewesene JAMBlichus-Handschrift, welche aut glaubwürdiger Überlieferung für korvinianisch galt, als verschollen. Er bemerkte es nicht, dass dieselbe mit der *Aditt. Ms. 21.165* des British Museums identisch ist, was bereits aus der dürftigen Beschreibung des 1875 erschienenen *Catalogue of additions* etc. hervorgeht und durch die von Herrn Julius P. GILSON Keeper der Handschriften-Abteilung des British Museums uns gütigst mitgeteilten näheren Beschreibung — wofür wir ihm auch hier unseren besten Dank aussprechen — unbestreitbar bestätigt wurde. Aus den im Ungarischen National-Museum verwahrten Aufzeichnungen des ungarischen Bibliophilen Ludwig FARKAS von Losonc geht hervor, dass FARKAS diese Handschrift schon im Jahre 1837 in dem Besitze des Abts BEARZI vorfand. Die Sammlung BEARZI ging im Jahre 1845 um einen Preis von 42.000 Francs in den Besitz des Pariser Antiquars Edwin TROSS über, der dann unseren Kodex im Jahre 1855 um 800 Francs an das British Museum verkaufte.

Dr. François Zsinka: Les notes marginales en caractères turcs de la chronique illuminée de Vienne (Pp. 248—50.)

La chronique hongroise richement illuminée, aujourd'hui à la Bibliothèque Nationale de Vienne, porte sur le titre en page et sur le feuillet 24. deux

notes marginales mangées par le temps qui sont écrites en hongrois malgré leurs caractères turcs. Il est donc vraisemblable que ce manuscrit précieux pour la Hongrie, ait été après son retour de la France quelque temps en possession hongroise, pour entrer ensuite on ne sait quand ni comment, dans les collections impériales de Vienne.

Dr. Emma Bartoniek : L'original français du contrat de Louis XIV et de Michel I. Apafi du 10 juillet 1677. (P. 251.)

Un exemplaire ratifié de ce contrat, dont le texte est déjà longtemps connu et publié, se retrouve dans le fonds étranger des archives de la Bibliothèque Széchényi.

Bibliothèque hongroise. (Pp. 252—254.)

Contributions aux I. et II. volumes de l'Ancienne bibliothèque hongroise de Charles SZABÓ communiquées par MM. Ladislás TÓTH et Zoltán FERENCZI.

INDICATEUR OFFICIEL.

La Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois en 1922. (Pp. 141—149.)

L'année 1922 fut une époque d'activité suivie. La salle de travail était ouverte pendant toute l'année et le nombre des prêts dépassait la quantité des pièces communiquées en 1921. Les fonds insuffisants de la Bibliothèque furent accrus par quelques donateurs généreux. Ainsi Mme Jules TODORESZKU dépensa 138.629¹⁰ cour. à la Bibliothèque TODORESZKU-HORVÁTH; M. Isidore HALMOS offrit 100.000 couronnes pour faire des acquisitions nouvelles, à moitié relatives au jeu des échecs, tandis que la Société Anonyme de Cinématographie «Népnevelő» vota la même somme pour la fondation d'une bibliothèque balcanique. Le rendement de la loi sur le dépôt légal fut notablement augmenté par la rédaction de la bibliographie nationale entreprise dès 1921 qui facilite le contrôle des imprimeries. Le centenaire de la naissance de PETŐFI fut célébrée par une exposition des livres et des manuscrits du grand poète inaugurée le 31 décembre par M. le secrétaire d'État Paul PETRI. — De la *Revue bibliographique hongroise* il ne parut qu'une seule livraison de dix feuilles; cette restriction regrettable fut la suite naturelle de la hausse exorbitante des frais d'impression.

Dans le personnel de la bibliothèque nous marquons les changements suivants : M. le dr. Jean MELICH, directeur de la bibliothèque, nommé professeur d'université, quitta après 25 ans de service notre bibliothèque et M. le dr. Valentin HÓMANN *privat-dozent* et bibliothécaire d'université fut nommé directeur. M. Etienne KERESZTY, chef de section et Mme NÉMETH née Irène SEBESTYÉN furent mis à la retraite. Mlles Yolande KÁDÁR, Emma BARTONIEK et Alice GORIUPP ainsi que M. Ladislás TÓTH jusqu'ici conservateurs adjoints sans gages furent nommés conservateurs adjoints salariés. Vers le milieu de l'année fut voté la loi sur l'Union centrale des collections publiques de Hongrie

qui avait pour première suite l'avancement d'une grande partie du personnel. Parmi le personnel scientifique M. Samuel GARDA avança à la VIe classe; MM. François ZSINKA, Étienne BORZSÁK, Ladislav TÓTH, Jules GREXA et Frédéric THEISZ, ainsi que Mlles Yolande KÁDÁR, Emma BARTONIEK et Alice GORIUPP furent nommés sous-bibliothécaires, tandis que parmi le personnel scientifique auxiliaire M. Rodolphe LAVOTTA avança à la VIIe classe, M. Charles ISTVÁNFY, Mlles Marie STEFANITS, Barbe HÓMAN et Mme Élisabeth PARÁDY furent nommés à la IXe classe, enfin M. Jean EPERJESY avança à l'XIe classe.

Nombre des affaires réglées: 522; celui des cartes d'admission: 2609.

L'usage de la bibliothèque: a) Communications sur place: 1. dans le département des imprimés: nombre des lecteurs: 20.576, volumes communiqués: 70.586; dans le département des journaux: nombre des lecteurs 4453; volumes communiqués 8005; 3. dans le département des manuscrits: nombre des lecteurs: 206, pièces communiquées: 1204; 4. dans le département des archives: nombre des lecteurs: 206, pièces communiquées: 33.969. — b) Prêts: 1. dans le département des imprimés: nombre des emprunteurs: 4000, volumes prêtés 6137; 2. dans le département des journaux: nombre des emprunteurs: 120, volumes prêtés 191; 3. dans le département des manuscrits: nombre des emprunteurs: 5, pièces prêtées 10; 4. dans le département des archives: nombre des emprunteurs: 41, pièces prêtées 7757.

Nombre des volumes reliés pour le département des imprimés: 3073 et pour le département des journaux: 386; en outre on fit relire dans l'atelier de la bibliothèque 1959 volumes et on y fit restaurer la reliure de 302 volumes. Les frais des reliures exécutées par les relieurs montaient à 181.610⁷⁰ cour., ceux des reliures exécutées dans l'atelier de la bibliothèque, y compris les frais de restauration à 159.071.27 cour.

Sommes dépensées pour les acquisitions: 1. dans le département des imprimés 266.986³¹ cour., 1194 marcs, 87.700 cour. autrichiennes, 2410 marcs polonais; dans le département des journaux 521⁹⁰ cour.; dans le département des manuscrits 86.700 cour. et 1060 marcs; dans les archives 4800 cour.

Accroissement: 1. dans le département des imprimés: dépôt légal 5116, dons 3827, acquisitions 1200, échanges 12, transférés d'un autre département 82, éditions officielles 3, en tout 10.240 volumes et 7368 pièces volantes reçues en dépôt légal; dans la collection de la guerre mondiale et de la commune: dépôt légal 153, dons 2031, acquisitions 1166, échange 1, en tout 3351 pièces; 2. dans le département des journaux: dépôt légal 36.716 numéros, dons 206, acquisitions 96, transférés d'un autre département 54, ultérieurement inscrits sur le registre des acquisitions 16 volumes; 3. dans le département des manuscrits: dons et legs 80 pièces et 1 liasse, acquisitions 26 pièces et 1 liasse, échange 1 pièce, transférées d'un autre département 8 pièces; 4. dans les archives: dons et legs 939, acquisitions 11, transférées d'un autre département 928 pièces.

Le nombre des archives de famille déposées à la bibliothèque s'est accru des papiers des familles ATZÉL, BEZERÉDJ, BITSKEY, MADÁCH et NYÁRÁDY. Le nombre des lettres de noblesse s'est accru de 6 pièces.

Dr. Josef Bajza: Dr. Johann Melich. (Ss. 150—151.)

Der am 27. Dezember 1922 ausgeschiedene Direktor unserer Bibliothek begann seine bibliothekarische Laufbahn vor nahe 27 Jahren am Ungarischen National-Museum. Er entwickelte sich hier nicht nur zu einem ausgezeichneten Gelehrten, sondern auch zu einem mustergültigen Beamten, der es seiner Verlässlichkeit verdankte, dass er in 1911 mit der Leitung der Drucksammlung und in 1916 mit der Leitung der ganzen Bibliothek betraut, und schliesslich in 1919 zum Bibliotheksdirektor ernannt wurde. In dieser verantwortungsvollen Stellung hatte er schwere Zeiten durchzumachen und entfaltete eine lobenswerte Energie bei der Verteidigung der von allen Seiten bedrohten Schätze unserer Sammlung. Zum ord. Professor der slavischen Philologie ernannt und mit der Führung der Oberlehrerbildungsanstalt betraut, entschloss er sich nur mit schwerem Herzen und nach harten inneren Kämpfen zur Scheidung von dem Institute, mit dem er seit Jahrzehnten verwachsen war.

Dr. Iwan Pasteiner: Bericht des Direktors der Ungarischen Zentralstelle für Bibliothekswesen über seine Entsendung nach Deutschland. (Ss. 255—266.)

Im Auftrage des k. ung. Ministers für Kultus und Unterricht verweilte der Berichterstatter vom 28-sten März bis zum 24-sten April in Deutschland: 1. um ein auf breiter Basis beruhendes Tauschverhältnis zwischen den deutschen wissenschaftlichen Instituten und Gesellschaften und den ungarischen öffentlichen Sammlungen und Bibliotheken zu stande zu bringen; 2. um ein Übereinkommen mit der Aussenhandelsnebenstelle für das Buchgewerbe in Leipzig bezüglich der gegenseitigen Kontrolle der Bücherausfuhr zu treffen.

Vor allem muss er das Verständnis hervorheben, welches die deutsche wissenschaftliche Welt seinen Bestrebungen entgegenbrachte. Mit aufrichtigem Danke erinnert er sich des Wohlwollens, mit welchem seine Exzellenz SCHMIDT-OTT, der Präsident der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft ihn auszeichnete, dem es grösstenteils zuzuschreiben ist, dass seine Entsendung für die ungarischen Bibliotheken einen so günstigen Verlauf nahm. Wertvolle Unterstützung gewährleisteten ihm ferner Herr Fritz MILKAU, der Generaldirektor der preussischen Staatsbibliothek, Herr Dr. Peter JESSEN, Direktor der Bibliothek des Kunstgewerbe-Museums und Herr MINDE-PUET, Direktor der Deutschen Bücherei in Leipzig; freudigen Herzens erinnert er sich der kollegialen Liebenswürdigkeit des Herrn Dr. JÜRGENS, des Referenten des Bibliotheksausschusses der Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft. Mit den Instituten, welche unter ihrer Führung stehen, gelang es, ein Tauschverhältnis ins Leben zu rufen, durch welches den ungarischen Bibliotheken ein teils bibliographisch, teils wissenschaftlich sehr wertvolles Material gesichert wurde.

Das gleiche Entgegenkommen traf er bei den verschiedenen wissenschaftlichen Gesellschaften, an die er sich mit einem Vorschlag den Tausch betreffend wandte. Sie nahmen seine diesbezüglichen Vorschläge willig an. Diese Gesellschaften sind: die Deutsche Geologische Gesellschaft, Deutsche Land-

wirtschaftsgesellschaft, Gesellschaft für Erdkunde, Deutsche Gesellschaft für die Geschichte der Medizin, Gesellschaft deutscher Naturforscher und Ärzte, Freunde der Deutschen Bücherei, Morgenländische Gesellschaft, Medizinisch-Naturwissenschaftliche Gesellschaft (Jena).

Es gelang auch ohne Schwierigkeiten ein Übereinkommen betreffs der gegenseitigen Kontrolle der Bücherausfuhr mit der Aussenhandelsnebenstelle zustande zu bringen, welches für Ungarn sowohl wissenschaftlich, als auch wirtschaftlich eine grosse Bedeutung hat, indem Ungarn die deutschen Bücher ohne Auslandszuschlag erhält.

Auf Grund seiner in Deutschland gesammelten Erfahrungen und der mit den Fachmännern gepflogenen Besprechungen unterbreitete er dem k. ung. Minister für Kultus und Unterricht betreffs des ausländischen Tauschverhältnisses, der Beschaffung und der Evidenzhaltung der ausländischen Bücher und Zeitschriften für ungarische öffentliche Sammlungen folgende Vorschläge:

1. Der Minister möge die wichtigsten wissenschaftlichen Gesellschaften dazu veranlassen:

a) dass sie ihre Veröffentlichungen mit deutschen, bezw. mit französischen oder englischen Auszügen versehen;

b) dass die Gesellschaften ihre Veröffentlichungen der Zentralstelle in einer zum ausländischen Tausch notwendigen Exemplarzahl zur Verfügung stellen.

2. Er macht ferner den Vorschlag, dass das vom Auslande in Tausch erhaltene Material unter den folgenden Sammlungen verteilt werde: der Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen angehörenden Institute, den Universitäts-Bibliotheken von Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs und der Bibliothek der Technischen Hochschule in Budapest.

3. Er schlug in Bezug auf die Verteilung des durch Tausch erhaltenen Materials vor, dass die Zentralstelle beauftragt werde, die Zeitschriften und Sammelwerke jenen Instituten zukommen zu lassen, die die vorangehenden Jahrgänge dieser Zeitschriften oder die vorangehenden Bände der Sammelwerke bereits besitzen. Die Verteilung der selbständigen Werke und der neuen Zeitschriften sollte durch eine Kommission erfolgen, welche aus den Vertretern der an dem Tausch beteiligten Sammlungen, aus dem Vertreter der ungarischen Notgemeinschaft und aus dem Direktor der Ungarischen Zentralstelle für Bibliothekswesen zusammengesetzt werde.

4. Er hat den folgenden Plan einer Verordnung bezüglich der Beschaffung und zentralen Evidenzhaltung des ausländischen Materials für die öffentlichen Sammlungen ausgearbeitet:

I.

Laut Paragraph 6 a) meiner Verordnung vom Jahre 1923/394. Präs. Nr. untersteht der Kompetenz der Zentralstelle für Bibliothekswesen:

«Die Administration der sowohl für die Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen, als auch der für andere staatliche, oder sonstige, sich der Zentralstelle freiwillig anschliessende Institute durch Tausch oder Kauf zu beschaffenden Literatur.»

II.

Laut Paragraph 6. d) derselben Verordnung untersteht der Kompetenz der Zentralstelle:

«Die bibliographische Evidenzhaltung und die Vorbereitung der Zentralkataloge sämtlicher durch die öffentlichen Sammlungen vom 1-sten Januar 1920 an erworbenen oder zu erwerbenden Bücher und Zeitschriften.»

§. 1. Die Zentralstelle verwaltet demnach den Tausch von Büchern und Zeitschriften für die der Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen angehörenden, oder unter der Obrigkeit des Ministeriums für Kultus und Unterricht stehenden, bezw. von demselben materiell unterstützten Sammlungen. Auf schon bestehende Tauschverhältnisse hat diese Verfügung keinen Bezug.

§. 2. Die Zentralstelle besorgt den Kauf ausländischer Bücher und Zeitschriften für die Sammlungen, welche der Gemeinschaft der ungarischen wissenschaftlichen Sammlungen angehören, für die Universitäts-Bibliotheken von Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs, schliesslich für die Bibliothek der Technischen Hochschule in Budapest. Die obgenannten Sammlungen und Bibliotheken sind jedoch befugt, den Kauf von ausländischen Büchern und Zeitschriften antiquarischen Charakters im eigenen Wirkungskreise zu erledigen.

Die Sammlungen, Bibliotheken und Institute, welche unter der Obrigkeit des Ministeriums stehen, oder von demselben materiell unterstützt werden, können ihre Käufe von ausländischen Büchern und Zeitschriften durch die Zentralstelle bewerkstelligen lassen.

§. 3. Die Rechnungen über die vom Auslande bezogenen Bücher und Zeitschriften der im §. 2. P. 1. genannten Sammlungen und Bibliotheken werden vom Rechnungsamt nur in dem Falle für richtig anerkannt, wenn diese Rechnungen von der Zentralstelle beglaubigt sind.

§. 4. Die Institute haben die Rechnungen von Käufen, die durch die Zentralstelle bewerkstelligt wurden, beim Empfang der Sendungen zu begleichen.

§. 5. Laut II. haben die in §. 2, P. 1 genannten Sammlungen und Bibliotheken die bibliographischen Daten der seit dem 1-sten Januar 1920 in ihren Bestand eingelaufenen ausländischen Bücher und Zeitschriften der Zentralstelle mitzuteilen. (Ausgenommen sind die Universitäts- und Schul-schriften, Lehrbücher, Orientalia.) Die bibliographischen Daten des seit dem 1-sten Januar 1923 eingelaufenen ausländischen Materials sind innerhalb von 2 Monaten nach Inkrafttreten dieser Verordnung der Zentralstelle mitzuteilen. In Zukunft sind die bibliographischen Daten der ausländischen Accessionen, die nicht durch die Zentralstelle, sondern unmittelbar an die einzelnen Institute einlangten, in einer Woche der Zentralstelle anzugeben.

§. 6. Es sind hiebei folgende bibliographische Daten anzugeben: a) bei Büchern: Titel, Erscheinungsort, Erscheinungsjahr, Druckerei; — b) bei Sammelwerken: die obgenannten Daten der mit selbständigem Titelblatt versehenen Teile und die Zahl des Bandes im Sammelwerke; — c) bei Zeitschriften: die Zahl des Heftes, Erscheinungsort, Zeit, Druckerei.

§. 7. Die Zentralstelle wird vierteljährlich über die ausländischen Accessionen einen gedruckten Katalog veröffentlichen.

LITTÉRATURE.

(Pp. 152—156; 267—276.)

1. (Guillaume FRANKÓI): Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres. [Vienne, 1921.] Esquisse biographique du bibliophile DOMINIQUE de Kálmáncseh, faite à l'occasion de la découverte d'un manuscrit enluminé aux armes de ce prélat qui fut exécuté en 1492 à Székesfehérvár par le frère mineur ÉTIENNE de Chahol. La description détaillée des miniatures du manuscrit est l'oeuvre de M. GOTTLIEB. (P. G.) — 2. Álmos JASCHIK: (Das Buchbinder-Handwerk.) Budapest, 1922. Den Hauptinhalt dieses reich illustrierten Bandes bildet die anschauliche Darstellung der Buchbinder-technik. In diesem Teile bietet Verfasser, der sich als Buchkünstler eines sehr guten Namens erfreut, viele praktische und künstlerische Anregungen, die zur Förderung der ungarischen Buchbinderkunst dienen dürften. Weniger gelungen sind jene Teile des Werkes, welche die gesichtliche Entwicklung der Buchbinderkunst darstellen und die Buchbindermarken der grossen ausländischen Meister und Bücherbesitzer aufzählen. Auch die Bibliographie ist nicht ganz den im ganzen Werke verfolgten praktischen Ziele angepasst. Das ungarische und deutsche Spezialwörterverzeichnis dagegen ist äusserst brauchbar und bietet recht viele gelungene Wortbildungen. (—sp.—) — 3. Stefan HARSÁNYI: Catalogus incunabulorum quot-quot in bibliotheca collegii ref. Sarospatakiensis asservantur. Sarospatak, 1922. Dieses Verzeichnis der ziemlich belanglosen Inkunabelsammlung des Sarospataker Kollegiums bietet gar manchen lesenswerten Beitrag zur ungarischen Bibliotheksgeschichte. (ß.) — 4. Victor RANSCHBURG: (L'art de l'éditeur.) Budapest, 1922. Cette brochure est issue d'une conférence faite par l'auteur dans la Société des Éditeurs Hongrois et contient des conseils dignes de considération sur l'activité si difficile et si complexe de l'éditeur. (Paul GULYÁS.) — 5. Victor AKANTISZ: (L'ancienne bibliothèque hongroise du dr. Jules Todoreszku et de son épouse Mme Aurélie Horváth.) Budapest 1922. L'auteur esquisse dans son beau volume paru parmi les catalogues de la bibliothèque du Musée National la vie et l'activité du grand bibliophile hongrois dr. Jules TODORESZKU qui bien qu'issu d'une famille roumaine devint un des plus fervents collectionneurs des anciens imprimés hongrois et sentant venir sa fin prématurée (1919) il transmit sa riche collection à la nation hongroise. (Paul GULYÁS.) — 6. Bibliographia Hungariae. I. Historica. Berlin und Leipzig, 1923. Das unter der zielbewussten Leitung des Professors Robert GRÄGGER arbeitende Ungarische Institut an der Universität Berlin hat mit dieser dankenswerten Publikation ein überaus nützliches Hilfsbuch für das Studium Ungarns geboten. Gegen die Einteilung des reichen Materials lässt sich im allgemeinen kaum etwas einwenden. Höchstens die viel zu umfangreiche Behandlung des Weltkrieges hätte mit Hinsicht auf die recht gelungene Bibliographie im *Magyar Mars* (1921) von Fräulein Vuko-

sava PANITY etwas eingeschränkt werden können. Auch gegen die prinzipielle Ausscheidung der Hungarica in slavischer Sprache liesse sich manches einwenden. Alldies, sowie einige Unebenheiten in der Sichtung des zu Gebote stehenden Materials wäre zu vermeiden gewesen, hätte ein ungarischer Historiker die letzte Hand ans Werk gelegt. (L. T.) — 7. Charles ERDŐSI: (La Société St. Étienne pendant les premiers 75 ans de son activité.) Budapest, 1923. Le directeur général de cette société florissante nous raconte dans la première partie de son beau livre l'histoire mouvementée de la Société St. Étienne fondée en 1848 par le chanoine Michel FOGARASSY. La société a pour but la publication et la propagation des livres catholiques, tant populaires que scientifiques et obtint sous ce rapport de grands succès moraux et pécuniaires. La seconde partie du volume contient une bibliographie soignée des éditions de la société dont le nombre total s'élève à 5198 volumes. Lors de son jubilé la société obtint le titre d'éditeur du Saint Siège. (Jules GREXA.) — 8. Paul TELEKI: The evolution of Hungary and its place in European History. New-York, 1923. Ce volume contient en appendice une bibliographie choisie des ouvrages en langues étrangères qui se rapportent à la Hongrie. Cette bibliographie utile qui pourra servir de modèle à tous ceux qui voudraient dresser des bibliographies hongroises à l'usage des étrangers est due à la collaboration de M. Charles FELEKY et de Miss Florence S. HELLMANT. (J. F.) — 9. Jules VÉGH: (Les marques des libraires de Buda 1488—1525.) Budapest, 1923. Cette plaquette est la première livraison d'une série sur les marques des anciens libraires et typographes hongrois publiée sous les auspices de la Société des Bibliophiles Hongrois. M. VÉGH donne la description et les facsimilés de 26 marques d'éditeurs, y joignant la descriptions de quelques autres aujourd'hui inaccessibles ou introuvables. L'auteur est de l'opinion que la plupart de ces marques est l'ouvrage des dessinateurs et des xylographes italiens. (L. T.)

NOTICES.

(Pages 157—159; 277—281.)

Changement dans la direction de la Bibliothèque Széchényi. M. le Régent permit qu'on exprimât à M. le dr. Jean MELICH lors de sa retraite de la direction de notre bibliothèque sa reconnaissance et nomma M. le dr. Valentin HÓMAN, *privat-doxent* et conservateur de la Bibliothèque de l'Université de Budapest directeur de la Bibliothèque Széchényi. Le nouveau directeur fut salué au nom du personnel par M. Daniel HAVRAN directeur de section.

Nominations à la bibliothèque Széchényi. M. le Régent nomma MM. les dr. Guillaume FITOS, Joseph BAJZA, Constantin SULICA, Joseph HOLUB, Émile JAKUBOVICH, Jean PASTEINER et Paul GULYÁS bibliothécaires en chef. M. le Ministre des cultes et de l'instruction publique nomma M. le dr. Théodore RÉDEY, Mme RÉDEY, née Marie HOFFMANN, M. le dr. Antoine SIKABONYI, Mlle Vukosava PÁNITY, M. le dr. François ZSINKA et Mlle Yolande KÁDÁR bibliothécaires et M. Jean EPERJESSY adjoint de bibliothèque. M. le

Ministre confia à M. Jean PASTEINER la direction du Bureau central bibliographique des bibliothèques publiques de Hongrie.

Étienne Kereszty. Le plus ancien fonctionnaire de notre bibliothèque fut mis à la retraite en 1922. Il entra en 1884 au service de la Bibliothèque et fut chargé du service du département des journaux dont il devint le chef en 1905. En 1920 on lui confia la réorganisation des collections de musique. (A. G.)

Règlement du Bureau central bibliographique des bibliothèques publiques de Hongrie. Le ressort de ce bureau établi par la loi sur l'Union centrale des collections publiques de Hongrie embrasse l'administration centrale de l'achat des livres étrangers et des échanges; le service des échanges internationaux; le contrôle de l'exportation de livres; la tenue des registres des livres et des périodiques étrangers et la préparation d'un catalogue central.

Joseph Bajza nommé professeur à l'université de Budapest quitta la bibliothèque Széchényi où il commença son service en 1906. Il travailla tour à tour dans les départements des imprimés, des manuscrits et des journaux. Dès 1920 il fut le chef du département des journaux. (A. G.)

Joseph Holub, nommé professeur à l'université de Pécs quitta la bibliothèque Széchényi, où il fut employé dès 1909. Il servit d'abord aux archives de la bibliothèque, organisa ensuite la collection de guerre et fut mis enfin à la tête du département des manuscrits (T. R.)

Beitrag zu Geschichte der Korvina. Mitteilung einiger bisher unbekannten Daten über den Verlauf der am 14. Juli 1844 abgehaltenen Sitzung der Magnatentafel, in der die Erwerbung der Überreste der Korvina besprochen wurden. (LADISLAUS SZABÓ v. BARTFA.)

Der Nachlass Aron Sziládys in der städtischen Bibliothek Kecs-kemét. Die Bücher- und Handschriftensammlung des verewigten reformierten Bischofs ARON SZILÁDY wurde von der Stadt Kecs-kemét für 20 Joch erstklassigen Acker und 600.000 Kronen erworben. Die etwa 11.000 Bände zählende Bibliothek des ausgezeichneten Literarhistorikers und Orientalisten enthält viele Zeitschriftenreihen, alte ungarische Bücher, arabische, persische und türkische Druckwerke, des ferner 23 orientalische Handschriften und eine reiche Briefsammlung. (FRANZ ZSINKA.)

CHANGEMENTS DANS L'ÉTAT DES IMPRIMERIES HONGROISES DU 16 SEPTEMBRE 1922 AU 15 NOVEMBRE 1923.

(Pages 159—160, 282.)

Explication des signes: * imprimeries non avisées officiellement; ** imprimeries dissoutes.

A MAGYAR KÖNYV ÚJ FOLYAM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1893-ban új folyamát indította meg.

A folyóirat, mint a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványa s a magyar bibliografia egyedüli szakközlő tudomány érdekeinek szolgálatában. Elsősorban a művelődéstudomány előmozdítására lévén hivatva, ismerteti annak egy évi gyarapodásról, a végzett munkáról és teljes megtérülését belső életéről. Ismerteti a hazai és külföldi közvéleményt fordítva ezek magyar és különleges bibliográfiának felkutatására és közzétételére. Számot ad a hazai irodalom termékeiről s figyelemmel kíséri a külföldi közvélemény kiadványait.

A Magyar Könyvszemle évnegyedes füzetekben szeptember és december hónapokban jelenik meg. Előfizetési díja 4 korona.

Az előfizetési pénzeket a Magyar Nemzeti Múzeum fogadja el; a folyóirat szellemi részét érdeklő közleményeket a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába küldendő.

A Magyar Könyvszemle régi és új folyamainak kiadójaként a *Gusztáv* könyvkereskedésében, Budapest, IV. Ferencvárosi körút 4. szám alatt, alapára 4 korona. Az előfizetések ezenkívül is a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába küldendő.

Megjelent és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kiadó: *időszaki sajtó 1910-ben. I. A magyar hírlapirodalom, II. A magyar nyelvű hírlapirodalom, Kereszty Istvántól. III. Függelék: A magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok stb.*

SOMMAIRE DU BUL

lentin Hóman : Au cercueil de Ladislás Fejérpataky	...
ul Gulyás : Ladislás Fejérpataky	...
eodor Rédey : Die Petőfi-Ausstellung der Szépművészeti	...
ius Végh : Das bischöfliche Bibliothekszimmer des	...
verbe-Museum	...
ul Gulyás : Le sort du livre en Hongrie de nos jours	...
ef Holub : Über Ausbildung von Bibliothekaren	...
llande Kádár : Oeuvres inédites de Paul János	...
liothèque du Musée National Hongrois...	...
es Baross : Petőfi dans les belles-lettres	...
loman Isoz : Une Gloria en notation musicale du Musée National Hongrois	...
ith Hoffmann : Ein Wappenmaler aus dem 16. Jahrh.	...
nigs Matthias	...
ma Bartoniek : Über eine mittelalterliche Handschriftliche	...
ten Bibliothek	...
onstantin Sulica : Die Archivswissenschaft in Rumänien	...
tteilungen»	...
ents inédits. Dr. LADISLÁS SZABÓ : Pièces inédites de	...
. EMILE JAKUBOVICH : Destruction des livres de la bibliothèque	...
UL GULYÁS : Über einen bisher als verschollen gehaltenen	...
hen Korvinianus. — Dr. FRANÇOIS ZSINKA : Les caractères	...
turcs de la chronique enluminée de la bibliothèque de	...
RTONIEK : L'original français du contrat de mariage de	...
Apafi. — Bibliothèque hongroise	...